Lion Feuchtwanger

VULPILE ÎN VIE
sau
ARME PENTRU AMERICA

Vol. III

Traducere de Petru Năvodaru şi L. Năvodaru

Prefaţă de Henri Zalis

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI ● 1966
EDITURA MINERVA ● Bucureşti

Ediţia a II-a (B.P.T.)

Lion Feuchtwanger
DIE FÜCHSE IM WEINBERG
Aufbau - Verlag
Berlin, 1952

PARTEA A TREIA

PREŢUL

CAPITOLUL I

V O L T A I R E

În aceeaşi zi în care se semnase tratatul, un domn foarte bătrân, scund, neînchipuit de urât, părăsi localitatea Ferney, aşezată la hotarul cu Elveţia, şi porni într-o lungă călătorie. În jurul rădvanului de modă veche, spaţios, se adunaseră slugile. Bătrânul se urcă cu greu în trăsură, sprijinit şi din dreapta şi din stânga. Cei din jur păreau tulburaţi. Prin geamul trăsurii, domnul îi îndemnă să nu se piardă cu firea. Se purtau de parcă şi-ar fi luat pentru totdeauna rămas bun de la el. Călătoria nu avea să dureze mult, în nici un caz mai mult de şase săptămâni; îşi lăsase lucrările nestrânse pe masă, întrerupte la jumătatea cuvântului, pentru că foarte curând avea să se apuce din nou de ele. Apoi trăsura porni.

Dar fu oprită încă în piaţa satului. Aproape toată populaţia se adunase în pripă să-şi ia rămas bun de la călător.

Când bătrânul se instalase la Ferney şi clădise palatul, localitatea nu era decât un cătun mic şi murdar. Apoi, la îndemnul bătrânului, se refugiaseră acolo tot mai mulţi cetăţeni ai oraşului învecinat, Geneva, sătui de severitatea puritană şi de persecuţiile pastorilor calvinişti; bătrânul le

dăduse adăpost şi posibilitatea de a munci; crease o industrie înfloritoare de ceasuri, dantele şi alte diferite textile, iar Ferney ajunsese un sat mare, înfloritor, unul din cele mai înstărite din Franţa.

Bătrânul - pe care-l chema François Arouet, dar era cunoscut în lumea întreagă sub numele de Voltaire[1] - pleca la Paris. *Théâtre Français* pregătea reprezentarea ultimei sale piese, tragedia *Irène* şi el voia să conducă repetiţiile.

Nu-şi mai văzuse de mult oraşul natal, de douăzeci şi şapte de ani. Nu i se interzisese formal să vină la Paris; dar răposatul rege, Louis al cincisprezecelea, declarase că nu dorea să-l mai vadă în capitală sa. Acum însă domnea un rege nou, Louis al şaisprezecelea, iar Toinette şi toată „clica mov" îl admirau pe bătrân.

Totuşi, şovăise mult înainte de a porni la drum. Credinciosul său prieten şi secretar, Wagnière, care îl însoţea acum, se străduise să-l reţină. La optzeci şi trei de ani trăia şi lucra minunat la Ferney: ce să caute la Paris? Orice şi-ar fi putut dori din Paris, i se aducea oricum la Ferney. Ori pe cine ar fi dorit să vadă, venea la el. I se comunicau toate întâmplările de la Paris, verbal şi în scris, laolaltă cu toate dedesubturile lor secrete. De la Ferney el urmărea mai bine evenimentele franceze şi mondiale decât miniştrii regelui de la Versailles. Ce rost avea să schimbe viaţa tihnită de pe proprietatea lui cu cea agitată, istovitoare de la Paris?

Voltaire recunoscu că prietenul avea dreptate. Şi medicii se temeau. Dar *madame* Denis, nepoata sa, îl convinsese că îi era totuşi dor de Paris, că de mult îşi dorea să mai monteze odată el însuşi una din piesele sale pe o scenă

---

[1] Voltaire, pe numele său adevărat François-Marie Arouet, (n. 21 noiembrie 1694 la Paris - d. 30 mai 1778 la Paris), a fost un scriitor şi filozof al Iluminismului francez.

mare şi că n-ar trebui să scape această minunată ocazie. Soţul fiicei adoptive a lui Voltaire, marchizul de Villette, care locuia şi el la Ferney, îi împuia urechile cu argumente asemănătoare. Voltaire se lăsase convins. Dar nu trecea cu vederea nici argumentele lui Wagnière. Astfel şovăia neîncetat, când se hotăra, în tăcerea nopţii, să nu facă prostii şi să rămână în frumosul său Ferney, când Îşi spunea, dimineaţa, că nu trebuie să Lise tragedia *Irène,* la care ţinea atât de mult, pe seama unor actori care voiau să se pună mai mult ei în evidenţă decât piesa.

Credinciosului său Wagnière, bătrânul îi spusese că pleacă la Paris în primul rând ca să obţină o împăcare cu Versailles-ul şi astfel să contribuie la răspândirea operelor sale. Îi vorbi, în cuvinte înduioşătoare, de dorul lui nestins pentru Paris. Petrecuse mai bine de un sfert de veac în singurătate. Fusese o singurătate vie, recunoştea asta, dar totuşi singurătate şi, înainte de a muri, voia să mai simtă o dată în jurul său forfota şi zgomotul oraşului natal. Cunoştea Parisul, avea memorie şi fantezie şi ştia că Parisul închipuirii sale era mai frumos, mai colorat, mai viu decât cel adevărat. Totuşi, simţea o irezistibilă atracţie să vadă, să audă, să miroasă, să simtă în jurul lui Parisul cel adevărat.

Wagnière însă îşi cunoştea stăpânul, măreţia şi slăbiciunile lui şi ştia că motivul real al acestei călătorii nebuneşti nu era dorul lui Voltaire, ci vanitatea lui.

Bătrânul dispreţuia vanitatea. Era sătul de glorie. Ferney era centrul spiritual al lumii; din reşedinţa sa de la ţară, Voltaire domnea asupra republicii spiritelor mai absolut ca oricare din regii absoluţi. Oricine avea în Europa pretenţii la valoare spirituală îl vizita, îi scria, îi cerea sfaturi şi păreri. La fel procedau şi două mari capete încoronate, Friedrich de Prusia şi Ecaterina a Rusiei; amândoi îl considerau pe

Voltaire ca o mare putere, egală în drepturi cu ei. Bătrânul îşi râdea de această glorie, de toată această tămâiere. Ştia, şi lumea i-o repeta neîncetat, că îşi ridicase un monument mai trainic decât bronzul, că de multă vreme valoarea operei sale nu mai depindea de aprobarea sau dezaprobarea contemporanilor, că ea nu se mai supunea decât judecăţii urmaşilor, a istoriei. Totuşi, omul acesta atât de bătrân simţea nevoia să culeagă laurii zilei. Voia să-şi simtă gloria, s-o soarbă, voia să fie învăluit de larma succesului său. Îi era dor de admiraţia oraşului care îl izgonise. Voia să mai audă o dată confirmarea răspicată, răsunătoare a operei sale, în oraşul în care văzuse lumina zilei.

De aceea pleca deci vestitul moşneag, în ciuda sfatului prietenilor săi celor mai credincioşi, a doctorilor şi a propriei sale înţelepciuni, de aceea părăsea viaţa plăcută, tihnită de pe proprietatea sa, străbătând în timpul iernii Franţa spre zgomotosul, obositorul Paris.

Avea multe titluri şi demnităţi, se numea conte de Tournay, *seigneur* de Ferney, şambelan al regelui, dar mai întâi de toate se numea Voltaire. În călătoria asta nu folosea însă nici unul din numele sale, voia ca pe drum şi în timpul primelor zile la Paris să rămână incognito.

Nu se gândise că îi era chipul tot atât de cunoscut ca şi cel al regelui de pe monezi. Oriunde apărea era primit cu onoruri. Căpitanii de poştă, de obicei atât de înfumuraţi, se străduiau să-i procure neîntârziat cei mai buni cai. Dacă trebuia să se oprească undeva, vestea prezenţei sale străbătea localitatea ca vântul şi oamenii se adunau ca să-l zărească măcar o clipă. Nu putea lua nicăieri cea mai mică gustare, fără ca sala să nu se umple de lume. La Dijon, la *Hôtel Croix d'or,* unde petrecu o după-masă şi o noapte, îl izbi stângăcia cu care fu servit; se dovedi că cei care îl

slujeau erau tineri fii ai burghezilor înstăriţi, care făcuseră pe chelnerii ca să-l poată vedea de aproape.

În apropiere de Paris, la Moret, fu întâmpinat de marchizul de Villette. Acest tânăr domn, care trecuse ani de-a rândul drept unul din cei mai desfrânaţi cheflii ai Parisului, venise la timpul său la Ferney să-şi exprime, aşa cum o cerea moda, admiraţia faţă de cel mai mare scriitor al epocii. Înainte de această vizită, se exprimase de câteva ori faţă de prietenii săi că Voltaire se avusese foarte bine cu mama lui şi că, dacă se simţea atât de atras de bătrân, poate că era un lucru foarte natural. Voltaire îl primise bine, şi tânărul marchiz rămăsese la Ferney; de altfel, avea motive să nu se arate un timp la Paris. Fusese pălmuit acolo, în public, de o dansatoare.

Pe atunci se afla printre locuitorii castelului din Ferney o domnişoară, Reine de Varicourt, o fată drăguţă şi foarte blândă. Voltaire o salvase de mănăstire, o numea doar „frumoasă şi buna” şi se purta cu ea de parcă i-ar fi fost fiică. Lui Voltaire i se păru că reuşise să convertească definitiv pe tânărul om de lume la viaţa spirituală, era vădit că fetei îi plăcea marchizul. Pe Voltaire îl amuza să pună la cale măritişuri şi îi căsători. Astfel, omul care era poate tatăl marchizului devenise oficial un fel de socru al lui.

Tânărul domn făcuse tot ce-i stă în putinţă ca să-l convingă pe Voltaire să vină la Paris; Ferney începuse să i se pară monoton. Plecase înainte la Paris cu „frumoasa şi buna” şi cu nepoata lui Voltaire, *madame* Denis, îşi aranjase măreţ casa pentru primirea bătrânului iar acum îi ieşise în întâmpinare, dornic să etaleze în faţa prietenilor legătura sa cu omul cel mai de seamă al epocii.

La bariera oraşului, Voltaire fu întrebat dacă avea asupra lui materiale interzise. Rânji şi răspunse:

— Cel mult pe mine însumi.

Slujbaşul îl privi, apoi exclamă:

— Doamne, dar ăsta e domnul Voltaire.

Lumea se strânse cât ai clipi. Marchizul de Villette se simţea un om important şi se bucură.

Casa marchizului se afla într-un cartier elegant, în colţul dintre *Quai des Théatins* şi *rue de Beaune.* Voltaire fu întâmpinat cu un potop de cuvinte de burduhănoasa *madame* Denis. „Frumoasa şi buna” îl duse în camerele lui. Erau întunecoase şi nu atât de plăcute ca cele de la Ferney, iar casa era demodată.

Cu ajutorul valetului, Voltaire se dezbrăcă, se înfăşură în halatul său obişnuit, îşi puse papucii şi mult iubita scufie de noapte. Îi făgăduise „frumoasei şi bunei” că se va odihni puţin. Nu reuşi. Îi veniseră idei noi de îmbunătăţire a piesei *Irène.* Începu să dicteze lui Wagnière.

Nu dictă mult. Cu toate că se înţeleseseră ca primele două zile Voltaire să fie lăsat să se odihnească, Villette povestise, în mare taină, la câteva zeci de prieteni, cine va sosi la el vinerea aceea, în 10 februarie. Musafirii se iviră de îndată. Printre primii sosi ducele de Richelieu, un foarte bătrân om de lume, care, cu şaizeci şi opt de ani în urmă, îl introdusese pe Voltaire în lumea plăcerilor Parisului. Cei doi nu se văzuseră de mult. Găsiră că nu se schimbaseră, că arătau întocmai ca acum treizeci de ani.

Soseau neîncetat musafiri, un val de vechi cunoscuţi. Asta îşi dorise Voltaire, lume şi iar lume. Primea în halat, papuci şi scufie. Avea o memoria uimitoare, îşi amintea de fiecare în parte, chiar dacă, nu-l văzuse de zeci de ani şi pentru fiecare avea o vorbă bună, spirituală, personală.

Printre vizitatori se afla şi *monsieur* de Beaumarchais.

Vestea sosirii lui Voltaire îl emoţionase. Cât era el, Pierre, de lipsit de respect, pentru omul acesta bătrân nutrea stimă şi admiraţie. Voltaire trăise cei, optzeci şi trei de ani

aşa cum îşi dorea el să-şi trăiască viaţa. Toate zilele lui fuseseră pline de pasiune, literatură înaltă, intrigi mărunte, glorie, succese, teatru, bani, lupte şi izbânzi pentru libertate şi raţiune. Acum trăia ca un senior înconjurat de supuşii săi, o împărătească şi un mare rege îl tratau de la egal la egal, numele lui răsuna peste mări şi ţări. Succesele sale în lupta împotriva nedreptăţii şi a prostiei privilegiate intraseră în istorie. Moşneagul acesta putea să-şi spună: dacă acum, când se pregătea s-o părăsească, lumea se făcuse puţin mai inteligentă şi mai dreaptă decât pe vremea când îi păşise pragul, aceasta era, în mare parte, meritul lui.

Înălţător lucru era că, de ani de zile, omul acesta îl preţuia şi îl considera pe Pierre ca egal în valoare cu sine însuşi. Voltaire pusese în scenă *Bărbierul* la teatrul său particular de la Ferney şi scrisese în memoriile sale lucruri extrem de măgulitoare despre Pierre.

Şi de data aceasta, bătrânul îl cinsti mai mult ca pe alţii. Se apropie de el, străbătând mulţimea de musafiri care îi făcea respectuos loc, şi îl salută cu „Scumpul meu prieten şi coleg”, iar apoi îl îmbrăţişă. Pierre îl conduse atent şi respectuos înapoi la locul lui.

— Ştii, dragul meu - îi povesti Voltaire - că fără dumneata n-aş fi scris *Irène*? Succesul *Bărbierului* dumitale m-a îndemnat să mai încerc o dată bătrâna mea mână. Desigur că lucrarea dumitale excepţională mi-a pricinuit şi puţină supărare. Ai să găseşti în piesa mea un preot cu numele Léonce. Omul acesta se numea la început Basile. Dar de când a apărut pe scenă Basile al dumitale, numele stârneşte asociaţii care nu se potrivesc cu caracterul întunecat al bătrânului meu preot. Numele de Basile îţi aparţine, dragă prietene, pentru veacurile ce urmează.

Pierre, de obicei atât de priceput la vorbă, nu ştia ce să răspundă. Prezenţa bătrânului îl intimida. Era un bătrân

neînchipuit de slab, într-un halat mult prea larg, cu faţa urâtă, încadrată grotesc de scufie, dar cu ochi inteligenţi, binevoitori şi nemaipomenit de vii, o grămăjoară de oase şi piele tăbăcită în care sălăşluia cel mai viguros spirit al vremii.

Sosi o delegaţie a Academiei să-l salute pe Voltaire. Veniră membrii Teatrului Francez. Şi chiar actorii, domni şi doamne trecuţi prin multe, erau emoţionaţi că îl vedeau în mijlocul lor pe poetul care devenise aproape o legendă pentru ei. Piesa pe care trebuiau să o joace acum, bătrânul o începuse la optzeci şi doi de ani, iar când munca îl obosise, o pusese deoparte şi începuse o piesă nouă, *Agathokles,* apoi reluase tragedia *Irène,* şi o terminase. Era însufleţită de aceeaşi ură nestăvilită împotriva prejudecăţilor ca şi piesele sale mai timpurii. Când studiaseră piesa, cu de-amănuntul, actorii înţeleseseră: vigoarea bătrânului nu slăbise. Omul gârbovit, fără dinţi, era acum, ca şi cu zeci de ani în urmă, un izvor de energie, o flacără măreaţă, nemiloasă, îndreptată împotriva răului.

Voltaire discută aprins cu ei, ascultă părerea lor despre tragedie, acceptă unele propuneri, respinse altele. Stabili că se vor face repetiţiile la el acasă, pentru că nu avea destulă putere să meargă la teatru. În primul rând, voia să le citească a doua zi întreaga piesă. Chiar şi acum le recită pasaje izolate şi, cu toate că era în halat şi scufie, versurile produceau o impresie adâncă, aşa cum ieşeau din gura lui ştirbă.

Sosiră alţi musafiri. Spuseră că toată *rue de Beaune* şi *Quai de Théatins* erau înţesate de curioşi. Iar cei ce se adunaseră afară nu erau numai literaţi sau amatori de teatru ci, în majoritatea lor, oameni din ateliere, magazine, cafenele şi taverne, era populaţia Parisului. Lumea nu spunea: vrem să vedem pe omul care a scris *Henriada* sau

Candide, Merope şi *Zaïre*; spunea: vrem să vedem pe omul care a luptat pentru familia nevinovată a lui Calas[1] şi pentru Sirven[2] şi ai lui, pentru *madame* de Bombelles, pentru bietul Martin cu toţi ai săi, pentru Montbailli, condamnat pe nedrept, pentru soţia şi copilul lui care încă nu se născuse, pe omul care s-a împotrivit pângăririi cadavrului artistei Adrienne Lecouvreur şi care a anulat birurile ticăloase pe pământurile lui şi în satul lui şi i-a făcut pe toţi cei ce locuiesc şi muncesc la Ferney mai deştepţi, mai bogaţi şi mai fericiţi.

Pierre nu se putea desprinde de acolo, îl impresiona scena: Voltaire înconjurat de curtea lui. Contrar obiceiului său, era modest, nu se amesteca în discuţia dintre Voltaire şi actori, cu toate că ar fi putut să-şi dea părerea, şi nici în conversaţia musafirilor. Stătea tăcut şi respectuos la marginea cercului care-l înconjura pe Voltaire, privea şi asculta. Ceea ce exprima micuţul templu din grădina sa, în mod simbolic, era strict adevărat: pana îi procurase acestui moşneag atâta faimă şi putere cum niciodată coroana nu hărăzise vreunui rege. Pierre se simţea fericit că soarta şi înrudirea spirituală îl legase de el.

În ziua următoare, Voltaire primi trei sute de persoane şi o zi după aceea alte patru sute. Veniră Necker şi *madame* Dubarry, Condorcet şi Turgot. Veni cavalerul von Gluck,

---

1 Negustor din Toulouse, condamnat şi executat în 1782, în urma unei campanii anti protestante organizate de clerul catolic, pentru vina imaginară de a-şi fi ucisul propriul fiu spre a-1 împiedica să se lepede de protestantism. Voltaire a dus o susţinută campanie pentru reabilitarea acestui nevinovat, demascând uneltirile criminale ale clerului catolic. Calas a fost reabilitat în 1765.

2 Cetăţean din Toulouse condamnat la moarte, din aceleaşi pricini ca şi Calas, pentru vina imaginară de a-şi fi împiedicat fiica să treacă la catolicism. În urma campaniei duse de Voltaire, a fost reabilitat la cinci ani după executare, în 1769.

marele compozitor. Era un om foarte mândru, dar îşi amânase plecarea la Viena ca să aibă cinstea şi fericirea să-l vadă pe Voltaire. Câteva ceasuri mai târziu veni marele adversar şi rival al lui Gluck, Puccini[1]. Veniră marchizul de Vaudreuil, Gabrielle de Polignac şi Diane de Polignac. Veniră poeţii şi scriitorii Parisului, „întreg Parnasul, de la străfundurile până la culmile sale", cum se exprimă unul din domni. Veni sculptorul Pigalle[2]; avea ordin din partea lui *monsieur* d'Angivillers să cioplească dintr-un porfir deosebit de preţios statuia celui mai mare soldat al secolului, mareşalul de Saxa, şi a celui mai mare gânditor şi poet, *monsieur* de Voltaire.

Veni şi doctorul Franklin.

Veni plin de curiozitate şi admiraţie. De zeci de ani era în corespondenţă cu Voltaire, care îl preţuise totdeauna pe el şi cauza lui. În *Dicţionarul filozofic,* Voltaire îl lăudase sus şi tare pentru că învinsese fulgerul, descoperise legile lui, contribuind astfel, în mare măsură, la luptă împotriva superstiţiilor legate din cele mai străvechi timpuri de fulgere şi furtuni. Dar, mai presus de toate, Voltaire contribuise mai mult ca oricare la răspândirea ideilor pe baza cărora fusese clădită eliberarea Americii. De aceea Franklin, pe care-l însoţea William, sosi la marele său coleg într-o stare de spirit aproape solemnă.

În camera lui Voltaire se găseau vreo douăzeci de persoane. Voltaire se odihnea pe pat, avea puţină febră, şi ochii, căzuţi în fundul capului, îi străluceau şi mai viu ca de obicei, deasupra nasului mare, ascuţit, pe faţa lui

[1] Giacomo Antonio Domenico Michele Secondo Maria Puccini (n. 22 decembrie 1858, Lucca/Italia - d. 29 noiembrie 1924, Bruxelles/Belgia) a fost un compozitor italian de muzică de operă, reprezentant al curentului artistic realist numit în Italia *verismo* (conform cu ital. *vero* = adevărat).

[2] Jean-Baptiste Pigalle, n. 26 ian. 1714, Paris, d. 22 aug. 1785, Paris.

descărnată. Voi să se ridice, dar Franklin, care se apropiase imediat de pat, nu-l lăsă şi-l reţinu cu un gest blând, dar energic.

Voltaire spuse că îi părea bine că-l poate felicita personal pe Franklin pentru victoriile obţinute de trupele sale. Vorbea englezeşte. Franklin răspunse că oricine se ocupa de literatură în America vedea în Voltaire pe tatăl republicii americane.

— Dacă aş fi la fel de tânăr ca dumneata, prea stimate domn, răspunse Voltaire, aş traversa oceanul ca să vizitez fericita dumitale ţară.

Cită din memorie versuri din *Oda pentru libertate*, a lui Thomson care fusese la modă cu patruzeci de ani în urmă şi de care Franklin abia îşi mai aducea aminte. Nepoata lui Voltaire se plânse, în numele celorlalţi vizitatori, că discuţia se purta în englezeşte şi că nimeni nu-l înţelegea.

— Vă rog să mă scuzaţi, spuse Voltaire, m-am lăsat furat de plăcerea copilărească de a vorbi aceeaşi limbă ca doctorul Franklin.

William Temple se retrăsese, dintr-o lăudabilă modestie, printre ceilalţi. Franklin îl chemă şi-l prezentă lui Voltaire. Băiatul se înclină adânc. Voltaire îl privi lung, cu ochii săi sfredelitori. Apoi spuse în franceză:

— Eşti fericit, dragă tinere, căci ţi-a fost dat să trăieşti într-o ţară mare, în vremuri fericite. Apleacă-te mai mult, îl rugă el şi, punându-i mâna bătrânească pe creştet, spuse în engleză: Dumnezeu şi libertate. Apoi o repetă şi în franceză.

Toţi erau emoţionaţi.

O oră mai târziu, Voltaire îl primi pe trimisul Angliei, lord Stormont.

Lumea venea fără încetare, iar Voltaire vorbea, conducea repetiţiile piesei, lucra cu înfrigurare la îmbunătăţirea ei,

citea scrisori, dicta răspunsuri lungi, făurea planuri.

Credinciosul Wagnière se simţea din zi în zi mai prost în mijlocul acestei agitaţii. Îl chinuia nu numai teama pentru sănătatea stăpânului, care se topea văzând cu ochii, îl apăsa parcă şi mai mult o altă grijă. Wagnière era un partizan pasionat şi sever al raţiunii, un partizan incoruptibil. Voltaire însă avea prea puţină înţelegere pentru demnitate. Unul din principiile sale era că nu este nevoie să devii martir, deoarece adevărul poate fi propovăduit şi cu mijloace îndoielnice. Îşi renega fără nici un fel de scrupule operele, ba chiar le ataca în mod neruşinat, ori de câte ori recunoaşterea lor ar fi putut să-i pricinuiască neplăceri. Acum Wagnière se temea că la Paris stăpânul lui s-ar putea lăsa ademenit să-şi renege nu numai anumite lucrări izolate, ci întreaga operă şi toate principiile.

Oricât de nepăsător se pretindea Voltaire şi oricât de eliberat de prejudecăţi, ideea că trupul lui ar putea fi azvârlit în groapa de gunoi, ca fiind al unui eretic, aşa cum se întâmplase pe vremuri cu rămăşiţele pământeşti ale actriţei Adrienne Lecouvreur, îl chinuia. La Ferney s-ar fi găsit mijloace pentru a împiedica una ca asta. Dar dacă avea să se stingă la Paris, în starea de necredinţă în care se afla, Biserica i-ar fi refuzat o înmormântare normală şi Wagnière nu se îndoia că Voltaire era hotărât să facă sacrificii mari, chiar să-şi renege toate principiile, doar ca să-şi apere trupul de pângărire.

Temerile i se întăriră când sutanele începură să roiască în jurul marelui eretic, mânate de ambiţia de a-l converti. Veni, ceremonios şi demn, canonicul de la *Saint-Sulpice, monsieur* de Tersac. Îl prelucra pe Voltaire cu blândeţe, dar fără încetare, nepotul lui, abatele Mignot. Veni, recomandat de cineva, un abate Gaultier. Voltaire discută cu el îndelung şi cu din ce în ce mai multă plăcere. Apoi spuse către

Wagnière:

— Ăsta este un om cumsecade, prietenos şi simplu, ăsta o să-mi uşureze spovedania şi retractarea când îmi va sosi ceasul. Pe ăsta să-l ţinem minte.

„*Ecrasez l'infâme,* striviţi ticăloşia", fusese în ultimele decenii parola lui Voltaire şi prin „infâme", „ticăloşie", înţelegea fanatismul prejudecăţilor, intoleranţa, Biserica. În lupta împotriva prejudecăţilor pe care stăpânul lui o purtase cu atâta patimă, uitare de sine şi măreţie, Wagnière vedea meritul său cel mai de preţ. Din cauza aceasta suferea când auzea cuvintele pe care le rostea acum bătrânul apostol al adevărului, fie chiar şi în glumă, şi se temea ca intenţia să nu fie serioasă, ca Voltaire să nu se lase antrenat în ultimele sale zile să nege concepţiile de bază ale unei vieţi întregi.

Îl imploră pe Voltaire să scrie o declaraţie care să încânte cu vorbe alese Biserica, dar care, totodată, să nu trădeze principiile filozofiei. Dacă nu făcea asta la timp, atunci desigur că în ceasul de apoi, când poate nu va mai fi în deplina posesie a minunatei sale minţi, Biserica îl va ataca, folosindu-se de slăbiciunea lui şi îl va îndupleca să dea declaraţii care să depăşească mult intenţiile sale.

Voltaire rânji:

— Pot să-ţi dau declaraţia pe loc, dragul meu.

Se aşează şi, cu scrisul lui ordonat, citeţ, aşternu:

„Mor cu credinţa în Dumnezeu, iubindu-mi prietenii, fără ură împotriva duşmanilor, cu scârbă faţă de superstiţii".

Wagnière împături cu bucurie declaraţia.

Câteva zile mai târziu, două săptămâni după sosirea sa la Paris, Voltaire fu într-adevăr năpădit, în timp ce dicta, de un violent acces de tuse şi scuipă sânge. „Acum i-a venit timpul bunului nostru abate Gaultier", gemu, horcăi, rânji el şi sângele îi ţâşni şiroaie pe nas şi pe gură. Curând sosi şi

abatele. Wagnière trebui să-i arate declaraţia şi Voltaire îl întrebă dacă era suficientă pentru a-i asigura o înmormântare onorabilă. Privea cu teamă faţa abatelui, să vadă dacă acesta era destul de prost.

— Din păcate nu, spuse abatele. Trebuie să ne încheiem micile noastre socoteli ceva mai temeinic.

La cererea lui Gaultier, Voltaire se spovedi. Apoi, în prezenţa nepotului său, abatele Mignot, a încă unui preot şi a secretarului Wagnière, întocmi o declaraţie precum că se spovedise abatelui Gaultier şi că murea în sânul Bisericii catolice în care se născuse.

Abatele Gaultier reciti hârtia.

— Cred că ajunge, observă Voltaire cu şiretenie şi teamă.

Dar abatele clătină din cap şi spuse:

— Din păcate nu, stimate domn.

— Dar ce să mai scriu? întrebă Voltaire.

Blând, dar energic, abatele porunci:

— Scrieţi: Dacă am supărat vreodată Biserica, o rog pe ea şi pe Dumnezeu să mă ierte.

Wagnière scrâşni din dinţi.

— Chiar aşa trebuie? întrebă Voltaire.

— Scrieţi fără teamă, dragă maestre, îl îndemnă preotul. Un mic document ca acesta nu doare pe nimeni.

Voltaire scrise. Wagnière privea mâna slabă care scria - îi venea greu lui Voltaire să scrie asemenea cuvinte.

— Şi acum, domnilor, se adresă abatele celorlalţi, confirmaţi prin semnătura dumneavoastră că *monsieur* Voltaire a semnat această declaraţie cu mâna lui, din proprie voinţă şi în deplina posesie a facultăţilor sale mintale.

Cei doi preoţi semnară, credinciosul Wagnière refuză încruntat.

Când Voltaire rămase singur cu credinciosul secretar,

încercă să se dezvinovăţească.

— Trebuie să înţelegi, explică el, este neplăcut, să-ţi închipui că ai să fii zvârlit în groapa cu gunoi. Sigur, ştiu că este o prejudecată de care însă nu m-am dezbărat şi din pricina ei popii mă au într-o oarecare măsură la mână. Dar până în cele din urmă tot eu am să-mi râd de ei, respectiv hoitul meu. Afacerea pe care o fac cu Biserica este destul de bună. Am scris cincizeci de mii de pagini şi, pentru fiecare din ele în parte, popii m-ar arunca la groapa de gunoi, iar cu trei rânduleţe îi oblig să mă înmormânteze cum se cuvine.

Dar, cum socoteala asta nu-l impresiona pe Wagnière, Voltaire continuă:

— Când ai să fii tot atât de bătrân ca şi mine, dragul meu, ai să înţelegi că Hernic cel Mare avea dreptate şi că Parisul merită o liturghie[1].

Totuşi Wagnière rămase întristat.

Între timp, abatele Gaultier se duse în grabă cu preţiosul său document la superiorul său, canonicul de la Saint-Sulpice. Acesta, invidios că nu el, ci micul abate reuşise să-l convertească pe eretic, găsi declaraţia prea generală şi prea apoasă ca să poată fi acceptată ca retractare a atâtor erezii făţişe şi ofense grave. O asemenea declaraţie nu era suficientă pentru a-i înlesni lui Voltaire reprimirea în sânul Bisericii. Abatele, înfuriat şi îndârjit, fugi înapoi la casa bolnavului să-i stoarcă o declaraţie mai amplă.

Acesta însă se simţea mai bine şi nu-l primi. Iar când neobositul abate se prezentă din nou în ziua următoare, Voltaire se simţea şi mai bine, iar abatele trebui să plece

[1] Ca să poată cuceri Parisul şi deveni rege al Franţei, Henric al IV-lea (1553-1610) s-a lepădat de protestantism, trecând la catolicism în cadrul unei slujbe solemne. Cu acest prilej a pronunţat cuvintele devenite istorice: *Paris vout bien une messe!* (Parisul merită o liturghie).

tot cu mâna goală. În ziua a treia, bolnavul se simţi chiar atât de bine, încât trimise vorbă celui ce se ruga să fie primit că avea să fie ocupat toată luna şi n-avea timp de el.

Voltaire se restabili uimitor de repede. În curând, începu din nou să primească tot mai multă lume, scria, dicta, repeta cu actorii ca şi înainte, lucra până la epuizare.

Apoi, peste câteva zile, se ridică din pat şi porni să întoarcă vizitele ce i se făcuseră.

Îmbrăcat după moda veche, cu dichis, cu trupul şubred înfăşurat în ştofe şi blănuri, se lăsă purtat pe o litieră prin oraşul său, Paris. Era o zi friguroasă, însorită. Totuşi puse să se dea la o parte perdelele litierei; voia să vadă străzile, oamenii, Parisul. Pretutindeni era recunoscut, lumea se oprea, îl salută până la pământ, îl aclama. Când intra în vreo casă, pâlcuri dese de curioşi se adunau şi aşteptau să se arate din nou. Vestea se răspândi ca un fulger; Voltaire putea fi văzut, lumea se aduna în stradă ca la marile ceremonii ale Curţii.

Când se întoarse, ambele poduri ale senei, *Quai de Theatins* şi *rue de Beaune* erau atât de ticsite de lume, că nu era chip să treacă. Poliţiştii trebuiră să-i croiască drum litierei, mai cu rugăminţi, mai cu forţa. Astfel fu purtat Voltaire spre casă, printre ziduri de admiratori, iar obrajii îi erau îmbujoraţi de frig şi bucurie.

Toinette, care de la întâlnirea ei cu Franklin se credea menită să protejeze tot ce era progresist, ar fi pus la cale cu plăcere o întâlnire senzaţională cu Voltaire. Toată „clica mov” împărtăşea entuziasmul la modă pentru marele scriitor, iar acesta se străduia de ani de zile să stabilească relaţii amicale cu Toinette. Scrisese o mică piesă pentru ea, şi în operele lui îi spusese, sub formă de aluzii transparente, lucruri măgulitoare. Toinette nu rămăsese indiferentă la

atenţia ce i-o acorda. Dar îşi dădea seama că întreaga Europă ar considera primirea oficială a lui Voltaire la Versailles ca o demonstraţie politică.

Diane de Polignac cea deşteaptă găsi o soluţie.

— Nu s-ar putea, propuse ea, să i se pună la dispoziţie lui Voltaire loja şambelanului de serviciu? Deoarece loja se afla lângă cea a Toinettei, s-ar putea astfel aranja fără greutate o convorbire degajată, simplă.

În schimb, Louis se înfurie când Toinette îi vorbi de acest proiect.

— *Madame,* vă interzic, ţipă el, auziţi, vă interzic să intraţi cumva în legătură cu marele eretic. O convorbire cu el ar fi o pângărire.

Toinette răspunse:

— *Monsieur* de Voltaire este cel mai mare scriitor al ţării dumneavoastră, sire, şi probabil al lumii.

— Şi, fără îndoială, cuvintele lui au muzicalitate, ironiză Louis. Dar vă interzic să ascultaţi această muzică.

După ce se linişti puţin, îşi expuse motivele.

— Fratele nostru Josef este, desigur, un liber-cugetător. Dar chiar şi el s-a ferit de a intra în legătură cu acest gunoi sclipitor.

Plin de o mulţumire răutăcioasă, povesti ceea ce Toinette cunoştea de mult:

— Bătrânul a crezut că împăratul îl va vizita când va trece prin Ferney. Şi-a împodobit de sărbătoare satul şi castelul şi a ridicat arcuri de triumf. Dar s-a înşelat. Josef al nostru a dat ascultare sfatului înţelept al augustei doamne, regina mamă, şi a trecut mândru pe lângă eretic şi tot dichisul lui. Iar acum vreţi să staţi de vorbă cu ateul la teatru, în văzul întregii lumi? Niciodată. Vă interzic. Niciodată.

În aceeaşi zi, Maurepas îl întrebă:

— Aveţi cunoştinţă, sire, că *monsieur* de Voltaire se află în capitala dumneavoastră?

— Credeam, răspunse rece Louis, că domnul e surghiunit.

— N-a fost chiar un surghiun, zise Maurepas. Fusese o dorinţă a răposatului rege, care, fără îndoială, a pierit o dată cu răposatul.

— Dorinţa aceasta o am şi eu, răspunse sec Louis.

— Dar nici dumneavoastră, sire - observă ministrul - nu veţi socoti potrivit ca bătrânul domn să fie îndepărtat cu forţa din oraşul său natal.

— Asta, din păcate, nu e posibil, recunoscu Louis întristat.

— Mă întrebam chiar, continuă Maurepas, dacă n-ar fi potrivit să i se acorde omului care, în orice caz, este scriitorul cel mai respectat din Europa şi este şi foarte în vârstă, o mică cinstire şi în patria sa.

— Nu, răspunse brusc Louis. Este de datoria mea să apăr credinţa şi morala. De fapt, ar trebui să izgonesc cu ruşine din capitala mea pe acest babalâc necredincios. Mi se pare că dacă nu iau în seamă prezenţa lui, am dovedit destulă bunăvoinţă şi respect pentru literatură.

Furia lui Louis era mai mare decât o arătau cuvintele sale. După plecarea lui Maurepas, contemplă cărţile şi broşurile lui Voltaire pe care le ţinea în dulapul cu otrăvuri. Erau multe. Erau tipărite la Amsterdam şi Leyden, la Hamburg şi la Londra, dar pătrundeau în Franţa. Graniţele nu fereau ţara de ele mai mult decât o fereau de vânt. Era un avertisment. O pedeapsă a Domnului, că autorul acestor scrieri sosise la Paris îndată după încheierea tratatului cu rebelii. Acum amândoi moşnegii cei răi, Franklin şi Voltaire, îi stăteau pe cap. Obraznici şi fără ruşine, se cuibăriseră în mijlocul oraşului său, Baal şi Beelzebub[1], şi însăşi soţia sa şi

[1] Stăpânul infernului (*Noul Testament*).

miniştrii săi îi cinsteau.

Prezenţa lui Voltaire îl făcu pe Louis şi mai puţin maleabil în chestiunea americană. Franklin îi sfătuise pe domnii francezi:

— Purtaţi-vă cu duşmanii dumneavoastră aşa cum s-au purtat şi ei cu dumneavoastră în anul cincizeci şi cinci. Daţi ordin ca vasele lor să fie atacate fără vreo comunicare diplomatică. Trimiteţi o flotă peste ocean şi izolaţi flota amiralului Howe care s-a aventurat în estuarul fluviului Delaware. Apoi o să mai aveţi timp destul să declaraţi război.

Chiar şi mulţi dintre generalii şi miniştrii francezi socoteau că, odată tratatul semnat, adversarul trebuia luat prin surprindere şi atacat. Vaudreuil cel nerăbdător, toţi membrii „clicii mov" îndemnau la acţiune. Dar când Vergennes îi vorbi regelui de propunerea lui Franklin, Louis protestă indignat:

— Să mă ferească Dumnezeu de o asemenea perfidie.

Tot mai spera să poată evita războiul. Se crampona cu încăpăţânare de ficţiunea că tratatul nu era valabil atât timp cât nu sosise încă ratificarea lui de către Congres şi insista să se menţină relaţii amicale cu Anglia.

Cu timpul însă, duplicitatea poziţiei sale începu să-l apese. I se părea necinstit ca el, om de cuvânt, să stea prieteneşte de vorbă cu trimisul englez, după ce semnase tratate împotriva ţării lui. Se hotărî să comunice oficial regelui Angliei că Franţa a recunoscut independenţa Statelor Unite şi însărcină pe Vergennes să motiveze măsura luată printr-o notă oficială.

Vergennes îşi aminti că, pe la sfârşitul lui octombrie, Beaumarchais prezentase un memoriu la care anexase conceptul unei declaraţii pe care el, Beaumarchais, ar face-o dacă ar fi regele Franţei. Vergennes puse să se caute

memoriul şi găsi comunicarea redactată de Beaumarchais foarte potrivită. Era plină de elan şi totodată concretă. Ministrul nu se dădu în lături să folosească în declaraţia pe care o prezentă regelui o mare parte din frazele lui Pierre. Louis citi, suspină, semnă. Documentul fu expediat la Londra şi contele de Noailles, trimisul francez la Curtea de la *Saint James,* înmână prim-ministrului britanic nota lui *monsieur* de Beaumarchais.

Ca urmare, Londra îşi rechemă reprezentantul. Versailles-ul procedă la fel. Acestea se petrecură la 13 martie.

În aceeaşi zi, Vergennes comunică doctorului Franklin că, de acum înainte, Curtea de la Versailles îi considera pe trimişii Congresului ca reprezentanţii plenipotenţiari ai celor treisprezece State Unite ale Americii şi cerea să i se acorde onoarea să-i prezinte în această calitate maiestăţii-sale prea-creştine.

Invitaţia îi bucură pe delegaţi, dar le pricinui griji noi. Îmbrăcămintea cu care trebuiau să se prezinte la Curte era fastuoasă, complicată, şi nu aveau decât o săptămână la dispoziţie pentru confecţionarea ei. Pe de altă parte, Franklin voia să apară în haina sa cafenie, la care lumea se aştepta desigur şi cu ocazia aceasta. Totuşi se lăsă înduplecat să-şi comande o perucă. Dar toate perucile pe care i le încercară se dovediră prea mici.

— Nu peruca este prea mică, *monsieur,* strigă în cele din urmă frizerul exasperat. Capul dumneavoastră este prea mare.

Tot Parisul râse încântat: „Are capul prea mare”. Iar Franklin nu se mai sinchisi de indicaţiile şambelanilor şi maeştrilor de ceremonii, ci hotărî să se îmbrace simplu, demn şi fără zorzoane de Curte. Poate că era o impertinenţă, dar poate că tocmai o astfel de simplitate avea să impresioneze.

Prin urmare, la 20 martie, Benjamin Franklin, săpunar, tipograf, librar, profesor de înot, telal, editor, fizician, comerciant, *doctor honoris causa,* inventator, desenator de bancnote, scriitor, filozof, delegatul Statelor Unite ale Americii, se duse la Louis de Bourbon, regele Franţei.

Străzile de acces şi imensa curte exterioară a Versaillesului erau pline de curioşi. Erau dornici să ştie dacă Franklin va îndrăzni să se prezinte cu hainele sale obişnuite; ar fi fost dezamăgiţi dacă n-ar fi făcut-o. Dar când se ivi într-adevăr, fără perucă şi fără sabie, cu haina cafenie şi pantalonii cafenii, purtând pe nas ochelarii cu ramă de oţel, cu părul îngrijit pieptănat *„à la quaker”,* rămaseră totuşi fascinaţi de atâta îndrăzneală şi demnitate. Era prima dată când cineva mergea le Curte în haine simple de burghez; desigur şi prima dată când un reprezentant al rebelilor era primit de un rege prea-creştin.

Vergennes se puse în fruntea convoiului. Urcă scara mare de onoare împreună cu delegaţii. Tobele răsunară, santinelele prezentară armele, uşile către camerele regelui se deschiseră şi colonelul celor o sută de gărzi elveţiene anunţă:

— Domnii reprezentanţi ai celor treisprezece State Unite ale Americii.

Curteni, episcopi, diplomaţi, înalţi magistraţi umpleau anticamera interioară. Făcură loc lui Franklin şi însoţitorilor săi şi se înclinară. Chiar şi doamnele se ridicară de pe locurile lor şi făcură reverenţe adânci în timp ce Franklin trecea.

Delegaţii fură conduşi în dormitorul regelui. Louis, căruia audienţa aceasta îi era nesuferită, şedea la masa de toaletă cu un capot aruncat peste cămaşa deschisă, intenţionat neglijent. Frizerul se ocupa de el. Erau prezenţi cei şase domni ai serviciului intern, unul îi întindea ceremonios

pantalonul, un altul ciorapii.

Vergennes prezentă regelui delegaţii. Louis le aruncă o privire fugară. Va să zică ăsta mare, solid, era conducătorul rebelilor. Franklin ăsta afurisit nu lăsa să se vadă cât de diabolic era, dar ce obraznică şi răzvrătit-burgheză era îmbrăcămintea lui! Cât de nestânjenit se ţinea, de parcă ar fi fost ceva firesc pentru el, de parcă i s-ar fi cuvenit să asiste la toaleta regelui prea-creştin.

Louis fornăi puţin pe nas, apoi spuse fără să-i privească pe reprezentanţi:

— Ei da, ei bine. Va să zică aşa *messieurs,* transmiteţi Congresului urările mele de bine. Nu sunt nemulţumit de felul în care v-aţi purtat până acum în ţara mea.

Vorbea nelămurit, fără să ridice vocea şi totuşi înţeleseră cu toţii vorbele lui, căci se făcuse o linişte deplină în sală, nimeni nu mişca, unul din şambelani înţepenise cu pantalonii în mână, celălalt împietrise ţinând ciorapii.

Franklin îl privi liniştit pe domnul tânăr şi gras care era regele Franţei şi şedea într-o poziţie dizgraţioasă. Doctorul era un bun observator. Constată ce ciudat se contraziceau pe faţa acestui rege diferitele sale trăsături; tânărul domn cu nasul mare arăta ca un adevărat Bourbon, aşa cum erau înfăţişaţi pe monezi, şi totodată ca un prunc nevârstnic. Grăsimea lui era anormală, bolnăvicioasă; probabil că circulaţia sângelui sau vreo altă funcţie internă erau deranjate. Louis al şaisprezecelea părea greoi, nedibaci, dar nu prost. Evident, nu era mare orator şi ceea ce spunea nu suna prea amical; dar în general rostise cuvinte obişnuite în astfel de ocazii. Franklin se mulţumi cu atât. Se înclină şi spuse:

— Vă mulţumesc, sire, în numele ţării mele. Contaţi pe recunoştinţa Congresului şi pe respectarea cu credinţă a obligaţiilor pe care şi le-a luat.

— Bine, *messieurs,* răspunse Louis.

Cu această audienţa luă sfârşit.

Vergennes oferi delegaţilor o mare masă oficială. Toată nobilimea Franţei luă parte; acum, când Franklin fusese primit de rege, se grăbeau cu toţii să-l cunoască. La masă avu ca parteneră pe bătrâna şi respectata marchiză de Créquy. Aceasta studie cu uimire amănuntele îmbrăcăminţii lui. Totul pe el era cafeniu, haină, vestă, pantaloni, chiar şi mâinile, şi purta o cravată de pânză. Dar mai straniu era felul lui de a mânca: mânca sparanghelul cu mâna, iar pepenele cu cuţitul. Îşi sparse nişte ouă într-un pahar, adăugă unt, sare, piper şi muştar, apoi mânca totul cu linguriţa. Deoarece era un filozof celebru, ea îl întrebă dacă crede într-un Dumnezeu personificat şi în nemurirea sufletului. În timp ce ducea la gură ciudata mâncare, Franklin confirmă cu tărie. Mai târziu, marchiza povesti că acest *quaker* avea maniere de sălbatic, dar concepţii sănătoase despre lume.

Louis îşi petrecu seara la *Trianon*, cu Toinette. Îşi îndeplinise promisiunea până la capăt. Acceptase chiar umilinţa de a adresa personal cuvântul rebelului în prezenţa întregii Curţi. Acum voia măcar să primească mulţumirile de la cea care iniţiase aceste necazuri şi să petreacă o noapte plăcută.

— Am auzit cu regret, sire - spuse Toinette - că l-aţi primit deosebit de rău pe doctorul Franklin.

— Nici măcar nu şi-a pus perucă, bătrânul dumneavoastră bădăran, răspunse Louis. S-a prezentat fără ruşine, cu scăfârlia lui mare despuiată. Cum aş fi putut să mai şi zâmbesc?

— Am să fiu cu atât mai amabilă cu el mâine, n-aveţi grijă, declară Toinette.

— Nu pot să vă împiedic, replică Louis morocănos. Tot

Versailles-ul mi-e nesuferit de când se plimbă rebelul acolo ca la el acasă.

— Da - spuse dulce şi triumfător Toinette - acum am împrospătat puţin aerul.

Dar Louis nu era arţăgos şi nu venise să se certe cu Toinette. Mâncă şi bău cu poftă, frumoasa sa nevastă îi plăcea, rămase peste noapte la *Trianon,* aşa cum îşi propusese şi se distră sub privirile rudelor austriece care îşi săpau groapa costumate în călugări.

Între timp, se iviseră noi divergenţe între delegaţii americani. Arthur Lee considerase de la început ca o greşeală gravă că Franklin, dispreţuind ceremonialul de Curte, se prezentase în faţa regelui cu ţeasta despuiată. Părerea lui o întări atitudinea distantă a lui Louis, care nu fusese decât răspunsul la desconsiderarea lui Franklin. Totuşi, Arthur Lee considera jignitor faptul că Louis îi expediase atât de grosolan pe delegaţii americani şi refuză a doua zi să mai meargă la Versailles, să se prezinte reginei, după cum era uzul.

Franklin luă în locul lui Arthur Lee pe nepotul său William şi se înfiinţară toţi trei la Versailles - el, William şi Silas Deane.

Toinette îl primi amical, puţin cochet, regina şi totodată doamna cu masca albastră, clipind din ochi ca unui complice. Lui Franklin îi plăcu agitaţia plină de splendoare, ceremonioasă şi feminină, legată de *lever*-ul reginei şi îl amuză faptul că asista acum, în calitate oficială, la toaleta acestei frumoase doamne cu care dusese o conversaţie cu rezultate atât de plăcute.

Conversaţia fu reluată acum. Cu o inocenţă bine jucată, ea îl întrebă ce impresie îi făcuse soţul ei, regele:

— Este un monarh mărinimos, care promite mult, spuse Franklin cu convingere.

Toinette, la rândul ei, îl asigură:

— V-a lăudat mult, *monsieur,* el vă preţuieşte şi vă iubeşte în mod deosebit, şi-l privi drept în ochi.

Apoi îi puse câteva întrebări dinainte pregătite despre experienţele sale electrice şi-l ascultă cu faţa atentă şi cu gândul aiurea.

Seara, după cină, trebui să asiste la jocul ei de cărţi. Ea îi ceru să stea în spatele scaunului ei şi câştigă.

— Îmi aduceţi noroc, ambasadorul meu electric, spuse ea. Dar jucaţi şi dumneavoastră.

Franklin se supuse şi câştigă şaptesprezece ludovici. Apoi însă Toinette începu să joace tare, îl uită, iar el folosi momentul ca să se retragă mulţumit, împreună cu Silas Deane, William şi cei şaptesprezece ludovici.

Pentru Silas Deane, ceasurile acestea petrecute la Versailles erau ultimele momente plăcute. Succesorul său, John Adams, om politic cunoscut, membru activ al Congresului, sosise în Franţa, iar lui Silas Deane nu-i rămânea decât să se înapoieze în America. Pleca cu inima grea. Îl durea nu numai faptul că era tratat cu atâta desconsiderare şi nerecunoştinţă, dar aci rămâneau prietenii săi cei mai buni, oameni care ştiau prea bine ce servicii adusese el ţării sale, iar dincolo îl aşteptau numai oameni porniţi împotriva lui, plini de prejudecăţi şi de neîncredere.

Lui Franklin îi părea rău că Silas Deane pleca. Avusese de multe ori de furcă cu el, dar omul cu vesta de atlaz înflorat era bine intenţionat, patriot şi se lăsa, în cele din urmă, convins de argumente. Franklin îi promise să-l sprijine din toate puterile pe lângă Congres şi-l asigură că se va gândi de multe ori la el, fie chiar şi numai datorită iubitei *Enciclopedii*. Silas Deane zâmbi trist, spuse în câteva rânduri adio şi abia se hotăra să plece.

Deane nu avea de gând să-şi ia rămas bun de la Arthur Lee, dar, spre mirarea sa, Arthur Lee veni el. Veni supărat foc. Curtea de la Versailles numise ca ambasador pe lângă Congresul american pe *monsieur* Gérard şi se ceruse avizul lui Franklin şi al lui Silas Deane dacă această numire avea să fie agreată, dar nu şi al lui. Bănuia că în dosul acestei ofense se ascundeau manevrele perfide ale celor doi colegi.

Chiar dacă nu putea dovedi bănuiala aceasta, avea în schimb alte motive serioase de nemulţumire: printre actele pe care i le predase Deane lipseau documente de mare însemnătate. Cu un aer încruntat şi acuzator, întrebă ce se întâmplase. Silas Deane îi răspunse că erau acte pe care voia să le prezinte Congresului pentru apărarea sa; căci avea motive să presupună că anumite persoane îl calomniaseră la Philadelphia.

— De altfel - continuă Arthur Lee fără să ţină cont de răspunsul lui Silas Deane - chiar şi în hârtiile pe care aţi binevoit să le predaţi se pot descoperi de la prima vedere puncte neclare. De pildă, printre cheltuielile delegaţilor figurează o mie patru sute şaptezeci de livre pentru cumpărarea unei *Encyclopédie des arts et des métiers,* dăruită doctorului Franklin. Vă rog să mă lămuriţi.

— Cu plăcere, răspunse politicos Silas Deane. Noi, dumneata şi cu mine, am dăruit această mare operă doctorului Franklin de ziua lui.

— V-aţi permis - spuse Arthur Lee cu vocea lui inegală - să faceţi un cadou atât de costisitor în numele meu, fără să mă întrebaţi? Într-o vreme când în America trebuie să dai aproape un dolar de-al Congresului pe un penny de bronz, dumneavoastră dăruiţi, în contul ţării, doctorului Franklin cărţi în valoare de o mie patru sute şaptezeci de livre?

— Nu v-am întrebat - răspunse Silas Deane - cu un calm agresiv, pentru că tot aţi fi spus nu. Mă simt acoperit faţă

de Congres deoarece *Enciclopedia* a fost cumpărată din hotărârea majorităţii.

— Cum aşa? întrebă Arthur Lee nedumerit.

— De fapt nu l-am întrebat nici pe doctorul Franklin - îl lămuri Silas Deane - dar cu aceeaşi siguranţă cu care ştiu că aţi fi fost împotrivă, îndrăznesc să afirm că el ar fi spus da.

— Cu asemenea sofisticării franceze - declară violent Arthur Lee - aţi făcut ani de zile America de râs.

— Cu asemenea sofisticării franceze - răspunse Silas Deane - doctorul Franklin a salvat America de la pieire.

Arthur Lee încrucişă braţele, împungând aerul cu fruntea.

— O să vi se arate dincolo, domnule - îl ameninţă el - ce gândeşte America despre dumneavoastră.

Dar *monsieur* de Beaumarchais îl încurajă pe Silas Deane, când acesta îşi luă rămas bun de la el:

— Să-ţi spui deschis părerea în faţa Congresului, în numele dumitale şi al meu. Să le spui domnilor de la obraz ce meschin şi nerecunoscător se poartă. Să nu te temi de nimic, onorate *Mr.* Deane. Franţa nu părăseşte pe nimeni la nevoie, dacă a promis că ajută. Bizuie-te pe rege şi pe casa *Hortalez et Compagnie.*

Arthur Lee, prea puţin satisfăcut de convorbirea avută cu Deane, trimise lui Franklin o scrisoare lungă şi foarte amară. Enumeră toate neregulile pe care credea că le descoperise. Scria că se plânsese de mai multe ori, dar că Franklin obişnuia să nici nu răspundă măcar la scrisorile sale. „Dacă aş fi cel mai înrăit duşman al Americii, n-aţi putea să mă trataţi altfel, scrise el. Am dreptul să cunosc motivele atitudinii dumneavoastră. Dacă aveţi să-mi reproşaţi ceva, apoi spuneţi-o deschis, să mă pot apăra. Dacă nu, de ce nu vă respectaţi obligaţiile faţă de ţară şi

faţă de mine? Numiţi aceasta ordine, bună-cuviinţă, colaborare, dreptate?”

La rândul lui, Franklin îi scrise: „Este adevărat că n-am răspuns la unele din scrisorile dumneavoastră. Nu răspund cu plăcere scrisorilor scrise la mânie. Sunt un om bătrân, nu mai am mult de trăit, am mult de lucru şi n-am timp de certuri. Am tăcut la permanentele dumneavoastră dojeni şi la continua pisălogeală, pentru că nu voiam să primejduiesc demnitatea şi succesul misiunii noastre. Iubesc pacea, am respect pentru calităţile dumneavoastră şi milă pentru mintea dumneavoastră bolnavă, care se zbuciumă mereu de gelozie din pricina bănuielilor şi a impresiei că alţii vă vor răul şi vă desconsideră. Dacă n-o să faceţi curând ceva ca să scăpaţi de boala asta psihică, o să ajungeţi cu siguranţă la nebunie. Cunosc simptomele bolii dumneavoastră din cazuri asemănătoare. Dumnezeu să vă ferească de o soartă atât de îngrozitoare şi, în numele lui, vă rog să mă lăsaţi în pace.”

Franklin reciti cele scrise, se scarpină, eczema îl supăra mai mult în ultima vreme. Găsea că scrisoarea lui era răspunsul potrivit, dar n-o expedie.

Arthur Lee însă nu încetă cu plângerile şi reproşurile. Mai primi sprijin şi de la alţi doi trimişi ai Congresului care sosiseră între timp la Paris, fratele său, William Lee şi *Mr.* Ralph Izard.

Ralph Izard era un bărbat la treizeci şi cinci de ani, bogat şi răsfăţat. Studiase în Anglia şi se împrietenise acolo cu oameni de stat şi scriitori de seamă. Pe atunci, tânărul domn din colonii trebuise să fie prezentat şi regelui Angliei, dar, pentru că ceremonialul prevedea îngenuncherea, iar principiile lui îi interziceau să plece genunchiul în faţa vreunui muritor, refuzase să se înfăţişeze la Curte. Mai târziu, când izbucnise conflictul cu coloniile, se înapoiase în

America şi se alăturase cu înflăcărare cauzei răsculaţilor. Acum fusese numit de Congres ambasador pe lângă Curtea din Toscana. Cum însă această Curte nu recunoştea încă Statele Unite, Congresul hotărâse că va rămâne deocamdată la Paris să-i ajute pe Franklin şi pe Lee.

Celălalt ambasador, proaspăt sosit, William, fratele lui Arthur, era un demn reprezentant al familiei Lee, deşirat, talentat, neîncrezător, certăreţ. Pe el, Congresul îl numise la Berlin. Dar nici Curtea aceea nu recunoştea Congresul, ca şi cea din Toscana, şi deci William Lee primise şi el ordinul să-l sprijine cu vorba şi fapta pe Franklin.

Noii veniţi se solidarizară de îndată cu Arthur Lee. Toţi trei erau tineri şi plini de temperament. Felul blând a lui Franklin li se părea lenevie, slăbiciune, ramolisment. Acum, după încheierea tratatului, socoteau că trebuia să se ceară guvernului francez din ce în ce mai mult, bani, trupe, vase.

Împotrivirea lui Franklin li se părea o uşurinţă criminală.

Tocmai în mijlocul primelor lor ciocniri neplăcute cu Franklin, sosi omul pe care Congresul îl alesese ca urmaş al lui Silas Deane, John Adams.

Franklin şi Adams lucraseră ani de zile împreună, redactaseră împreună prima formă a *Declaraţiei de Independenţă,* îşi recunoşteau reciproc calităţile, dar nu se iubeau. John Adams avea patruzeci şi cinci de ani, era de meserie avocat şi obişnuia să-şi spună părerea în cuvinte răsunătoare, cu multe comparaţii din *Biblie* sau antichitate. Anii războiului împotriva francezilor şi a indienilor marcaseră adolescenţa lui, era un patriot înflăcărat. Declarase de atunci că dacă americanii ar reuşi să izgonească de pe continent pe galii certăreţi, ar întrece până într-un secol toate popoarele, ca număr, şi ar eclipsa vechiul continent. Europa i se părea decadentă şi visa, încă din tinereţe, un puternic imperiu american clădit pe virtute.

John Adams avea la activul său succese politice răsunătoare; *Declaraţia* pentru independenţă fusese adoptată în mare parte şi datorită lui. Congresul aprecia mult pe omul acesta neobosit, activ, şi când ştirea mult dorită a alianţei cu Franţa întârzia şi nu se realiza, fu numit delegat în locul lui Silas Deane, ca să grăbească încheierea pactului.

Acum însă, *Mr.* Adams găsise pactul semnat şi deci nu prea mai avea ce căuta în Europa. Dar dorinţa lui arzătoare de activitate nu-i dădea pace. Începu să studieze documentele delegaţiei.

Mr. Adams era un domn scund, corpolent, plin de temperament, cu capul chel şi lat, a cărui lăţime era şi mai mult scoasă în evidenţă de smocurile stufoase de păr din părţi. Capul acesta se clătină de multe ori în semn de dezaprobare când studie actele delegaţiei. Se apucă să facă ordine în haosul acela de nedescris. Când îl văzu pe Franklin zâmbind blând şi puţin amuzat, îi explică:

— Puteţi să numiţi metodele mele birocraţie; romanii îi spuneau disciplină. Un lucru e sigur: fără o asemenea *birocraţie* nu se poate realiza nimic măreţ. Cum să clădim un stat mare, care să le întreacă pe celelalte, dacă nu suntem în stare să facem ordine în căsuţa noastră de la Passy?

Mr. Adams locuia la Passy, în casa lui Franklin, care era considerată sediul delegaţiei americane. Putea deci să observe îndeaproape felul de viaţă a lui Franklin. Cei doi domni se purtau foarte politicos unul cu altul dar, în sinea lui, John Adams condamna tot mai mult purtarea doctorului. Cu toate că avea şaptezeci şi doi de ani şi era bolnav de gută, omul acesta mânca prea mult şi nu se dădea în lături nici de la băutură. Deşi aveau toate motivele să facă economii, întreţineau o trăsură luxoasă, un mare număr de

slujitori şi locuiau într-o casă bogat mobilată. Cu toată vârsta înaintată, dădea târcoale femeilor ca un franţuz sau un italian. Într-un cuvânt, era un epicurian.

Mr. Adams locuia de puţine zile la Passy când prietena lui Franklin, *madame* Helvetius, sosi pe neaşteptate în vizită. Intră în cameră de parcă ar îi fost la ea acasă. Nu mai era decât ruina unei femei frumoase. Neglijent îmbrăcată şi coafată, legase în jurul pălăriuţei de paie o basma murdară, pe umeri purta un şal negru care îi cădea mereu pe jos. Îl sărută pe Franklin pe obraz şi pe frunte în prezenţa lui *Mr.* Adams. În timpul mesei se aşează între cei doi, îşi puse de câteva ori braţele pe spetezele scaunelor lor şi îl îmbrăţişă în repetate rânduri pe doctor. *Mr.* Adams descrise toate acestea într-o scrisoare lungă adresată soţiei sale adorate, *Mrs.* Abigail Adams, cu care trăia într-o unită şi castă căsnicie.

Mr. Adams se ferea să-l atace pe doctor cu cuvinte aspre, aşa cum o făceau domnii cei tineri. El intervenea şi domolea ciocnirile. Dar când era vorba de chestiuni mai serioase, tăcerea lui întărea opoziţia familiei Lee şi a lui Izard.

Tot astfel s-au petrecut lucrurile în discuţia cu privire la William Temple.

O dată cu orânduirea metodică a documentelor, se dovedi că scrisoarea aceea despre melasă, pe care *monsieur* Gérard trebuise s-o scrie la cererea lui Arthur Lee ca parte integrantă, lămuritoare a tratatului ele comerţ şi prietenie, fusese pierdută sau rătăcită. Nimeni nu se îndoia că Congresul va ratifica pactul, sau poate îl şi ratificase, în forma existentă şi deci documentul pierdut prezenta numai un interes academic, istoric. Totuşi - şi lucrul acesta îl expuseră acum cu tărie domnii Arthur şi William Lee, precum şi Ralph Izard în faţa doctorului Franklin - totuşi un

om care pierdea un astfel de document nu corespundea în postul de secretar al legaţiei. Din capul locului, un tânăr de şaptesprezece ani nu era omul potrivit pentru o asemenea slujbă. Şi nu se dovedise el şi în trecut delăsător şi neglijent? Nu lăsase el, de pildă, proiectul tratatului de alianţă la îndemâna unor ochi francezi indiscreţi?

— Şi trebuia neapărat numit secretar de legaţie *Mr.* William Temple Franklin? încheie Ralph Izard.

Pronunţă accentuat pronumele tânărului şi fiecare înţelese ce voia să spună. În ultima vreme, ziarele engleze făcuseră mult zgomot în jurul guvernatorului William Franklin, tatăl tânărului Franklin, care, cu toate sâcâielile îndurate din partea răsculaţilor, rămăsese credincios regelui său, şi îşi bătuseră joc de marele rebel Franklin, pentru că nu reuşise să convingă de dreptatea cauzei sale nici măcar pe propriu-i fiu.

Până atunci Franklin ascultase cu calm reproşurile tinerilor săi colegi. Dar când se aduse acest ultim argument, se înfurie.

— Trebuia să-l las pe băiat în anturajul tatălui? întrebă el.

Nu era un contraargument, dar în vorbele lui răsuna atâta durere şi mânie, încât ceilalţi tăcură.

Şi acum, în sfârşit, interveni John Adams:

— Aţi mers prea departe, *Mr.* Izard, îl mustră el.

Ralph Izard se scuză de îndată:

— Îmi pare rău dacă l-am jignit cumva pe doctorul Franklin.

Incidentul se încheie prin aceea că de acum înainte Franklin plăti leafa lui William Temple din buzunarul propriu şi angajă un alt secretar propus de domnii ceilalţi: un francez, un anume *monsieur* de la Motte. Acesta părea un om conştiincios, devotat cauzei Americii, dar Franklin se simţea mereu supravegheat de el.

De la încheierea alianţei, la Paris se auzea numai: „Franklin, Franklin”, iar meritele lui Pierre fură date uitării. Asta rodea inima credinciosului Philippe Gudin. Se înfăşură în halatul dăruit de Pierre, se aşează în scobitura preţiosului său birou şi începu să scrie. Redactă un eseu, un memoriu: *Schiţă provizorie a vieţii unui mare contemporan*. Fără a pomeni vreun nume, prezentă într-aşa fel meritele politice, comerciale şi literare pe care prietenul său le pusese în slujba Americii şi a libertăţii, încât orice iniţiat trebuia să-şi dea seama despre cine şi despre ce era vorba. Meritele „bătrânului din grădină” erau recunoscute, dar se făcea aluzie, în cuvinte ocolite, şi la anumite laturi periculoase ale acelui bătrân. Mai târziu, meritele „bătrânului din grădină” erau comparate cu cele ale marelui contemporan despre care era vorba în memoriu şi „contemporanul” apărea într-o lumină mai favorabilă decât „bătrânul”. Va veni ziua, încheia mica lucrare, când istoria universală va distribui lumina şi umbra în mod mai echitabil.

Philippe Gudin reciti ceea ce compusese şi se simţi mulţumit. Silit de împrejurări, rămăsese obscur, ca Heraclit sau Lucreţiu, şi nici nu-i fusese dat să aibă talentul demascator al acestor doi mari predecesori. Găsea totuşi că lucrarea se putea compara măcar cu pamfletele unui Rollin[1].

Se gândi că Pierre n-ar vedea cu ochi buni publicarea *Schiţei provizorii,* căci Pierre era bun la suflet şi probabil că ar dori să-l scutească pe „bătrânul din grădină” de o demascare. Astfel Gudin îşi tipări broşura fără ştirea prietenului său, pe contul şi răspunderea sa proprie, şi o trimise celor pe care i-ar fi putut interesa, inclusiv „bătrânului din grădină”.

---

[1] *Charles Rollin* (1681-1741), umanist şi istoric francez de mâna a doua.

După aceea, mândru şi fericit, duse broşura celui în a cărui cinste o scrisese.

Pierre frunzări, citi. Îl ungea la inimă că în sfârşit cineva vorbea despre meritele sale şi le lăuda, chiar dacă oarecum pe ocolite, cu multă greacă şi latină, dar cu prea puţin avânt; în orice caz, destul de limpede pentru cei iniţiaţi. Îl bucurară şi aluziile la supraaprecierea bătrânului din grădină.

— N-aş fi crezut - spuse el şi-l ameninţă cu degetul - că ai să faci, fără ştirea mea, lucruri atât de periculoase.

Gudin zâmbi şi răspunse:

— Cineva tot trebuia s-o spună până la urmă. Şi cum nici unul din Plutarhii noştri nu şi-au făcut datoria, a trebuit să se apuce de treabă un muritor de rând.

Pierre era mişcat; dar îşi zise că chiar şi o descriere camuflată a activităţii casei *Hortalez* putea avea urmări neplăcute şi propuse ca deocamdată compoziţia să fie pusă deoparte, într-un sertar. Dar:

— Am luat măsuri, răspunse Gudin, ca modestia dumitale să nu-ţi joace din nou festă. Cei interesaţi au şi primit lucrarea, şi chipul lui binevoitor strălucea de mândrie şi încântare faţă de viclenia şi experienţa de viaţă de care dăduse dovadă.

Pierre îi strânse mâna, ridică din umeri, se declară mulţumit.

Curând după aceea, sosi la Lorient unul din vasele lui Pierre, *Gloire de France.* Aducea din America o încărcătură de orez şi indigo, adresată domnilor Franklin, Silas Deane şi Arthur Lee. Încărcătura era fără nici o îndoială destinată firmei *Hortalez,* era transportul de mult anunţat de Paul. Fusese adresat delegaţilor americani numai pentru ca la un eventual atac pirateresc din partea englezilor să nu fie din nou compromisă firma *Hortalez; Gloire de France* pornise în

larg înainte ca alianţa franco-americană să fie cunoscută de cealaltă parte a oceanului.

Arthur Lee însă găsi ceva suspect în asta şi ceru ca, atât timp cât nu se primeau lămuriri, încărcătura să fie pusă la dispoziţia adresantului, adică a delegaţilor, şi nu a altcuiva. Situaţia se complică. Dar căpitanul vasului refuză să predea încărcătura emisarilor americani. Aceştia se sfătuiră. Arthur Lee ceru cu cuvinte aprinse colegilor săi să nu mai rabde ca acest dubios *monsieur* Beaumarchais să-i ducă de nas. Probabil că şi în trecut încărcături trimise de Congres pe adresa delegaţiei cu vasele lui Beaumarchais fuseseră deturnate de *Mr.* Deane în folosul casei *Hortalez.* De data aceasta, documentele de însoţire ajunseseră din fericire în mâini bune. Propuse să se impună căpitanului care, după cum se vedea, era complice cu Beaumarchais, pe bază de hotărâre judecătorească, să predea marfa.

Dacă chestiunea s-ar fi discutat cu o săptămână mai devreme, Franklin s-ar fi opus unei astfel de măsuri. Dar în zilele acestea i se trimisese o broşură: *Schiţă provizorie a vieţii unui mare contemporan.* Un oarecare măgar savant făcea, cu ajutorul a numeroase citate, un şir de observaţii răuvoitoare la adresă „bătrânului din grădină” şi scria, în fraze greoaie, că principalul merit în victoria de la Saratoga şi în încheierea alianţei revenea binecunoscutului *monsieur* Caron. De obicei, Franklin nu prea lua în serios fiţuici calomnioase. Dar autorul acesta cunoştea uimitor de multe amănunte, cunoştea date pe care le putuse obţine doar de la *monsieur* Caron sau de la prietenii săi intimi. Va să zică publicarea broşurii fusese un gest duşmănos din partea lui *monsieur* Caron împotriva celorlalţi. Compuse, împreună cu Lee, o adresă către Tribunalul maritim din Lorient, cerându-i să someze pe căpitanul de pe *Gloire de France* să livreze încărcătura destinatarilor în drept, domnilor Franklin şi Lee.

Pierre se făcu alb ca varul de uimire şi supărare. Obţinuse ca bătrânul acesta să fie recunoscut ca reprezentant al Statelor Unite şi primul lui gest oficial era să-l despoaie de bunurile sale. Niciodată josnicia nu se înfăţişase în toată goliciunea ei ca acum. În comparaţie cu acest *Bonhomme Richard, Tartuffe* era un fleac.

De ce făcuse bătrânul una ca asta? Pentru ce? Bine, americanii nu aveau bani. Dar nici atât de lipsiţi nu erau, încât să trebuie să fure această încărcătură, bunul lui. Franklin nu putea fi minat decât de o ură personală.

Broşura era de vină, nefericita, plictisitoarea operă a lui Philippe. Când era vorba să i se facă lui un rău, toţi îşi dădeau mâna, prieteni şi duşmani. Furia şi decepţia şi le descărcă asupra lui Philippe Gudin.

Se aflau în fastuoasa lui cameră de lucru şi, în timp ce-l copleşea pe Philippe cu reproşuri, Pierre alerga de colo-colo ca un leu în cuşcă. Philippe ascultă mai întâi cu răbdare. Apoi începu şi el să alerge în sus şi în jos, cu paşi greoi, cu răsuflarea zgomotoasă.

— Astâmpără-te măcar când îţi vorbesc, ţipă Pierre la el.

Gudin se opri.

— Sunt gata să stau locului, să întind capul, să înfrunt cu pieptul toate lăncile, ca elveţianul acela. Dar mă nedreptăţiţi. Nu era nevoie de modesta mea operă pentru ca Franquelin acesta să vă fie un duşman neîmpăcat. Totdeauna v-a fost. În *Schiţa provizorie* am folosit pentru el un vers din *Antigona,* versul acela despre *omul cu gura păcătoasă,* prin care Sofocle face aluzie la tiranul Creon[1]*.* Dar bătrânul din grădină este mai josnic decât Creon, vă rog să mă credeţi, vă spun, el este un Thersyt[2] înnăscut.

---

[1] Tiran al Tebei, în mitologia elină. Apare în mai multe tragedii ale lui Sofocle, devenind un fel de tip al tiraniei sângeroase.

[2] Personaj din *Iliada*. Prototip al urâţeniei fizice şi morale.

Dintre toţi calomniatorii şi bârfitorii, el este cel mai ticălos. El a... dar nu, nu vreau să stârnesc mai mult încă furia dumneavoastră. N-aveţi decât să credeţi că bietele mele cuvinte sunt cauza dorinţei de răzbunare a acelui moşneag răufăcător. N-aveţi decât să credeţi.

— Ce voiai să spui? ţipă Pierre la el.

Gudin tăcu, jignit, încăpăţânat.

— Dar ce a mai făcut sau ce a mai spus Franklin ăsta împotriva mea până acum? se enervă Pierre.

— Liniştiţi-vă, îl rugă Gudin. Nu-mi cereţi să repet cuvintele acelea ticăloase.

— Ce a spus? insistă Pierre cu vocea sugrumată.

— V-a comparat cu musca din fabula lui La Fontaine, cu insecta aceea mică, sâcâitoare şi încrezută, se destăinui Gudin aproape în şoaptă.

— Cu musca? întrebă Pierre. Cu musca din fabula cu chervanul?

— Aţi ghicit, răspunse Gudin.

Pierre simţi nevoia să se aşeze, i se tăiaseră picioarele şi se simţea ameţit. Jertfise ani de viaţă şi toată averea pentru America, trimisese arme pentru Saratoga, pusese la cale întâlnirea bătrânului cu regina, pusese la cale alianţa. Iar el îl răsplătea cu o glumă ieftină, de derbedeu. Musca şi chervanul! Scutură din cap, încet, cutremurându-se.

Gudin nu-l văzuse niciodată pe prietenul său în aşa hal; i se frângea inima. Rămase locului, pierdut, fără să scoată o vorbă, privindu-l neîncetat pe Pierre. Acesta spuse după un timp, cu o voce straniu de liniştită:

— Nu înţeleg, tot nu înţeleg. Ce i-am făcut? Doar am trimis într-adevăr arme în valoare de zece milioane în America şi n-am primit nimic în schimb. Continuă să dea din cap.

Când îi povesti Thérèsei despre cele întâmplate, ea se posomorî. Avea un simţ ascuţit al dreptăţii şi o jignea faptul că meritele lui Pierre în slujba Americii şi a dreptăţii erau atât de amarnic nesocotite şi că tocmai Franklin cel mare şi venerabil lovea astfel în el şi în realizările lui.

Fără să-i spună nimic lui Pierre, plecă la Passy.

Încă în ziua următoare, Franklin regretase măsurile luate. Nu exista îndoială că hotărârea tribunalului va fi în favoarea francezului şi împotriva ambasadei. Se purtase ca un Arthur Lee şi se lăsase mânat de considerente ieftine, în loc să dea ascultare raţiunii. Îi veni aşadar la îndemână să se poată dezvinovăţi faţă de *madame* de Beaumarchais.

După o scurtă introducere, Thérèse spuse că nu se amestecase încă niciodată în afacerile soţului ei, dar aci era vorba de altceva decât de afaceri. Îi părea rău că reprezentanţii unei ţări căreia *monsieur* de Beaumarchais îi dăduse atâtea dovezi de prietenie se purtaseră atât de neprieteneşte cu el. Mulţi francezi se vor mira şi întrista că nu s-a încercat să se ajungă la o înţelegere prietenească, înainte de a face apel la un tribunal.

Franklin o privea cu ochii săi bulbucaţi, liniştiţi, de om bătrân. Îşi închipuise soţia acestui *monsieur* Caron cu totul altfel, nicidecum atât de simplă şi simpatică. Ar fi dorit ca ea să semene mai mult cu imaginea pe care şi-o făurise. În sinea lui îi dădea dreptate. De multe ori se necăjise din cauza felului stângaci, preconceput în care compatrioţii săi îi tratau pe străini şi acum acţionase el însuşi din pornire şi nu din raţiune.

Răspunse că situaţia în cauză ar fi putut fi evitată dacă *monsieur* Deane, care dusese tratativele cu *monsieur* de Beaumarchais, n-ar fi trebuit să se întoarcă în America. Situaţia era încurcată, înlocuitorul lui *monsieur* Deane nu putuse încă studia documentele, şi în America era obiceiul

ca în situaţii neclare să se facă apel la tribunal. Nicidecum nu fusese intenţia delegaţilor, şi nici a sa, să manifeste duşmănie sau măcar ostilitate faţă de *monsieur* de Beaumarchais. Nu subaprecia nicidecum serviciile pe care *monsieur* le adusese Statelor Unite şi, după câte ştia, chiar şi Congresul recunoscuse, într-o scrisoare măgulitoare, serviciile aduse. Dar afacerile sunt afaceri, cifrele şi literele n-au suflet şi nici politeţe. De altfel, avea impresia că în problema de faţă lui *monsieur* i se va da câştig de cauză şi nimeni nu se va bucura mai mult ca el. Tot timpul o măsură pe Thérèse cu o curiozitate binevoitoare şi-i vorbi politicos, cu respect. Dar îşi dădea seama că, în ciuda intenţiei sale, explicaţia dată suna prea rece.

Întorcându-se acasă, Thérèse era sigură că mărfurile lui Pierre vor fi în curând deblocate, poate chiar înainte de sentinţa tribunalului; dar tot atât de sigură era că antipatia lui Franklin faţă de Pierre nu putea fi învinsă.

La rândul lui, Franklin rămase o bucată de vreme pe gânduri. Era ciudat că acest fluşturatic *monsieur* Caron, de care îi era silă, avea capacitatea să atragă oameni atât de simpatici ca femeia aceasta sau tânărul care plecase de dragul lui în America.

Îşi freca şi-şi masa piciorul bolnav de gută. Discuţia cu *madame* Beaumarchais îi stricase ziua. Cu toate că avea atâţia prieteni cu care purta discuţii inteligente şi spirituale, cu toate că *madame* Helvetius şi alte femei îl înconjurau cu dragoste, cu toate că-l avea alături pe uşuraticul şi arătosul William, pe care îl iubea, se simţea uneori foarte singur şi Franţa devenea pentru el o ţară străină.

Îi lipsea mult bătrânul său Dubourg. Luă în mână *Eulogium Linnaei* pe care i-o lăsase prietenul. Era o lucrare bună, Dubourg fusese un adevărat om de ştiinţă, care iubea ştiinţa în mod dezinteresat. De aceea Franklin se străduise

să traducă bine lucrarea. Trecu alături, în tipografie, şi se apucă să culeagă textul.

După plimbarea sa triumfală prin Paris, Voltaire răcise iar şi era din nou imobilizat în pat. Asta nu-l împiedica să continue repetiţiile pentru *Irène.* Repetiţiile îl dezamăgeau. În anii cât lipsise din Paris, idealizase scena Parisului şi acum găsea că cei mai mulţi actori erau băţoşi şi nu reuşea să scoată din ei ceea ce îşi închipuise. Lucra cu un zel deosebit şi-i îmboldea, când cu lauda, când cu batjocura. Proptit între perini, ştirb, pasionat la culme, le recita de nenumărate ori versurile sale, dar când ei le repetau, sunau adesea nobil, dar fără viaţă.

După un timp, sănătatea sa şubrezită nu mai rezistă la repetiţii. Trebui să-i lase pe actori să se descurce singuri. Şi nici nu putea fi vorba să asiste la premieră.

Chiar şi fără prezenţa lui, spectacolul constitui un eveniment. Toată Curtea era prezentă, cu excepţia regelui. Publicul era hotărât să se lase entuziasmat. O dată cu el şi Toinette, înconjurată de „clica mov".

Unele versuri o impresionară într-adevăr pe Toinette. Când Zoe deplângea soarta vitregă a împărătesei sale, nu i se potriveau chiar ei versurile? „Te-ai născut să fii sclavă. Sunt oare strălucirea şi splendoarea ta altceva decât o veşnică suferinţă şi constrângere? Adevărat, eşti stăpână, dar numai cu numele, iar povara periculoasă a rangului tău te ţine într-o veşnică robie. Cuvântul poporului, obiceiurile şi tradiţiile lui, te leagă mai tare decât ar putea s-o facă un tiran." Auzind aceste versuri, Toinette răsuflă mai greu, simţi mai tare prezenţa lui Vaudreuil care stătea în spatele ei. Voltaire era un mare poet, rostea de pe scenă sentimentele ei cele mai ascunse.

I se făcea o mare nedreptate poetului. Nu avea el, cel mult defăimat, înţelegere chiar şi pentru demnitatea şi

măreţia Bisericii şi a clerului? Trebuia să-şi fixeze în amintire versurile pe care le rostea acum călugărul Léonce: „Religia ţine în frâu chiar şi pe domnitori şi-i îngenunche. Iar rasa mea, pe care prinţul o dispreţuieşte, învinge purpura lui.”

— Ţineţi minte versurile astea, doamnelor, porunci ea. Notaţi-vă aceste versuri. Trebuie să le repet regelui.

Sigur că, imediat după aceea veneau versuri care ar fi putut trezi mânia dreptcredincioşilor. Alexis, noul împărat pe care-l amenința călugărul, dădea replici înfiorătoare. El se mânia. „Am să distrug templul tău, unde aţi îndrăznit să mă insultaţi. O să se aleagă praf şi pulbere din altarul care neîncetat concurează cu tronul. Altarul tău nu este altceva decât un instrument al poftelor nesăţioase, distrugătoare, hrănite cu aurul poporului, scăldat în sângele lui, clădit din jaf şi prădăciune!” Şi tot publicul izbucni în aplauze frenetice.

În mijlocul mulţimii se afla Pierre. Şedea modest la parter. Nu venise ca să fie văzut, ci ca să vadă. Sensibil la orice spectacol măreţ, se lăsă furat tot atât de mult de cele ce se petreceau în sală, ca şi de cele de pe scenă. Imaginea Toinettei şi a întregii Curţi, care admirau geniul lui Voltaire, se îmbina cu imaginea conflictului tragic din *Irène.* Uită toate obiecţiile critice privitoare la acţiunea piesei, la personajele ei, la interpreţi. Nu mai simţea decât versurile melodioase şi aplauzele răsunătoare care le întrerupeau mereu. Puhoiul de prejudecăţi care se abate asupra Irènei, lupta lui Alexis împotriva tiraniei şi a setei de putere a preoţilor, vuietul ovaţiilor spectatorilor, fericirea în faţa rolului jucat de literatură, tot zgomotul, toată strălucirea îl ameţeau pe Pierre.

Şi ameţeala aceasta îl făcu să ia o hotărâre în privinţa unui gând care-i trecuse în ultimele zile prin minte. Cel mai

mare editor al Franţei, anume *monsieur* Pancoucke, îşi propusese de multă vreme să publice operele complete ale lui Voltaire. Era o acţiune costisitoare şi riscantă, iar în timpul prezenţei lui Voltaire la Paris devenise clar că, dată fiind ostilitatea încăpăţânată a regelui, difuzarea unei asemenea ediţii avea să fie încă mulţi ani aproape imposibilă. De aceea, *monsieur* Pancoucke renunţase definitiv la acest proiect. Pierre se gândi că dacă nici un editor nu avea curajul să publice *Opera omnia*[1] a celui mai mare scriitor francez, trebuia să se găsească un altul care să aibă curajul acesta, iar acum, ameţit de strălucirea spectacolului cu *Irène,* înţelese şi hotărî: el era cel chemat; se cuvenea ca el, şi nimeni altul, să înfăţişeze lumii, ca un monument naţional, lungul şir de volume care să cuprindă minunatele opere ale lui Voltaire.

Între timp, Voltaire zăcea în pat, transpirând şi tuşind. Încercă să facă pe indiferentul, dar era emoţionat ca un tânăr autor la premiera primei sale piese. Un curier după altul soseau de la teatru şi anunţau cum erau primite diferitele scene. Voltaire nu-şi mai putea păstra calmul, voia să ştie tot mai mult şi se informa cu sete cum fusese primit cutare sau cutare pasaj. Şi când i se spuse că versurile împotriva îngâmfării preoţilor: „Am să dărâm templul tău”, trebuiseră să fie repetate de trei ori, chicoti fericit:

— O ştiam, îmi cunosc eu parizienii. *Ecrasez l'infâme.*

După sfârşitul spectacolului, prietenii cei mai apropiaţi, printre care şi Pierre, se grăbiră spre casa bolnavului să-i povestească şi să-l felicite. Nimic nu-i putu opri şi năvăliră în camera lui.

Se vedea că lui Voltaire nu-i era bine. Dar laudele entuziaste le sorbea, rânjind, cu scufia de noapte pe cap. Îl chemă pe Pierre lângă el şi-i spuse:

---

[1] Opere complete (lat.).

— Eşti cel mai bun cunoscător din ţara asta, dragă prietene, trebuie să-mi spui: cum a fost? şi-l mângâia pe mână.

Pierre povesti şi făcu unele mici obiecţii care dădeau laudei şi mai mare preţ.

Bătrânul strălucea de fericire:

— Dacă dumneata o spui, atunci sigur că este adevărat.

Pierre nu mai şovăi. Îi ceru entuziasmat voie lui Voltaire să publice *Opera omnia*.

— Fiţi convins - îl asigură el - că nu voi scuti nici truda, nici banii. Voi aduna, pentru munca de redactare, minţile cele mai luminate ale Franţei şi voi pune să se toarne pentru ediţia aceasta litere cum nu s-au mai văzut în ţara noastră.

Ochii vii ai lui Voltaire se aprinseră şi mai tare. Cu braţele sale uscăţive îl cuprinse pe Pierre.

— Dragul meu! Acum pot muri liniştit. Ştiu că opera mea se află în mâinile cele mai delicate şi mai puternice.

Pierre simţea cum îi zvâcneşte inima în gât. Departe, în beznă, se stingeau jignirile pe care i le adusese „bătrânul din grădină”, se topeau necazurile pe care i le făceau datornicii de rea-credinţă şi răi de plată de peste ocean. Cel mai mare geniu al veacului îl numise fratele şi urmaşul lui, iar tot Parisul fusese de faţă şi auzise.

Cum starea lui Voltaire se înrăutăţea tot mai mult, bătrânul său doctor Tronchin declară că nu mai voia să asiste la această lentă sinucidere. Insistă ca Voltaire să se întoarcă de îndată la Ferney.

Théodore Tronchin se împrietenise cu Voltaire cu zeci de ani în urmă. Dintr-o familie elveţiană foarte veche şi sobră, doctorul ajunsese acum în al şaptezecilea an al vieţii sale. Era un om înalt şi voinic, care-l privise totdeauna pe scriitorul debil, pe veşnicul copilaş, cu dragoste, gingăşie,

admiraţie şi dispreţ. Multe din faptele acestui om neînchipuit de răsfăţat de lume şi de soartă îi păreau doctorului Tronchin maimuţăreli aproape nebuneşti, de multe ori izbucniseră conflicte violente între doctor, calvinist şi intransigent, şi frivolul lui pacient. Totuşi, prietenia se menţinuse şi, când marele medic acceptă un post la Paris, Voltaire îl regretă din toată inima. Încă din prima zi a sosirii lui La Paris, Tronchin îl certase cu cuvinte aspre. Îi spusese că era neînchipuit de stupid, o nebunie ca un bătrân atât de debil să se expună oboselii unei şederi la Paris.

Acum îl certă din nou.

— În loc să trăiţi din procente, vă cheltuiţi capitalul, declară el furios. Dar credeţi că mai dispuneţi de mult capital? Pentru a suporta o viaţă ca ceea pe care o duceţi aci, ar trebui să aveţi o sănătate de fier. Plecaţi înapoi la Ferney, cât nu e prea târziu, porunci el.

Scrise personal la Ferney să se trimită imediat la Paris trăsura şi însoţitorii de drum ai lui Voltaire, pentru călătoria de întoarcere.

Credinciosul secretar Wagnière era fericit; se bucura din tot sufletul că-l va avea din nou pe Voltaire la Ferney, ocupat cu o muncă adevărată şi ducând o viaţă aproape raţională. Dar marchizul de Villette căuta să împiedice prin toate mijloacele plecarea. Era fericit la culme că locuinţa lui devenise centrul Parisului; bucuria i se citea atât de limpede pe faţă, încât bătrânul Maurepas se simţi ispitit să compună o epigramă. „Micule Villette, azi eşti celebru tare; ai faima piticului, ce prezintă un om mare”, scrise el.

Dar cel mai mult se împotrivi plecării la Ferney *madame* Denis, nepoata cea grasă. Nu putea suferi viaţa la ţară, iubea clocotul oraşului ei, Parisul. Recunoscu că şederea la casa Villette nu oferea venerabilului unchi destulă linişte şi

confort. Dar asta se putea uşor schimba. Nu era greu de găsit o casă mai potrivită. Se apucă de îndată să trateze cumpărarea unei case în *rue Richelieu*.

Voltaire şovăia. Îi era dor de Ferney. Ştia că Tronchin avea dreptate, Parisul scurta puţinul ce-l mai avea de trăit. Dar erau lucruri pe care nu le putea rezolva decât aici. Abia îl alesese Academia în funcţia de preşedinte; era o ocazie minunată să realizeze un vechi plan la care ţinea mult, reînnoirea *Dicţionarului limbii franceze.* Şi nu trebuia să discute nenumăratele amănunte despre publicarea acelei *Opera omnia* cu minunatul prieten şi colaborator Beaumarchais? Şi nu trebuia să vadă, din miile de persoane care doreau să-i vorbească, cel puţin una sau două sute, cu care avea de discutat lucruri serioase?

— Plecaţi - insista Tronchin - sau ăsta vă e sfârşitul.

— Rămâneţi - îl îndemnau Villette şi *madame* Denis - este ultima dată când veniţi în oraşul dumneavoastră.

— Nu ne putem lipsi de dumneavoastră, insistau filozofi, poeţi, politicieni, actori.

Sosi trăsura sa de voiaj, servitorii săi credincioşi, căţeaua Idamée. Servitorii aveau lacrimi în ochi când îi sărutară mâna, căţeaua nu-şi găsea astâmpăr de fericire.

— Se pare că le e dor de mine la Ferney, spuse Voltaire. Se hotărî să plece.

Dar iată, veni ştirea despre un nou atac îndreptat împotriva lui de conducătorul clericalilor, abatele Beauregard. După ce se ridicase întâi împotriva lui în catedrala *Nôtre-Dame,* acum marele predicator ceruse şi din amvonul capelei de la Versailles o cruciadă împotriva lui.

— Toate operele aşa-zişilor filozofi - declară el în faţa regelui şi a Curţii - n-au decât un scop, să năruie tronul şi biserica. Dar produsele acestea sunt tolerate fără socotinţă

şi aduc autorilor lor cinste în loc de pedeapsă. Bufniţa păgânei Minerva s-a cuibărit la Paris şi domneşte fără ruşine, se bucură de tămâierea nelegiuită a adoratorilor săi. Idolul necredinţei este purtat în litieră deschisă pe străzile capitalei regelui prea-creştin. Filozofii declară deschis - se îndârji el, făcând aluzie directă la versurile din *Irène* - că vor nărui templele Domnului. Ei ţin în mâinile lor criminale ciocane şi topoare şi aşteaptă doar clipa potrivită să nimicească tronul şi altarul. Au uitat cei în drept, au uitat că şi indulgenţa are o limită? Şi că bunătatea se transformă în slăbiciune când păcatul rămâne nepedepsit?

Voltaire, auzind despre această predică, îşi schimbă hotărârea. Popii voiau să-l izgonească din Paris? Nu, el nu se dădea înapoi în faţa insultelor lor. Îl cuprinse o mânie cumplită. *Ecrasez l'infâme.* Acum rămânea dinadins, în ciuda rugăminţilor doctorului Tronchin şi a insistenţelor neîncetate ale lui Wagnière. Semnă contractul de cumpărare a casei din *rue Richelieu.*

— Acum bătrânul nebun şi-a semnat condamnarea la moarte, spuse doctorul Tronchin.

Deoarece la Ferney se adunaseră treburi urgente, care se cereau rezolvate, Voltaire îl trimise înapoi pe credinciosul său secretar. Nu fu o despărţire uşoară.

După plecarea lui Wagnière, nu se mai găsi nimeni care să-l ţină pe bătrân în frâu. Primea neîntrerupt musafiri, se lăsa sărbătorit, făcea vizite.

Acum îndeplini şi rugămintea prietenului său Beaumarchais de a-i face o vizită. Pierre voia să semneze contractul pentru *Opera omnia* în casa lui din *rue Saint-Antoine.*

Vizita lui Voltaire îl emoţionă adânc. Îşi întâmpină musafirul la intrarea în parc. Pregătise o litieră şi, în timp ce bătrânul şedea comod în ea, o însoţi plin de respect,

prezentându-i toate. Voltaire observă zâmbind şi impresionat simbolul de pe templul ce-i purta numele. Era vânt şi globul pământesc se învârtea mânat de pană. Pierre era plin de smerenie şi mândrie.

Apoi îi prezentă musafirului pe Thérèse şi pe nepotul său, Félicien.

Félicien tăcea. Îl privea doar pe bătrân cu ochii săi sfredelitori. Voltaire însă nu simţi dorinţa să-l binecuvânteze ca pe nepotul lui Franklin. Era ceva provocator şi critic în toată admiraţia tânărului.

Thérèse, de asemenea, vorbi puţin. Dar faţa şi atitudinea ei arătau adânca admiraţie ce o purta omului care toată viaţa luptase pentru dreptate, mai aprig, mai înflăcărat decât oricare altul, chiar şi decât Pierre al ei. Numele celor pe care îi eliberase, sau a căror amintire o reabilitase, se înălţau ca nişte monumente de-a lungul drumului lung al vieţii sale. Thérèse se înclină cu admiraţie.

Apoi Beaumarchais îl rugă pe Voltaire să semneze contractul privitor la drepturile şi îndatoririle editorului *Operei omnia* a lui Voltaire. Era un contract scurt, dar care arunca o povară grea pe umerii lui Pierre.

Voltaire îşi luă *lorgnon*-ul şi citi atent.

— Un contract bun, clar, spuse el.

O clipă îi trecu lui Pierre prin minte că Maigron socotise că va trebui să investească peste un milion de livre în această afacere. Dar gândi: „Fratele şi urmaşul lui Voltaire” şi: „După ce am făcut atâtea sacrificii pentru America cea nerecunoscătoare şi pentru Franklin al ei, să mă dau în lături şi să nu investesc un biet milion în cea mai mare operă spirituală a secolului?” Puse mâna pe pană şi semnă. Apoi semnă bătrânul şi numele stăteau scrise unul lângă altul: „Beaumarchais - Voltaire”.

Bastilia, în care Voltaire fusese închis de două ori şi care-l

amenința pe editorul operei sale, îi privea, mare şi cenuşie, prin fereastră largă.

Nici lipsa lui Wagnière, nici multiplele relaţii sociale nu-l împiedicau pe Voltaire să se ocupe şi de opera sa literară. De îndată ce se putu din nou mişca, ceru să i se dea manuscrisul pe baza căruia fusese pusă în scenă *Irène* şi fu cuprins de o furie sălbatică când văzu modificările ce se făcuseră la ultimele repetiţii. Acum întocmi singur forma finală îi tragediei, o transformă, o îmbunătăţi. Începu din nou să repete cu actorii. Şi nu conteni până ce nu obţinu de la ei tot ce puteau da, până nu se făuri o unitate între opera sa şi ei.

La reprezentarea acestei ultime şi definitive forme a *Irènei* asistă personal.

Mic, sfrijit, îmbrăcat bătrâneşte şi cu fast, înfăşurat în samurul pe care i-l trimisese împărăteasa Katerina, porni spre *Théâtre Français* în trăsura lui albastră presărată cu stele. Pe tot parcursul fu întâmpinat cu respect şi urale. Holul de intrare şi coridoarele teatrului erau ticsite de lume. Cu greu i se putu croi un drum până la loja lui. I se sărutau mâinile, drept amintire i se smulgeau fire din blană. Când intră în sfârşit în lojă, tot publicul sări în picioare, ţipă, aplaudă, bătu din picioare, încât toată sala se umplu de un nor gros de praf.

Apoi începu reprezentaţia pentru care venise la Paris. Ea însemna mai mult decât se aşteptase; căci de la predica agresivă a abatelui Beauregard, versurile nimicitoare ale căpeteniei de oşti Alexis, îndreptate împotriva tronului şi altarului, căpătaseră un nou înţeles, mult mai adânc. Erau răspunsurile raţiunii la învinuirile şi insultele pe care i le aduseseră Biserica şi superstiţia. Aşa le interpretă şi publicul. Versurile sonore fură întâmpinate cu înflăcărare,

iar la sfârşit tot publicul rămase în sala plină de praf şi aer greu, ovaţionându-l pe reprezentantul raţiunii. Cortina se ridică din nou; pe scenă, în mijlocul sălii imperiale a Bizanţului, stătea pe un soclu, bustul lui Voltaire şi artiştii, îmbrăcaţi încă în costumele lor, îl încoronară. Valuri puternice de aplauze se înălţau, se domoleau, se înălţau din nou, nu mai conteneau. Aşa-şi visase Voltaire apoteoza; era mai mult decât visase. Râdea şi plângea de bucurie. Dar totodată resimţea pustietate şi dezamăgire. Asta era tot? Pentru asta venise? Pentru asta îşi scurtase viaţa? I se făcu dor de Ferney, de Wagnière, şi-l durea că nu-i putea dicta secretarului câteva versuri mândre şi ironice.

Şi mai puternic se îmbinară în el triumful şi constatarea ironic-resemnată a vanităţii succesului, câteva zile mai târziu, când se duse la Louvre ca să preia preşedinţia Academiei.

Şi de data aceasta se adunaseră mai multe mii de oameni să-l ovaţioneze, strigătele lor de bucurie răsunau până dincolo de Sena. Membrii Academiei îi ieşiră în întâmpinare într-o procesiune solemnă, în curtea de onoare, cinstire ce nu se făcuse încă nici unui domnitor. Şi astfel îl conduseră în aulă.

Doctorul Franklin era şi el de faţă. Adusese cu sine pe colegul său John Adams, care şedea printre spectatori. D’Alembert îl lăuda pe Voltaire într-o inimoasă cuvântare. Acesta mulţumi şi se înclină în direcţia lui Franklin, care participa din plin la aplauze.

Se auziră glasuri, cei doi oameni de seamă să apară împreună pe podium. Ceea ce şi făcură.

— Să se îmbrăţişeze! li se strigă din toate părţile. Să se îmbrăţişeze şi să se sărate după obiceiul francez!

Cei doi bătrâni şovăiau. Amândoi ştiau că fiecare glorie este însoţită de teatru, vorbe mari, gesturi puternice, dar

Franklin era mare şi corpolent, Voltaire mic şi deosebit de slab, amândoi se temeau de ridicol. Înţelegeau însă amândoi că cerinţa era îndreptăţită. Amândoi aduseseră un aport însemnat la construirea drumului ce ducea spre revoluţia americană. Se supuseră. Se îmbrăţişară, se sărutară pe obrajii brăzdaţi de riduri.

„Ce actori suntem, gândi Voltaire. Dar este o scenă bună, plină de tâlc.” Cam la fel gândea şi Franklin. Voltaire nimicise prejudecăţile care se împotriviseră constituirii Statelor Unite; formulase, încă de mult, principiile din care izvorâse revoluţia americană, şi le formulase atât de pregnant, încât toată lumea fusese impresionată de ele. Prin mintea doctorului trecu în zbor fraza aceea obraznică a lui monsieur Caron: „Dacă Franţa este spiritul libertăţii, America este pumnul ei.” Voltaire şi Franklin stăteau pe podium, toată sala aplauda şi se strigă:

— Priviţi-i pe cei doi laolaltă, Solon şi Sofocles.

John Adams privea şi asculta, şi se gândea:

„Popularitatea acestui *doctor honoris causa* este activul cel mai important pe care-l are America în Europa.” Şi mai gândea: „Lumea vrea să fie înşelată. Iată eu mă aflu în sală şi filistinii văd în acest epicurian bătrân reprezentantul virtuţilor arcadiene.”

Pe drumul de întoarcere, Franklin îi spuse:

— Dragă *Mr.* Adams, să nu le iei parizienilor în nume de rău admiraţia lor exagerată, extravagantă. Este un popor educat cu idei monarhiste; de aceea simt nevoia ca tot ce e măreţ să fie întruchipat într-o singură persoană. Ei vor ca întotdeauna să se găsească unul singur care să fi făcut totul, şi nu înţeleg cât de mulţi oameni curajoşi au trebuit să acţioneze laolaltă ca să poată crea ceva ca America noastră.

O clipă, John Adams rămase uimit de modestia aceasta şi

se întrebă dacă în locul lui Franklin ar fi făcut asemenea reflecţii.

Către seară, îi povesti lui Abigail a sa, într-o scrisoare amănunţită, despre popularitatea lui Franklin. „Gloria lui - scria el - e mai mare decât cea a lui Leibnitz, Newton, Friedrich sau Voltaire. Nu există nici un lucrător, nici un birjar, nici o spălătoreasă, nu există nici un om în oraş sau la ţară care să nu-i cunoască numele. Este socotit prietenul întregii omeniri şi se aşteaptă de la el întemeierea epocii de aur. Chipul şi numele lui sunt cunoscute ca şi luna." Apoi descrise scena ce se desfăşurase de dimineaţă la Academie. „Nu încape îndoială - scria el - doi actori bătrâni s-au îmbrăţişat, s-au sărutat, s-au strâns în braţe pe marea scenă a filozofiei şi a cinismului."

În faţa vechii case a lui Pierre, din *rue Condé,* se opri o trăsură. Un tânăr, în haine de drum, întrebă pe servitor:

— *Monsieur* de Beaumarchais este acasă?

Servitorul răspunse dispreţuitor că *monsieur* de Beaumarchais locuia acum în casa din *rue Saint- Autoine.*

— Ah, da - răspunse străinul - cum de nu mi-am dat seama.

Între timp se ivi curioasă Julie.

— Dumneavoastră sunteţi, *monsieur* Paul! exclamă ea.

O umbră de spaimă trecu peste chipul ei, dar o înlătură pe dată.

— O să locuiţi desigur aici, hotărî ea. Am să trimit imediat după Pierre.

Îl conduse pe Paul în casă, îi arătă camera ce-i era destinată, se îngriji de bagajele lui.

Paul arăta înspăimântător. Ochii mari, căprui, mai străluceau încă plini de vioiciunea de altădată, dar restul corpului era lipsit de vlagă şi zdrobit. Cu toate astea, Paul

era uimitor de vioi, vorbea şi povestea fără încetare. Bineînţeles că-l anunţase pe Pierre de sosirea lui, dar probabil că poşta fusese oprită de englezi.

Şi Pierre se sperie când văzu cât de schimbat era prietenul său şi-i veni greu să se stăpânească. Paul povesti că acum, după încheierea alianţei, nu mai avusese ce face dincolo şi crezuse că putea fi mai de folos firmei *Hortalez* aci, la Paris. Asta era absurd şi o ştiau cu toţii. Paul se întorsese pentru că nu voia să moară printre oamenii din Apus, ci la Paris.

Poate că tocmai pentru a alunga gândurile acestea vorbea şi povestea Paul atât. Descrise influenţa pe care o avea familia Lee şi partizanii ei în Congres şi în toată ţara. Paul se temea că Silas Deane nu va putea rezista intrigilor lor, chiar şi firma va mai avea de întâmpinat unele greutăţi. În orice caz, mulţi membri ai Congresului se convinseseră de meritele lui Pierre şi cu siguranţă că, până-n cele din urmă, pretenţiile firmei vor fi satisfăcute, dar fireşte că va mai dura un timp. Apoi vorbi pe larg despre situaţia politică şi economică a Statelor Unite,

Pierre asculta. Paul părea că se interesează mai mult de politica Americii decât de interesele casei *Hortalez.* Lui Pierre îi părea rău că Paul nu întreba nimic despre cele ce se petrecuseră între timp la Paris. Inima lui era plină de lucruri pe care voia să i le împărtăşească lui Paul, voia să-i vorbească despre tot ce realizase între timp, despre punerea la cale a întâlnirii lui Franklin cu Toinette, despre terminarea noii sale case şi despre neplăcerile periculoase pe care i le pricinuise meschinăria Congresului şi, mai ales, josnicia şi nerecunoştinţa invidiosului Franklin. Dar Paul părea preocupat numai de propriile sale întâmplări şi păreri.

Spre supărarea Juliei, Pierre hotărî ca Paul să se mute, încă în ziua aceea, în casa din *rue Saint- Antoine.*

După masă, Paul se duse să-l viziteze pe vechiul său medic din Paris, doctorul Lafargue. Acesta fu de părere că starea lui Paul se înrăutăţise din cauza oboselii călătoriei, lucru pe care i-l prevestise doar. Dar acum se afla, din fericire, în mâini bune şi curând o să-l readucă pe linia de plutire. Doctorul vorbi cu multă autoritate, iar Paul nu crezu nici un cuvânt.

Apoi, şi acesta era scopul întoarcerii lui, porni să colinde singur prin Paris. Întâlni câţiva cunoscuţi, dar nu voia să vorbească cu nimeni şi se ascunse în mulţime; nici nu era nevoie s-o facă, căci cu greu l-ar fi recunoscut cineva. Un timp se opri pe Pont-Neuf şi în Place Louis Quinze, unde era circulaţia cea mai mare, şi se lăsă cu încântare îmbrâncit şi înjurat. Intră într-o cafenea plină de fum, intră în taverna cumătrului Ramponneau. Oamenii beau, râdeau şi cântau cântece noi şi vechi, unele sentimentale şi altele fără perdea. Îi ascultă cu zâmbetul pe buze cum tot mai cântau şi fluierau aria cea mare din *Bărbierul.* Răcneau, fumau, unii făcură scandal şi fură daţi în brânci afară. Ceilalţi se prinseră de mijloc şi, legănându-se într-o parte şi alta, cântau în canon:

— Frate Jacques, frate Jacques, digu, dingu, dong.

Apoi cutreieră din nou străzile şi ascultă ţipetele precupeţilor. Grădinăresele strigau:

— Creson de apă, nimic mai sănătos, cicoare măruntă, cicoare măruntă sălbatică.

Negustorul de brânzeturi ţipa:

— Livaro bun, fermentat, împuţit, camembert fermentat şi bine dres.

Împletitorii de scaune:

— Daţi-ne scaunele la reparat, cuconiţă, de ce să vă pomeniţi pe jos?

Florăresele :

— Violete parfumate, violete parfumate. Parfumaţi-vă şi dumneavoastră, coniţă frumoasă.

Paul văzu bărbaţii Parisului, totdeauna grăbiţi, şi femeile Parisului, care totdeauna mai au timp să răspundă la ocheade. Auzea, vedea şi simţea toată viaţa şi o mică speranţă nebunească se trezea în el că poate nu minţise doctorul Lafargue, căci era doar de neînţeles ca toate astea să dureze şi mai departe, iar el nu.

Apoi, deodată, se simţi fără pic de putere, luă o birjă şi porni spre *rue Saint-Antoine,* la casa lui Pierre.

Între timp, Pierre îi povestise Thérèsei de sosirea lui Paul. Nu-i ascunsese că tânărul arată înspăimântător şi că probabil nu mai avea mult de trăit.

— America asta nu i-a priit, spuse el, şi cuvintele lui cuprindeau tot ce era de spus: vina lui, remuşcarea, dezvinovăţirea.

Spera ca Thérèse să nu reînceapă discuţia în privinţa asta şi ea nu spuse nimic.

După primele cuvinte de bun-venit, Paul trebui să se culce. Apoi, înainte de masă, Pierre îi arătă câte ceva din casă. Dar Paul se simţi în curând prea obosit, nu putea fi vorba de o adevărată vizitare şi nici nu manifestă vreun interes deosebit. Nici măcar marele proiect de editare a operelor lui Voltaire nu păru să-l entuziasmeze. Avea însă un interes fierbinte, binevoitor, pentru tot ce-l lega pe Pierre de marile evenimente istorice. Se iritä foarte mult când Pierre îi povesti de neînţeleasa duşmănie a lui Franklin. Mai târziu însă, când Pierre îi vorbi mai îndeaproape de greutăţile afacerilor sale, se adânci din nou în sine însuşi. La un moment dat se însufleţi şi declară pe neaşteptate că nu-şi făcea griji pentru prietenul său, era convins că Pierre se va descurca. Fraza aceasta suna ca o concluzie la tot ce spusese Pierre şi se vedea că-i venea

greu să se prefacă măcar că este atent. Deodată Pierre înţelese că tânărul acesta îşi încheiase socotelile în foarte multe privinţe, aşa încât problemele erau ca şi moarte pentru el şi el mort pentru ele, şi că printre aceste probleme se numărau, de pildă, şi afacerile firmei *Hortalez.* Pierre simţi ce însemna aceasta şi se sperie.

În ziua următoare, fără să-i spună ceva, Paul plecă la Passy. În timpul călătoriei se simţi foarte slăbit şi gândul că era o nedelicateţe să sosească neanunţat la Franklin îl apăsa într-atât încât se simţea ispitit să facă cale întoarsă.

Totuşi, ajunse la „grădină”.

Monsieur Finck îşi făcu apariţia, îl măsură pe străin şi spuse:

— Domnul doctor meditează.

Paul era nehotărât.

— Atunci mai bine să mă retrag, spuse el.

Monsieur Finck îl mai privi o dată şi spuse, desigur impresionat de tonul cuvintelor lui:

— Am să încerc să vă anunţ.

Franklin îl primi în aer liber, sub fag.

— Vă deranjez, spuse Paul.

— Aşezaţi-vă lângă mine, răspunse Franklin cu o expresie liniştită, aproape veselă, tocmai pentru că înfăţişarea lui îl impresiona. Apoi îi spuse lui Finck: Te rog, adu-ne nişte Madeira.

Şedeau alături, cel tânăr şi cel vârstnic, iar la picioarele lor, până jos spre Sena se întindea parcul frumos. Priveau apa şi Parisul care se arăta cenuşiu-argintiu pe celălalt mal. Prin frunzişul fraged al fagului se prelingea un soare dulce. Franklin îşi scosese ochelarii şi se juca cu bastonul lui. Şedeau unul lângă celălalt şi-şi aruncau rareori câte o privire, dar simţeau puternic unul prezenţa celuilalt.

Franklin îl rugă pe Paul să-i vorbească despre impresiile

din America. Paul vorbi deschis despre numeroasele decepţii pe care i le pricinuiseră barbaria şi brutalitatea tinerei ţări. Nu numai că *torii* americani erau mai numeroşi decât îşi închipuise, dar se aflau printre ei mulţi care avuseseră ocazia să-şi însuşească o cultură şi maniere mai rafinate. Din cauza aceasta, republicanii aveau de luptat nu numai împotriva englezilor, ci şi împotriva unei puternice alianţe interne între oamenii de cultură şi cei avuţi. Paul vorbea într-o engleză lentă, dar clară şi sigură. Acum se întrerupse.

— *Mais ça ira,* spuse el cu un mic zâmbet, dar va merge! Iar un locuitor al acestui continent - continuă el - greu şi-ar putea imagina, atât timp cât n-a apucat să vadă, ce înseamnă să trăieşti într-o parte a lumii care nu este împovărată cu tradiţiile multor secole. Această Americă nu numai că nu are cetăţi şi palate vechi, dar chiar şi înainte de revoluţie avea mult mai puţine privilegii şi caste. Desigur că noi o ştiam, dar când am văzut-o cu ochii mei, tot mă uimea în fiece zi. Tonul cu care se adresau cetăţenii dumneavoastră autorităţilor şi soldaţii ofiţerilor era pentru mine o minune cu care greu m-am obişnuit. Şi încă ceva: abia când vii de aci şi treci oceanul, simţi cât de mare şi pustie este America aceasta, cu cele trei milioane de locuitori ai săi. Europa noastră este înţesată de oameni, domnitori, popoare, privilegii. Aci am putut formula şi fundamenta necesitatea unui stat clădit pe baza principiilor raţiunii. Dar a crea cu adevărat un asemenea stat, asta nu se putea decât în ţara dumneavoastră. Am înţeles ce înseamnă vorbele lui Leibnitz: „Ţara aceasta este o hârtie nescrisă, pe care se poate scrie orice”.

Paul vorbea încet, nu găsea totdeauna cuvântul potrivit. Franklin asculta atent; din când în când lua câte o înghiţitură de Madeira, desena cu bastonul pe nisip. Din

când în când îl privea pe Paul cu coada ochiului şi constată semnele sfârşitului apropiat. Apoi îşi privea propriile mâini care erau cafenii şi zbârcite şi se gândea la decrepitudinea propriului corp şi că fiecare viaţă este de la început o moarte treptată, că se vorbeşte mult despre îmbătrânire, dar cât de puţine se ştiu. Trebuia odată să-i scrie despre asta prietenului său Ingerhousz; acesta îi spusese multe lucruri inteligente despre încetinirea circulaţiei sângelui la o vârstă înaintată.

Între timp, Paul sfârşise.

— Ai văzut bine lucrurile, dragul meu, răspunse Franklin. *Torii* noştri sunt numeroşi şi se află mai ales printre oamenii culţi. Dar şi mai periculoşi sunt acei burghezi călduţi, care nu ne sunt nici prieteni, nici duşmani. Pentru noi, americanii, care n-avem doar de observat, ci şi de luptat, nu există decât o singură cale: să nu ne lăsăm amăgiţi de aspectele multiple ale lucrurilor. Aci, la Paris, este îngăduit să ai înţelegere pentru ramificaţiile mai delicate ale fiecărei probleme; dar cine vrea să se avânte într-o luptă ca a noastră, acela trebuie să tindă spre simplitatea gândirii. Eu nu sunt întotdeauna - zâmbi numai din colţurile gurii sale prelungi - filozoful ţăran pe care şi-l închipuie cei de aci. Dar când vreau să mă lămuresc asupra situaţiei generale a Americii, mă străduiesc să privesc simplu şi în linii mari.

Întorsese spre el capul său puternic şi ochii mari, bulbucaţi, priveau calm, aproape sever.

Era o mare satisfacţie pentru Paul că Franklin îi vorbea ca unui intim. Pe neaşteptate, gândi cu glas tare:

— De ce aţi lăsat să fie confiscate mărfurile lui *monsieur* de Beaumarchais?

Se sperie singur de propria sa îndrăzneală, iar Franklin se simţi cuprins de mânie împotriva acestui tânăr care îndrăznea să-i ceară socoteală. Dar mânia i se domoli încă

înainte de a-i apărea pe faţă. Îl încurajase pe celălalt prin propria lui sinceritate şi, dacă cineva avea dreptul să pună această întrebare, atunci era numai acest muribund care-şi scurtase zilele de dragul Americii şi al acelui *monsieur* Caron. Tânărul nu putea înţelege cum un om, care era socotit înţelept, putea acţiona atât de neînţelept. Nici el n-o înţelegea.

— Ceea ce am făcut, recunoscu el, a fost pripit! Am făcut-o dintr-o pornire.

Ceea ce spunea Franklin şi felul în care o spunea încălzea inima lui Paul. Că marele om acţionase dintr-o toană, pe negândite, îl cobora de pe înălţimea sa intangibilă şi făcea din el o fiinţă la fel cu celelalte. Dintr-o statuie pe care o admira, se preschimbase în carne şi oase. Dar totodată înţelegea, dureros de limpede, că nici un drum nu ducea de la Pierre la Franklin. Antipatia acestuia era „negândită”, raţiunea n-avea cuvânt. Dar sentimentele şi gândurile lui Paul fură potopite de o mare recunoştinţă. Îi era adânc recunoscător acestui bătrân că-i dăduse voie să-şi arunce privirea în străfundurile sufletului lui şi i se simţea apropiat.

Franklin însuşi rămase cu sentimente îndoite. Era plăcut să şezi în bătaia domoală a soarelui şi să priveşti spre frumosul Paris. Când se gândea că tânărul acesta *monsieur* Theveneau, nu avea să mai apuce anul viitor, iar el însuşi, cu toată guta şi eczema sa, da, se simţea cuprins de un sentiment ciudat, plămădit din durere şi voluptate.

Izgoni gândurile negre şi reflectă la ciudata sa antipatie faţă de *monsieur* Caron. Ştia precis tot ce făcuse acest *monsieur* Caron pentru Statele Unite şi că n-o făcuse numai de dragul profitului, că era o nedreptate dacă Congresul îi reţinea banii ce i se cuveneau şi că el, Franklin, avea motive deosebite să-i fie recunoscător. Dar argumentele nu foloseau la nimic; acest *monsieur* Caron atât de francez, cu

vioiciunea şi vorbăria lui exagerată, îi rămânea antipatic.

Încercă să-şi râdă de sentimentul acesta şi-şi aminti o anecdotă pe care o compusese nu demult. Se întâlneşte *il marchese* de Gorgonzola cu vicontele de Roquefort. Desigur că acest Gorgonzola îşi are meritele sale - povestea după aceea monsieur de Roquefort - dar nu ştiu de ce răspândeşte un miros atât de ciudat.[1]

Într-una din zilele următoare, Thérèse îl rugă pe Paul să-i povestească pe larg şi sincer despre America, Félicien era de faţă şi amândoi tinerii se înviorară, Paul pentru că putea povesti, iar Félicien pentru că putea asculta.

Întoarcerea lui Paul şi prezenţa lui sub acelaşi acoperiş îl emoţionau pe Félicien. Nici Pierre, nici Thérèse nu-i vorbiseră despre adevăratele scopuri ale călătoriei lui Paul în America, dar pe calea raţionamentelor proprii descoperise că Paul sacrificase conştient o parte din scurta lui viaţă pentru a cunoaşte noul, pentru a cunoaşte America. Dacă cineva era gata să plătească chiar cu moartea o asemenea experienţă, fără îndoială că ea trebuia să fie foarte preţioasă. Félicien umbla ca ameţit pentru că avea ocazia să-l vadă pe Paul, să audă despre el.

Acum, când Paul povestea, Félicien îi sorbea cuvintele şi s-ar fi zis că acest interes înflăcărat îl îmboldea pe Paul. Vorbea cu cuvinte simple, dar puternice. Nu ascunse nimic din dificultăţile întâmpinate. Vorbi despre greutăţile nesfârşite pe care trebuiau să le biruie cei de acolo. Arătă cum numeroasele greşeli iritau şi făceau neîndurători chiar şi pe oamenii paşnici. În afară de aceasta, cei mai mulţi de acolo nu învăţaseră să-şi ascundă pornirile urâte sub maniere frumoase. Egoismul nu se străduia să se mascheze, ci se înfăţişa fără ruşine, în toată goliciunea şi

[1] *Gorgonzola* este o brânză italienească, *roquefort*, una franţuzească, amândouă cu miros specific puternic.

hidoşenia lui. Spuse asta cu multe fraze şi o exemplifică prin multe întâmplări mărunte.

Dar din numeroasele fapte izolate, adesea jalnice, continuă el, se forma în cele din urmă un tot măreţ, fascinant. Oamenii sunt mici, dar, vrând-nevrând, sunt mânaţi de cauza cea mare, de voinţa de a acţiona raţional, care era tot ce avea secolul mai bun, de dorinţa de a instaura o ordine de stat înţeleaptă. Şi, oricât de jalnic s-ar purta câte unul, poporul, în întregul său, vădea o încredere obstinată, o statornicie liniştită, demnă de admiraţie, în ciuda tuturor loviturilor grele.

— Mă miram întotdeauna - spunea el - când aveam de-a face cu un reprezentant al Congresului, certăreţ, neîncrezător, sau cu un soldat grosolan al generalului Washington, cum de puteau oameni atât de mici să făurească un lucru atât de măreţ, ca această republică a libertăţii şi raţiunii, fără ca ea să se prăbuşească. Dar când am participat la una din adunările lor, am înţeles. În Anglia sau în Franţa, când te afli în mijlocul unei mulţimi, te simţi poate bine, plăcut, dar nimic mai mult. Dar în America, într-o astfel de mulţime, există de obicei un moment în care izbucneşte ceva mare. Să devii în mijlocul masei mai mare decât eşti singur, să te simţi înălţat, părticică a masei şi să nu te ruşinezi că eşti o asemenea părticică, aşa ceva nu se poate astăzi decât în America. Noi, francezii - încheie el - avem oameni mari, avem pe Montesquieu, Helvetius, Turgot, Voltaire şi Jean-Jacques şi desigur şi pe filozofii şi pe prietenul meu Beaumarchais. Dar toţi eroii, poeţii şi filozofii noştri n-au putut smulge Franţa din starea jalnică în care se află, în timp ce ţăranii şi burghezii aceştia simpli i-au izgonit pe exploatatorii lor englezi.

Ultima hemoragie îl surprinse pe Paul în grădină, nu departe de templul lui Voltaire. Doctorul Lafargue declară

că se va stinge încă în ziua aceea. Deşi Pierre şi familia sa prevăzuseră un astfel de sfârşit, faptul îi lovi ca o noutate îngrozitoare.

Paul rămase, până-n ultimele momente, pe deplin conştient. Pierre, Thérèse şi Félicien se aflau la căpătâiul lui. Pierre trebui să se stăpânească mult, să nu izbucnească în plâns. Paul spuse:

— Cel puţin se găsesc acum în America câţiva inşi care ştiu că, fără ajutorul dumneavoastră, Statele Unite n-ar fi putut învinge. Mai târziu adăugă: A fost bine că m-am dus în America şi nimeni nu trebuie s-o regrete. Apoi spuse: Doctorul Franklin a regretat că v-a confiscat mărfurile.

Pierre îl privi înlemnit:

— Ai fost la Franklin? întrebă el.

Paul dădu din cap şi umbra unui zâmbet viclean trecu peste faţa lui.

Marele, impunătorul Pierre plânse cu disperare în faţa cadavrului; niciodată nu ştiuse să se stăpânească. Parcă pierduse o dată cu tânărul acesta partea cea mai bună a eului său. Uită de Thérèse. Niciodată nu va mai găsi un asemenea prieten. Nu era nimeni care, cunoscându-i toate slăbiciunile, să-l fi aprobat cu atâta convingere. Se jelui zgomotos şi fără rezervă şi se învinui cu cuvinte exagerate că nu-l împiedicase să plece în America.

Félicien îl privea pe mort cu ochii neobişnuit de lacomi, de parcă ar fi vrut să-şi întipărească chipul lui pe veci în minte. Aşa cum stătea şi-l privea, părea mult mai vârstnic şi mai matur.

După un timp, ochii înlăcrimaţi ai lui Pierre zăriră pe tânăr şi-şi dădu seama de contrastul dintre propria sa poziţie şi cea a tânărului. Se întrerupse deodată din plâns. Îl privi pe Félicien aproape cu teamă. Apoi, pe neaşteptate, părăsi camera.

Se spălă, se aşeză la masa lai de scris. Căţeaua Caprice îl privea atentă, înstrăinată, fără să înţeleagă. Pierre se gândea. Îl preocupa faptul că ultima vizită a lui Paul fusese la Franklin. Paul o făcuse de dragul lui; totuşi îl supăra. În el şi în jurul lui era gol, frig, sărăcie cum nu le mai simţise niciodată.

Voia să organizeze o înmormântare măreaţă pentru Paul. Dar Thérèse se împotrivi. Vorbele îi erau domoale, dar pe faţă avea o expresie care-l făcu pe Pierre să renunţe la planul lui. Comunică doar câtorva data înmormântării.

Totuşi ştirea se răspândise repede. Numeroase trăsuri luară parte la cortegiu, printre ele şi trăsura doctorului Franklin.

Încă de pe timpul când îndura sâcâielile de la *Collège Montaigu,* Félicien făcuse planul să plece în America. Oamenii din Apus luptau în numele tuturor celor lipsiţi de drepturi, împotriva privilegiaţilor, ei îl răzbunau şi pe el pentru umilinţele îndurate la *Collège.* Victoria de la Saratoga dădu un imbold nou proiectului său. Din dorinţa lui Pierre începuse să studieze dreptul, dar era ceva sec, nu-l atrăgea. Voia să plece în America, se simţea atras într-acolo, simţea că menirea lui se afla acolo. În Europa, viaţa era ca o apă stătută; în Lumea Nouă se putea duce o viaţă conform principiilor lui Voltaire şi Jean-Jacques, conform principiilor raţiunii şi naturii.

Moartea lui Paul transformă proiectul lui Félicien într-o hotărâre de neclintit. Socotea de datoria lui să continue acolo ceea ce Paul nu putuse duce mai departe. Ideile Europei trecuseră dincolo de ocean şi prinseseră să ardă acolo. Acum era datoria celor de bună-credinţă să aţâţe focul şi după aceea să-l aducă înapoi, pe vechiul continent.

Atât timp cât planul său fusese o idee vagă, nu vorbise

nimănui despre el. Chiar şi după ce se hotărî definitiv, nu-i veni uşor să vorbească. Stătu în cumpănă cui să se destăinuiască, Thèrései sau lui Véronique. O alese pe Véronique.

Prezenţa lui Véronique îl făcea să simtă toată greutatea sacrificiului său, dar hotărârea nu-i slăbi, începu să vorbească, mai întâi cu şovăire, apoi din ce în ce mai entuziasmat. Nu spunea: „Aş vrea să fac", ci „Am să fac".

Véronique fu cuprinsă de panică, dar pe faţa ei slabă, cu ochii mari, nu se putea desluşi nimic. Ştia că prietenul ei Félicien o iubea, şi că dacă pleca acum în America exista primejdia, era foarte posibil, să-l piardă pentru totdeauna, iar gândul acesta îi frângea inima. Înţelegea însă că trebuia să plece. Căci ce fel de virtute era aceea care nu trebuia plătită scump?

Nu demult, într-un spectacol dat de elevele mănăstirii ei, jucase pe Bérénice a lui Racine. Titus fusese pus acolo în faţa unei probleme morale asemănătoare cu cea de acum a lui Félicien. Ca şi acesta, trebuia să facă sacrificii pentru binele statului, al omenirii. Şi iubita, femeia care-l iubea, trebuia să sufere. Era convinsă că, dacă ar încerca, ar putea să-l facă pe Félicien să şovăie, să rămână aci. Dar marele poet o învăţase care era datoria ei. Învinse ispita. Îşi spuse că trebuia să se socoată fericită, mai mult ca altele, pentru că Fiinţa Supremă îi hărăzise o jertfă atât de dureroasă.

Era datoare, mai mult decât alţii, să se jertfească pentru virtute. Înţelesese cu încetul că activitatea de stat a tatălui ei nu era nici nobilă, nici dreaptă, şi prea puţin făcută să aducă foloase ţării şi omenirii. Acum îi era dat ei să îndrepte lucrurile în locul lui.

Privi, cu o atenţie concentrată, faţa aspră, colţuroasă, a lui Félicien, ochii lui mari, serioşi. I se păru foarte bărbat, îl iubea. Şedeau în grădina casei Montbarey, se ţineau de

mână şi Véronique spuse:

— Da, Félicien, ceea ce vrei să faci dumneata este greu şi măreţ. Continuă, învingându-se pe sine însăşi: E greu şi pentru mine. Apoi porunci aspru, aproape cu violenţă: S-o faci.

Când îi vorbi lui Pierre de intenţiile sale, acesta căzu pe gânduri. Concepţia de familie, într-un sens foarte larg, era pentru Pierre firească şi în sensul acesta se socotea capul familiei. Era stăpân absolut peste soră, nepot, nepoată, cumnat, veri, verişoare şi se simţea răspunzător pentru ei, răspunzător şi pentru Félicien. Nu avea legături strânse cu el, tânărul îi fusese întotdeauna puţin cam străin, dar era fiul răposatei sale surori, îl iubea în felul lui şi, în orice caz, răspundea de el.

Că seriosul, conştiinciosul Félicien manifesta deodată o astfel de înclinaţie pentru aventură, îl uimea pe Pierre. Se părea că ideea libertăţii atrăgea într-un chip primejdios pe toţi membrii familiei sale. Asta îl impresiona, îl emoţiona, dar totodată îl întărâta. El însuşi îşi pierduse averea şi anii cei mai buni ai vieţii în lupta pentru libertatea americană. Nepotul lui, Louis de Fleury, fusese rănit la bătălia de pe Brandywine, prietenul său cel mai apropiat, Paul, murise pentru America şi acum nepotul acesta, Félicien, dorea să plece în ţara sacrificiilor fără răsplată.

Nu, asta n-o va permite. Făcuse într-adevăr destul pentru libertate. N-o să-l mai dea şi pe tânărul acesta.

Îi spuse că hotărârea băiatului era nobilă şi nimeni nu-l înţelegea mai bine ca el, care a luat multe hotărâri îndrăzneţe şi le-a dus până la capăt. Dar planul era pripit şi, pentru vârsta fragedă a lui Félicien, nechibzuit. Félicien putea să-şi amâne hotărârea. Trebuia să studieze mai departe, şi peste un an, doi, dacă va mai insista, îl va trimite cu dragă inimă în America.

— Atunci n-o să mai aibă nevoie americanii de voluntari, răspunse Félicien.

— Să sperăm, răspunse vesel Pierre.

Félicien tăcu şi-şi privi unchiul cu ochii săi neliniştitori, făcu o plecăciune stângace, spuse:

— Mulţumesc pentru discuţie. Plecă.

Nu se gândea să renunţe la ideea lui. Era ordonat şi metodic, dar acum se vedea silit, din motive morale, să pornească la aventură. Piedicile ce i se puneau în calea virtuţii îl îndârjeau şi mai mult. Analiză cu Véronique tot ce era *pro* şi *contra* şi ajunseră la concluzia că dorinţa lui era justă, că izvora din raţiune şi că era datoria lui să-şi părăsească familia şi să plece în taină.

Véronique aduse prima vorbă despre o chestiune importantă.

— Ai nevoie de bani, Félicien.

Félicien se gândise la asta. Găsise un fel de soluţie, dar şi aci se punea întrebarea dacă planul său se potrivea cu cerinţele virtuţii.

În gospodăria risipitoare a lui Pierre Beaumarchais, se găseau totdeauna bani, când erau, pentru membrii familiei. Şi anume se găseau tot felul de bani, uneori chiar ludovici, în spatele unuia din pântecoasele tomuri ale *Enciclopediei.* În luna aceasta, de pildă, banii se aflau în dosul volumului *Nature-Pompéi.* Unchiul Pierre îl îndemnase de mai multe ori pe Félicien să ia, în caz de nevoie, din rezervă. Dar se putea închipui o nevoie mai imperioasă ca aceasta? Dar, pe de altă parte, evident că unchiul, după ce îi interzisese această călătorie, nu considera cazul că o necesitate imperioasă şi atunci nu era oare un furt dacă Félicien punea mâna pe bani? Véronique îl contrazise. *Monsieur* de Beaumarchais nu încuviinţa plecarea lui Félicien în America, pentru a-l feri de pericole, nu ca să facă economii. După ce

monsieur de Beaumarchais, precum ştie toată lumea, jertfise milioane pentru America, puţin îi păsa dacă nepotul lua din fondul comun câţiva gologani pentru aceeaşi cauză nobilă. După felurite frământări de conştiinţă, Félicien se hotărî.

Dar în dosul volumului *Nature-Pompéi* se afla doar o biată livră. O lăsă să zacă mai departe acolo.

Nu povesti nimic lui Véronique de eşecul suferit. Totuşi, când în ajunul plecării se întâlniră ultima dată, ea îl întrebă cum stătea cu banii de drum, iar Félicien, care nu voia să se despartă de ea cu o minciună, îi spuse că nu avea decât patru livre şi câţiva gologani. Dar după părerea lui, asta nu conta prea mult; va merge pe jos până la unul din porturile nordice. Acum, după încheierea alianţei, plecau de acolo multe vase spre Apus. Sigur că va găsi o posibilitate să traverseze. Véronique însă, care dădea dovadă de multă prudenţă în toată această acţiune, avea la ea o sumă frumuşică, trei ludovici, şi-l rugă să-i primească. El refuză. Ea nu insistă.

El vorbi din nou de lucrurile măreţe ce-l aşteptau dincolo. Acolo se realizaseră, într-o îmbinare ideală, visurile lui Jean-Jacques şi preceptele logice ale lui Voltaire, şi-i explică lui Véronique cum înţelegea el asta. Dar ea îl ascultă doar cu o ureche. De când Félicien pomenise de Jean-Jacques, îi stăruiau în minte acele versuri vechi, populare, pe care Jean-Jacques le pusese pe note: „Păsărele voioase, stoluri de îndrăgostiţi, fie-vă milă de mine, nu cântaţi, nu cântaţi. Iubitul, care mă făcea fericită, a plecat în altă ţară. Pentru comorile lumii noi şi-a părăsit iubita, înfruntă moartea. De ce caută peste ocean fericirea pe care o are aici?”

Apoi îşi spuseră adio. El voi să-i sărute mâna, dar ea, sfioasă şi totuşi înflăcărată, îl îmbrăţişă. O strânse stângaci la piept, îi simţea trupul, se sărutară lung, tremurând,

ţinându-se strâns.

Pe drum observă că ea, desigur, în timp ce el îi vorbea de Voltaire şi Jean-Jacques, îi strecurase banii în buzunar.

Vaudreuil juca tenis cu prinţul Charles; transformase, lărgise şi modernizase sala de tenis de pe proprietatea sa Gennevilliers.

În ultimul timp juca mult tenis; în general, făcea mult sport în ultimele săptămâni. Când călărea, vâna sau alerga după mingile de tenis, se lecuia cel mai bine de neliniştea ce-l rodea. Războiul ce trebuia să vină era războiul lui, el îl făurise, abia aştepta să înceapă odată, voia să plece, să ia parte la lupte. Louis însă făcea tot ce putea să amâne izbucnirea ostilităţilor.

Aşteptarea toca nervii lui Vaudreuil. Se săturase de Versailles şi de Curte până-n gât. Gândul să se culce cu Toinette îşi pierduse farmecul. *Trianon*-ul şi „clica mov” i se păreau depăşite. Toată această existenţă preţioasă, rafinată, îl plictisea. Nici nu se mai străduia măcar să-şi ascundă nemulţumirea şi plictiseala sub o amabilitate arogantă, ca pe vremuri.

Prinţul Charles, care-l imita în toate, prinsese şi el pasiunea tenisului şi se antrena cu sârguinţă. Dar Vaudreuil, puternic şi îndemânatic, îi era mult superior. Atât timp cât avusese nevoie de prinţ, îl lăsase să câştige adesea. În ultima vreme însă îi dovedea, cu o lipsă de politeţe răuvoitoare, cât de nepriceput era.

Désirée urmărea partida de la galerie şi poate că datorită prezenţei ei Vaudreuil se purta astăzi deosebit de arogant cu prinţul.

În ultimul timp, era din ce în ce mai tare prins de Désirée. Avea nevoie de multe femei, femei de toată mâna, căci aşa era felul lui, iar la început o socotise pe Désirée una din

cele multe. Dar cu cât se sătura mai mult de Versailles şi de Toinette, cu atât se simţea mai atras de Désirée. Cu ea nu se plictisea. În tot ce făcea sau spunea era un sâmbure sănătos, vulgar, de naturaleţe. Pe deasupra, se mai răspândise şi zvonul că refuzase cererea în căsătorie a lui Lenormant. Nu i-ar fi fost neplăcut marchizului să fie considerat amantul oficial ai lui Désirée.

Prinţul se miră că nu reuşea astăzi să plaseze nici o minge. Glumele lui Vaudreuil le trecea cu vederea. Tânărul, chipeşul, răsfăţatul domn nu-şi putea închipui că cineva ar îndrăzni în mod serios să-şi râdă de el. Dar, în clipa în care pierdu din nou o minge ce i se părea sigură, văzu pe Vaudreuil zâmbind cu jumătate gură şi fără să vrea îşi aminti o mică întâmplare de pe vremea când abia făcuseră cunoştinţă. Pe atunci obişnuia, ori de câte ori trecea pe lângă bustul din boschet al lui Louis al cincisprezecelea, să-i facă semn cu mâna şi să-i strige: „Bună dimineaţa, bunicule”. După a cincea sau a şasea oară, bustul răspunse: „Ţine-ţi gura, derbedeule”, şi i se păruse atunci că răposatul bunic vorbea cu vocea lui Vaudreuil. Amintirea această îi reveni acum. Zvârli racheta şi spuse:

— Să renunţăm, suntem amândoi în formă proastă astăzi.

La masă, prinţul Charles vorbi de pregătirile spectacolului de amatori de la *Trianon* şi proasta dispoziţie a lui Vaudreuil se topi. Sosise în sfârşit timpul. Toinette voia să apară cât mai curând pe scena teatrului ei. Spectacolele *Trianon*-ului erau, din tot ce se petrecea la Versailles, singurul lucru la care Vaudreuil mai participa cu interes. Dorea cu încăpăţânare ca aceste reprezentaţii să aibă stil.

Se făceau repetiţii pentru şase piese mici, prevăzute câte două pentru fiecare seară. Vaudreuil încă nu se hotărâse cu care din ele să inaugureze *Teatrul seniorilor.* Alegerea pieselor precum şi distribuţia rolurilor trebuiau să-şi aibă

tâlcul lor secret, picant. Se lovea însă de greutăţi şi amândoi domnii nu se fereau să le discute faţă de Désirée.

De pildă, Toinette avusese ideea că trebuia să joace şi *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier; era atât de îngrozitor de greoaie şi lipsită de talent, încât s-ar fi amuzat cu toţii s-o vadă tropăind pe scenă. Dar *madame* Joséphine simţise ceva, nu voia să accepte, iar prinţul Xavier o susţinea, cu toate că el însuşi se considera un actor bun şi-i plăcea să joace.

În schimb Toinette, şi în privinţa aceasta cei doi domni fură de acord, repeta deosebit de bine. Desigur că prinţul Charles fu de părere că, din păcate, asta nu ajungea, că-i lipsea tehnica, iar cei doi actori bătrâni, care încercau s-o înveţe rolul, nu erau potriviţi.

— Dumneata, Désirée, ar trebui să te ocupi puţin de cumnata mea, îi spuse el în glumă.

Désirée se mulţumi să zâmbească. Dar observaţia făcută în glumă de Charles o interesa. Prin Vaudreuil şi prin ceilalţi prieteni ai ei din „clica mov”, auzise multe despre pasiunea Toinettei pentru teatrul de amatori şi uneori se gândise să pătrundă pe calea *Trupei seniorilor* în cercurile reginei. Dar înţelesese că pentru asta avea nevoie de intrigi complicate şi că, în primul rând, ideea nu trebuia să pornească de la ea. Acum, când prinţul Charles vorbise despre ideea ei, perspectiva o ispitea şi mai tare.

Înfruntase multe greutăţi ca să ajungă *sociétaire du Théâtre Français*[1]. Era mică de stat, genul ei contrazicea stilul clasic al ansamblului, pentru mulţi era prea *modernă.* În ultimul timp, lupta în jurul ei se ascuţise. Actorul Lekain, care-i ţinuse totdeauna partea, murise, iar ducele de Fronsac, intendentul, căruia îi era subordonat *Théâtre*

[1] Societară a Teatrului Francez. Titlu de onoare care se acorda numai celor mai de frunte artişti ai teatrului.

Français şi pe al cărui sprijin contase până atunci, se întorsese deodată împotriva ei. Bănuia ea cui se datora această schimbare. Ea însăşi îşi crease noile neplăceri. *Monsieur* Lenormant era prieten cu ducele de Fronsac; el era cel care-l întărâta.

Dacă reuşea să câştige prietenia reginei, putea să-şi râdă de astfel de atacuri. Charlot, cu ducele de Fronsac cu tot, nu putea ţine piept Toinettei. Cuvintele prinţului Charles fuseseră o glumă, dar numai o jumătate de glumă. Désirée îşi propuse să dea lecţii de artă dramatică reginei şi să ajungă la ţintă chiar în seara aceea.

Ţinea la Vaudreuil. Avea mai mult spirit decât ceilalţi aristocraţi pe care îi cunoştea, ura şi dragostea lui erau mai consistente, toanele lui neînfrânate aveau farmec, se pricepea să fie risipitor cu naturaleţe. Dar şi el, ca şi ceilalţi aristocraţi, trăia într-un nor gros de înfumurare şi prejudecată. De pildă, farsa pe care i-o jucaseră Pierre şi cu ea, atunci cu întâlnirea dintre Franklin şi Toinette, sigur că n-o înţelesese. Nici nu-şi putea măcar închipui că cineva putea să-şi râdă de el, marchizul de Vaudreuil, marele falconier[1] al regelui, intendentul reginei. Tocmai pentru asta dorea să simtă superioritatea ei burgheză, dobândită prin forţe proprii, învingând aroganţa lui aristocratică şi să-l folosească ea pe el ca pe o unealtă oarbă.

Un lucru era sigur, dacă l-ar ruga s-o ajute să ajungă la Toinette, ar refuza fără nici o discuţie. Trebuia să obţină ca el să i-o propună. Pentru aşa ceva avea nevoie de căi ocolite.

Din fericire, după plecarea lui Charles, când rămaseră singuri, el începu din nou să vorbească despre *Teatrul seniorilor.* Îi povesti că în prima seară, la care desigur va participa şi Louis, voia să reprezinte piese care să cuprindă

[1] Nobilul care se îngrijea de organizarea vânătorilor regale.

aluzii elegant răuvoitoare la adresa regelui, a căror intenţie să fie clară, fără a putea fi însă dovedită. În scopul acesta, va îmbina *Rămăşagul neprevăzut* a lui Sedaine cu *Rege şi ţăran.* Désirée observă în treacăt că era păcat că alegerea pieselor pentru *Trianon* era atât de limitată; astfel, vrând-nevrând, spectacolele vor căpăta aerul obişnuit, plictisitor, de Curte. Vaudreuil, puţin jignit, răspunse că nu găsea de loc plictisitor, dimpotrivă, chiar picant, ca Louis să fie obligat să rabde să i se facă în public aluzii răutăcioase la pasiunea lui pentru lăcătuşerie şi să i se spună adevăruri supărătoare pentru el, progresiste.

— Sigur - răspunse Désirée - astea sunt glume politice care te fac să zâmbeşti. Dar nu e totuşi prea sărăcăcios? Nu este doar limonadă, în comparaţie cu şampania ce se serveşte în alte părţi?

— Unde? întrebă Vaudreuil.

— Ei - răspunse Désirée - fostul meu prieten Lenormant, de pildă, serveşte în micuţul său teatru o licoare mult mai tare ca ale dumneavoastră.

Aluzia la Lenormant îl făcu pe Vaudreuil să-şi încrunte înspăimântător sprâncenele stufoase, negre ca pana corbului. Nici una din înaltele doamne care îi erau prietene n-ar fi îndrăznit să compare vreo acţiune de a lui cu una a vreunui fost iubit. Se gândi să-l pună pe valetul său Baptiste s-o dea pe doamna afară. Dar în aceeaşi clipă îşi zise că Désirée nu era femeia care să facă vreodată cale întoarsă, lucru dovedit şi în cazul cu Lenormant.

De altfel, ceea ce spunea nu era lipsit de un grăunte de adevăr. Interpreţii lui, marii domni şi doamnele lor, aveau o înclinaţie fatală de a cădea în convenţional, el însuşi, ca regizor, nu se simţea sigur de tehnica lui, pe scurt exista pericolul ca scena *Trianon*-ului, cu toate aluziile politice, să capete un uşor parfum dulceag de levănţică. Singurul om

care-l putea ajuta să risipească acest miros era Désirée. Se stăpâni deci, ridică din umeri şi o rugă, domolindu-şi vocea adâncă, flexibilă:

— Fii înţelegătoare, Désirée, şi fără tranziţie, continuă confidenţial: Am să îmbin *Rămăşagul neprevăzut* cu *Rege şi ţăran* pentru că vreau să-mi permit şi eu o glumă personală. Gama posibilităţilor mele nu este mică şi găsesc amuzant să-i spun grăsunului părerea mea ca mare senior în prima piesă şi ca simplu ţăran nespălat în a doua.

Luă poziţia ţăranului Richard care nu-l cunoaşte pe rege. „Ştiţi, *monsieur* - zise el cu tonul tărăgănat al actorului care-l joacă pe ţăran - am vorbit acuşi despre un rege. Dar eu am văzut ceea ce un rege nu vede niciodată.” „Anume?” întrebă el cu tonul regelui şi singur îşi dădu răspunsul, apăsat şi şmecher, cu tonul ţăranului: „Oameni.” Mi se pare că asta n-o spun prea rău.

Désirée se gândi o clipă şi spuse:

— Pentru un diletant, nu-i rău. Nici Michu, la timpul lui, n-a realizat ceva mult mai bun la noi.

Vaudreuil înghiţi în sec. Studiase rolul cu Michu care-l lăudase grozav. Dar el însuşi, deşi sigur de efectul frazei, avea sentimentul vag că interpretării îi lipsea ceva.

— Ce vi se pare diletant în replica asta? întrebă el.

Ea încercă să-i explice.

— Plasaţi fraza - spuse ea - ca pe vremuri bunul, bătrânul nostru Michu, apăsat, gras, aşa încât chiar şi şobolanii din sală să priceapă. Eu aş lăsa fraza să cadă, iar poanta cam delicată: „Oameni” aş pronunţa-o simplu, nu accentuat, şi recită fraza.

Vaudreuil constată că, dintr-o dată, totul era aşa cum trebuia.

— Sunteţi minunată în rolul ţăranului Richard, Désirée, recunoscu el cinstit. Ascultaţi - continuă el apoi - poate că

ideea prietenului nostru Charles nici nu este atât de proastă. Ce-ar fi dacă aţi lucra puţin cu Toinette?

— Acum am reuşit, cânta inima lui Désirée, *ça y est*[1]. Spuse însă gânditoare: Cu dumneavoastră aş putea să lucrez, François. Aveţi talent şi dacă n-aţi fi François Vaudreuil, aţi fi probabil astăzi *sociétaire du Théâtre Français.* Dar cu austriaca? Îşi strâmbă faţa celebră, neregulată, inteligentă. Nu e cumva îngrozitor de capricioasă? Şi îngrozitor de arogantă? Şi dacă nu reuşeşte, n-o să mi-o ia mie în nume de rău?

Dar Vaudreuil răspunse nerăbdător:

— Aş! Nu fiţi atât de neîncrezătoare.

Dar Désirée, râzând în sinea ei, continuă să facă mofturi şi spuse:

— Şi *madame* o va juca desigur pe marchiză. Tare nu-mi place rolul şi n-am s-o pot ajuta. E pur şi simplu prea plictisitor, nici măcar o actriţă nu poate scoate ceva din el, cu atât mai puţin o diletantă. Rolul jupânesei este de cinci ori mai mic, dar n-am invidiat-o niciodată pe Molé pentru marchiza ei.

— Dar cine v-a spus - se aprinse Vaudreuil - că Toinette va juca pe marchiză? M-am întrebat de mult dacă să nu-i dau rolul jupânesei. Ar fi mult mai picant.

Era mai mult decât se aşteptase Désirée. Domnul marchiz îşi bătea joc de sine însuşi, fără să-şi dea seama, iar ea, Désirée, distribuia rolurile pentru *Teatrul seniorilor.* Dar nu lăsă să se vadă nici urmă de satisfacţie.

Vaudreuil insistă.

— Trebuie să primeşti, Désirée, o rugă el. Trebuie să lucrezi cu Toinette. Trebuie să-mi faci pe plac. Şi am să-i dau să joace rolul jupânesei.

Ochii lui Désirée priveau gânditori şi saşiu spre vârful

[1] S-a făcut!

nasului, era personificarea însăşi a îndoielii.

— Dar trebuie să-i explicaţi Toinettei dumneavoastră - ceru ea - că trebuie să lucreze serios. Şi trebuie să ne daţi timp, ei şi mie. Dacă îmi promiteţi asta, am să încerc, de dragul dumneavoastră.

Relaţiile dintre Toinette şi Vaudreuil erau acum mai puţin amare. Deşi se certau adesea, aveau un scop comun: spectacolele *Trianon*-ului trebuiau să rămână pentru totdeauna în istoria teatrului francez.

Toinette nu era lipsită de talent şi repeta serios. Discuta cu interes, vioi şi nu fără pricepere, cu Vaudreuil şi alţi membri din *Trupa seniorilor.* Lucra zilnic ore întregi cu actorii Michu şi Caillot. Se învăţa treptat să-şi stăpânească „r”-ul rebel, dar îşi dădea seama că doamnele de la *Théâtre Français* şi *Comédie des Italiens* o depăşeau.

Când Vaudreuil îi propuse să lucreze cu Désirée, o uşoară roşeaţă îi acoperi obrajii delicaţi, faţa ei expresivă vădind pe rând timiditate, dorinţă, aroganţă. Ştia, desigur, că Mesnard era una din prietenele lui Vaudreuil şi propunerea lui o revoltă. Nu era nici aşa prea uşor s-o aibă tot mereu lângă ea pe Gabrielle, ştiind că François şi Gabrielle discutau despre ea în pat. Era o impertinenţă să-i propună acum şi intimitatea acestei Mesnard. Pe de altă parte, îşi dădea seama că toată „clica mov” şi-ar râde de nişte reticenţe atât de mic-burgheze. Dar mai presus de toate, preţuia arta actriţei Mesnard; interpretarea ei îi plăcea mult mai mult decât stilul demodat al domnilor Michu şi Caillot, perspectiva de a studia cu ea o atrăgea.

— Crezi într-adevăr că eu aş putea lucra cu *mademoiselle* Mesnard? întrebă ea şi, fără să vrea, accentuă uşor pe „eu”.

Vaudreuil înţelese tot ce zăcea în întrebare: „Eu, fiica Mariei Theresia, regina Franţei, să respir acelaşi aer cu

ţiitoarea ta”. Se încruntă.

— În calitate de intendent, trebuie să vă fac o comunicare, *madame.* Trebuie, în sfârşit, să hotărăsc cine să joace pe marchiză şi cine pe jupâneasă. Rolul interesant este al jupânesei, dar totodată este şi cel mai greu. *Madame* de Polignac este mai puţin pricepută ca dumneavoastră. Dar o *madame* de Polignac care repetă cu *mademoiselle* Mesnard va fi totuşi o interpretă mai bună decât regina, dacă repetă cu *monsieur* Michu. Dumneavoastră trebuie să hotărâţi. Şi, deodată, izbucni: N-am să permit ca acest spectacol dificil să fie dat peste cap din cauza unei susceptibilităţi.

Toinette lăsă capul în jos. În ziua următoare, intendentul spectacolelor şi distracţiilor reginei îi comunică lui *mademoiselle* Mesnard că era convocată să se prezinte marţi dimineaţa, la ora zece treizeci, în oranjeria din Versailles.

Comunicarea era aproape nepoliticoasă, mai curând o poruncă decât o rugăminte. Se vedea că Vaudreuil nu mai voia să arate ce mult ţinea la colaborarea ei şi nici ce greu obţinuse ca ea să fie invitată. Nu i-o luă în nume de rău. Ceea ce obţinuse era o victorie deplină. Faptul că regina o chemă la ea, îi întărea poziţia la *Théâtre Français* şi o făcea invulnerabilă faţă de atacurile lui Lenormant. Trebuia doar să fie inteligentă şi nu exagerată ca Pierre. Indiferent dacă Toinette avea să fie mândră sau prietenoasă, nu trebuia să se lase mânată de sentimente, trebuia să rămână rece şi calculată.

Marţi dimineaţa, în oranjerie, Désirée avu mult de aşteptat. Când Toinette sosi, în sfârşit, abia se scuză şi fu mai mult condescendentă decât politicoasă.

Toinette studiase cu de-amănuntul comedia lui Sedaine: *Rămăşagul neprevăzut,* asistase la spectacolul dat de

Théâtre Français şi la cel dat de *Comédie des Italiens,* fusese atentă, credea că cunoaşte fiecare frază, fiecare cuvânt, dar acum îşi dădea seama câte îi scăpaseră. Désirée îi explică de ce fraza cutare era spusă simplu, iar altă în schimb se cerea subliniată. Toinette înţelegea repede, era încântată şi admiră copilăreşte arta şi tehnica lui Désirée. Désirée mulţumea politicos şi nu ascundea că era obişnuită cu asemenea omagii.

Îi arăta cum rezolvase o dificultate sau alta. Repeta o frază de zece ori, de douăzeci de ori, cu răbdare şi o punea pe Toinette să repete de douăzeci de ori, de cincizeci de ori. Când fraza nu ieşea bine, Toinette râdea supărată:

— La urma urmei, suntem diletanţi.

— Maiestatea-sa porunceşte să fie tratată ca diletantă? întrebă Désirée politicoasă.

— Trebuie să reuşesc, am să reuşesc, se încăpăţâna Toinette şi bătea din picior.

Şi în zilele următoare, Désirée rămase profesoara plină de zel, care ocoleşte tot ce este personal. Se întâmpla adesea ca Toinette să o lase timp îndelungat să aştepte şi să o reţină mult peste ora stabilită. Odată, Désirée atrase atenţia că, dacă nu pleca imediat, *madame* Molé va trebui să joace în locul ei în astă-seară.

— Ai să fii despăgubită, draga mea, spuse Toinette.

— Asta nu se poate, *madame,* răspunse Désirée, amabil şi sec.

Cu toate acestea, Toinette continuă să-i arate actriţei, mişcător de făţiş şi naiv, cât de mult îi admiră arta. Dar Désirée n-o iubea pentru amabilitatea ei şi nici n-o ura pentru aroganţa ei.

Uneori îi făcea plăcere să-i arate reginei ce se cheamă a munci. O lăsa de pildă să repete o frază de vreo zece ori, ca să constate în cele din urmă că textul suna cu totul altfel.

Toinette căuta să-şi amintească cuvintele, renunţa şi întreba:

— Dar este atât de important dacă scrie „deci” sau „va să zică”?

— Da - răspundea Désirée cu hotărâre - textul autorului e sfânt.

— Al autorului Sedaine? întreba Toinette.

— Bineînţeles, şi al autorului Sedaine, replica Désirée.

— Cum ai reuşit - întreba Toinette - să-ţi ascuţi într-atât memoria?

Désirée răspunse:

— Când eram elevă, trebuia să învăţ zilnic pe dinafară cincizeci de versuri de Corneille, Racine sau Molière.

— Timpul dumitale, draga mea - spuse Toinette oftând - nu era atât de încărcat cu ceremonii.

— Nu, *madame* - răspunse Désirée - eram ucenică în magazinul de dantele al doamnei Meunier. *Monsieur* Robecque îmi dădea ore pe gratis şi din prietenie. Amândoi nu prea aveam mult timp, eram adesea obosită, el enervat. Uneori devenea foarte dezagreabil, dacă nu-mi ştiam bine cele cincizeci de versuri.

— Vă pedepsea? întrebă Toinette.

— Atunci - răspunse Désirée - în locul celor cincizeci de versuri, trebuia să învăţ pentru ziua următoare o sută, şi uneori îmi şi ardea câte una zdravănă.

Désirée nu povesti că ucenicia ei pe scenă mai fusese legată şi de alte neplăceri. Faptul că trebuise să se culce cu profesorul ei i se păruse de la sine înţeles; neplăcut era că *madame* Robecque, geloasă, o zgâria şi o trăgea de păr. Şi mama ei, o femeie morală, o bătea când *monsieur* Robecque îşi permitea intimităţi.

— În schimb, se pare că memoria dumitale s-a dezvoltat neobişnuit de bine, recunoştea între timp Toinette, apoi:

Am să-mi exersez şi eu memoria, hotărî ea. Am să învăţ zilnic douăzeci de versuri de Racine sau Corneille.

Bunul-simţ al lui Désirée îi spusese întotdeauna că o femeie, chiar încoronată, tot femeie rămâne. „Sunt părţi - se spunea adesea în tavernele Franţei - unde regina nu se deosebeşte de slugă.” De când asistase la întâlnirea lui Franklin cu dama cu masca albastră, îi fusese perfect clar că această regină era, cu toată graţia ei naturală, o femeie tare proastă şi stăpânită de o înfumurare care i se părea de-a dreptul idioată. Totuşi, Désirée nu se putuse elibera cu totul de sentimentul de teamă şi respect care, datorită străduinţelor Bisericii, autorităţilor şi şcolii, erau legate de noţiunile „Rege”, „Curte”, „Versailles”. În schimb acum, când urmărea de mai multă vreme şi din imediata apropiere viaţa „clicii mov”, îşi dădea tot mai bine seama că la Curte lucrurile se petreceau mult mai simplu, mai copilăreşte, mai omeneşte decât îşi închipuise.

De pildă, cearta dintre regină şi *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier. Toinette tot nu renunţase la toana ei de a o face pe femeia aceasta greoaie, lipsită de talent pe scenă, de râsul întregii familii. Reuşise cu multă şiretenie s-o convingă pe cumnată să viziteze cel puţin micuţul ei teatru, acum când era definitiv terminat. *Madame* Joséphine veni într-adevăr. Toinette tocmai repeta pe scenă, Désirée asista dintr-una din lojile întunecoase. Toinette puse de îndată stăpânire pe cumnată şi, fără să-i atragă atenţia asupra prezenţei actriţei, îi înfăţişă instalaţiile pline de ingeniozitate ale micuţei scene. Apoi o rugă din nou să nu le strice jocul şi să preia şi ea un rol. Dar Joséphine rămase neînduplecată. Declară în franceza ei guturală, împestriţată cu cuvinte italiene, că e gata să ia parte dacă s-ar citi o piesă pe roluri, în jurul unei mese, la Versailles; dar să urce pe scena unui teatru, în faţa publicului, asta nu.

— Nu se potriveşte cu demnitatea mea, declară ea supărată şi hotărâtă.

— Dar dacă o fac eu, regina - răspunse Toinette cu vioiciune - nu e nevoie să vă faceţi scrupule.

Joséphine replică aspru:

— Dacă nu sunt regină, sunt totuşi din neam regesc.

— Sigur, răspunse dulce Toinette. Dar şi dumneavoastră veţi recunoaşte că familia imperială a Austriei este egală familiei regale de Savoia. Sau poate că nu, draga mea?

Désirée se amuza că o pune pe regina Franţei s-o joace pe jupâneasa, dar Toinettei îi făcea şi mai multă plăcere. Era adevărat că în scurtul rol al jupânesei putea fără greutate s-o depăşească pe prietena ei Gabrielle în rolul cel lung al marchizei. Dar mai era şi plăcut că, prin rolul jupânesei, putea dovedi că ştia nu numai să primească adoraţia francezilor, ci că înţelegea şi felul de viaţă al poporului, că se simţea aproape de popor.

Se străduia să joace natural. Trebuia să servească pe scenă, trebuia să calce pantalonii valetului Lafleur. O puse pe camerista ei să-i arate de zece ori cum se calcă, cum se serveşte. Ideea că ea, urmaşa lui Rudolf de Habsburg, regina Franţei, călca şi servea cu pricepere, că făcea pe jupâneasa, o umplea de bucurie. Îi arătă mândră lui Désirée priceperea ei şi fu decepţionată când aceasta nu se arătă de loc mulţumită. Désirée o lămuri cu răbdare că pe scenă nu importă dacă se calcă cu adevărat, ci dacă se calcă în mod veridic, dacă se creează impresia călcatului. Şi Toinette înţelese.

Vaudreuil urmărea cu nesaţ cum lucra Désirée cu Toinette. Acum se străduia cu şi mai multă ambiţie să obţină nu numai efecte, ci şi veracitate. În prima piesă voia să fie cu adevărat senior, în a doua un ţăran deopotrivă de adevărat. Désirée îl lăuda în mod inteligent, fără vorbe

multe.

Plăcerea pe care i-o pricinuia acest *Teatru al seniorilor* creştea cu fiecare repetiţie. Cum mai transpirau, cum se opinteau şi cât de diletanţi erau. Iată-l pe François Vaudreuil de pildă! Uita până şi de dorinţa lui arzătoare de a fi amantul reginei, uita de visul lui de a conduce armata franceză în Anglia şi se mulţumea să fie un actor mediocru care asuda din greu. Şi chiar şi în momentele sale cele mai bune, nu reuşea să obţină atât cât cel mai slab actor de la *Théâtre Français* atunci când juca cel mai prost. Cât de orbi erau, această regină, aceşti mari domni şi doamne.

Vaudreuil ghicea câte ceva din cele ce se petreceau în capul lui Désirée. Simţea zâmbetul ei ascuns şi dorea să frângă rezistenţa acestei femei, s-o cucerească cu adevărat, să-i smulgă taina.

Faptul că Désirée se limita la rolul de actriţă şi nu spunea nimic care să nu fie legat de îndatoririle ei, avu asupra Toinettei efectul dorit: îi stârni curiozitatea. *Mademoiselle* Mesnard era ciudat de inabordabilă, nu se putea vorbi cu ea despre nimic în afară de materialul lecţiei; de fapt Toinette şi-o închipuise altfel pe prietena lui Vaudreuil. Gabrielle, când îi vorbi despre asta, îşi dădu cu părerea că fata era probabil atât de rezervată din timiditate faţă de regină. Toinette hotărî să frângă această reţinere. O întrebă pe Désirée despre amănunte din viaţa colegilor ei, despre bârfelile culiselor. Dar şi aci Désirée rămase închisă în sine. Asta o stârni pe Toinette şi căută cu mai multă stăruinţă să-i câştige prietenia.

Contele Mercy raportă la Schönbrunn despre noua pasiune a Toinettei. Bătrâna împărătească nu se necăji prea mult. Răspunse că Toni nu va putea pricinui prea multe nenorociri cu noua ei ocupaţie. Sigur că era mai puţin costisitor dacă juca teatru în loc de cărţi şi dacă distribuia

familiei Polignac roluri de teatru în loc de posturi de ministru.

Louis însuşi se interesa de teatru şi nu se opuse noii distracţii a Toinettei. Veni chiar la repetiţii.

Înainte de repetarea anumitor scene, Vaudreuil îl ruga însă să se îndepărteze, deoarece era vorba de surprize pregătite pentru el. Era vorba de scena în care marchizul îşi uită gelozia de dragul lăcătuşeriei, scenă pe care voia să i-o arate abia în seara reprezentaţiei. Şi tot din motive asemănătoare nu voia să-l lase să ştie care erau cântecele introduse. Louis înţelegea că voiau să-şi rezerve unele atracţii pentru seara stabilită şi când îl dădură afară, declară binevoitor:

— Bine, mă duc înapoi la treaba mea. Dar am să-ţi pun o condiţie, dragă marchize. Dacă se introduc cântece, trebuie neapărat să apară şi cântecul meu preferat.

Toată curtea ştia că era vorba de *Cântecul caprei.*

Lucrau, se străduiau. Toinette lupta cu „r”-ul ei, Vaudreuil cerea sfaturi lui Pierre pentru unele mici schimbări de text. Cei mai buni compozitori ai ţării compuneau muzica pentru orchestră de cameră care avea să acompanieze cântecele. Pentru lacătul care juca un rol atât de însemnat în *Rămăşagul neprevăzut,* cerură sfatul priceput al lăcătuşului Gamain, ca Louis să nu le poată găsi nici un cusur.

Apoi se mai ivi o ultimă dificultate. Pe marchizul cel înşelat şi neînşelat îl juca Jules de Polignac şi era o anumită picanterie în faptul că se afirma pe scenă că Vaudreuil nu-l încornorase. Jules juca rolul cu plăcere. Dar ceru să i se permită să poarte *Crucea ordinului Louis cel Mare.* Nu era însă permis să se poarte decoraţiile franceze pe scenă. Totuşi, Jules nu voia să renunţe, tocmai ca să nu fie luat drept actor. Degeaba îi spunea Vaudreuil că nici nu există asemenea risc. Jules de Polignac ţinea la *Crucea ordinului*

Louis cel Mare. Toinette trebui să pândească momentul favorabil ca să obţină de la Louis un edict anulând interdicţia pentru cazul acesta special.

În sfârşit, totul era repetat şi pus la punct. Toinette revăzu o ultimă dată rolul cu Désirée.

— Am învăţat nesfârşit de multe de la dumneata, recunoscu Toinette, fericită, şi-i trecu braţul pe după umeri, într-un gest spontan şi sincer, aşa cum nu făcea decât cu prietena ei Gabrielle.

Ceea ce n-o împiedica să treacă cu vederea singură dorinţă formulată de Désirée, dorinţa să fie invitat şi autorul.

Michel Sedaine, autorul celor două piese, n-o dusese uşor. E drept că acum era consacrat mare scriitor; dar trebuise să înfrângă greutăţi cumplite, fusese ucenic zidar şi timpul pentru scris şi-l crease pe furate. Cu greu răzbătuse până la oamenii care puteau obţine reprezentarea pieselor sale. Tocmai de aceea voia Désirée să-i dea posibilitatea să asiste la spectacolul celor două piese, dat de *Trupa seniorilor.* Cunoştea însă aroganţa Toinettei şi ştia că ar fi fost imposibil să-l invite pe Sedaine în seara spectacolului. Dar cel puţin la repetiţia generală a pieselor sale să i se dea voie să asiste, şi Toinette îi acordase aceasta după o scurtă ezitare. Toinette uită însă, iar Désirée nu considera cazul destul de important ca să facă din el o piatră de încercare a influenţei sale. Sedaine nu fu invitat.

Erau în totul douăzeci şi trei de musafiri care se întruniră în graţiosul teatru în seara spectacolului. Contele Mercy ar fi dorit să asiste, ca să-i raporteze înaltei doamne mamă, dar Toinette, nevoind să joace decât în faţa unor spectatori de sânge regal, îi invitase numai pe membrii familiei regale şi nu putea face o excepţie.

Acum, după ce plafonul fusese pictat de Lagrenée[1] şi luminatul fusese îmbunătăţit, micuţa sală arăta şi mai frumoasă decât atunci, la inaugurarea cu *Bărbierul.* Sala albă şi aurie strălucea pompos şi totuşi discret în bătaia nenumăratelor lumânări, lojile şi fotoliile invitau, delicat şi ceremonios, să se şadă comod, iar capetele de lei de pe coloanele ce susţineau balconul aminteau că aceasta era casa reginei.

Musafirii şedeau şi aşteptau cu încordare şi puţină neîncredere în faţa cortinei de catifea albastră, grea, costisitoare, ţesută cu fir, care despărţea sala de scenă. Orchestra mică, compusă din cei mai buni muzicanţi ai regelui, era gata; spectatorii schimbaseră de mai multe ori locurile, treceau dintr-o lojă într-alta, stăteau de vorbă pe şoptite, aşteptau.

În spatele cortinei, domnea tracul. Prinţul Charles bău serios şi Toinette luă, contrar obiceiului ei, un pahar de şampanie.

— Simţi ce mână rece am? îl întrebă ea de câteva ori pe Vaudreuil.

Deodată declară că pustietatea sălii o enerva; în plus, sala nu avea acustică bună dacă nu era plină.

— La asta ar fi trebuit să vă gândiţi înainte, *madame,* spuse Vaudreuil, care arăta şi mai atrăgător şi energic ca de obicei, în uniforma lui de colonel, albastră şi roşie.

— Doresc ca teatrul să fie umplut, spuse jupâneasa Nanine, cu un ton care nu era de loc de jupânească. Daţi ordin ca personalul palatului şi garda elveţiană să ocupe locurile goale.

— Aţi spus, *madame,* că în afară de familie, nu doriţi alt public, replică Vaudreuil supărat.

---

[1] *Jean Louis François Lagrenée* (1724-1805), pictor francez mai puţin important, dar cu faimă pe vremea aceea.

— Gărzile elveţiene şi personalul de serviciu nu sunt public, ci popor, îi spulberă Toinette obiecţia.

— Toinette are dreptate, spuse blând marchiza Clainville, în viaţa de toate zilele Gabrielle de Polignac, iar Jules de Polignac întări indignat:

— Public, indivizii ăştia, *ces espèces!...*

Vaudreuil însuşi, temându-se pentru acustică, se supuse şi dădu ordinul cerut.

Între timp puse să se cânte uvertura. Apoi urmă din nou o pauză lungă şi musafirii invitaţi îşi pierdură răbdarea. Louis era bine dispus, i-ar fi plăcut şi lui să joace, făcea acum cel puţin pe spectatorul nerăbdător, bătea din palme, bocănea cu picioarele, ţipa zgomotos: „Începeţi, începeţi!” Ceilalţi participau la gălăgia asta veselă.

Gabrielle ieşi în faţa cortinei şi-i rugă să mai aibă răbdare câteva minute, trebuia îmbunătăţită acustica sălii.

Dar iată că şi intrară în sală, tropăind, gărzile elveţiene sub conducerea unui ofiţer. Când îl văzură pe rege, luară poziţia de drepţi.

— Înainte marş, aşezaţi-vă! ordonă ofiţerul, şi soldaţii, intimidaţi, străduindu-se să nu facă zgomot, se aşezară zornăind, cu dosurile lor voinice pe scaunele delicate. Printre ei se strecurau cameriste şi jupânese.

Apoi se auziră tradiţionalele bătăi, cortina se dădu în lături. Pe scenă se afla, într-un costum de cameristă elegant, stilizat, care lăsa la vedere gleznele şi jumătate din gambe, Marie-Antoinette, regina Franţei, pe braţul gol cu un pantalon ce trebuia călcat. Se adresă cumnatului ei, Charles, valetul Lafleur:

— Noi, slugile, ne plângem întotdeauna.

Dar nu putu continua, o întrerupse râsul zgomotos al lui Louis:

— Splendid, *madame,* strigă el şi bătu din palme. Arătaţi

şi vorbiţi ca o adevărată cameristă. Splendid, bravo! şi se întoarse către ceilalţi: Nu găsiţi, domnilor şi doamnelor? Splendid. Încă o dată.

Cortina se lăsă, revoltată. Vaudreuil veni în faţa ei şi spuse mânios, dar stăpânit, politicos:

— Domnilor şi doamnelor, începem încă o dată, vă rog însă insistent să nu întrerupeţi spectacolul.

Louis, din loja sa, răspunse bine dispus:

— Bine, bine, Vaudreuil, n-a fost cu rea intenţie. Dar *madame* mi-a plăcut deosebit de mult. Acum sigur că n-am să mai întrerup, vă promit.

Cortina se ridică din nou. De data aceasta, spectacolul continuă şi totul merse aşa cum trebuia. În curând spectatorii regali nu mai văzură în Jules şi Gabrielle de Polignac, în prinţul Charles, Vaudreuil şi Toinette pe Jules, Gabrielle, Charles, Vaudreuil şi Toinette, ci pe marchizul şi marchiza de Clainville, pe valetul Lafleur, pe colonelul d'Etieulette şi pe camerista Nanine. Nu-i mai interesa decât mica aventură a soţilor Clainville. Louis, în schimb, deşi dorea într-adevăr să se stăpânească, pricinui o nouă perturbare. Când Jules de Polignac cercetă şi analiză cu pricepere lacătul uşii, nu se mai putu abţine şi strigă:

— Trebuie să mi-l arăţi şi mie după aceea, Jules.

Şi marchizul de Clainville se transformă deodată iar în Jules de Polignac.

Soldaţii, lacheii şi fetele din casă care asistau la reprezentaţie erau atât de surprinşi de neaşteptata invitaţie, încât un timp nu putură privi şi asculta cum se cuvine cele ce se petreceau pe scenă. Erau speriaţi şi trebuiau mai întâi să se liniştească; ce se întâmpla cu ei şi ceea ce se petrecea pe scenă era deopotrivă de straniu. Era ciudat că regina se străduia atât de mult să facă pe camerista; era cât se poate de necuviincios că regina şi

fratele regelui se purtau ca nişte comedianţi şi nişte măscărici. Treptat timiditatea lor se topi şi începură să se amuze de cele văzute. Nu le venea uşor să urmărească dialogul elegant al piesei; dar atât puteau înţelege, că un autor care voia mai curând binele poporului decât al nobilimii îşi râdea de nimicurile prosteşti cu care-şi pierdeau timpul privilegiaţii plictisiţi. Impertinenţa cameristei Nanine şi a cameristului Lafleur le plăcea, era propria lor impertinenţă, şi faptul că impertinenţa aceasta venea din gura reginei şi a prinţului avea şi mai mult haz. Dar tot nu îndrăzneau încă să-şi manifeste mulţumirea, râsul lor răsuna fără curaj, îl înăbuşeau de îndată; cine putea şti dacă domnii cei mari nu-şi schimbau dintr-o dată toana şi nu se supărau cumva de atâta intimitate?

Apoi Vaudreuil se apropie de rampă şi cântă. Da, se hotărâse să cânte cântecul cel îndrăzneţ. Cântă cu vocea sa profundă, melodioasă, cântecul marinarului, cunoscut tuturor şi care acum, când războiul cu Anglia putea izbucni peste noapte, avea un sens politic precis. Cântă despre fregata engleză care este zărită la 31 august de un vas francez, în timp ce navighează spre Breslau. Căpitanul francez îl întrebă de îndată pe locotenentul său: „Locotenente, te simţi în stare să capturezi fregata?” iar mândrul, îndrăzneţul locotenent, răspunde: „Da, căpitane. Se pregătesc de abordare şi, cu suliţi, muschete, cângi de abordare, îl pun pe englez cu botul pe labe.” - „Iar acum”, cânta obraznic şi semeţ marchizul de Vaudreuil, mare falconier al regelui şi intendent al reginei, ultima strofă: „Iar acum să închinăm un pahar pentru căpitan, unul pentru locotenent, unul pentru toţi îndrăgostiţii şi unul pentru regele Franţei. Şi ne cufurim pe regele Angliei, care ne-a declarat război.”

Musafirii din loji rămaseră împietriţi. Nu se aflau în stare

de război cu Anglia şi era ciudat că *monsieur* de Vaudreuil cânta acest vechi şi vulgar cântec popular în teatrul reginei. Dar soldaţii, poporul, *ces espèces,* indivizii aceştia, nu se mai stăpâneau, băteau din palme, strigau: „Bravo” şi „Bis”.

Vaudreuil privi spre loja în care şedea regele. Era fericit că se hotărâse să cânte acest cântec. Până în ultima clipă nu ştiuse dacă să se hotărască sau nu, avea un aer obraznic şi mulţumit, fusese o glumă îndrăzneaţă, spirituală, grozavă, pe care i-o făcuse acestui Louis al şaisprezecelea, veşnic nehotărât; fusese o idee bună că adusese poporul în sală, vestea despre gluma lui se va răspândi încă astăzi în tot Parisul şi până la urmă el, François Vaudreuil, va fi cel care a declarat război Angliei.

Când obraznicul de Vaudreuil începu cântecul marinarului, Louis simţi că-i piere bună dispoziţie. Încă de pe atunci, când fusese compus, pe vremea ultimului război, fusese o prostie. Căci din păcate capturaseră foarte puţine vase engleze şi nu prea aveau motive de bucurie şi chef, iar compozitorul dovedea o ignoranţă deosebită când punea vasul englez să navigheze spre Breslau. Astăzi cântecul nu era numai o prostie, ci era cât se poate de revoltător. Era grozav de necuviincios din partea acestui Vaudreuil, cum se proţăpise pe scenă şi răcnea cântecul.

Louis se ghemuise şi se foia nemulţumit pe scaunul lui albastru. Dar când şi poporul începu să aclame şi să biseze cântecul, se întristă. Sărmanii nebuni, voiau război. Parcă îi vedea pe oamenii aceia plini de viaţă cum sunt îndesaţi în burta vaselor, cum pier în valuri sau cum putrezesc în pădurile ţării rebele, în localităţi care nici măcar nu se găsesc pe hartă. Iar Vaudreuil mai şi zâmbea batjocoritor către el şi-l privea drept în faţă cu ochii lui obraznici. O clipă simţi nevoia să strige: „Destul. Cortina. Nu permit să se joace mai departe!” Dar îşi spuse că dacă o făcea

transforma un incident copilăros într-un scandal şi hotărî: „Dimpotrivă. Nu consider cântecul acesta stupid ca un eveniment politic, suntem între noi, în familie, ascult muzică, nu doresc să i se dea vreo semnificaţie. Deoarece vasele nu pot naviga spre Breslau, nu pot fi nici atacate şi totul nu este decât o prostie plină de haz.” Continuă deci să zâmbească prosteşte, iar Vaudreuil se înclină în faţa celor ce strigau bravo şi mai cântă încă o dată melodia.

Rămăşagul neprevăzut se desfăşură mai departe, incidentul fu dat uitării. Şi Louis hotărî să-l uite, şi-l uită. După ce prima piesă se sfârşi în aplauze însufleţite şi sincere, se duse pe scenă, îşi exprimă în vorbe şi gesturi ample mulţumirea şi-i stânjeni pe toţi, căci doamnele şi domnii trebuiau să se schimbe. Îl împunse în burtă pe Vaudreuil, care trebuia să se schimbe din marchiz în ţăranul Richard:

— Nu v-am spus, *monsieur?* Sunteţi născut ca să fiţi intendent. Şi a trebuit să vă rog atât, până când v-aţi înţeles adevărata menire.

Vaudreuil mulţumi rece. Era mâniat că grăsunul acceptase calm cântecul. Dar cel puţin în piesa următoare o să-i poată spune părerea drept în faţă, drept în faţa lui grasă şi puhavă.

Dar nici de data aceasta Louis nu îngădui să i se strice plăcerea. Totul îi plăcea în comedia *Rege şi ţăran,* costumele de vânătoare, muzica voioasă a cornului de vânătoare, Toinette, care interpreta cu atâta farmec şi graţie pe ţărancă, fratele său Charles, care, în calitate de pădurar prostănac, arestează tot grupul de vânători, pe rege şi toată suita lui. Vaudreuil era pur şi simplu grozav în rolul de ţăran prost. Când rosti celebra sa replică: „Am văzut ceva ce regii nu văd niciodată: oameni”, Louis strigă răsunător:

— Foarte bine, minunat, iar Vaudreuil fu din nou dezamăgit.

În schimb, poporul se bucura, dar de data aceasta oamenii nu îndrăzniră să aplaude, ci îl priviră doar cu simpatie pe bunul lor rege Louis.

Apoi veni principala surpriză pentru Louis. Se cântă într-adevăr melodia ce şi-o dorise, *Cântecul caprei*. Îl cântă prinţul Charles, pădurarul cel prostănac, şi îl cântă cu multă pricepere. „Aveam o capră, o capră de paisprezece ani. Se năpusti la varză, varza lui Jean Bertrand. Capra noastră are minte, minte are capra noastră. Jean Bertrand a prins-o, a prins-o, a arestat-o cu optzeci de jandarmi. Capra noastră are minte, minte are capra noastră. La judecată se prezintă, cu grijă coada-şi ridică, se aşază pe bancă. Coada-şi ridică, pe bancă se aşază şi trage un vânt în nasul preşedintelui. Are minte capra noastră, minte are. Un coş întreg de mici măsline a făcut ea pentru domnii asesori şi juraţi. Şi cu coarnele a împuns în fund pe domnii preşedinţi. Minte are capra noastră, minte are.”

Asta cânta pădurarul regal. Dar, pe când cânta, oamenii din popor fură din nou cuprinşi de acea stânjeneală pe care o simţiseră la început. Cântecul despre capra cea bătrână şi mintoasă era un cântec bun, spunea pe şleau lucruri adevărate, dar nu se potrivea pentru teatrul reginei şi era cât se poate de necuviincios să fie cântat de un prinţ de sânge. Şi că o cântă în faţa lor, asta era de-a dreptul de neînchipuit. Şi tocmai aşa ceva se întâmplase. Oamenii şedeau şi ascultau, dar nu le venea să creadă. Nu le venea să creadă când îl văzură şi-l auziră pe Louis cum se bucură, cum mai întâi fredona refrenul, iar apoi cântă şi el din răsputeri cu glas tare.

Vaudreuil era foarte mulţumit, mai mult decât atât, entuziasmat. Găsea că în ambele roluri fusese cât se poate

de veridic şi că reprezentarea celor două piese fusese foarte reuşită. Dar se prefăcu de parcă puţina sensibilitate a lui Louis l-ar fi lipsit de răsplata lui. Făcu pe supăratul şi spuse mânios către Toinette:

— N-ar fi trebuit să-l lăsăm să intre. A fost un scandal cum s-a purtat. A întrerupt reprezentaţia de două ori, a râs tot timpul când nu trebuia, m-am ruşinat în faţa valetului meu Baptiste.

Toinette nu înţelegea ce voia François. Era bine dispusă, găsise că totul fusese minunat, nu se ivise nici un moment mort, era foarte mulţumită de efectul pe care-l făcuse, musafirii o urmăriseră minunat. Vaudreuil se întrecuse pe sine însuşi, nu se putea să nu fi observat că fiecare din cuvintele lui găsise ecou în public. Până la urmă, faţă de laudele ei vădit sincere, Vaudreuil renunţă la supărarea prefăcută.

Mai târziu, noaptea, observă faţa adânc preocupată a valetului Baptiste, care-i ajută la dezbrăcat.

— Ce ai, Baptiste, ce s-a întâmplat? întrebă el.

Baptiste îi întinse cămaşa încălzită şi răspunse cu entuziasm şi respect:

— Iertaţi-mă, *monsieur,* dar trebuie s-o spun: Domnul a fost grozav.

— Bine, bine, îl opri Vaudreuil condescendent.

Dar în întuneric, în dosul perdelelor trase ale patului, zâmbi.

Toinette era culcată în pat, doctorul Lassone o consulta. Deşi doctorul, cu toată vârsta lui înaintată, era socotit un bărbat căruia îi plăceau femeile şi era răsfăţat de ele, Toinette se străduia să-l privească doar ca medic. Totuşi, nu reuşea să scape de un sentiment neplăcut. Ochii lui reci şi iscoditori, mâinile lui dibace îi pricinuiau o stânjeneală îmbinată cu indignare, simţea nelămurit cum compara

trupul ei despuiat cu cel al altor femei şi totodată aştepta cu o încordare de-a dreptul de nesuportat ce avea să spună. Încă cu câteva zile în urmă o cuprinsese o vagă speranţă, dar nu îndrăznise atunci s-o mărturisească nici măcar doctorului.

Acum doctorul Lassone îi aşeză din nou, cu mişcări domoale, cămaşa peste trup şi se dădu înapoi. Nu-l privi şi nu-l întrebă nimic. El însă se aplecă adânc şi spuse:

— Felicitările mele cele mai respectuoase, *madame.*

Toinette întoarse brusc capul spre el, îl privi şi, cu vocea sugrumată, întrebă:

— Nu e nici o îndoială, doctore?

— Nici una, *madame,* confirmă el şi repetă: Felicitările mele cele mai respectuoase.

Toinette tot nu îndrăznea să creadă.

— Pot să scriu la Viena? întrebă ea. S-o spun lui Louis?

Era pentru prima dată când îi spunea regelui „Louis” faţă de el.

— Fără nici o îndoială, *madame,* repetă doctorul Lassone puţin mai tare.

După ce plecă, Toinette mai rămase multă vreme singură, culcată, cu ochii închişi, cuprinsă de toropeală şi bucurie. Scăpase de o povară nesfârşită, tot ce era mic, meschin, dispăruse, se simţea uşoară şi înălţată, simţea o mulţumire sufletească fără margini, casa de Habsburg, Franţa, pe amândouă le reprezenta ea, în ea era trecutul şi viitorul acestor ţări.

De felul ei era o fire deschisă, dar acum rămase multă vreme singură. Încă n-o putea spune nimănui, era prea măreţ, prea minunat. În cele din urmă sună şi, încă înainte de a se lăsa îmbrăcată, trimise după Mercy.

În timp ce-l aştepta, scrise mamei ei într-un amestec de germană şi franceză. „Ce recunoscătoare vă sunt că m-aţi

născut. N-aş fi crezut niciodată că este posibil să am parte de atâta fericire pe pământ. Am vrut să vă scriu încă acum câteva zile şi acum îmi pare rău că n-am făcut-o. Dar mă temeam că durerea dumneavoastră ar fi prea mare de nu s-ar fi adeverit speranţele mele.”

Sosi Mercy. Se speriase adânc de convocare; niciodată Toinette nu-l chemase atât de urgent. Dimpotrivă, de obicei se ferea de el, probabil că săvârşise ceva îngrozitor. Dar apoi o văzu, avea faţa schimbată, moale, ciudat de destinsă şi parcă gata să izbucnească în plâns. Şi pe când el îi mai săruta mâna, spuse:

— Trebuie să ţi-o spun mai întâi dumitale. Îmi eşti cel mai aproape, dumneata eşti Viena. Am să am un copil, Mercy - spuse ea în germană - sunt gravidă, apoi completă în franţuzeşte: Am să am un *dauphin,* şi-l îmbrăţişă pe bătrânul Mercy, care şi el, cel trecut prin atâtea, îşi stăpânea cu greu lacrimile. Totodată se şi gândea ce curier să trimită la Viena, ca să ajungă cât mai repede. Ea, între timp, continua să vorbească. Acum trebuie să aveţi foarte multă grijă de mine, îl rugă ea fericită. Acum soarta Franţei atârnă de vreo mişcare greşită a mea. Spune, va trebui să renunţ la călărie, desigur?

Dar el se gândea la măsuri de prevedere de cu totul altă natură, măsuri împotriva perfidului prinţ Xavier, ale cărui speranţe păleau o dată cu sarcina Toinettei.

Apoi, în timp ce curierul se pregătea să gonească spre Viena cu scrisoarea ei şi cu depeşa lui Mercy, Toinette trecu în apartamentul lui Louis. Nu era acolo, se afla în atelierul lui de fierărie de la mansardă şi dăduse ordin să nu fie deranjat.

Acolo, singur cu Gamain al său, proptindu-se pe picioarele răşchirate, muncea din răsputeri, muncă brută. Era prost dispus; complicaţiile bavareze, probabilitatea

ameninţătoare ca ostilităţile cu Anglia să izbucnească totuşi în zilele următoare îl mâhneau şi îl amărau pe omul acesta blajin, care-şi căuta alinare în activităţi fizice. Stătea în cămaşă, cu pantalonii descheiaţi la brâu, înnegrit de fum şi rotea ciocanul cu un braţ gros, vânjos, lovind fierul. Oh, de ar fi ăsta Franklin. Oh, de ar fi ăsta Josef. Ridică ciocanul şi lovea, chipul lui molatic era încruntat şi voios că putea lovi în ceva.

Toinette auzi încă de departe zgomotul trivial. Fusese o singură dată în locul acela urâcios, cu ani în urmă, când Louis îi arătase pentru prima oară atelierul; de atunci nu mai călcase pe acolo. „Clica mov” obişnuia să facă glume şi versuri spirituale despre Vulcan şi Venus şi ea însăşi spusese multe lucruri de felul acesta. Dar acum nu-i treceau prin minte astfel de gânduri. Deschise uşa, o uşă grea, mică, şi în faţă îi apăru camera scundă, înfierbântată, mirosind a muncă şi a lucru practic, cu totul altfel decât mediul în care obişnuia dânsa să-şi ducă activitatea câmpenească. Acolo îl găsi pe Louis murdar, cu faţa, mâinile şi cămaşa înnegrite de fum, transpirat, încruntat, un adevărat muncitor.

El înălţă capul şi o văzu înaintea lui pe Toinette slab luminată de pară focului, în mijlocul camerei întunecoase. Dacă ar fi venit în altă clipă, s-ar fi bucurat desigur, deşi aproape totdeauna când îl căuta nechemată avea să-i ceară ceva. Dar în ziua aceea se dăruise cu trup şi suflet muncii lui, bucăţii lui de fier. Gândea încet şi-l cuprinse supărarea şi necazul că era deranjat, cu toate că poruncise să fie lăsat în pace.

— Bună ziua, Louis, spuse Toinette.

— Ce s-a întâmplat, *madame?* întrebă el, şi nu se putu stăpâni să nu adauge morocănos: Vedeţi, lucrez.

— Spuneţi omului dumneavoastră să plece, ceru

Toinette.

— Nu se poate să termin mai întâi lucrul? întrebă el. Mai am nevoie de zece minute.

— Nu, sire - declară Toinette - nu vă mai dau nici un minut, şi Gamain trebui să se retragă.

— Dar ce s-a întâmplat, *madame?* întrebă Louis îmbufnat.

Toinette îl privi strălucind de fericire.

— N-am venit singură, Louis, spuse ea.

Louis o privi neîncrezător.

— Pe cine aţi mai adus? întrebă el.

Toinette izbucni atunci:

— Aşa cum mă vedeţi, suntem doi, şi, cum el avea o expresie greoaie, prostească, continuă: încă tot n-aţi ghicit?

El rămase pe gânduri apoi întrebă şovăitor:

— Sunteţi însărcinată, *madame?*

— Da, da, da, exulta ea.

— Sunteţi într-adevăr însărcinată? întrebă el încă nedumerit.

— Lassone spune că nu este nici o îndoială, declară ea.

Atunci, în sfârşit, crezu şi el. Faţa i se lumină, ochii depărtaţi, căprui, prinseră să-i clipească, obrajii îi tresăreau, gura îi tremura, zvârli cu forţă ciocanul şi se lovi zgomotos cu palmele peste coapse.

— O să avem un copil! ţipă el, şi vocea i se sugrumă, se mai lovi o dată peste coapse, o bătu pe Toinette pe spate cu mâna murdară de fum şi transpirată.

— Un copil - strigă el - dumneata cu mine, un *dauphin.*

Începu să râdă cu râsul lui grosolan, tropăi de colo-colo, o prinse şi o sărută şi spuse în germană lui greoaie:

— Toni, Toni. Se învârti în jurul ei, privi cu neîncredere fusta ei largă, arătă cu degetul gras spre ea şi spuse cu un zâmbet larg: Louis al şaptesprezecelea.

Rămaseră multă vreme împreună, fericiţi, iar ea nici nu

observă că acum şi pielea şi rochia ei erau la fel de înnegrite.

— Dar acum trebuie să ai grijă de dumneata, aminti el grav. Băi zilnice, nu prea calde şi nu prea reci. Şi să nu te culci prea târziu. Nici o emoţie. Nimic despre război, nimic despre bugetul dumitale. Şi mereu cu gândul la copil, la *dauphin.*

— Bineînţeles, îl asigură ea. Asta nu e nevoie să mi-o spui.

Apoi îi povesti că se gândise când să fi rămas grea; poate în ziua când el se purtase atât de prost cu doctorul Franklin şi apoi venise plin de remuşcări la ea la *Trianon.*

— Nu este oare asta un semn? întrebă ea. Nu este asta o dovadă nemaipomenită că tot ce am făcut a fost bine şi pe placul Domnului? Căci altfel cum de mi-ar fi dăruit atâta fericire?

Louis nu răspunse nimic, ci continuă doar să mângâie spatele ei gol, înnegrindu-l şi mai rău.

Iar ea adăugă:

— Şi când te gândeşti că bătrânii mei unchi ne-au privit din tablou. Toate astea sunt neobişnuite şi îmbucurătoare şi desigur au însemnătatea lor.

El nu continuă discuţia, ci spuse că voia să scrie de îndată doamnei mame.

— Cu mâna mea - adăugă el mândru - şi pe nemţeşte. Şi am să donez zece mii de livre pentru săraci.

Apoi Toinette anunţă evenimentul intimilor ei. Gabrielle împărtăşea bucuria prietenei sale, dar rămase tăcută; avea nevoie de timp ca să se dumirească ce speranţe şi temeri erau legate de acest eveniment.

După aceea, Toinette vorbi cu Vaudreuil. Îi povesti fericită şi fără jenă că avea să nască *dauphin*-ul aşteptat de Franţa şi de lume. Era atât de plină de însemnătatea celor

povestite, încât uitase cu totul de relaţiile ei cu Vaudreuil şi de făgăduiala ce i-o făcuse. Socotea un lucru de la sine înţeles că toată lumea, întreaga ţară în sensul strict al cuvântului, să ia parte la bucuria ei.

Vaudreuil reuşi să-i spună liniştit, cu vocea lui adâncă:

— Felicitările mele cele mai sincere, *madame.*

Dar era cuprins de o mânie rece şi în clipa aceea pieri şi ultimul rest al dorinţei lui. Prostănacul de Louis reuşise totuşi. Iar această Toinette se bucura de sarcina ei ca o mic-burgheză care are destui bănuţi ca să-şi ia o doică la copil. Era într-adevăr timpul să pornească războiul şi să părăsească apoi Curtea. Trebuia s-o facă încă înainte ca Toinette să ajungă atât de groasă şi de respingătoare, încât să-i fie silă şi de ea şi de sine.

Îi povesti lui Désirée despre hotărârea lui şi cât de mult îl plictisea Versailles-ul; agitaţia ce avea să fie acum în jurul sarcinii Toinettei îi făcea viaţa şi mai nesuferită acolo.

Désirée îşi încruntă gânditoare obrazul ştrengăresc.

— Atunci, desigur, *madame* va înceta să mai înveţe pe dinafară cele douăzeci de versuri de Racine pe zi, observă ea batjocoritor şi cu milă.

Tonul folosit îl făcu pe Vaudreuil să-şi amintească deodată că din cele şase piese ce fuseseră puse în repetiţie pentru *Trianon,* patru încă nu fuseseră jucate şi că, în fiecare din ele, îl aştepta câte un rol foarte atrăgător.

— Chiar atât de repede n-o să meargă, spuse el. Cred că vei mai avea destul timp să faci repetiţii cu Toinette.

Neînchipuit de repede sosi răspunsul Mariei Theresia la vestea cea bună. Curierul ei din Viena aduse trei scrisori, una emoţionată şi bucuroasă pentru Toinette, una demnă şi bucuroasă pentru Louis şi una foarte îngrijorată pentru Mercy. Bătrânului, credinciosului ei prieten îi scria: „Trebuie să vă spun că sunt foarte îngrijorată pentru mamă şi copil,

într-o ţară în care libertatea de conştiinţă dă asemenea roade ca în Franţa, oamenii nu se dau înapoi nici de la crimele cele mai negre. Mă tem de intrigile prinţului Xavier şi ale soţiei sale. Dacă n-aş şti, dragă Mercy, că vă aflaţi alături de fiica mea şi că vă îngrijiţi de ea, mi-ar fi şi mai teamă. În felul acesta încerc să uit multele exemple de fapte îngrozitoare ce se găsesc în istoria Franţei şi mă încred în providenţa milostivă a Domnului. A dumitale binevoitoare, Maria Theresia."

Nu trecură nici două zile şi împărăteasa îi scrise din nou Toinettei; îi dădea sfaturi de igienă, nu numai pentru timpul sarcinii, ci şi pentru săptămânile de după naştere. Îi scria: „Să urmezi sfaturile doctorului în toate. Pruncii nu trebuie înfăşaţi prea strâns şi nici ţinuţi la căldură prea mare. Dar în primul rând începe de pe acum să-ţi cauţi o doică bună, sănătoasă. Aşa ceva nici n-ai să poţi găsi la Paris, şi chiar la ţară o să fie greu, din cauza moralei franceze corupte."

Tot Versailles-ul se aştepta ca, în urma sarcinii, influenţa politică a Toinettei să crească. Ca urmare, reprezentanţii Habsburgilor, Mercy şi abatele Vermond, erau trataţi cu îndoită atenţie. Abatele Vermond vedea acum la *lever*-ul său şi mai mulţi demnitari ca înainte. Când veni la el marchizul d'Aubespine ca să-l roage să intervină în anumite tratative pe care le ducea cu Toscana, abatele îşi permise să-l primească în baie şi marchizul nici nu păru mirat. Abatele Vermond îşi aduse aminte de tatăl său, micul comerciant din Sens, şi-i păru rău că nu apucase să vadă asta.

Câteva zile mai târziu obţinu o satisfacţie şi mai mare. Bunul Louis, în fericirea lui, renunţă la atitudinea sa distantă faţă de abate. Pentru prima dată după mulţi ani, nu trecu cu privirea peste Vermond când acesta se plecă adânc şi strâmb în calea lui. Făcu o sforţare şi-i adresă

cuvântul:

— Ce mai faceţi, domnule abate? îl întrebă el.

Abatele răspunse radios:

— Mă bucur de fericirea maiestăţii-sale.

— Mulţumesc, domnule abate, spuse Louis.

Buna dispoziţie a lui Louis se manifestă şi prin aceea că acceleră redeschiderea dezbaterilor procesului Lally.

Cu afacerea Lally lucrurile stăteau precum urmează. Thomas-Arthur, conte Lally, descendentul unei familii irlandeze, se distinsese în mod deosebit ca general al armatei franceze şi, la izbucnirea războiului de şapte ani, i se încredinţase comanda supremă în India franceză. Dar guvernatorul şi amiralul flotei care opera în Orientul îndepărtat, precum şi funcţionarii superiori ai Companiei Indiilor Orientale nu se prea înţelegeau cu ofiţerul acesta foarte încăpăţânat şi grosolan; mai exista şi o veche duşmănie latentă între guvern şi Compania Indiilor Orientale.

Acum, în timpul războiului, domnii se aflau sub ordinele generalului Lally, dar îl sprijineau fără multă tragere de inimă. El nu se ferea să îşi spună părerea despre ei şi, în scrisorile către rege, miniştrii şi directorii din Paris ai companiei, îi califica de laşi şi corupţi. De aceea, funcţionarii superiori ai Companiei Indiilor Orientale resimţiră, pe lângă întristare, şi o oarecare satisfacţie când se dovedi că generalul Lally nu făcea faţă geniului adversarului său englez, Clive, şi contribuiră la accelerarea inevitabilei înfrângeri. Trezorierul companiei nu plăti la timp solda trupelor băştinaşe, destul de nesigure, amiralul francez lăsă să se strecoare vase engleze, i se puseră generalului Lally beţe în roate în toate acţiunile sale. În cele din urmă, pierdu Pondichéry-ul şi căzu el însuşi în mâna

englezilor.

Pierderea posesiunilor indiene stârni indignare furtunoasă la Paris. Lally nu greşise dând cea mai mare parte a vinei pe subalternii săi. Aceştia, la rândul lor, afirmară că Lally s-ar fi lăsat cumpărat de englezi şi că le-ar fi predat, ca un trădător, India franceză. Lally se întoarse de voia lui din Anglia, unde se afla la adăpost, în Franţa şi ceru să fie judecat. Se întruni Tribunalul Suprem; printre membrii săi se aflau duşmani personali ai lui Lally. Domnii de la Compania Indiilor Orientale încercau să dea vina pe el; căci dacă nu era el de vină, erau ei cei vinovaţi. Opinia publică era ostilă guvernului, iar energicul Lally trecea drept omul guvernului şi nu se bucura de simpatie. Totuşi, nu era uşor de ticluit o învinuire care să permită condamnarea la moarte a generalului. Fură nevoiţi să-l ţină aproape doi ani la Bastilia, până înjghebară cele o sută cincizeci şi nouă de puncte de acuzare pentru care era dat în judecată. Procesul fu de-a dreptul ruşinos. Nu i se aprobase generalului nici un apărător; declaraţiile lui scrise fură trecute cu vederea, se procedă cu o grabă nedemnă, dezbaterile fiind astfel scurtate încât învinuitul, stors de vlagă, să nu se poată apăra. Şi totuşi, în ajunul sentinţei, numai doi din cei cinci judecători fură pentru condamnarea la moarte, şi cei doi trebuiră să-i prelucreze ore întregi pe ceilalţi trei pentru ca, în cele din urmă, unul din ei să treacă de partea lor cu cuvintele: „Bine, las’ să piară, dar să terminăm odată”. Execuţia avu loc într-un fel deosebit de înjositor. Generalul, în vârstă de şaizeci şi patru de ani, care fusese de şase ori rănit în războaiele Franţei, nu fu dus la eşafod aşa cum era obiceiul, în trăsura sa proprie, urmat de prieteni, ci într-o căruţă a ecarisajului, cu braţele legate la spate, cu un căluş în gură. Directorii Companiei Indiilor Orientale asistară la execuţie.

Execuţia avusese loc la 6 martie 1766. Voltaire îl cunoştea personal pe Lally şi urmărise procesul cu o încordare şi o indignare crescândă. Consideră sentinţa ca un asasinat juridic. Mulţi erau de aceeaşi părere. „Partea proastă la oamenii cinstiţi este laşitatea lor; ţipă împotriva nedreptăţii, apoi închid gura, seara mănâncă, se culcă şi uită", observă Voltaire. El însă nu uită. Îi scrise unui prieten: „Secolul nostru este socotit ridicol, dar de fapt este îngrozitor". Altuia îi scrise că vedea în vis pe Lally şi alte victime din trecut ale justiţiei franceze. Ştia însă că opinia publică era încă prea pornită împotriva guvernului ca să poată fi cucerită printr-un atac direct. Se mărgini deocamdată să introducă în *Istoria lui Louis al cincisprezecelea*, la care lucra, o prezentare mânios-obiectivă a meritelor generalului Lally.

Apoi tânărul fiu al lui Lally îi trimise memorandum-urile generalului, pe care tribunalul le înlăturase, şi un material bogat care dovedea nevinovăţia condamnatului. Voltaire era atunci în vârstă de optzeci de ani şi foarte bolnav. Dar se apucă de îndată de lucru.

Trecuse destul timp de la proces, dar Voltaire ştia că şi acum va trebui să facă ocoluri şi nu era o treabă uşoară să scrie o carte în vederea reabilitării generalului; cartea trebuia să fie amuzantă ca să atragă maimuţele din care se compunea parte din naţiune, şi trebuia să fie patetică şi emoţionantă, ca să înmoaie inimile tigrilor care formează o altă parte. Se apucă de lucru, munci zi şi noapte şi creă o carte minunat de atrăgătoare, plină de descrieri pitoreşti ale Indiei şi de observaţii adânci, spirituale despre istoria, concepţiile, moravurile popoarelor ei. Introduse printre descrieri şi observaţii o expunere plină de indignare reţinută a soartei jalnice şi emoţionante a generalului Lally şi desfăşurarea ruşinosului proces care-l răpuse. Îşi numi

lucrarea: *Fragmente din istoria Indiei şi a generalului Lally.*

Când apăru cartea, generalul fusese aproape cu totul uitat. Deodată mii şi zeci de mii de cititori îşi amintiră de el, se interesară de cele ce se întâmplaseră şi se indignară de infamia procesului. Aceeaşi opinie publică, care contribuise atât de mult atunci la condamnarea generalului, cerea acum reabilitarea lui.

Louis însă, care de obicei voia să facă dreptate, tot amâna studierea actelor neplăcute şi complicate ale cazului Lally. Nu citi nici cartea lui Voltaire. Din contră, acum când numele lui Lally era legat de cel al odiosului eretic, simţea o aversiune împotriva defunctului general. Nu admitea să i se spună că sentinţa fusese nedreaptă.

Dar, după sosirea lui Voltaire la Paris, lumea îi citea operele cu un interes şi mai viu. Un număr tot mai mare de persoane se interesau de afacerea Lally. Tot mai multe cereri de reabilitare a mortului soseau la cabinetul ministrului de Justiţie şi pe biroul lui Louis.

Acum, bine dispus de perspectiva unui moştenitor, Louis începu să citească aceste petiţii, să le citească cu inima deschisă. Dădu dispoziţii să se ia din nou în cercetare cazul generalului, iar forul suprem al regatului, „Tribunalul celor şaptezeci şi doi”, deschise dezbaterile.

Voltaire lucra cu îndoită energie, poate ca să scape de remuşcările că nu se întorsese la Ferney. Îl stânjenea de fapt lipsa colaboratorului său credincios, Wagnière; dar strângea din buze, bea şi mai multă cafea ca de obicei, scria şi dicta.

Lucra nu numai la tragedia *Agathokles,* aşteptată de *Théâtre Français* şi căreia tot îi mai lipseau câteva scene, dar îl preocupa şi un plan nou, mult mai măreţ.

Voltaire şi limba franceză erau una. Ea era unealtă cu

care lucra, era ogorul din care îşi trăgea seva, era iubita lui, singura de care nu se sătura niciodată. Propusese Academiei să revizuiască din temelii dicţionarul învechit al limbii franceze. Membrii Academiei acceptaseră cu destulă răceală propunerea lui. Ceea ce li se cerea era o muncă grea, ingrată. Dacă domnii se apucau cu atât de puţin elan de treabă, măreaţa sarcină nu avea în nici un caz să fie dusă la bun sfârşit.

Pentru a le trezi entuziasmul, se apucă să scrie un manifest care să explice rolul important pe care-l juca un dicţionar modern în viaţa naţiunii. Arătă şi metoda după care trebuia organizată modernizarea marii opere. Mai mult decât atât, ca să dea exemple cum să arate fiecare articol în parte, începu redactarea literei „A”, cea mai amplă şi cea mai grea. Scria cu pasiune. Manifestul şi articolele sale trebuiau să fie astfel întocmite, încât să-i antreneze şi pe ceilalţi, să trezească şi la cei leneşi şi mărginiţi entuziasmul pentru vigoarea şi fineţea limbii franceze.

În mijlocul tuturor acestor activităţi, tot mai găsi timp să primească şi să facă vizite. Participă la şedinţele Academiei, asistă la piesa sa *Alzire* la *Théâtre Français* şi făcu efortul de a primi ovaţiile publicului.

Făgăduise Academiei să dea citire manifestului închinat dicţionarului la şedinţa din 11 mai. Dar la 11 mai se simţi prea slab ca să iasă din casă, rămase în pat, amână lectura cu o săptămână.

În ziua următoare, la 12 mai, starea lui se înrăutăţi. Servitorul şi îngrijitorul lui, Morand, voi să-l cheme pe doctorul Tronchin; dar bolnavul nu-i dădu voie, simţea oarecare stânjeneală faţă de doctorul care avusese atât de evident dreptate. Între timp, sosi prietenul lui Voltaire, foarte bătrânul duce de Richelieu. Când îl văzu pe Voltaire închircindu-se de durere, îi recomandă să ia un anumit

calmant care lui îi folosea de obicei în cazuri asemănătoare. Voltaire, lacom ca întotdeauna, luă o doză foarte mare şi durerile se înteţiră. Căzu într-un fel de delir şi-l strigă pe Wagnière.

— Wagnière nu e la Paris, îl lămuri blând *madame* Denis. L-aţi trimis la Ferney.

— Wagnière, Wagnière - strigă Voltaire - unde eşti?

Acum trebuiră totuşi să-l cheme pe Tronchin. Acesta dădu bolnavului un antidot la calmantul luat.

Voltaire, din nou conştient, spuse trist:

— Ai avut dreptate, dragă prietene, ar fi trebuit să mă întorc la Ferney.

La plecare, Tronchin declară rudelor că Voltaire nu putea fi salvat, că nu-i mai rămăseseră decât câteva săptămâni de viaţă.

La 17 mai, Academia se interesă dacă putea conta pentru ziua următoare pe conferinţa lui Voltaire despre dicţionar.

— Amânaţi referatul meu cu o săptămână, pe ziua de douăzeci şi cinci, dădu Voltaire dispoziţii.

La 25 mai Tronchin anunţă că era imposibil că Voltaire să reziste mai mult de o săptămână.

La 26 mai sosi ştirea că Tribunalul Suprem declarase nulă, cu unanimitatea celor şaptezeci şi două de voturi, sentinţa împotriva lui Lally.

Voltaire se învioră. Dictă o scrisoare către tânărul Lally:

— Muribundul prinde din nou viaţă la auzul măreţei veşti. Îl îmbrăţişează cu dragoste pe *monsieur* Lally. El vede că totuşi există dreptate pe pământ şi moare împăcat!

Iar cu propria sa mână tremurătoare scrise pe o coală mare de hârtie:

— La 26 mai sentinţa criminală pronunţată împotriva lui Lally a fost anulată de Tribunalul celor şaptezeci şi doi, cu şaptezeci şi două de voturi pentru şi nici unul contra.

Dădu ordin ca hârtia să fie prinsă deasupra patului său, aşa încât s-o aibă mereu înaintea ochilor, atât el cât şi toţi cei ce veneau să-l vadă.

Rudele lui Voltaire se străduiau să-i asigure acea înmormântare demnă, de dragul căreia acceptase atâtea umilinţe. Ascunseră cât de rău îi era, ca să împiedice autorităţile superioare ale Bisericii să dea dispoziţii împotriva îngropării cadavrului.

Între timp, nepotul lui Voltaire, abatele Mignot, stareţ titular al mănăstirii Scellières, un domn cu multă vază, ducea tratative tainice cu preotul competent, *monsieur* de Tersac, canonicul de la *Saint-Sulpice.* Îl rugă să acorde muribundului, care doar făcuse o profesiune de credinţă creştină, împărtăşania. Canonicul răspunse sec că mai declarase odată că nu se putea mulţumi cu aşa-zisa profesiune de credinţă ce-i fusese prezentată. Pe baza ei nu se putea acorda muribundului nici ultima cuminecătură, nici, după moarte, o înmormântare creştinească. Abatele Mignot răspunse că *monsieur* de Tersac dovedea o concepţie foarte severă şi îngustă, pe care va trebui s-o apere în faţa cardinalului şi Tribunalului Suprem.

— Puteţi fi sigur - spuse el - că mă voi adresa acestor instanţe.

— Faceţi cum credeţi, *monsieur,* răspunse canonicul.

După această convorbire, abatele Mignot se duse la prietenul şi naiv-vicleanul abate Gaultier, în speranţa că acesta va izbuti el să obţină de la muribund o declaraţie mai cuprinzătoare, mai precisă, care să mulţumească pretenţiile Bisericii. Măgulit, abatele promise să facă tot posibilul.

Canonicul, însă, îşi amintise după discuţia cu Mignot de vâlva neplăcută pe care o stârnise, la timpul său, refuzul de

a înmormânta pe actriţa Lecouvreur. Se temu că, dacă ar fi să sufle un vânt neprielnic, liber-cugetător, arhiepiscopul l-ar putea dezavua şi regretă curajul de care dăduse dovadă. Pofti deci pe abatele Mignot să treacă iar pe la el.

Acesta îl încunoştinţă că Gaultier avea să încerce să obţină o declaraţie mai amănunţită de la Voltaire. Canonicul tăcu o clipă, apoi declară politicos şi oficial că, în urma unor instrucţiuni clare, se vedea obligat să refuze lui *monsieur* Voltaire o înmormântare creştinească în parohia lui, dar că nu va face uz de dreptul său de a reţine cadavrul. Mignot întrebă:

— Înseamnă aceasta că pot să-l înmormântez aşa cum se cuvine în altă parte?

— Nu e de datoria mea să hotărăsc aceasta, răspunse canonicul.

— Dar îmi daţi permisiunea să scot cadavrul din Paris? întrebă Mignot.

— Da, *monsieur,* răspunse canonicul.

— Aţi avea bunătatea - se asigură Mignot - să mi-o confirmaţi în scris?

— Dacă doriţi, răspunse, puţin jignit, canonicul, şi scrise.

Se gândi totuşi că abatele Gaultier avusese un oarecare succes la Voltaire şi îl neliniştea gândul că omul acela viclean şi mărginit ar putea totuşi reuşi să obţină de la muribund o convertire mare, senzaţională; muribunzii spun multe şi norocul e de partea proştilor. Fără scrupule inutile pentru demnitatea lui, canonicul se hotărî, în ciuda declaraţiei sale anterioare, să facă el însuşi o ultimă încercare de a împăca pe marele eretic cu Biserica. Scrise cu litere foarte mari: „Eu, Voltaire, cred în divinitatea lui Christos”. Voia să prezinte foaia muribundului şi să se declare mulţumit dacă acesta semna cu un simplu „V” în prezenţa unor martori. Convocă în mare pripă pe Mignot şi

Gaultier şi cele trei feţe bisericeşti porniră spre casa în care Voltaire se lupta cu moartea.

— Un simplu V. *messieurs* - afirmă pe drum canonicul celorlalţi doi - o linie în jos şi una în sus: nimeni nu poate spune că Biserica nu este tolerantă.

Voltaire era de mult dincolo de astfel de griji. Dureri groaznice îi forfecau măruntaiele, îl ardeau, îl sfârtecau. Apoi se scufundă din nou într-o inconştienţă plăcută; dar nu-l ţinea multă vreme. Doctorul Tronchin se întreba dacă să nu-i dea ceva care să-l ameţească. Nu-i dorea prietenului o moarte grea, chinuitoare. Pe de altă parte, socotea că omul care în timpul vieţii primise bucuros toate câte i le scosese în cale viaţa, bune sau rele, n-ar accepta să i se răpească ultimele sale clipe, oricum ar fi ele. Doctorul Tronchin mai spera că acest om, care nu credea în Dumnezeu şi-şi bătea joc de toate, va ajunge totuşi, în urma durerilor, să se căiască pentru viaţa lui nebunească. Dar, spre întristarea doctorului, când durerile scădeau, faţa bătrânească, uscată a lui Voltaire nu arăta de loc pocăită şi sfâşiată de suferinţe morale, dimpotrivă, privea cu un fel de plăcere la inscripţia de deasupra patului, care anunţa că obţinuse o dreptate târzie pentru răposatul general. Doctorul fu surprins neplăcut când constată, din şoaptele şi bâlbâielile muribundului, că acesta, în loc să se gândească la păcatele sale, îşi folosea ultimele puteri ca să glumească cinic cu prietenii morţi, să-şi bată joc de duşmani care nu mai erau printre cei vii sau se ocupa de articolul său despre expresia *ad patres,* pentru dicţionar; expresia se folosea pentru cel ce se întoarce la strămoşii lui, adică îşi dădea sufletul.

La sosirea canonicului şi a celor doi abaţi, la căpătâiul muribundului se aflau doctorul Tronchin, valetul şi îngrijitorul Morand, marchizul şi marchiza Villette şi

madame Denis. Canonicul se apropie de pat şi spuse:

— *Monsieur* de Voltaire, a sunat ceasul. Vă pocăiţi? Credeţi în divinitatea lui Isus Christos?

Muribundul îl privi cu ochii limpezi, dar tăcu. Atunci canonicul se aplecă spre el şi Voltaire ridică un braţ neînchipuit de slab, de uscat. Canonicul începu să zâmbească fericit; credea că ereticul ridica braţul în semn de pocăinţă, ca să-l salute. Cu vocea lui studiată, repetă întrebarea încet, dar foarte clar:

— *Monsieur* de Voltaire, credeţi în Isus Christos?

Dar braţul se mişcă în aşa fel, că-şi dădură cu toţii seama că era un refuz. Voltaire căzu înapoi în perne şi îi şopti grosolan:

— Lăsaţi-mă să mor în pace.

La plecare, canonicul spuse mânios către marchizul de Villette:

— De ce s-a amestecat abatele Mignot? De ce l-aţi ostenit pe prostănacul de Gaultier? Dacă m-aţi fi lăsat pe mine singur, aş fi aranjat totul de minune.

Cei ai casei mai stătură două ore la căpătâiul lui Voltaire. Acesta îl mai strigă de câteva ori pe Wagnière al său. La ora 11 şi 4 minute spuse către valet:

— Adio, dragă Morand, eu mor.

Muri la ora 11 şi 13 minute.

O dată cu el pieriră, fără să vadă lumina zilei, nenumărate drame şi epopei, eseuri minunate. O dată cu el pieri o minte de o ascuţime strălucitoare, o poftă şi o artă nemăsurată de a ironiza, o vanitate nestăvilită, copilăros-naivă. O dată cu el pieri un caracter peste măsură de egoist şi nesincer în multe lucruri mărunte, dar neînchipuit de combativ şi drept în toate cele mari. O dată cu el pieri o fire plămădită din zgârcenia cea mai meschină şi risipă nemăsurată, o fire neruşinat de hrăpăreaţă şi totodată de o

mărinimie şi o generozitate fără seamăn. O dată cu el pieri o cultură imensă şi o capacitate uimitoare de a clădi punţi între diferite domenii ale gândirii. O dată cu el pieri o sete nestinsă de a răspândi ştiinţa în toată lumea, o ură înflăcărată împotriva intoleranţei, superstiţiei, ignoranţei, nedreptăţii. O dată cu el pieri un spirit a cărui influenţă s-a întins peste mări şi ţări, peste veacuri. Acum, la 30 mai, la ora 11 şi 13 minute, toate acestea pieriră şi nu mai rămase decât un cadavru mărunţel.

Pe vremea când această făptură măruntă şi închircită mai putea gândi şi scrie, aşternuse pe hârtie: „Am cunoscut un om care era ferm convins că bâzâitul unei albine piere o dată cu moartea ei. El asemuia omul cu un instrument muzical, care nu mai răsună după ce a fost sfărâmat. Afirma că, după cum se pare, omul este făcut ca şi toate celelalte animale şi plante, ca să fie şi apoi să nu mai fie. Mai obişnuia omul acesta când îmbătrâni ca Democrit, să gândească la fel cu el şi să râdă de toate cele."

Acum omul acela nu mai gândea şi nu mai râdea şi nici nu-i mai păsa ce se întâmpla cu el.

Îi duceau însă alţii grija. Canonicul de la Saint-Sulpice considerase de datoria lui să raporteze de îndată arhiepiscopului. Acesta bănui că rudele vor duce rămăşiţele pământeşti ale lui Voltaire la Ferney şi episcopul respectiv primi ordin să interzică, chiar şi la Ferney, o înmormântare creştinească.

Dar abatele Mignot prevăzuse asta şi ticluise un plan care să asigure unchiului său înmormântarea pe care şi-o dorise şi să-l tragă pe sfoară pe arhiepiscop. Moartea lui Voltaire continuă să fie tăinuită. Un medic de încredere şi două ajutoare îmbălsămară cadavrul, îl fardară şi-i dădură o înfăţişare de parcă mai era viu. Noaptea îl aşezară într-un rădvan de călătorie, într-o poziţie comodă. Astfel,

asemenea unui adormit, în linişte şi în taină, marele Voltaire părăsi Parisul în care intrase înconjurat cu zgomot şi alai. Alături de el se afla un servitor care-l ţinea, şi abatele Mignot. Porniră de cu noapte în goană spre sud şi străbătură o sută şi zece mile, până la Romilly pe Sena, unde se afla mănăstirea Scellières, al cărui titular era abatele.

Aci abatele Mignot explică stareţului mănăstirii că voise să transporte cadavrul unchiului său, conform dorinţelor acestuia, la Ferney ca să-l înmormânteze acolo. Dar, după cum se pare, cadavrul nu va putea suporta călătoria cea lungă. De aceea cerea permisiunea să-l îngroape pe mort aci în biserică. Stareţul, măgulit, după ce luă cunoştinţă de profesiunea de credinţă dată în prezenţa abatelui Gaultier, consimţi, fără alte explicaţii, şi se făcură pregătirile necesare. În cursul după-amiezii, mortul fu depus în biserică şi se cântară slujbe pentru odihna sufletului. Peste noapte fu lăsat în biserică, străjuit de făclii şi vegheat de admiratori. A doua zi, la 2 iunie, Voltaire fu înmormântat cu tot alaiul bisericesc în pământ sfinţit, de faţă fiind numeroase feţe bisericeşti şi oameni de vază, aşa cum şi-o dorise şi şi-o pusese la cale cu viclenie şi naivitate.

Trei ore mai târziu, stareţul de la Scellières primi o scrisoare de la superiorul său, episcopul de Troyes, care îi interzicea să înmormânteze leşul lui Voltaire.

Bineînţeles că, în ciuda străduinţelor familiei răposatului, Louis aflase, încă de a doua zi, despre moartea lui Voltaire. Era întru totul de acord cu refuzul Bisericii de a-l înmormânta pe eretic. Scrierile liber-cugetătorilor, şi mai ales cele ale lui Voltaire, erau pline de declaraţii făţarnice despre toleranţă. Dar el era plin ele ură şi scârbă faţă de această vorbărie dulceagă care înveşmânta păcatul

indiferenţei în cuvinte frumoase. Era hotărât să rămână neînduplecat în intoleranţa sa; tronul nu voia să rămână mai prejos de altar.

Declară sever lui Lenoir, şeful poliţiei, că dorea să nu i se aducă nici un fel de cinstire ereticului după moarte. Li se interzise ziarelor să scrie necrologuri, nu li se îngăduia măcar să pomenească despre moartea lui Voltaire. Se interzise Academiei să ţină o şedinţă de doliu, teatrelor să reprezinte piesele lui Voltaire, şcolilor să-i citească operele.

Totuşi, măsurile acestea nu prea avură efect. Parisul nu îngădui să i se răpească dreptul de a cinsti cel mai de seamă geniu pe care-l dăduse Franţa lumii în secolul acela, iar încercarea de a-i insulta memoria stârni revoltă. Sute de manifeste se răspândiră, un val de mânie şi dispreţ se revărsă asupra autorităţilor care voiau să-l îngroape sub tăcere pe nemuritorul Voltaire. Niciodată operele sale nu fuseseră citite cu atâta interes ca acum.

La rândul lor, preoţii porniră cu atacuri sălbatice împotriva mortului: „În nebunia sa ticăloasă - scria unul - acest nelegiuit îşi zicea duşmanul personal al Mântuitorului. Se scufunda în noroi, se tăvălea în noroi, se desfăta în noroi. Fantezia lui se nutrea cu focul iadului, Infernul i-a dat puterea să înfăptuiască răul până în ultima clipită.”

Dacă celor din Paris nu li se îngădui să-l cinstească pe răposat, cu atât mai mult îl cinsti restul lumii. Cu mare durere îl jeli Ecaterina a Rusiei. „Acum, când a murit - se văita ea - lumea a rămas fără de înţelepciune şi duh”, şi recunoscu: „Tot ceea ce gândesc, i-o datorez lui”.

Regele Friedrich al Prusiei, preşedintele propriei sale Academii, organiză o comemorare şi ţinu el însuşi o cuvântare în cinstea mortului. O cuvântare plină de dispreţ faţă de preoţii mărginiţi la minte şi la suflet de la Paris, care se răspândi în toată lumea.

De asemenea, regele Prusiei porunci ca în toate bisericile catolice din ţara sa să se citească slujbe pentru mort.

Mai repede decât se crezuse, Versailles-ul se văzu silit să ridice interdicţiile împotriva defunctului Voltaire. *Théâtre Française* jucă ultima sa piesă *Agathokles.* Publicul veni în haine de doliu, nu aplaudă şi plecă în tăcere. La fel se petrecură lucrurile la şedinţa comemorativă a Academiei. Mii de oameni îndoliaţi se strânseră în curtea *Louvre*-ului, se înghesuiră pe străzile din jurul clădirii. Stăteau tăcuţi, cu capul dezvelit în ploaie, în timp ce d'Alembert ţinea cuvântarea de doliu.

CAPITOLUL II

INTERZICEREA

Când ştirea despre moartea lui Voltaire se răspândi la Paris, Pierre se afla în discuţie cu Maigron; era vorba de o tranzacţie comercială importantă cu privire la un împrumut, pe care *La Société Industrielle de Chinon* urma să-l acorde firmei *Hortalez.*

Majoritatea acţiunilor firmei *Hortalez* le deţinea Pierre Beaumarchais, iar *Société Industrielle de Chinon* aparţinea în întregime lui Pierre Beaumarchais. *Société Industrielle* poseda mari întinderi de păduri şi gatere rentabile, nu era niciodată înglodată în datorii; era cea mai solidă dintre combinaţiile lut Pierre. Tranzacţia era periculoasă, pentru că ar fi dat creditorilor firmei *Hortalez* drepturi asupra unor valori care până acum fuseseră ferite de ei. Dar Pierre era sătul de veşnicele necazuri, voia să aibă linişte, cel puţin pentru un timp. Maigron atrase atenţia asupra riscului acestei măsuri şi încercă să-i schimbe gândul. Pierre nu voia să audă. Maigron se încăpăţâna.

În mijlocul acestor discuţii, Pierre primi ştirea morţii lui Voltaire. Faptul că cinci zile de-a rândul se prezentase degeaba la hotelul *Villette,* faptul că nu reuşise să-l vadă pe marele său prieten şi coleg, îl pusese pe gânduri. Totuşi,

ştirea aceasta fu o grea lovitură pentru el. Îl lăsă pe Maigron fără răspuns şi fugi acasă.

Acolo află de la Gudin cum cadavrul trebuise să fie scos pe ascuns, ca autorităţile să nu-l batjocorească. O mânie sălbatică îl cuprinse pe Pierre. Voi să alerge imediat la Maurepas, să-i ceară să dea clerului o lecţie pe care s-o ţină minte. Cadavrul lui Voltaire trebuia readus la Paris şi înmormântat în centrul oraşului, la Pont-Neuf, la picioarele statuii ecvestre a lui Henric cel Mare. Voltaire a scris epopeea acestui rege, cel mai mare scriitor al Franţei şi cel mai mare suveran al Franţei se cuvenea să stea împreună. Pierre îl şi chemă pe valetul său Emile să-l îmbrace pentru vizita la Maurepas; abia izbuti Gudin să-l reţină.

După această primă izbucnire de energie, Pierre fu cuprins de o dispoziţie patetic-sentimentală. Îşi amintea de ultima sa întâlnire cu moşneagul mărunţel şi totodată uriaş, nu mai putu rămâne în casă, se năpusti afară, în grădină, Gudin îl urmă gâfâind. Plouase, aerul era proaspăt, pământul mirosea puternic şi plăcut. Fără să ţină seama de umezeală, Pierre se aşeză pe treptele templului Voltaire, îngândurat, cu privirea ţintă la Bastilia care se profila grandioasă şi udă de ploaie dincolo de piaţă.

Mult timp, Gudin nu îndrăzni să tulbure tăcerea prietenului. Apoi spuse aproape în şoaptă:

— Înţeleg că această moarte te atinge pe dumneata mai de aproape decât pe noi, căci erai mai legat de răposatul.

Pierre ridică ochii. Îşi aminti de clipa sublimă când el şi Voltaire iscăliseră contractul pentru *Opera omnia* având în faţă Bastilia. Era drept ce spunea Philippe; după cum numele lor erau strâns unite pe contractul care se afla în sipetul său, tot aşa el şi Voltaire trebuiau să fie uniţi în veci, pe acelaşi piedestal. Tocmai faptul că autorităţile refuzaseră răposatului o înmormântare cuviincioasă îl

îndemna să-şi încordeze toate forţele pentru a edita *Opera onmia.*

— Fii pe pace - zise el încruntat şi hotărât - îi voi ridica lui Voltaire monumentul pe care Curtea şi Biserică i l-au refuzat.

— Dar nu asta am vrut să spun, răspunse Gudin. Şi continuă răguşit: Autorul operei *Mérope* este mort, autorul lui *Figaro* trăieşte. Acum, Pierre, dumneata eşti geniul Franţei.

Cuvintele acestea pline de înţeles, mari şi binefăcătoare, puseră stăpânire pe Pierre.

— Da - zise el neobişnuit de încet şi gânditor - acum am îndatoriri noi, mai grele; în privinţa asta ai dreptate, dragă Philippe. După moartea şi batjocorirea lui Voltaire, cei care au puterea şi voinţa trebuie să lupte cu mai mult curaj pentru libertate. Acuma *trebuie* să se joace *Figaro.* Chiar de s-ar fărâma globul pământesc în bucăţi, adăugă el.

Pierre porni pe dată, cu o energie furtunoasă, să editeze *Opera omnia.* Înfiinţă o *Société Littéraire, Typographique et Philosophique*[1], care iarăşi nu consta decât din el. Puse să se cumpere din Anglia literele renumitei tipografii a lui John Baskerville, aduse din Olanda nişte turnători de litere deosebit de pricepuţi, înfiinţă în regiunea Rinului noi fabrici de hârtie. Nici nu putea fi vorba măcar să tipărească opera lui Voltaire pe pământ francez. Deci *Société Typographique* luă în arendă de la markgraful[2] de Baden vechiul orăşel părăsit Kehl, aşezat chiar la graniţa franceză, şi se stabili acolo. Pierre găsea nostim să tipărească opera îndârjitului

[1] Societate literară, tipografică şi filozofică.

[2] Margraf (marchiz) (germană Markgraf, franceză Margrave), sau Marcgraf a fost un titlu nobiliar german, care datează încă din perioada carolingiană, unde desemna un principe („Graf”) care conducea o marcă („Mark”), adică o provincie de graniţă. De aceea, acest titlu implica o putere militară şi juridică considerabilă.

eretic la doi paşi de fortăreaţa franceză Strasbourg.

Atacurile începură imediat şi din toate părţile. Prinţul arhiepiscop de Strasbourg, cardinalul de Rohan, unul dintre cei mai cunoscuţi cheflii ai Franţei, îl imploră pe „vărul" său, markgraful, să nu tolereze pe teritoriul său activitatea unui individ atât de suspect ca rău-famatul Beaumarchais; el, principele-arhiepiscop, s-ar teme pentru mântuirea sufletului supuşilor săi, dacă operele otrăvitoare ale ereticului mort ar fi tipărite atât de aproape. Cam în acelaşi timp, un membru al Tribunalului Suprem din Paris tipări un pamflet: „Ţipaţi şi urlaţi". Îl înfăţişă pe răposatul Voltaire ca pe anticristul triumfător şi pe Beaumarchais ca pe cel mai de seamă apostol al său care se munceşte să-i ridice un tron.

Editarea operelor complete ale lui Voltaire era şi aşa o întreprindere riscantă, costisitoare şi complicată, dar acum şi celelalte afaceri ale lui Pierre se încurcară şi deveniră tot mai periculoase. Pădurile şi gaterele din moştenirea răposatei sale soţii îl determinaseră să creeze şantiere, pentru finanţarea şantierelor înfiinţase o bancă de scont, această bancă de scont finanţa o societate pentru fabricarea de pompe de incendiu moderne şi alte societăţi asemănătoare. Companiile de vapoare controlate de firma *Hortalez* preluaseră acum, după încheierea alianţei, mari livrări şi transporturi pentru guvern, în special către Indiile de Vest. Afacerile lui Pierre se întindeau departe, în toate direcţiile. Singurul care se mai descurca în ele era *monsieur* Maigron. Posomorât şi rece, îi calculă şefului că întreprinderile sale încheiasem, numai în ultimii trei ani, tranzacţii în valoare de 54.044.191 livre.

Pierre îşi zicea că un om prin ale cărui mâini trec asemenea sume nu se cădea să fie meschin şi sărea în ajutor peste tot, cu banii, cu sfatul, cu întreaga sa

persoană. Acordă împrumuturi aristocraţilor înglodaţi în datorii şi dădea posibilitatea inventatorilor să-şi exploateze patentele. Dădea sprijin persoanelor pe care le credea urmărite pe nedrept, obţinu pentru comercianţii calvini de la Bordeaux şi la Rochelle permisiunea de a fi primiţi în camerele de comerţ. Intervenea la *Théâtre Français* şi la *Théâtre des Italiens* pentru artiste talentate. Sprijinea pe lângă autorităţile eclesiastice cererea prinţului de Nassau care dorea să se legalizeze căsătoria sa cu o doamnă poloneză divorţată.

Întreprinderea cea mai importantă a lui Pierre, America, nu numai că tot nu-i aducea nici un fel de câştig ci, dimpotrivă, continua să-i aducă pagube. În schimb însă îi aducea onoruri. Un *Mr.* William Carmichael, fără îndoială un om de stat american cu vază, se interesă, printr-o scrisoare amplă, de soarta lui Paul Theveneau. *Mr.* Theveneau, scria el, îl convinsese că pretenţiile casei *Hortalez* sunt pe deplin justificate şi el va face ce-i va sta în putere ca să obţină achitarea datoriilor. Şi un *Mr.* Thomas Jefferson - Pierre credea că a mai auzit acest nume, legat într-un fel oarecare de *Declaraţia de Independenţă* - îi arătă în scris regretul său că prin încetineala Congresului şi devalorizarea monedei americane firma *Hortalez* va fi păgubită. Căci *monsieur* de Beaumarchais şi-a câştigat merite deosebite faţă de America; prin străduinţele sale pentru drepturile omului, prin geniul său şi opera sa literară, el şi-a asigurat admiraţia cea mai profundă a Americii.

Pierre se bucură de aceste scrisori. Îl emoţiona că activitatea lui Paul mai dădea roade şi după moartea lui.

Dar îl necăjea că un altul, nepotul său Félicien, refuza să-i trimită ştiri. Thérèsei îi scrisese că regretă că a trebuit să plece fără să-şi ia rămas bun de la ea, că trăieşte şi nu-i merge rău. Lui însă, lui Pierre, nu-i scrisese. Cu toate că,

după ce Félicien sosise în sfârşit dincolo, el, Pierre, dăduse instrucţiuni agentului său american să-l ajute cu bani şi sfaturi şi să-l prezinte la diferite autorităţi. Dar Félicien nu luase banii şi intrase ca voluntar şi simplu soldat în armata lui Washington.

Monsieur Lenormant îl vizita pe Pierre la fel de des ca şi înainte. Îşi alesese ca succesoare a lui Désirée pe o altă actriţă de la *Théâtre Français,* pe tânăra şi frumoasa Sophie Olivier. Pierre întreţinuse câteva săptămâni o prietenie destul de aprinsă cu această *mademoiselle* Olivier, chiar şi doctorul Lassone se ostenise mult, dar fără succes, pe lângă ea. Încercările, atât cele nereuşite ale medicului, cât şi cele reuşite ale lui Pierre, îl făcură pe Charlot să se mândrească că acum el era prietenul ei oficial. Se întâmpla ca *mademoiselle* Olivier să lupte pentru roluri care îi aparţineau lui Désirée şi Charlot intervenea cu naivă neruşinare în favoarea lui *mademoiselle* Olivier.

În chestiunile de afaceri, tonul între cei doi prieteni rămase cel vechi, glumeţ, uşor ameninţător, amical, cu răbufniri de ostilitate. Lenormant se interesa adesea, şi cu o ironie camaraderească, pe când aştepta Pierre plăţi mai mari din America. Pierre răspundea totdeauna cu aceeaşi siguranţă:

— Peste o jumătate de an, cel mult.

— Lunile dumitale au multe zile, răspundea atunci Lenormant şi pe obrazul lui apărea acel surâs fatal.

Pierre însă zicea:

— Şi dumneavoastră a trebuit să recunoaşteţi că nimeni n-a prezis atât de clar şi de precis ca mine desfăşurarea evenimentelor americane. Credeţi într-adevăr că un om care ştie să judece atât de pătrunzător chestiuni politice este complet orb în propriile sale afaceri?

— Asta se poate întâmpla, zâmbea Charlot cu înţeles;

cuvintele lui Pierre îi întăreau convingerea că firma *Hortalez* tot îi va cădea odată în mână.

Când Piere povestea prietenei sale Désirée despre astfel de convorbiri cu Lenormant, ea îl asculta liniştită. Bunul ei simţ o făcea să înţeleagă că e bine ca Pierre să încerce să păstreze prietenia eu Charlot, deşi ea rupsese legăturile cu el. Cea fără de minte fusese ea care refuzase, de dragul lui Pierre, propunerea lui Lenormant. În acele minute hotărâtoare fusese conştientă că nu se va mai întâlni a doua oară în viaţă cu o astfel de şansă şi că prin refuzul ei îşi făcea dintr-un prieten de vază un duşman care nu iartă. Şi totuşi făcuse această imensă prostie, ea, Désirée Mesnard cea deşteaptă, cea trecută prin ciur şi prin dârmon, iar astăzi, astăzi ar face la fel.

Se minună de sine însăşi. Se obişnuise să tragă o linie de despărţire clară între scenă şi viaţă şi, tocmai pentru că se spunea că nimeni nu se pricepe să spună pe scenă atât de convingător ca ea *„j'aime"*[1], i se părea copilăresc să simtă la fel în viaţă. Toată vremea nu voise să socotească legătura ei cu Pierre decât ca o bună camaraderie, dublată de o întâmplătoare atracţie a simţurilor. Şi acum trebuia să-şi mărturisească descumpănită, ruşinată şi amuzată, că era ceva mai mult.

Pe lângă asta, Pierrot al ei mai era şi caraghios cu dragostea lui prozaică pentru Thérèse şi cu vanitatea lui fără margini. Realizase mari fapte istorice, scrisese piese care puteau fi comparate cu cele ale lui Voltaire. Dar, în loc să fie mulţumit ca alţii să-i laude faptele, el însuşi sufla cel mai tare din trompetă, iar lumea găsea că e ridicol şi avea dreptate. Chiar şi bogăţia cu care o înconjura pe simpla, burgheza Thérèse, devenea ridicolă. Şi cel mai nostim era că atât casa cât şi tot luxul său nu erau decât un neîncetat

[1] lubesc.

faliment ascuns sub o pojghiţă subţire de aur.

Dar ce folos că le vedea pe toate clar. Încă din clipa în care Pierre o părăsea, ducea dorul viitoarei lor întâlniri, când el se va fandosi din nou în faţa ei cu toate slăbiciunile lui.

Doctorul Franklin culegea textul unei *bagatelle* în tipografia sa din Passy. Academia din Bruxelles organizase un concurs cu premii pentru o problemă complicată de geometrie, menţionând că soluţionarea acestei probleme va lărgi limitele cunoştinţelor noastre şi deci nu va fi lipsită de folos. Această observaţie stârnise ironia lui Franklin; cu toate că recunoştea deschis utilitatea ca principiu moral final, considera superficială limitarea cercetărilor în numele unui utilitarism plat. Lucra deci la tipărirea unei scrisori ironice de răspuns, adresată Academiei din Bruxelles.

„După cum este îndeobşte cunoscut - se spunea în acest opuscul - digerarea hranei noastre produce în intestine o mare cantitate de gaze şi slobozirea acestora este neplăcută, atât pentru cel care le scapă cât şi pentru cei aflaţi în jur, din cauza mirosului urât pe care-l degajă. Ca să evite această neplăcere, oamenii binecrescuţi reţin cu forţa nevoia naturală de a slobozi numitele gaze. Această reţinere nu este numai dureroasă, dar uneori pricinuieşte şi boli. Dacă n-ar fi mirosul urât, persoanele manierate s-ar ruşina probabil tot atât de puţin de slobozirea gazelor în societate ca de a scuipa sau de a-şi sufla nasul. Problema pe care o propun pentru concurs urmează deci să stimuleze descoperirea unui leac care, amestecat în mâncarea noastră, să facă eliminarea naturală a gazelor nu numai nerespingătoare, ci şi agreabilă, de parcă ar fi vorba de parfumuri. Soluţionarea unei asemenea probleme ar fi cu mult mai importantă decât cele mai multe din sistemele

filozofice care au adus autorilor lor glorie veşnică. Se găsesc azi în Europa măcar douăzeci de oameni care să fie mai fericiţi de pe urma unei învăţături luate de la Aristotel? Dar «vârtejurile» lui Cartesius aduc ele omului vreo uşurare când simte vârtejuri la maţele sale? În schimb, ce voluptate să poţi slobozi gazele din maţe de şapte ori pe zi, după cum ţie voia şi să fii sigur că faci numai bucurie, semenilor tăi. Nu este oare mai important pentru sănătatea omenească libertatea de a da drumul gazelor fără remuşcări decât acea libertate de exprimare pentru care poporul englez a fost din totdeauna gata să meargă la luptă şi moarte?”

Vive la bagatelle! gândise Franklin când îşi lăsase scrisorile îngrămădite pe birou şi trecuse în tipografie să culeagă şi să tipărească gluma aceasta amuzantă şi necuviincioasă. Dar gândurile neplăcute nu-i dădură pace. Renunţă la treaba din tipografie şi se întoarse în bibliotecă.

Aci, secretarul de la Motte examina corespondenţa. Erau o mulţime de scrisori franţuzeşti cărora nu li se răspunsese încă şi ieri mai sosise poşta americană. Erau mai ales chestiuni neplăcute, politice şi particulare, atât în corespondenţa franceză cât şi în cea americană.

Mai întâi, o puzderie de chestiuni mărunte, unele triste, altele comice, toate plicticoase. Un număr de scrisori preamăreau cauza libertăţii americane în versuri rimate şi nerimate. Poeţii se aşteptau la o răsplată în valoare de două până la zece livre, după talentul cheltuit. Ducele de Bourgogne se plângea într-o scrisoare politicoasă, dar destul de energică, de greutăţile ce le întâmpină, de pe urma stării latente de război, ca să-şi procure din Anglia anumiţi câini, fără de care vânătoarea nu-i mai făcea plăcere; spera ca Franklin, care avea desigur relaţii tot atât de bune în prezent ca şi în trecut cu personalităţi engleze influente, să-l poată ajuta. Un fizician, pe nume Jean-Paul

Marat, trimisese un eseu confuz, dar, după cum se părea, nu lipsit de interes, asupra esenţei focului şi a electricităţii şi-l rugă să-i acorde atenţie şi sprijin. Marinari americani, arestaţi de poliţie la Marsilia pentru tot felul de isprăvi, cereau ca Franklin să depună pentru ei garanţii în bani; apoi, când vor fi liberi, o vor lua din loc. Un filozof olandez trimisese propuneri pentru instituirea unei păci veşnice; un judecător elveţian se oferea să elaboreze, după constituţia celor treisprezece cantoane confederate, o constituţie juridic valabilă pentru cele treisprezece State Unite americane. *Monsieur* de la Guarde, colonel în rezervă, trimisese un proiect după care o mie de husari, îmbrăcaţi ca turişti, ar putea ocupa un oraş duşman. Francezii sunt prea şovăitori pentru asemenea idei îndrăzneţe, dar un popor tânăr ca cel american ar putea cu siguranţă să le pună în aplicare cu folos. Marchizul de Mortagne, din oraşul cu acelaşi nume din guvernământul Perche, trimisese un butoi cu cidru din teascurile lui şi-şi exprima părerea că America nu va fi în stare să se lipsească mult timp de un rege. Trebuie să existe un for suprem care să ia o hotărâre finală dacă Congresul nu ajunge la o înţelegere. El era dispus să preia funcţia de rege. Descindea în linie dreaptă din William Cuceritorul şi era gata să se mulţumească cu titlul de rege şi cu un apanaj de cincisprezece mii de livre.

Apoi *monsieur* de la Motte îi puse în faţă o cărţulie trimisă de un necunoscut, *Mr.* Ritchie, din Philadelphia. Era biografia reverendului William Smith, scrisă de fiul acestuia. Acest reverend Smith fusese un conducător al partidului marilor latifundiari, adversarii lui Franklin. Totdeauna şi pretutindeni se iscaseră neînţelegeri grave între cei doi bărbaţi, iar răposatul doctor Smith se deda cu plăcere la atacuri personale. Aşa, de pildă, susţinuse, fără nici un temei, că Franklin ar fi furat ideile sale despre electricitate

de la un anume Ebenezer Kinnersley. Franklin avusese o atitudine moderată şi obiectivă în aceste certuri. Odată însă răposatul publicase o broşură debordând de umanitarism despre binefacerile caritătii şi ale milosteniei, şi Franklin nu se putuse împiedica să nu folosească la adresa acestei broşuri câteva versuri ale poetului Whitehead: „Un spirit perfid şi invidios se manifestă adesea în faptele sale şi, în timp ce lumea îl crede bunătatea întruchipată, pe aproape îl loveşte cu asprime în obraz”.

Acum deci, Franklin răsfoia biografia pe care Smith-junior o scrisese despre reverendul Smith şi văzu: Smith-junior se răzbuna din plin: „Doctorul Benjamin Franklin - scria în cărţulie - a povestit lumii în versuri ceea ce îl caracteriza pe tatăl meu, după părerea sa. Eu vreau să istorisesc în proză ceea ce nu-l caracteriza pe tatăl meu; nu era nici scriitor ieftin de almanahuri, nici spiţer, nici săpunar, nici ateu. Şi nici unul din copiii săi n-a fost nelegitimi. Poate că doctorului Franklin i se va ridica un monument şi tatălui meu nu. Dar în schimb copiii tatălui meu nu sunt nevoiţi să audă cum părintele lor este zi de zi hulit şi făcut curvar, ipocrit, om fără frica lui dumnezeu.”

În timp ce Franklin răsfoia biografia reverendului Smith, de la Motte îi citi scrisoarea de însoţire a necunoscutului *Mr.* Ritchie, care se dovedi a fi şi el preot. Reverendul Ritchie îl făcea atent pe Franklin, cu răutate şi îngrijorare, asupra faptului că afirmaţiile lui Smith-junior nu erau din păcate exagerate ci că, dimpotrivă, în toată America circulau zvonuri neplăcute despre luxul traiului de la Paris al reprezentantului Statelor Unite, în timp ce concetăţenii săi din Valley Forge flămânzeau şi îngheţau de frig. Se spune că doctorul Franklin trăieşte într-un palat luxos, se desfată la masa sa deosebit de bogată, că îi mişună casa de servitori, iar el se plimbă pe străzi în trăsuri trase de patru

cai. De asemenea, că ar fi înconjurat zi şi noapte de femei ale căror moravuri n-ar corespunde vederilor americane despre virtute. El însuşi, autorul scrisorii, ar fi convins de neadevărul acestor poveşti. Dar, în interesul Statelor Unite, al virtuţii şi al libertăţii, ar fi de dorit ca doctorul Franklin să dezmintă aceste zvonuri pe bază de fapte.

Cuvintele preotului sunau şi mai fals şi absurd, aşa cum le citea de la Motte, iute, cu voce indiferentă, cu un uşor accent franţuzesc. Franklin asculta numai pe jumătate. Nu era prima scrisoare de acest fel. Chiar şi în scrisorile în care adevăraţii săi prieteni îi raportau despre starea de spirit, se spunea că în patrie se ridică tot mai multă ură şi neîncredere împotriva lui. Numărul celor care nu-i iertau că era tatăl lui William, al trădătorului, că era vestit peste hotare, că se adapta moravurilor străinătăţii şi că nu ţinea sfânta duminică creşteau în America.

Secretarul terminase.

— Ce răspundem reverendului Ritchie? întrebă el.

— Mă gândesc, dragul meu - zise Franklin - să las asta în seama dumitale. Să-i mulţumim politicos pentru sfatul lui prietenos, dar să nu ne angajăm la nimic.

Sosi tânărul William. Fusese la Paris la sculptorul Houdon. Acesta îl rugase pe Franklin să-i pozeze, pentru că voia să-i facă bustul şi să-l dăruiască americanilor cu prilejul celei de a doua aniversări a *Declaraţiei* de independenţă. Franklin nu se pricepea mult în chestiuni de artă, dar oferta marelui sculptor însemna ceva. Un bust al lui Houdon va fi desigur un bust bun. Şi un bust al lui Houdon avea să facă impresie şi în America.

Tânărul William istorisi că Houdon îl primise cu deosebită amabilitate. Hotărâseră împreună orele şedinţelor; Houdon socotea că nu va avea nevoie de multe şedinţe.

William mai adusese şi câteva cărţi sosite pentru Franklin

la librărie, precum şi o gravură ce se pusese în vânzare în ajun. Gravura reprezenta mormântul lui Voltaire. De o parte a mormântului se zărea zbuciumându-se obscurantismul, reprezentat printr-o femeie voinică, grasă, legată la ochi; pe umeri purta aripi uriaşe de liliac, iar în mâna dreaptă ţinea ridicată o torţă aprinsă. De cealaltă parte a monumentului stătea însă, gata de luptă, inteligenţa celor patru continente ale lumii şi America era reprezentată prin Franklin. Franklin era destul de despuiat, dar îşi purta căciula de blană şi mai avea ceva blănuri pe el. Ţinea în mână ceva care putea fi o nuia sau o ramură de palmier şi o ridică ameninţător împotriva puhavei reprezentante a obscurantismului. Surâzând, oftând, Franklin cercetă braţele şi coapsele vânjoase pe care i le dăruise artistul şi-şi frecă piciorul umflat de gută.

— Trebuie să aşezăm gravura în mapă, îi zise William lui de la Motte.

— Care mapă? întrebă Franklin. Ce aţi mai pus la cale?

De la Motte se uită, surâzând întrebător, la William.

— Da - răspunse acesta - mapa este destul de plină acum, putem să i-o arătăm bunicului.

Franklin se temuse că tinerii nu se vor împăca între ei, dar se înţelegeau de minune. El însuşi îl îndrăgise pe secretarul său francez, deşi fusese la început neîncrezător faţă de ajutorul ce i-l impuseseră colegii săi. Monsieur de la Motte, obişnuit probabil cu metode de lucru ca cele ale lui John Adams şi Arthur Lee, nu se ostenise să-şi ascundă uimirea faţă de indolenţa şi dezordinea lui Franklin; în primele săptămâni, de la Motte fusese întruchiparea unui neîncetat şi tăcut reproş: „Hai, bătrâne, nu te lenevi, la lucru!” Îşi dăduse însă treptat seama câtă înţelepciune şi superioritate ascundea felul liniştit, puţin neglijent de a fi, al lui Franklin şi câtă dragoste de om, calmă şi surâzătoare.

Renunţă la neîncrederea lui şi dovedi doctorului, ori de câte ori avea prilejul, devotamentul ce i-l purta.

Acuma deci, cei doi tineri se întorseseră, mândri, surâzători, convinşi de importanţa lor, cărând o mapă mare.

Această mapă conţinea nenumărate portrete ale lui Franklin, bune şi rele, demne şi nedemne, unul îl înfăţişa ca pe un brav burghez burtos, altul ca pe un erou, celălalt ca pe un om de afaceri şiret, apoi un altul ca pe un chefliu, şi iarăşi altul ca pe un filozof. Dar toate aceste portrete aveau un singur scop, să-l preamărească.

Iată şi portretul lui Duplessis. Uite-l şi pe acela al lui madame Filleul şi acela al lui Charles-Nicolas Cochin, cu căciula de blană, şi cel al lui Greuze, şi cel al lui Jean-Martin Renaud, şi cel al lui Carmontelle, şi cel greoi, rece, rigid, al lui de l'Hôspital, şi cel sclipitor, ciudat, fermecător al lui Fragonard, cu gura strâmbă şi cu legenda: „Socratele american." Cele mai multe din aceste portrete erau însoţite de versuri care le încadrau sau le explicau dedesubt, de obicei versuri mult exagerate. Mai era şi gravura lui Martinet, la care bravul Dubourg contribuise pe vremuri cu versuri peste măsură de elogioase, pentru care Franklin clătina şi astăzi din cap: „A răpit cerului fulgerul, în ţările sălbaticilor a făcut să înflorească artele. În fruntea înţelepţilor, America îl pune pe el. De-ar fi trăit în Elada, ar fi fost acolo socotit printre zei." Da, da, bunul Dubourg cam exagerase.

Tinerii scoteau portretele unul câte unul din mapă ca să i le arate, iar după portrete veni rândul reprezentărilor simbolice şi alegorice. Iată o gravură în lemn: se vedea un glob, şi pe el era gravată America. Deasupra globului se înălţa un bust al lui Franklin, peste care plutea măreţ libertatea şi-l încorona. Mai era o gravură pe care era înfăţişat Diogene, având în mâna stângă o lanternă şi cu

dreapta arătând spre un portret frumos încadrat al „omului”, pe care l-a căutat o viaţă întreagă şi pe care l-a găsit în sfârşit, iar „omul” era Benjamin Franklin.

Prezentându-i portretele, William şi de la Motte zâmbeau puţin stânjeniţi, dar totodată încântaţi de atâta glorie. Se vedea că făcuseră această colecţie copilărească şi mişcătoare pentru că erau indignaţi de nerecunoştinţa prostească a patriei faţă de Franklin. Şi-şi prezentau colecţia tocmai astăzi, deoarece ultimele ştiri sosite din America dovedeau câtă prostie răuvoitoare îi făcea pe numeroşi concetăţeni ai lui Franklin să-l pizmuiască pentru că-şi permitea să fie un om mare. Iar doctorului, uitându-se la portrete, îi creştea inima la gândul că tineretul ţine la el, tineretul Americii şi al Franţei.

— Dar acum ajunge - zise William - bunicul trebuie să se şi odihnească puţin.

Ceilalţi delegaţi anunţaseră că vor veni după masă, să discute corespondenţa sosită din America.

Dar Franklin nu se simţea obosit. Şi, după ce amândoi tinerii îl lăsară singur, în loc să se întindă, scoase dintre hârtii o scrisoare din Viena, o scrisoare a prietenului său Ingenhousz, căruia de o săptămână voia să-i răspundă. Doctorul Ingenhousz îi comunica unele descoperiri şi experienţe noi. Şi sublinia contrastul dintre perspicacitatea ştiinţifică a acestor experienţe şi prostia şi inerţia maselor. Şi mai vorbea de războiul cu Prusia pe care-l socotea, spre marea sa durere, inevitabil.

Când reciti din nou scrisoarea, Franklin îşi aminti de reverendul Ritchie şi de răposatul doctor Smith şi de Arthur Lee, care trăia, şi de fiul său William, trădătorul. Şi se aşeză şi scrise prietenului său Ingenhousz. „Progresele rapide ale ştiinţei mă fac uneori să regret că m-am născut prea devreme. Nici nu ne putem închipui ce putere va mai cuceri

omul asupra materiei. Poate că vom reuşi să lipsim materia de greutate şi s-o facem uşoară în scopul unui transport lesnicios. Poate că agricultura va putea să reducă neînchipuit osteneala şi munca de care e astăzi aşa de legată şi să-şi înmulţească produsele. Poate că vom fi în stare să ne ferim de bolile noastre, inclusiv bătrâneţea, sau să le lecuim, cu mijloace sigure şi să prelungim viaţa după dorinţă. Ar fi de dorit să fim în stare să ridicăm tot astfel şi morala şi conştiinţa, pentru ca oamenii să înceteze să se mai poarte ca lupii între ei şi să-i caracterizeze în sfârşit acea însuşire pe care ei astăzi o numesc pe nedrept omenie.”

Şedinţa de după-amiază cu John Adams, cu fraţii Lee şi Ralph Izard, avu loc în „biblioteca brună”, încăperea care-i plăcea cel mai puţin lui Franklin. Aici erau păstrate actele delegaţilor şi acele cărţi la care Franklin nu ţinea de loc. De câteva săptămâni mai atârna aci şi un tablou pe care pictorul Prunier îl trimisese în dar delegaţiei şi care-l reprezenta pe generalul Washington; acesta se afla pe un câmp de bătaie presărat cu mulţi morţi şi multe tunuri, în faţa unui soare sângeriu. Deşi tabloul nu-i plăcea doctorului, lăsase să fie atârnat în perete; altfel, ceilalţi ar fi scris la Philadelphia că doctorul Franklin, din gelozie faţă de generalul Washington, lasă să se prăfuiască în magazie darurile omagiale ale pictorilor francezi şi jigneşte atât simţămintele patriotice ale Americii cât şi arta galică.

Delegaţii aveau feţe îngrijorate. Iarna nu se arăta din păcate atât de promiţătoare cum fusese de aşteptat după marea victorie. Raportul oficial al Congresului, deşi nu folosea decât fraze seci şi prudente, era grav, iar comunicările pe care domnii le primiseră în scrisorile lor particulare arătau şi mai clar cât de proastă era situaţia.

În multe părţi ale ţării, lumea se codea să accepte moneda de hârtie emisă de Congres şi de unele state. În piaţă, oamenii ar fi refuzat pur şi simplu moneda Congresului, scrisese *Mrs.* Abigail Adam soţului ei, iar Ralph Izard aflase că tatăl său trebuise să plătească un şiling de argint şi trei dolari de hârtie pentru o pereche de papuci.

Cel mai rău era că, în urma scumpetei, armata se descompunea. Franklin primise un raport amănunţit de la un bun cunoscut al său, de la medicul militar doctor Waldo. Furniturile pentru armată nu ajungeau la destinaţie, nici solda. Încartiruirea de iarnă din Valley Forge era mizerabilă, soldaţii flămânzeau şi îngheţau îngrozitor. Nu dormeau, căci nu aveau paturi, iar pături erau puţine. Nu aveau săpun, dar nici nu aveau ce spăla, umblau în zdrenţe. Numai câţiva aveau ghete. Molimele se întindeau şi nu se găseau medicamente. În Valley Forge nu era decât foamete, frig, boală, moarte, răzvrătire şi dezertare. Iar Congresul nu lua măsuri de îndreptare, Congresul nu făcea nimic.

Arthur Lee sări în apărarea Congresului.

— Toată vina - se înflăcără el - e aici, Franţa e de vină. Câteva milioane ne-ar fi de mare folos. Dar naţiunea aceasta, pe cât este de bogată, pe atât e de zgârcită.

Astfel ajunseră la obiectul şedinţei. Căci acesta era miezul tuturor scrisorilor din America: nevoia de bani. Dacă ar avea bani buni, franţuzeşti, vreo douăzeci şi cinci de milioane, ar ieşi din toate greutăţile. Asta însă era desigur o sumă uriaşă şi Congresul lăsa la aprecierea delegaţilor cât şi când să ceară. Dar era nevoie de bani, un împrumut era necesar. Chiar şi cei mai prozaici membri ai Congresului deveneau lirici când descriau cât de urgent era nevoie de un împrumut. Erau setoşi de el „cum e setos de ploaie câmpul pârjolit”, strigau după el, „cum strigă cerbul după apă”.

Rapoartele sosite din America dovedeau că cei de acolo nu înţelegeau prea bine, sau nu voiau să înţeleagă scopul şi esenţa pactului francez. E adevărat că răsuflaseră uşuraţi când sosise vestea despre încheierea alianţei şi că o serbaseră, ba ţinuseră şi discursuri. Dar - aceasta reieşea clar din rapoarte - o bună parte din Congres găsea umilitor că trebuiseră să ceară ajutor Franţei. Aceşti domni suprapreţuiau pactul şi în acelaşi timp îl subapreciau. Batjocoreau şi insultau pe aliatul lor şi totodată pretindeau de la el imposibilul.

Franklin consideră că nu era nimerit să se ceară tocmai acum un împrumut. Numeroase întâmplări mărunte răciseră simţitor entuziasmul parizienilor faţă de America. Cavalerul de Buysson, care plecase entuziasmat să lupte în America, se înapoiase foarte dezamăgit şi istorisea multe lucruri ridicole şi supărătoare despre Congres, armată şi cetăţeni. Mai mulţi francezi bogaţi oferiseră Universităţii Yale mijloacele necesare înfiinţării unei catedre de limbă franceză şi unei biblioteci. Dar preşedintele universităţii, doctor Stiles, instigat de preoţii puritani influenţi, şovăise să accepte oferta papistaşilor, iar acum francezii erau jigniţi. Mai presus de toate însă, Franklin avea informaţii sigure, regele însuşi era îngrijorat de povara neaşteptat de grea a cheltuielilor de înarmare şi nu prea era dispus să acorde „rebelilor” un împrumut mai însemnat. Dar Franklin mai era convins şi de faptul că colegii săi nu vor ţine seama de asemenea argumente. Erau vădit emoţionaţi de rapoartele americane şi el se temea că sentimentele le vor îneca logica.

Fraţii Lee şi începură să acuze Versailles-ul. Găseau că francezii făcuseră în mod jignitor pe surzii când li se dăduse a înţelege pe ocolite ce ajutor ar însemna tocmai acum un împrumut. Ar fi bine să îi se declare pe şleau că Congresul a

dat instrucţiuni să se ceară împrumutul.

— În acest mod - zise triumfător Ralph Izard - vom obliga pe îndoielnicul nostru aliat să se pronunţe în sfârşit fără înconjur.

Iar Arthur Lee adăugă, supărat:

— Franţa are datoria să ne dea împrumutul. Dar nu m-aş mira ca Versailles-ul să se eschiveze. În definitiv, tocmai prin faptul că ne-a recunoscut şi a încheiat un tratat cu noi, Franţa a rupt tratatele sale cu Anglia. O astfel de ţară ne va înşela şi pe noi, fără multe fasoane, dacă va socoti că poate să obţină un profit din asta.

Franklin lupta să-şi păstreze calmul şi faţă de o logică atât de strâmbă. Ca să-i fie mai uşor, se uita la tabloul care atârna în faţa lui şi căuta, aşa cum se obişnuise din tinereţe, să se lămurească asupra înţelesului lui. Ce fel de soare era cel în faţa căruia stătea Washington? Se ridica sau apunea? Nu prea era clar. Ar trebui să-l întrebe odată pe *monsieur* Prunier, pictorul.

Încercă să combată cu binişorul vorbăria fără noimă a colegilor.

— Dar gândiţi-vă, domnilor - îi rugă el - ce fel de parteneri sunt cei ce-au încheiat tratatul. De o parte o ţară de douăzeci şi cinci de milioane de locuitori, care posedă o flotă puternică şi cea mai bună armată din Europa, şi o diplomaţie vestită pentru priceperea ei extraordinară; de cealaltă parte o ţară care nu are încă nici trei milioane de locuitori, pe jumătate ocupată de duşman, fără comerţ şi fără industrie, cu un guvern slab. Nu se poate spune că Vergennes a exploatat situaţia noastră nefavorabilă. Trebuie să admiteţi, domnii mei, că noi am fi semnat şi condiţii mai grele. Găsesc că Franţa ne-a tratat generos, mărinimos.

Arthur Lee se înflăcără şi spuse că nu putea fi în nici un

caz de acord cu una ca asta, că Franţa încheiase tratatul din motive pur egoiste, şi curând discuţia devie spre afirmaţii generale asupra felului de a fi al francezilor şi al politicii lor. Ralph Izard şi fraţii Lee bănuiau că tot ce făcea Franţa nu era în fond decât lăcomie, vorbărie goală, aparenţă şi înşelăciune. Franklin răspunse că era convins că entuziasmul parizienilor pentru cauza Americii este sincer.

— Şi acest entuziasm - zise el - a contribuit în bună parte la învingerea anumitor piedici şi a făcut posibilă încheierea tratatului.

Arthur Lee declară energic:

— Fără victoria noastră de la Saratoga, tratatul nu s-ar fi încheiat niciodată.

— Să nu uităm - reaminti Franklin - că victoria de la Saratoga nu ar fi putut fi obţinută dacă n-am fi primit arme franceze.

John Adams tăcuse până acum, dar Franklin observă că pregătea un discurs mai lung. Acum îşi luă avânt. Desigur că se puteau auzi multe fraze frumoase la Paris despre America şi libertate. Dar vorbăria franceză este cu totul altceva decât marele, înflăcăratul entuziasm, acea *saev indignati*[1] a americanilor. Ce se aude la Paris nu e în definitiv decât dorinţa de a critica, de a se răscula cu orice preţ. Dar cum ar putea fi altfel? Naţiunea franceză este total depravată.

— Am avut, de pildă, ocazia - explică el - să arunc o privire asupra statisticilor creşterii populaţiei. Cifrele sunt înspăimântătoare, domnii mei. Anul trecut, în anul şaptezeci şi şapte, s-au născut la Paris 19.855 de copii. Şi ştiţi câţi din aceşti copii au fost părăsiţi? 6.918. Mai mult de o treime. Închipuiţi-vă, 6.918 copii părăsiţi. 6.918 copii de pripas într-un singur oraş. Niciodată nu mă veţi face să

[1] Cruntă indignare.

cred, doctore Franklin, că o ţară în a cărei capitală sunt părăsiţi atâţia copii iubeşte cu adevărat libertatea şi virtutea. Admitem că francezii au pregătit terenul pe care noi am construit, admitem că au distrus anumite prejudecăţi care ne stăteau în cale; dar au distrus şi multe lucruri bune. Ceea ce au făcut ei era distrugere, distrugere şi atâta tot. Acest om care a murit, *monsieur* Voltaire al dumneavoastră, doctore Franklin, ce a făcut el tot timpul vieţii? A distrus şi iar a distrus. Noi însă am construit. El nu ştia decât să nege. Trebuie, domnilor, să afirmăm adevărul cu mândrie. Astăzi există în lume o uriaşă afirmare. Se cheamă: America.

Domnii cei tineri care ascultaseră cu încântare, erau emoţionaţi şi tăceau.

Franklin se gândi cât de profund trebuia să dispreţuiască un om cu asemenea vederi tot ceea ce îl caracteriza pe el, Franklin, morala şi viaţa sa. În timp ce frazele bine ticluite ieşeau din gura frumoasă a lui *Mr.* Adams, Franklin cercetase atent capul lui lat, împodobit de fiecare parte cu câte un smoc mare de păr şi se întreba dacă va veni vreodată vremea când după forma capului se vor putea trage concluzii hotărâtoare asupra conţinutului acestuia.

Apoi, după ce Adams terminase ce avea de spus, Franklin mai aşteptă puţin. Se uită gânditor la imaginea generalului Washington, cu care se ştia de acord, şi la domnii consilieri şi colegi ai săi, prezenţi în carne îşi oase, dar cu care era aşa de greu să se înţeleagă, şi zise:

— Permiteţi-mi, domnilor, să vă povestesc o mică istorioară. Şedea deunăzi un om pe *Pont-Neuf* şi voia să vândă monezi de aur. Ludovici vechi şi noi, cu două livre bucată, a zecea parte din valoare. Mulţi se opriră, examinară monezile, păreau bune chiar şi la sunet, dar omul nu putu să vândă nici un ludovic, nimeni nu voia să

rişte două livre sigure pentru un asemenea ludovic.

— Şi ce înseamnă asta? întrebă fără interes Ralph Izard.

— Ludovicii erau veritabili, zise Franklin. Era vorba de un rămăşag. Acela care făcuse prinsoarea că oamenii sunt atât de neîncrezători, încât nu acceptă nici măcar aur când le e dat pe preţ de nimic, câştigase.

— Tot nu înţeleg, zise Ralph Izard.

Însă Arthur Lee întrebă:

— Dumneavoastră, doctore Franklin, consideraţi într-adevăr că entuziasmul francezilor pentru libertate este aur curat?

Franklin îşi îndreptă faţa mare, calmă către el.

— Da, *Mr.* Lee - răspunse el - eu cred asta.

— Consideraţi de asemenea - întrebă provocator William Lee - că un popor cu atâţia copii abandonaţi este sănătos, nu decăzut?

— Poporul francez - răspunse Franklin - este tot atât de sănătos şi tot atât de decăzut ca oricare altul. Şi, în mijlocul dezaprobării lor mute, indignate, zise mai departe: Nu este exclus, este chiar probabil ca în anii următori numărul copiilor găsiţi să mai crească. Sunt foarte convins că există un raport direct între mărimea impozitelor şi numărul copiilor găsiţi. Dacă îmi citaţi cifre, vă răspund tot cu cifre. Domnul Necker mi-a declarat că războiul dus de francezi, întrucâtva şi în interesul nostru, va costa, dacă nu se termină până în doi ani, cam vreun miliard. Un miliard. Fără îndoială, numărul copiilor găsiţi va creşte.

— Este uşor - zise Arthur Lee, fără să-l privească pe Franklin - să faci observaţii economico-filozofice la Paris, pe când oamenii noştri flămânzesc la Valley Forge.

Franklin replică ferm şi calm:

— Domnii mei, dumneavoastră îi consideraţi pe francezi egoişti şi părerile lor vorbărie goală. Nu puţini dintre

francezi vor socoti, din punctul lor de vedere, că noi, aici la Paris, suntem nişte paraziţi şi exploatăm Franţa. Cerem bani, arme, vapoare, foarte mulţi bani, foarte multe vapoare. Şi ce dăm în schimb?

— Congresul ne însărcinează - începu Arthur Lee pe un ton sec - să cerem un împrumut de 25 de milioane.

— Până la 25 de milioane, îl corectă Franklin.

William Lee zise:

— Deoarece războiul costă oricum un miliard, *monsieur* Necker n-ar trebui să se mai uite la un plus de 25 de milioane.

— Eu sunt de părere - zise Franklin - să amânăm cererea. Vă rog să vă amintiţi ce refuz urât am întâmpinat când am cerut cele paisprezece milioane. Opinia publică nu e nici acuma favorabilă cererii noastre. Versailles-ul are de făcut cheltuieli enorme cu înarmarea. Abia acum trei săptămâni s-au pus impozite noi. Nici de data asta nu vom obţine nimic şi doar vom indispune guvernul dacă vom mai cere şi un împrumut despre care oricine ştie că este un dar.

— Deoarece Franţa - răspunse Arthur Lee - se zgârceşte la oameni şi vapoare şi ne pune pe noi să ducem războiul, ar putea cel puţin să ne dea cei câţiva saci de aur, care nu plătesc în nici un fel şiroaiele de sânge pe care trebuie să le vărsăm. Cred că asta ar putea fi spus pe înţelesul domnilor francezi. Sunt de părere să cerem împrumutul acum.

— Şi eu, zise Ralph Izard.

— Şi eu, declară William Lee.

— Şi dumneavoastră, *Mr.* Adams? întrebă Franklin.

— Dacă doctorul Franklin pune preţ pe asta - răspunse John Adams - nu am nimic împotrivă să amânăm cererea cu două săptămâni.

— Cu două săptămâni n-am făcut nimic, spuse Franklin.

— Ar fi, cred, nimerit - opină scurt Arthur Lee - dacă l-am

însărcina pe *Mr.* Adams cu obţinerea împrumutului.

Cei trei domni se priviră fără să scoată o vorbă; pe buzele lui Franklin trecu un zâmbet abia mijit.

— Domnii sunt de acord? întrebă Arthur Lee.

Domnii fură de acord.

După această şedinţă, cei doi fraţi Lee, John Adams şi Ralph Izard scriseră scrisori lungi prietenilor lor în America şi fiecare îşi exprima părerea că o colaborare rodnică pe mai departe cu doctorul *honoris causa* era imposibilă. Dezbaterea asupra stării morale a Franţei îi convinsese pe aceşti domni, în mai mare măsură încă decât dezbaterea asupra împrumutului, de imposibilitatea de a colabora cu un bărbat cu concepţii atât de odios diferite de ale lor. Fiecare propunea deci acum, în felul său, ca în locul celor trei emisari să se numească un singur reprezentant plenipotenţiar al Statelor Unite la Curtea din Versailles. John Adams socotea că alegerea va cădea bineînţeles asupra lui; Arthur Lee era sigur că America ştie în sfârşit că numai el ar corespunde acestui post.

Franklin îşi zicea că de acum încolo se vor bate la Philadelphia pentru postul său cum se bat câinii pentru ciolan. Dar el nu interveni. Aştepta, liniştit, gata să accepte orice ar aduce viitorul.

Louis avu un început de vară plăcut. Din cauza sarcinii sale, Toinette uită de politică, iar el îi împărtăşea grija continuă pentru sănătatea ei şi a viitorului *dauphin.* Observa numeroase simptome care nu însemnau nimic şi-l tot întreba pe doctorul Lassone ce ar putea să însemne. Mai coresponda şi cu bătrâna împărătească de la Viena asupra celor ce i-ar fi de folos sau i-ar putea strica Toinettei şi, în afară de medicii din Versailles, trebuia să-şi dea într-una părerea şi doctorul Ingenhousz al Mariei Theresia.

Louis era fericit. Înlăturase, pe cât putuse, frământările politice, citea din cărţile sale de istorie şi geografie, traducea, vizita fabrica sa de porţelanuri, mergea la vânătoare şi se îngrijea de iubita lui soţie.

Începutul de vară îi mai aduse şi o altă bucurie. Filozoful, răzvrătitul Jean-Jacques Rousseau, murise. Louis şedea la masa din biblioteca sa în faţa poeţilor morţi, La Fontaine, Boileau, Racine, La Bruyère, ale căror statuiete le comandase la Sèvres. Aceştia erau scriitori după pofta inimii sale; influenţa lor contribuise în trecut şi continua să contribuie şi în prezent la întărirea sentimentului de respect pentru divinitate şi ordinea stabilită. Ce păcat că nu se mai găseau scriitori mari de felul acestora. Dar cel puţin, din cei trei periculoşi care-i amărau viaţa, dintre răzvrătiţii Voltaire, Rousseau şi Beaumarchais, doi au murit şi s-au dus.

Îndărătul bucuriilor sale se afla, în acest început de vară, se-nţelege, tot grija. Războiul cu care juca, ademenit de miniştrii săi, un joc atât de periculos, putea izbucni de pe o zi pe alta. E adevărat că toţi îi spuneau, şi el însuşi şi-o spunea, că ruperea relaţiilor diplomatice fusese un fel de declaraţie de război; dar recurgea la cele mai întortocheate învârteli şi răsuceli ca să evite totuşi adevărata izbucnire a războiului. Comunică Londrei, prin mijlocirea Spaniei, că recunoaşterea Statelor Unite nu era considerat un act politic, ci numai comercial şi, deşi Curtea din Saint-James tăcea dispreţuitor, ordonă să i se propună un larg pact de neagresiune.

Acum era bucuros că-l numise ministru de Război pe prinţul Montbarey, care îl ajuta în rezistenţa sa pasivă şi neînduplecată. Putea, de asemenea, să se refere la Montbarey când refuza cu încăpăţânare să predea o comandă „zvăpăiatului” de Vaudreuil. În aceste timpuri grele, încredinţa posturile hotărâtoare de comandă numai

unor bărbaţi cunoscuţi pentru chibzuinţa lor.

Continuă însă să ia cu stânga ceea ce dădea cu dreapta. În urma insistenţelor miniştrilor săi, admise ca o flotă puternică să pornească spre America şi o armată importantă să se strângă pe coastele Franţei, în schimb, dădu ordin ca trupele sale să nu se lase provocate şi să nu tragă sub nici un motiv primul foc. Se întocmiră planuri pentru o invazie în Anglia. În Normandia şi în Bretagne, ofiţerii visau că vor ocupa Jersey şi Guernsey, că mâine vor cuceri insula Wight şi portul Portsmouth, poimâine vor debarca la Harwich. Dar nici un ordin nu sosea de la Versailles. Regimentul de gardă a lui Louis urma să primească ordinul de marş, marchizul de Biron, comandantul, fu întrebat dacă ar putea avea oamenii săi gata de drum până în două săptămâni. El scoase ceasul.

— Acum e ora unu - zise el - la patru vor porni.

Dar nu porniră la patru şi Louis ştiu să aranjeze lucrurile în aşa fel încât nu porniră nici după două săptămâni.

Apoi nenorocirea izbucni totuşi.

Când Louis primi primul raport vag despre o ciocnire ce avusese loc între vase engleze şi franceze, rămase mult timp într-o toropeală posacă. „Război! răsună în inima lui. Nimic n-a fost de folos. A izbucnit războiul. Sunt în război.” Apoi sosiră rapoartele mai detaliate şi se învioră. El era nevinovat, oamenii săi erau nevinovaţi. Englezii au tras primul foc, au atacat neruşinat, prin surpriză, frumosul său vas *Belle-Poule,* căpitanul său s-a purtat minunat, împăciuitor, dar curajos. *Belle-Poule* a rezistat în faţa unei superiorităţi enorme şi a ajuns onorabil în portul Brest. Dumnezeu a binecuvântat tunurile sale în această primă ciocnire. Spiritul Bourbonilor se trezi în el. „Sunt în război cu Anglia - îşi zise el - şi am obţinut o primă victorie!”

Şi săptămânile următoare se dovediră a fi săptămâni

bune. Puterea navelor şi armatelor sale înfricoşau Anglia. Locuitorii din Devonshire şi Cornwall se refugiaseră de pe coastă spre interior. Vărul său George trebui să se încarce cu datorii şi mai mari ca ale sale, iar renta de stat engleză scăzu şi mai repede ca a sa.

Dumnezeu era de partea regelui prea-creştin. Dumnezeu, care citea în suflet, ştia că el, Louis, a făcut tot ce-i sta în putinţă spre a zădărnici potopul curentelor rebele, atee.

Dar lumea n-o ştia. Cu furie înăbuşită trebui să constate că era purtat în slăvi ca protector al rebelilor. Găsi pe masa lui o gravură în lemn intitulată: „Regele Franţei recunoaşte libertatea Statelor Unite". Lucrarea, primitivă ca formă, îl reprezenta tânăr, eroic, îmbrăcat în armură, călcând în picioare lanţuri sfărâmate. Câţiva oameni stângaci, în straie ţărăneşti, ridicau mâinile către el, care le dădea un sul cu inscripţia: „Libertate". O femeie impunătoare, purtând o bonetă frigiană, venea din spate şi voia să-l încoroneze. În afară de aceasta, se mai vedeau nişte nave pavoazate, un palmier şi câţiva soldaţi care fugeau grăbiţi şi speriaţi, vizibil englezi.

Fruntea îngustă a lui Louis se încreţi, obrajii puhavi începură să-i tremure. Nu voia să fie încoronat de femeia aceea cu bonetă, nu voia să treacă drept protector al prostimii, nu voia ca lumea să-l facă pe el răspunzător de acest război stupid, sinucigaş. Dădu ordin lui Vergennes să-l justifice şi să explice că din capul locului Franţa nu urmărea, prin politica sa americană decât apărarea libertăţii mărilor.

Vergennes şi ajutoarele sale redactară un manifest. Louis fu decepţionat când Vergennes îi expuse proiectul. Totul suna fals, nimic nu era convingător. Se aşeză şi presără supărat marginea lată a documentului, destul de lung, cu observaţii amănunţite. Scrise: „E fără sens să spunem că

Franţa nu are vină în tulburările din coloniile engleze. Am face mai bine să nu atingem acest punct delicat. Noi suntem adevăraţii vinovaţi ai neatârnării statelor americane şi fără recunoaşterea noastră nu s-ar fi putut înfăptui existenţa naţională a Americii.” Mai scrise: „Lui *monsieur* de Vergennes îi plac cuvintele ca: infam, perfid, ipocrit. Un asemenea vocabular nu corespunde politeţii franceze.” Scrise: „A aminti asasinarea lui Charles întâi şi a Mariei Stuart poate servi cel mult la aţâţarea propriilor noştri nemulţumiţi, a protestanţilor noştri, a separatiştilor noştri din Bretagne. Ştergeţi apoi cuvântul Cromwell. Englezii au dreptate când ne reproşează şi azi că am recunoscut guvernul acestui ticălos.” Reciti observaţiile sale şi văzu că scosese numai şi că nu adăugase nimic. Se gândea cum ar face ca Anglia să pară cât mai vinovată în ochii lumii şi scrise: „Când văd cum supuşii mei din India şi chiar din Europa sunt maltrataţi de englezi, pedepsiţi corporal, biciuiţi, am datoria să pedepsesc Anglia pentru asta.” Asemenea argumente trebuie să aduceţi, dragul meu Vergennes, asemenea argumente fac impresie. Când spaniolii au tăiat odată urechile unui pescar englez, toată Europa s-a mâniat.

Cu toate îndulcirile cerute de Louis, manifestul avu efect. Lumea se lăsă bucuros convinsă.

Dar apoi Anglia ripostă. Edward Gibbon, marele istoric, luă apărarea regelui său.

Louis îl stima pe Gibbon, el însuşi tradusese în franceză părţi din marea sa operă istorică. Citi încet şi atent *Replica,* acel *document de justificare.* Se simţea tot mai descurajat. Lucrurile de care-l învinuia autorul erau adevărate, nimereau şi loveau în plin, dovedind cât de slabe erau propriile sale argumente. În fraze clare, mari, care ar fi putut fi ale unui scriitor din antichitate, istoricul Edward

Gibbon arăta că cei de la Versailles au nesocotit toate asigurările şi obligaţiile solemne, că au dus o politică falsă, ipocrită, care nu se putea înfăţişa la lumina zilei, că au încălcat drepturile popoarelor şi au rupt pacea. Aducea dovezi acest Edward Gibbon, înşira transporturile secrete de arme livrate de Versailles sau pe care cel puţin le-a tolerat cu bună ştiinţă; lista înfăţişată de istoric era lungă. Îi adresă cuvinte tari, acuzatoare, la care nu avea ce răspunde, îi vorbea aşa cum trebuie să-i fi vorbit profetul Samuel lui Saul sau profetul Nathan lui David. Ce noroc avea vărul său din Anglia. Nu numai că dreptatea era de partea lui, dar mai avea şi un om mare care s-o spună. Dar el, Louis, pe cine are ca diriguitor al treburilor? Un funcţionar bătrân, şiret, expert în intrigi şi în cuvinte meşteşugite.

Manifestul lui Edward Gibbon, scris într-o minunată limbă franceză, nu fu interzis în Paris. Toţi îl citiră.

Şi Pierre îl citi. În acest manifest, *sieur* de Beaumarchais era nominal citat, se vorbea de firma sa *Hortalez* & *Compagnie,* de flota sa, de uriaşele sale depozite de mărfuri. Pierre surâse mândru şi gânditor. Acum, în sfârşit, lumea putea să citească, cel mai mare istoric al epocii o afirmă în fraze clasice, că *sieur* de Beaumarchais a livrat rebelilor armele care singure le-au dat posibilitatea să se împotrivească regelui lor. Acum meritele sale pentru cauza Americii erau înscrise pe vecie în tablele zeiţei Clio[1].

Pierre amână toate celelalte treburi ale sale. Memoriul lui Gibbon îi crea obligaţia binevenită de a apăra America nu numai cu armele, ci şi cu pana. Era dator s-o facă în numele lui Voltaire şi al lui însuşi, în numele literaturii franceze, al Lumii Noi şi al libertăţii.

Scria nu numai cu capul, ci şi cu inima. Englezii

[1] Muza istoriei în mitologia greacă.

îndrăzneau să vorbească de perfidie. Un istoric cuteza să afirme că Franţa a îndemnat coloniile să se despartă. De parcă nu prostia dispreţuitoare a miniştrilor englezi ar fi fost o cauză care a îndemnat America să se dezică de coroana engleză. Deşi plin de admiraţie faţă de marele scriitor Gibbon, Pierre dezvălui ipocrizia rafinată a manifestului său. Cu verva dramaturgului înnăscut, cu elocvenţa avocatului înnăscut, cu ardoarea răzvrătitului înnăscut, Pierre întocmi un istoric al relaţiilor dintre Anglia şi America, atât de muşcător, de clar şi de spiritual, cum nu mai fusese încă niciodată scris până atunci. Numi mica sa operă *Observaţii la documentul de justificare a Curţii din Londra*, *de Pierre-Augustine de Beaumarchais, armator şi cetăţean francez.*

Pamfletul avu un succes răsunător. Scrisori entuziaste îl copleşiră pe Pierre din toate părţile ţării şi de dincolo de graniţe. Gudin, care-l comparase până atunci cu Plaut şi Aristofan, îl compară acum cu Tacit[1].

Louis citi cu atenţie, clătină de mai multe ori mulţumit din cap. Nimic de zis, ştia să scrie individul. Louis însuşi nu se putea împiedica să nu zâmbească de neobrăzarea şi eleganţa cu care *sieur* Caron lua asupra sa întreaga răspundere pentru livrările de arme. El declara cu ştrengărească nevinovăţie că, în calitate de cetăţean francez şi negustor onorabil, considerase o cinste să sprijine cauza libertăţii şi să răzbune comerţul francez împotriva piraţilor britanici.

Apoi Louis reflectă că această afirmare a lui *sieur* Caron era o minciună sfruntată, conştientă. Oare nu fusese el însuşi, Louis, nevoit să încurajeze fapta onorabilă a cetăţeanului iubitor de libertate cu o subvenţie de două milioane livre? În contrast cu frazele neserioase, avocăţeşti

[1] Plaut (250-184 î.e.n.) şi Aristofan (450-386 î.e.n.) autori de comedii, iar Tacit (55-120) istoric al antichităţii.

ale lui Caron, îi reveneau treptat în minte frazele mari, ca săpate în marmură, ale lui Edward Gibbon. O furie surdă îl cuprinse împotriva şarlatanului de Beaumarchais, care îl împinsese în toată această aventură. Căci răscoala americană s-ar fi prăbuşit încă de la început dacă nu s-ar fi amestecat acest afacerist şi nu i-ar fi ajutat pe rebeli.

Louis se bucură când şi alţii îl atacară pe Pierre şi-l învinuiră că minte. Pierre trebuise să-şi scrie lucrarea la repezeală şi-i scăpaseră unele inexactităţi. Când a înşirat condiţiile umilitoare ale ultimei păci, a afirmat că Anglia şi-a rezervat dreptul de a limita numărul vaselor de război franceze. Asta nu era adevărat, iar *monsieur* de Choiseul, care fusese prim-ministru în anul şaizeci şi trei şi răspundea de pactul acela, era furios. Se ridică împotriva calomniei, ceru ca observaţiile lui Pierre să fie interzise. Vergennes căută să salveze pamfletul atât de reuşit şi eficace. Dar Louis îl întrerupse furios. Ce îngrijită şi cântărită era fiecare frază din manifestul lui Gibbon, iar acest Caron minţea de-a dreptul, grosolan şi necugetat. Choiseul avea dreptate. Acest Caron era un şarlatan înnăscut. Nu era în stare să scrie nici un singur cuvânt adevărat. Sub pana lui, totul devenea minciună, cea mai bună cauză se preschimbă în nedreptate.

Observaţiile armatorului şi cetăţeanului Beaumarchais fură interzise.

Pierre se obişnuise cu nedreptatea, o îndura de obicei cu umor. Dar acum realizase o faptă a cărei importanţă patriotică o lăudase toată ţara. Reuşise să exprime atât de clar şi de tare opinia poporului francez, cum rar se întâmpla, totuşi îi astupaseră pur şi simplu gura. Se aflau în război cu Anglia, francezi mureau sub gloanţele englezilor şi nu se puteau tipări împotriva englezilor cuvinte ce veneau

din inima tuturor, pentru că o cutră bătrână, ramolită, o mumie de ministru s-a supărat pe o frântură de frază! Bineînţeles că cel care s-a supărat era un aristocrat şi cel care jignise era un cetăţean de rând.

Pierre nu se lăsă demoralizat. Au interzis pamfletul. Pamfletul era destinat să trăiască o săptămână sau o lună. *Figaro* însă nu va îmbătrâni, nici peste o zi şi nici peste un an. Pe *Figaro* va şti el să-l apere. Acum abia va căuta să obţină reprezentarea lui.

Îndemnă pe artiştii de la *Théâtre Français* să înainteze manuscrisul şefului poliţiei şi să ceară autorizaţia pentru spectacol. Încă în aceeaşi săptămână primiră răspunsul că nu se putea permite, reprezentarea.

Pierre se aşteptase la această interzicere. Şi Désirée se aşteptase la ea. Aproape că se bucură. Acum era de datoria ei să obţină autorizaţia. Căci acum nu mai era altă cale decât prin Toinette.

Cu răbdare şi viclenie, Désirée reuşise să strângă tot mai mult relaţiile ei cu Toinette. O făcuse pe Toinette să-i dorească prietenia, îi devenise cu încetul indispensabilă. Toinette simţea în Désirée ceea ce era străin, dispreţuitor, periculos. Şi tocmai asta o atrăgea. Désirée făcea parte din „poporul” după ale cărui ovaţii ducea dorul, oricât de ridicole îi păreau.

Deşi era însărcinată, probabil pentru a o avea pe Désirée cât mai mult pe lângă dânsa, Toinette îşi continua ca şi mai înainte studiile de actriţă. Învăţa, conştiincioasă, pe dinafară cele douăzeci de versuri din Corneille sau Racine, aşa cum la timpul său trebuise să facă Désirée, deşi pe ea n-o prea ajuta memoria. Acum actriţa îi propusese să înveţe, în locul versurilor clasice, proză modernă; era mai greu, dar şi mai folositor. Toinette acceptă numaidecât şi învăţă mai întâi, după sfatul lui Désirée, rolul Rosinei din

Bărbierul. Astfel îşi găsi Désirée prilejul să vorbească de *Nunta lui Figaro.* Povesti că piesa are trei roluri feminine, unul mai frumos ca celălalt. Ei însăşi, autorul îi destinase rolul subretei Suzanne, dar se întreabă dacă nu ar trebui să prefere pe cel al pajului Chérubin. Toinette, măgulită de neobişnuita încredere a artistei, se arătă foarte interesată.

— Draga mea, trebuie să-mi dai piesa s-o citesc, o rugă ea. Trebuie să mă laşi să te sfătuiesc.

— Nimic nu mi-ar fi mai drag, *Madame,* răspunse Désirée, decât să primesc sfaturi de la o persoană pricepută, despre care ştiu că-mi vrea binele.

Toinette citi piesa, se entuziasmă pentru roluri, pentru amândouă. *Mademoiselle* Bertin trebui să creeze costumele. Toinette nu se putea hotărî care costum o îmbracă mai bine pe Désirée, care rol i se potrivea mai bine.

Dar cu acest prilej, Désirée spuse că, din păcate, avea timp să reflecteze asupra problemei, pentru că reprezentarea întâmpina greutăţi.

— Greutăţi? întrebă Toinette şi ridică din sprâncene.

— Da, răspunse în treacăt Désirée. După cum aud, unii birocraţi au reticenţe. S-au ivit greutăţi la cenzură, sau aşa ceva, nu ştiu exact.

Toinette surâse şi se bucură de poziţia ei.

— Vei putea juca pe Suzanne sau pe Chérubin, draga mea - spuse ea amabil - oricând vei voi. Cred că birocraţii vor amuţi când voi dori eu să văd piesa.

— Dacă veţi ajuta ca piesa să fie pusă în scenă, *madame* - răspunse Désirée - veţi fi făcut teatrului francez un serviciu extraordinar.

— Mă bucur, Désirée - zise Toinette, şi pentru prima dată îi spuse pe numele ei mic - că pot să-ţi fac un serviciu.

Istorisi lui Louis că *monsieur* de Beaumarchais a scris o

piesă nouă.

— Se pare că e extraordinar de bună, zise ea. La *Théâtre Français,* piesa e socotită ca cea mai bună comedie a epocii noastre, sire.

Louis opină rece:

— Actorii înclină spre exagerare. Domnii mei îmi spun că piesa lui *monsieur* de Beaumarchais este necuviincioasă. *Monsieur* Lenoir a interzis-o.

Toinette se arătă consternată. Tăcu un moment.

— Ar trebui poate să punem să ni se citească comedia, sire, spuse ea pe urmă. Pare să fie o piesă extraordinară. *Monsieur* Lenoir este uneori prea prudent.

— Am puţin timp, Toinette, răspunse indispus Louis. Războiul...

— Aş vrea să mi se citească piesa, Louis - insistă Toinette - şi n-aş vrea s-o aud singură. Fă-mi dar plăcerea asta, în starea mea. Sigur că *monsieur* de Beaumarchais va fi fericit să ne-o citească.

— Nu vreau ca acest domn să-mi citească ceva, zise Louis repede şi supărat.

— Dacă credeţi, sire, că-i faceţi cu aceasta o prea mare favoare, atunci ne-ar putea citi piesa alţii, de pildă Vaudreuil şi *mademoiselle* Mesnard, propuse Toinette.

Louis şovăia, nefericit, dar nu voia s-o enerveze pe mama copilului său.

— Ei da, ei bine, zise el fără entuziasm.

Când Toinette îi comunică triumfătoare că regele doreşte ca Vaudreuil şi cu ea să-i citească piesa lui *monsieur* de Beaumarchais, Désirée străluci de fericire. O entuziasma gândul că urma să ridice glasul, pentru prietenul ei şi pentru lucrarea sa cea mai bună, în faţa celui mai puternic om al ţării. Şi Vaudreuil socoti că este o întrerupere plăcută

a nesuferitei sale trândavii, să i-l citească grăsunului de la obraz pe *Figaro.*

Désirée şi Vaudreuil făcură repetiţii. Important era să treacă uşor la lectură peste pasajele periculoase, rebele, ale comediei, iar în locul lor să insiste asupra împletiturii viclene a intrigii. Dar pentru ca aceasta să reuşească, pentru ca impertinenţa răzvrătitoare a piesei să nu iasă goală şi despuiată la iveală, era nevoie de mai mult conţinut cu care s-o acopere.

Désirée găsi că nu era nici o pagubă dacă Pierre avea să mai lucreze puţin la *Figaro.* Căci cea care-şi făcea acum repetiţiile era alta decât acea Désirée care savurase la prima lectură cu atâta încântare inteligenţa lui elegantă, combativă. Descoperirea uluitoare că ea avea şi inimă, o făcea acum să pretindă mai mult. Piesa trebuia să fie o capodoperă, ceva desăvârşit. La inteligenţa, impertinenţa, la umorul lui, Pierre trebuia să mai adauge sentiment, muzică, poezie.

Reuşi să-l convingă pe Pierre. El îşi dădu seama că era prea multă acuzare în comedie şi prea puţină poezie. Se apucară de lucru.

Autorul situase oamenii şi întâmplările comediei sale în Spania, dar costumele erau superficiale. Acum îşi aminti de timpul petrecut în Spania, o dusese bine pe atunci, şi extrase din amintire culoare, muzică, lumină. Dintr-un palat ce se putea înălţa oriunde în lume, creă conacul Aguas Frescas de lângă Sevilla. Din figuri ce se potriveau oriunde, croi figuri de spanioli. Prefăcu marele monolog al lui Figaro dintr-o tiradă, pe care orice actor o putea recita la rampa oricărui teatru, într-o scenă bine conturată. Acum un Figaro spaniol se plimba plin de nerăbdare, speranţă şi teamă pe o alee de castani uriaşi, bine îngrijiţi, o alee pe care Pierre o cunoştea destul de bine; se afla într-adevăr nu departe de

Sevilla şi Pierre petrecuse acolo o oră încărcată de speranţe şi teamă.

Şi Vaudreuil, care participa la munca celor doi, era satisfăcut. La început îl supărase că nu-i era permis să-l înzestreze pe Figaro cu toată verva şi impertinenţa camerierului răzvrătit; căci îşi închipuia că avea suficient talent actoricesc ca să înfăţişeze chiar şi plebea rebelă. Acum însă, începu să se identifice cu contele Almaviva. Chiar dacă la început Pierre nu voise să înfăţişeze prin contele Almaviva decât întreaga obrăznicie îngâmfată a aristocraţilor, chiar dacă, creându-l, nu dorise decât să-şi uşureze sufletul de necazul ce-l purta unor Vergennes, Lenormant şi chiar Vaudreuil, acum, în faţa unui Vaudreuil atât de dornic să-l ajute, îl rotunji pe contele Almaviva, îl făcu om. Adăugă, la îngâmfarea şi desfrânarea sa, o notă de eleganţă cuceritoare, simpatică. Îi conferi demnitate şi tact chiar în faţa deziluziei eşecului. Vaudreuil văzu cum contele Almaviva se transforma, portretul îl măgulea, contele îi plăcea din toată inima. *Nunta lui Figaro* devenea treptat o comedie pe care o crease el, Vaudreuil, şi pe care, din mărinimie, îl lăsa pe protejatul său Beaumarchais s-o iscălească.

Când Désirée îi spusese Toinettei că şovăie dacă să joace pe camerista Suzanne sau pe pajul Chérubin, fusese mai mult decât o stratagemă. La început se închipuise doar în rolul rafinatei subrete Suzanne, la a cărei creare contribuise ea însăşi; acum însă o atrăgea mult mai mult rolul copilandrului Chérubin. Figura aceasta era abia schiţată, dar îl vedea pe paj înaintea ochilor, aşa cum voia să-l joace, un băiat care se trezeşte la viaţă, mânat de porniri pe care singur nu le înţelege încă, atras de fiece femeie, lunecând naiv de la una la alta.

Pierre rămase uluit când ea îi spuse ce avea de gând. O

privi cum stătea în faţa lui, subţire, mică, drăguţă, cu nasul obraznic, puţin cârn, cu atitudini ştrengăreşti, şi nu vedea în ea decât pe subreta Suzanne. Dar ea începu să joace ceea ce îi propunea, şi ochii i se luminară. Ca om de teatru, înţelese toate posibilităţile rolului lui Chérubin; era limpede că acesta nu putea fi jucat decât de o fată, şi anume numai de Désirée. Ca scriitor înţelese toată viaţa complicată pe care Désirée visa s-o insufle băiatului. Dar nici acum nu văzu nimic, nici acum nu văzu ce se petrecea în Désirée, nu vedea decât pe actriţa care urma să joace rolul pajului Chérubin.

— O, ce proşti sunt uneori oamenii deştepţi, repetă Désirée o frază din Figaro.

Plină de o amară bucurie, amestecată cu ironie, se apucă împreună cu Pierre să-l creeze din nou pe Chérubin. Şi Chérubin ieşi aşa cum şi-l închipuise ea: veselia naivă şi dezorientarea iniţială a unui sentiment tineresc, învăluite într-o frivolitate delicată, simpatică. Şi acum Pierre creă acel mic cântec în stil popular, pe care îl căutase din totdeauna şi care nu avea noimă decât pe buzele lui Chérubin. Trebuiau să fie versuri foarte simple şi aşa şi fură. Romanţa trebuia să cucerească pe fiecare, venea din popor şi dovedea că Pierre, cu toate manierele sale de om de lume, se trăgea din popor. Désirée luă ghitara lui Pierre, zdrăngăni şi cântă, şi totul mergea ca de la sine:

„Hi, căluţ, fără-ncetare,
Inima, inima tare mă doare,
În voia calului pornesc
Din loc în loc să rătăcesc.”

Apoi Pierre compunea strofa următoare, Désirée găsea cuvântul ce lipsea, iar lui îi venea în minte încă o strofă.

Dar cuvintele lui Pierre trebuiau să fie cântate pe melodia cântecului: *Malbrough s'en va-t-en guerre*[1]; ea îl inspirase pe Pierre, îl ajutase să-şi compună versurile. Vechiul cântec era din nou la modă în urma războiului din America şi Pierre se gândi zâmbind că cel puţin astfel America îi răsplătea ceea ce făcuse pentru ea.

Lectura avea loc în salonul galben al Toinettei.

Désirée şi Vaudreuil îşi dădeau seama cât de îndrăzneaţă era încercarea. Era foarte posibil ca tocmai citirea să-l întărâte pe bănuitorul Louis împotriva comediei. Totuşi, aveau speranţe. Louis era singur în faţa a trei apărători entuziaşti ai piesei şi trebuia să mai ţină seama şi de starea Toinettei.

Louis era bine dispus şi însufleţit de o veselă nerăbdare.

Se hotărâse să facă iubitei sale soţii o bucurie şi, dacă piesa nu avea să fie prea necuviincioasă, să o lase să treacă, numai ca să nu pericliteze pe viitorul *dauphin* necăjind-o pe Toinette. Ca să-şi păstreze bună dispoziţie în timpul lecturii, mâncase bine înainte şi ceruse să i se mai pregătească o bucată de pateu de iepure şi ceva dulciuri.

Era o seară de vară, afară nu se întunecase, dar perdelele fuseseră trase şi se aprinseseră lumânările. Louis îi ajută Toinettei să se aşeze comod, el însuşi se instală în fotoliul său cel mare şi zise:

— Şi acum începeţi, *monsieur* şi *madame.*

Vaudreuil şi Désirée începură să citească. Respectând planul ce şi-l întocmiseră, săreau peste tot ce putea părea necuviincios şi primul act, care era lung, trecu cu bine. Când ajunseră în actul al doilea la romanţa lui Chérubin,

[1] „Malbrough porneşte la război", primul vers dintr-un foarte popular cântec francez în care este ironizat, stâlcindu-i-se numele, un general englez, ducele de Marlborough (1650-1722) care a învins armatele franceze. Cântecul are un iz batjocoritor la adresa englezilor şi e antirăzboinic.

Louis se înveseli chiar. Fredona şi el, iar când Désirée termină cântecul şi, în rolul contesei, făcu observaţia: „E naiv şi are sentiment”, confirmă cu o neobişnuită vioiciune:

— Adevărat, foarte adevărat. E tare drăguţ, îmi place. Repetă refrenul: *Que mon coeur, mon coeur a de peine*[1] se adresă Toinettei şi zise convins: Asta ar trebui s-o cânţi, Toinette.

În tot cursul actului al doilea, Vaudreuil se stăpâni, puse în valoare, după cum se vorbiseră, numai rolul contelui, mascând avântul lui Figaro. Désirée prindea curaj.

Dar în actul al treilea îi veni tot mai greu lui Vaudreuil să se ţină de indicaţiile lui Désirée. Cu timpul, începuse să-i pară rău că spune slab, fără viaţă şi fără intonaţie, frumoasele, spiritualele fraze ale lui Figaro; în definitiv, aici era actor şi avea dreptul la succes. Îşi aminti de marea sa bucurie când Pierre îi citise prima oară piesa şi găsea că e o lipsă de gust să răpeşti comediei hazul ei, care constă tocmai în inteligenţa obraznică a lui Figaro. Nu voia să lase piesa să cadă, nu voia să-şi renege copilul. În afară de asta, Vaudreuil savura tot mai mult farmecul situaţiei. Să-i spună flegmaticului grăsun anumite adevăruri în faţă; cu asemenea ocazie nu se mai întâlnea el a doua oară în viaţă. Tonul cu care îi citise atunci prima oară Pierre una sau alta din frazele lui Figaro i se întipărise adânc şi nu-l uitase. Această intonaţie lua tot mai mult locul celeilalte, meşteşugite, pe care o exersase cu Désirée. Prinse să accentueze frazele aşa cum le intonase Pierre, astfel încât îşi recăpătară culoarea lor originală.

Louis începu să se neliniştească. Din când în când, lua câte o bucată din pateul de iepure, înfulecând-o ca să-şi înece enervarea. Îşi propusese să fie indulgent. Existau pasaje frumoase în piesă şi *madame* Mesnard rămânea o

[1] „Inima, inima tare mă doare”...

artistă bună, de asta era convins. De altfel era impresionant şi felul cum îl citea Vaudreuil pe contele Almaviva. Natural că rolul era puţin exagerat. Vaudreuil însuşi o fi aşa de impertinent şi de brutal ca acest Almaviva, dar din fericire majoritatea nobililor săi erau altfel. De altminteri, şi dreptul primei nopţi fusese desfiinţat.

Treptat însă, în ciuda voinţei sale, Louis se interesă mai mult de firea şi soarta cameristului Figaro decât de cea a contelui. Desigur, nu era plăcut când un altul voia să ţi se urce în patul nevestei în prima noapte, înainte ca tu însuţi să te fi culcat cu ea. Dar dacă contele devenea antipatic prin poftele şi brutalitatea sa, cameristul obraznic, rebel, prefăcut, era şi mai puţin simpatic. Ce făcea şi spunea nu avea drăgălăşenia unei comedii, era curată impertinenţă. Acest individ îşi râdea de orice autoritate. Şi în el, în spatele lui, se afla desigur însuşi *monsieur* Caron.

Désirée căută să-l domolească pe Vaudreuil cu privirea şi cu mici gesturi. Dar acesta se aprinsese şi, când văzu că Louis se enerva, plăcerea de a-l înfuria tot mai mult pe grăsun îl făcu să uite scopul lecturii.

Toinette urmărea scena cu îngrijorare. Totodată simţea din nou în seara aceasta, pentru prima oară după multă vreme, farmecul lui Vaudreuil. Cum vibra şi strălucea obrazul său, cât de periculos ameninţau sprâncenele groase şi ochii săi îndrăzneţi, ce inteligent era tot ce spunea, felul cum o spunea. Ce mai actor şi bărbat era el, contele şi Figaro la un loc; după ce îl va naşte pe *dauphin,* îşi va aminti de el şi de promisiunea pe care i-o făcuse.

Désirée era indignată de nestăpânirea aristocratului care dădea peste cap tot planul. Dar prin frazele lui Vaudreuil auzea mereu glasul lui Pierre şi, cu toată supărarea ei, se gândea înveselită că, prin gura primului nobil al ţării, însuşi Pierre al ei zvârlea în obrazul puhav al regelui adevărurile

oraşului Paris şi ale sale proprii.

Louis deveni tot mai furios. Ca să se liniştească, luă o bomboană, o puse neatinsă la loc pe farfurie, apoi o vârî totuşi în gură. Se ridică. Umbla în sus şi în jos, mestecând, clătină din capul său masiv şi zise cu jumătate glas:

— Asta-i foarte rău - apoi: nemaipomenit de exagerat - şi iar: caricatură lipsită de gust.

Désirée se opri din citit. Louis se aşeză iar, dar de astă dată pe un mic scaun aurit, peste care şezutul său se revărsa masiv. Întrebă pe Toinette:

— Te simţi bine, draga mea?

Şi când ea dădu afirmativ din cap, spuse lui Désirée politicos şi hotărât:

— Citiţi mai departe, *madame.*

Se citi mai departe şi, pe când vocea joasă a lui Vaudreuil şi acea clară a lui Désirée îi sunau la ureche, Louis se gândi la *monsieur* Caron cel sigur de sine şi o mânie surdă îl cuprinse. Ar fi fost o nebunie să lase pe parizienii săi să vadă această piesă. Era într-adevăr de ajuns că o înlănţuire politică nenorocită îl obliga să poarte război alături de rebelii din vest; nu mai era nevoie să lase să se răspândească în capitală să idei subversive. Acest Caron ţinea evident să devină aci la Paris şi Catilina şi Grachus[1] ca doctorul Franklin la Philadelphia. Cei doi se ajutau unul pe altul, voiau să dărâme Anglia şi Franţa. Furios, se gândi la toate câte i le făcuse acest om. Publicase scrieri subversive contra justiţiei sale. Furnizase arme rebelilor pentru blestemata lor victorie de la Saratoga. El, acest Caron, acest camerist impertinent, răzvrătit, acest Figaro era cel

[1] *Catilina* (109-62 î.e.n.) este considerat ca prototip al uneltitorului fără scrupule care urmăreşte puterea personală. Cei doi fraţi *Grachus* (secolul al II-lea î.e.n.) au fost mari luptători pentru drepturile democratice ale poporului.

care-l târâse, contra voinţei sale, în aventura americană. Şi acum acest om îndrăznea să-şi râdă de dânsul în prezenţa reginei.

Actul al patrulea era pe terminate. Louis se ţinea cu greu pe scaunul cel mic. Respira zgomotos. Se stăpâni.

— Nu găsesc că această piesă poate fi jucată, spuse el înfricoşător de calm.

Nimeni nu vorbi. Nu se auzea decât respiraţia zgomotoasă a lui Louis.

— Ascultaţi mai întâi până la sfârşit, îl rugă după un timp Toinette.

Louis uitase cu totul de sarcina ei. Îşi reveni.

— Cum porunciţi, zise el.

Désirée începu să citească ultimul act. Acum venea la rând Vaudreuil şi îndată urmă marele monolog. Acest monolog îl scurtaseră, clipind din ochi, la câteva fraze scurte. Dar când începu acum monologul, Vaudreuil gândi că şi aşa totul era pierdut şi voi cel puţin să se distreze.

Puse cu neruşinare manuscrisul deoparte şi spuse monologul din memorie, aşa cum îl scrisese Pierre, îi dădu drumul, poantă după poantă. Frazele scânteietoare se înşirau ascuţite, tăioase: „Cartea mea a fost interzisă şi pe când se punea lacăt la uşa editorului meu, mi se deschidea, uşa Bastiliei. Şase luni am fost ţinut acolo pe casă şi masă şi această economie a fost singurul câştig pe care mi l-a adus literatura”... „Numai oamenii mici se tem de cărţi mici...” „Pentru că sunteţi nobil, domnule conte, vă închipuiţi că sunteţi un geniu. Rang, bogăţie, titluri, funcţiuni, pentru asta vă umflaţi în pene. Dar mă rog, ce aţi înfăptuit în schimbul tuturor acestor avantaje? V-aţi dat osteneala de a vă naşte.”

Louis se plimba prin cameră, greoi, enervat. Respira atât de zgomotos, încât Vaudreuil trebui să ridice glasul ca să-i

acopere fornăitul. Désirée văzu, nu numai că nu s-a obţinut nimic, dar că totul s-a stricat pentru totdeauna. Totuşi şedea cu faţa liniştită şi în locul lui Vaudreuil îl vedea pe Pierre al ei şi prin glasul lui Vaudreuil auzea vocea obraznică, râzândă, atotbiruitoare a lui Pierre, care zvârlea regelui în obraz tot ce credea despre el şi Curtea lui.

— Eu însă - spunea acum Pierre-Vaudreuil - care mă trag din mulţimea fără nume, a trebuit să pun în joc mai multă şiretenie şi pricepere ca să-mi pot duce pur şi simplu viaţa, decât a cheltuit Spania în ultima sută de ani pentru a...

Nu apucă să spună fraza până la capăt. Louis bătu tare cu inelul său pe marmura căminului.

— Mulţumesc, zise el. E destul, m-am lămurit.

Toinette şezuse tot timpul tolănită, dar când Vaudreuil rostise monologul cu atâta pasiune, se îndreptase din spate.

— Nu vă place piesa, sire? întrebă ea dulce.

— E dezgustătoare - declară Louis - necuviincioasă de la primul până la ultimul cuvânt, şi-şi îndreptă mânios ochii bulbucaţi când spre Vaudreuil, când spre Toinette şi apoi iar spre Vaudreuil.

— Dar e foarte spirituală, zise Toinette.

— Da - zise Louis veninos - are muzicalitate. Dar nu doresc ca lumea să se ocupe de această muzică. Nu vreau ca cineva să dea ascultare acestei muzici. Sunt meschin şi nu-mi plac cărţile mici. Vă spun, *madame,* nu permit ca această piesă să fie jucată. Destul cu concesiile! strigă el deodată cu vocea piţigăiată. Şi cu compromisurile! Bastilia. Îndrăzneşte să-şi râdă de Bastilia mea, acest individ. Mai curând pun să dărâme Bastilia, decât să-mi dau consimţământul pentru această piesă.

Se făcuse tăcere. Vaudreuil, obraznic, închise zgomotos manuscrisul. Louis însă zise politicos şi cu o ironie care de

altfel îi era străină:

— Vă mulţumesc, dragul meu marchiz, aţi citit foarte bine. Iar dumneavoastră, *madame* Mesnard, sunteţi o mare actriţă.

Pierre fu mai puţin dezamăgit de eşec decât ceilalţi. Aşa era soarta lui, nimic nu-i mergea de la sine; îi era dat să lupte.

Mai întâi trebuia trezită curiozitatea lumii. Din rândurile „clicii mov” se răspândi zvonul uimitor, revoltător, că însuşi regele, din pură susceptibilitate şi proastă dispoziţie, interzisese noua piesă a lui *monsieur* de Beaumarchais, o comedie fermecătoare.

În reuniunile ce le organizau, Vaudreuil, Polignac şi alţi membri şi prieteni ai „clicii mov” îl rugau pe Pierre să le vorbească de piesa sa, să le citească dintr-însa. Pierre se lăsa mult rugat. Se afla că are manuscrisul în trăsură. Trimiteau să-l aducă. Se prezenta frumos, elegant, era legat în piele scumpă albastră, cu încheietoare de argint. Pierre se aşeza comod, cerea cu insistenţă amabilă ca cei care se aflau tocmai la masa de joc sau aveau ceva de discutat să nu se lase deranjaţi. Apoi, în mijlocul zgomotelor seratei, în mijlocul clinchetului monedelor şi al râsetelor înăbuşite, citea o scenă şi apoi încă una. Se pricepea să pătrundă în sufletul ascultătorilor săi, să-i cucerească mereu cu alte mijloace. Curând jucătorii părăseau masa verde, perechile de îndrăgostiţi se opreau din şoapta lor galantă, toţi se adunau în jurul cititorului. Iar când plăcuta încordare ajungea la culme, Pierre zicea zâmbind:

— Acum ajunge, îşi închidea manuscrisul, lega cu degetele sale îngrijite, îndemânatice, panglicile de mătase albastră ale mapei şi nimic nu-l putea convinge să citească mai departe. Locul unei comedii e pe scenă, domnilor şi

doamnelor, spunea el. N-am dreptate? Am scris această piesă ca să fie jucată, nu ca să fie citită.

Şi toţi erau indignaţi că regele, dintr-o încăpăţânare prostească, urâcioasă, împiedică oraşul şi Curtea să se desfete cu o comedie atât de frumoasă, de spirituală.

Aşa citi Pierre câteva scene din *Figaro* în salonul doamnei de Genlis, câteva la prinţesa Lamballe, câteva la prinţesa Rohan. Şi de fiecare dată se oprise când ascultătorii dăduseră de gustul comediei şi cereau mai mult, mai mult, mai mult.

O scenă însă o citise peste tot, a patra din actul al doilea, pe care o poreclise *Conversaţie în limba spaniolă* după frumosul tablou al lui Vanloo[1]. Era scena în care Cherubin cânta romanţa. Pierre o cânta, o fredona, îi dădea viaţă mimând şi gesticulând, romanţa cucerea publicul.

Din saloanele nobililor domni şi doamne, romanţa se răspândi în oraş şi, cu ea, numele şi faima noii piese. „Ce e asta?" se întreba lumea. „Asta este din piesă cea nouă a lui *monsieur* de Beaumarchais, din „*Figaro",* ziceau valeţii, iar negustorii ambulanţi spuneau: „Asta este din *Figaro* al lui *monsieur* de Beaumarchais, pe care regele l-a interzis", şi în cârciumi şi în cafenele se spunea: „Asta este din *Figaro* pe care regele nu vrea să ne lase să-l vedem". Parizienii fredonau „*Que mon coeur, mon coeur a de peine*" şi vorbeau de Figaro şi de Beaumarchais, zicând: „Iar ni l-au interzis!"

Când Pierre fu invitat de ducesa de Richelieu - a treia soţie a prea bătrânului duce, o femeie tânără cu care nu se însurase decât ca să-şi necăjească fiul - se aflau acolo, printre numeroşii oaspeţi, şi câteva înalte feţe bisericeşti.

---

[1] Louis-Michel Vanloo (1707-1771) - pictor francez, membru al Academiei Franceze; între 1736 şi 1752 a funcţionat ca pictor al curţii regale spaniole.

Ducesa îl rugă pe Pierre, în cuvinte măgulitoare, să binevoiască a citi câteva scene ale mult-discutatei sale comedii.

— Conversaţia în limba spaniolă - rugă ea - şi scena în care pajul se ascunde. Ducele de Guines îmi spune că mai râde şi acum când îşi aduce aminte de ea.

Pierre se împotrivi. Făcu aluzie la arhiepiscop şi la ceilalţi prelaţi, pe care i-ar face poate să plece. Dar *monsignore* de Virieu întrebă cu o amabilă indignare dacă *monsieur* îşi închipuie feţele bisericeşti ale secolului său numai în chip de sfinţi stâlpinici, păroşi şi rufoşi. Oare n-a cerut cardinalul Bibbiemia lui Machiavelli să-i citească *Mătrăguna?* Şi n-a fost de faţă legatul papal Chigi când Molière a citit *Tartuffe?* Aşa că Pierre citi, iar prelaţii ascultară cu tot atâta plăcere ca şi ceilalţi şi râseră şi aplaudară: ca şi ceilalţi, fredonând *„Que mon coeur, mon coeur a de peine”. Monsignore* Virieu îl ameninţă pe Pierre cu degetul:

— Eşti un pişicher, dragul meu.

Toţi se mirau că Louis voia să împiedice frumoasa piesă să ajungă pe scenă.

— E prea sever tânărul rege - zise *monsignore* de Govone - nu are înţelegere pentru slăbiciunile trupului.

Pe vremea aceea se afla la Paris moştenitorul tronului Rusiei, marele duce Pavel. El şi cu soţia sa, o prinţesă de Württemberg, călătoreau incognito, sub numele de contele şi contesa du Nord. Fuseseră primiţi cu mare cinste la Versailles. Nu-i veni greu lui Vaudreuil şi alor săi să trezească curiozitatea nobililor ruşi pentru Beaumarchais. Văzuseră *Bărbierul* la St. Petersburg, marea ducesă citise cu plăcere pamfletele lui *monsieur* de Beaumarchais.

Se stabili o întâlnire în salonul Gabriellei de Polignac. Ruşii rămaseră încântaţi de Pierre. Marea prinţesă şi prima ei doamnă şi prietenă, de asemenea nemţoaică, erau

entuziasmate. Scriitorii ce le fuseseră prezentaţi până acum erau majoritatea stângaci, timizi şi se lăsau greu antrenaţi în conversaţie. Acest om, care trecea drept unul dintre cei mai mari autori în viaţă, era amuzant şi se prezenta bine, mai curtean decât cel mai isteţ om de Curte, găsea la toate un răspuns plăcut, galant. Nimic nu dădea de bănuit că era în complot cu conducătorul rebelilor americani. Îl rugară cu insistenţă să le citească. Din păcate, nu avea manuscrisul la el. Dar era posibil să fie în trăsură. Trimiseră pe cineva să-l caute, fu găsit. Doamnele erau cucerite încă înainte ca Pierre să fi început. Ascultară cu încântare, râsul lor acoperea pe al celorlalţi, lăcrimară de plăcere.

Prima doamnă a marii ducese, o baroneasă Oberkirch, îi istorisi lui Pierre că văzuse în Germania o piesă al cărui erou era el, *monsieur* de Beaumarchais. Artistul care-l juca era desigur tare stângaci în comparaţie cu originalul, dar piesa, în întregul ei, o fermecase. Subiectul cuprindea aventura prin care trecuse *monsieur* de Beaumarchais cu spaniolul Clavijo şi pe care o povestise aşa de viu în *Memoriile* sale. Piesa era a unui scriitor mai tânăr, care începuse să fie cunoscut în Germania, pe nume Goethe. Pierre se gândi puţin, îşi aminti politicos că auzise de o astfel de lucrare dramatică, trecu însă sub tăcere că cunoştea această cârpăceală şi o dispreţuia.

Marele duce Pavel avu o idee. Ce ar fi dacă piesa lui Pierre, care întâmpină greutăţi la Paris, ar fi jucată la St. Petersburg? În tot cazul, el va vorbi cu intendentul, *monsieur* de Bibikov, îi va povesti despre noua comedie şi-i va da dispoziţii ca, în vederea spectacolului, să ia contact cu *monsieur* de Beaumarchais.

Pierre se înfoia de mândrie. Era bine că marele duce îi făcea această propunere în prezenţa colegilor Chamfort, Marmontel, Sedaine. Acum se dovedea că bravul său Gudin

avea dreptate: el, Pierre, răspândea gloria Franţei pe tot globul, până la Polul Nord, era într-adevăr urmaşul lui Voltaire.

Sosi vestea despre o luptă maritimă care avusese loc pe coasta bretonă, lângă o insulă pe care francezii o numesc Ouessant, iar englezii Ushant. La început se spunea că ar fi o mare victorie, apoi că lupta fusese nedecisă, iar în cele din urmă reieşi că era mai curând o înfrângere decât o victorie.

La Versailles existau două teorii asupra modului cum trebuie dus războiul. Una propunea o invazie în Anglia, cealaltă trimiterea unui corp expediţionar în America. Louis era împotriva ambelor proiecte, dar se putea mai curând învăţa cu gândul unei expediţii în ţara depărtată decât cu planul invaziei. Victoria îndoielnică de la Ouessant îi făcu şi mai nesuferită încercarea de invazie.

Vaudreuil era un adept necondiţionat al teoriei invaziei şi se socotea chemat să conducă o astfel de acţiune. Greşelile şi prostiile pe care le făcuseră eroii de la Ouessant îi sporiră indignarea împotriva faptului că era condamnat să-şi piardă vremea fără rost. Înainte de toate era furios pe ministrul Montbarey. Incapacitatea lui de a lua hotărâri îndrăzneţe era, după părerea lui, principala cauză a înfrângerii. Niciodată un Montbarey nu va însărcina pe un om de curaj ca el, Vaudreuil, cu comanda dorită. Montbarey trebuia îndepărtat.

Pentru a-l doborî, nu era decât o singură cale: intervenţia Toinettei.

Cât timp Vaudreuil o dorise pe Toinette, nu-i fusese greu să-i ceară sprijin. Acum însă, când îi era indiferentă, trebuia să-şi calce pe inimă ca s-o roage ceva. Comanda marii campanii merita însă un asemenea sacrificiu.

De când era însărcinată, Toinette era atât de preocupată

de problema sănătăţii ei şi a *dauphin*-ului, încât nu-şi putea închipui că în starea în care se afla, cineva ar putea veni la ea cu o chestiune politică. Şi acum, când Vaudreuil o rugă, încet şi insistent, să-i acorde o convorbire confidenţială şi anume într-una din „camerele de serviciu”, crezu că este vorba de o explicaţie sentimentală. Şovăi, măgulită, se lăsă rugată, îşi spuse că într-adevăr pune răbdarea lui Vaudreuil la grea încercare, cedă.

Îl aşteptă în aceeaşi „cameră de serviciu” în care înfruntase uneori curtea sa foarte insistentă. Stătea în faţa oglinzii. Prietenii ei o asiguraseră că nu se schimbase din cauza sarcinii, că cel mult arată mai liniştită, mai fericită. Cercetă dacă e adevărat, îşi examină chipul de parcă ar fi fost un document greu de descifrat.

Prin oglindă îl văzu venind pe Vaudreuil. Faţa lui brutală, cu greu stăpânită, trezea în ea dorinţa, o afecţiune vecină cu mila şi teama. Îi zâmbi prin oglindă, văzu cum se înclină. Apoi cum o sărută atent pe umărul pudrat.

În sfârşit, se întoarse spre el.

— Ce s-a întâmplat, François? întrebă ea cu glas nesigur.

Aştepta cu nesaţ s-o copleşească cu reproşuri nerăbdătoare, desperate şi era dispusă să-i răspundă cu cuvinte prietenoase, mângâietoare, să-i spună că acum partea mai lungă a aşteptării trecuse.

— Nu-mi vine uşor, *madame* - începu el - să vă tulbur fericita dumneavoastră neştiinţă şi să vă pun într-o stare de enervare, care poate că este dăunătoare sănătăţii dumneavoastră.

Ea rămase neplăcut surprinsă; asta nu părea să fie introducerea la o declaraţie de dragoste.

— Îmi pare rău - continuă Vaudreuil - dar trebuie s-o fac. E vorba de interesele dumneavoastră, *madame,* cele mai importante.

— Nu înţeleg nici un cuvânt, replică Toinette.

— Aţi făcut spirite la adresa celor de la Ouessunt, *madame* - declară Vaudreuil - şi cu drept cuvânt. Dar înfrângerea nu este numai ridicolă. Să nu vă înşelaţi. Batjocura şi indignarea parizienilor nu se îndreaptă numai asupra domnilor care comandă flotă, ci, întâi de toate, împotriva dumneavoastră.

Dar Toinette nu era dispusă să se lase enervată; clătină numai din cap, miratã, plictisită.

— Tot la două zile - continuă el insistent - apar pamflete noi, răutăcioase, împotriva dumneavoastră. Slaba noastră politică de război este pusă în seama dumneavoastră. Vi se reproşează că aţi voi să reţineţi armata, ca s-o trimiteţi în ajutorul Habsburgilor.

Toinette dădu din umeri.

— Nu vreau să aud de prostia asta, François zise ea liniştită - nu sunt dispusă pentru aşa ceva, şi surâse, cufundată în sine, fericită.

— Trebuie să ascultaţi, *madame,* se răsti Vaudreuil cu vechiul ton, temut, iubit, ameninţător. Vă cer să lăsaţi deoparte indiferenţa dumneavoastră comodă.

În sfârşit, Toinette se revoltă.

— Dar ce vă trece prin cap? se indignă ea. Politica mea nu este nici Austria, nici America, politica mea este *dauphin*-ul şi nimic altceva. Lăsaţi-mă în pace.

— Nici nu mă gândesc la asta, răspunse Vaudreuil. Războiul care se duce acum este războiul dumneavoastră. Este războiul nostru, al *dauphin*-ului dumneavoastră. Nu fiţi atât de laşă, se răsti el. Nu fugiţi atât de jalnic de realitatea dumneavoastră.

O apucă violent de mână.

Toinette se temea de ochii, de mâinile lui. Plânse.

— Credeam - se văieta ea - că cel puţin acum mă veţi

lăsa în pace. Credeam că mă veţi lăsa în pace măcar până voi avea copilul.

Lacrimile nu-i stăteau bine. Vaudreuil o examină critic, fără milă. Trăsăturile i se îngroşaseră, îi displăcea, nu înţelegea cum de putuse dori atâta timp şi cu atâta sete să se culce cu ea. Lucrul cel mai bun ce-l putea face femeia aceasta, ca să-l compenseze de lunga, prosteasca aşteptare, era să obţină pentru el comanda.

— Recunoştinţa - zise el amar - nu a fost niciodată o calitate a casei dumneavoastră. Am renunţat la visul meu să plec în luptă, să plec în America, fie şi ca simplu colonel, pentru dumneavoastră, *madame.* Am sacrificat înclinaţiile mele militare pentru gloria *Trianon*-ului. Şi dumneavoastră nu-mi îndepliniţi nici cea mai mică rugăminte. Nu înţelegeţi că e vorba chiar de dumneavoastră, de toată Franţa? Vedeţi doar unde se ajunge, dacă în fruntea armatei şi a flotei se pun oameni slabi şi idioţi. La lupta de la Quessant. Nu mai pot să rabd una ca asta, nici ca bărbat, nici ca francez. Cer comanda supremă asupra forţelor armate din Bretagne. Dacă în dragoste mă lăsaţi să sufăr - încheie el încruntat - daţi-mi cel puţin prilejul să mă disting în război.

— Dar singur sunteţi vinovat de toate, îi reproşă Toinette. Aţi alungat pe Saint-Germain şi l-aţi pus pe acest Montbarey. Şi acum Montbarey nu vrea să vă trimită în Bretagne.

— Montbarey! răspunse dispreţuitor Vaudreuil. Când o asemenea plantă te înţeapă, o smulgi.

Şi, pentru că Toinette tăcea, adăugă:

— N-am nimic de obiectat dacă în timp de pace oameni slabi ocupă funcţii înalte. Dar în timp de război ar trebui numit ministru de Război un om care să poată măcar deosebi o hartă de un model de covor.

Toinette se reculese şi hotărî.

— Ascultă, François - spuse ea - te ajut bucuros. Dar în starea mea binecuvântată trebuie să fiu prudentă. Întreabă pe Lassone, n-am voie să mă enervez. Voi vorbi cu Louis, dar numai într-o zi când o să am impresia că nu-mi va face rău.

Vaudreuil trebui să se mulţumească şi cu atât.

Deşi conflictul dintre Austria şi Prusia pentru succesiunea bavareză se ascuţea într-una, Viena nu făcu apel la ajutorul Toinettei. Desigur că Josef ar fi dorit să-i amintească de datoria ei printr-o scrisoare tăioasă şi ironică, aşa cum avea el obiceiul să scrie, dar bătrâna împărătească nu-i dădu voie. Dorea să se ţină seama de starea Toinettei.

Regele Friedrich năvăli însă în Boemia şi atunci Maria Theresia însăşi i se adresă Toinettei cu o scrisoare îndurerată. Înţelegea, scria dânsa, că iubitul ei ginere a neglijat problema austriacă din cauza altor greutăţi. Acum însă, fusese fără voie târâtă într-un nou război cu duşmanul ei de moarte, supuşii ei aveau din nou de îndurat nespuse suferinţe şi ea nu putea face alta decât să-şi petreacă nopţile în lacrimi şi rugăciuni. Iubita fiică va înţelege că în această grea cumpănă se adresează ei.

Împărăteasa mai însărcină şi pe reprezentanţii ei din Paris să o îndemne pe Toinette să-l influenţeze serios şi insistent pe Louis, că nu cumva să înrăutăţească şi mai mult situaţia cu atitudinea sa molatică. S-o dăscălească amănunţit pe Toinette ce are de spus şi ce nu. Totuşi, într-un postscriptum, bătrâna împărătească ruga: Dar să nu fiţi prea aspru cu copila, dragul meu Mercy. Gândiţi-vă la starea fiicei mele şi fiţi îngăduitor şi prudent când o veţi dojeni.

Intrarea trupelor lui Friedrich în Boemia o tulbură pe Toinette. Ca fetiţă încă, auzise plângeri şi blesteme contra

tiranului prusac, care aducea atâta nenorocire lumii şi mai ales teritoriilor habsburgice. Ar fi putut să se astâmpere după ce-i răpise bunei ei mame Silezia. Iată însă că acum, în nestăvilita lui lăcomie, o atacase iar pe bătrână. O durea pe Toinette şi-i rănea mândria faptul că nu putuse împiedica aceasta.

Mercy şi abatele Vermond o găsiră plângând. Tot ce avea pe inimă contra lui Josef se topise, se gândea la fratele ei, la „Seppl" al ei, cu tristeţe şi milă.

— Ce îngrozitor, *messieurs* - spuse ea în repetate rânduri trimişilor mamei sale - câte nu ne face omul acesta bătrân şi rău!

Abatele Vermond deschise gura sa enormă.

— Este de datoria dumneavoastră, *madame* - zise el - de a interveni. Este exact cazul prevăzut de clauza a IV-a a tratatului de alianţă: Austria a fost atacată. Trebuie să-i explicaţi augustului dumneavoastră soţ că este de datoria lui, în calitate de aliat şi membru al pactului de familie, să vină în ajutorul împăratului. Regele prea-creştin nu poate rămâne nepăsător când mama şi fratele dumneavoastră sunt atacaţi de tiranul din Prusia. Războiul a fost impus familiei dumneavoastră. Regele prea-creştin nu trebuie să vă părăsească pe dumneavoastră şi familia dumneavoastră.

Mercy îi aminti însă lui Vermond că nu trebuie s-o enerveze pe Toinette.

— Vedeţi doar, scumpul meu abate - zise el - că nu e nevoie de îndemnurile noastre. Şi, părinteşte, îngrijorat, o sfătui pe Toinette: Vă rog, nu vă antrenaţi în discuţii prea lungi cu augustul dumneavoastră soţ. Lăsaţi să influenţeze asupra regelui simpla dumneavoastră prezenţă, starea dumneavoastră. Plângeţi şi aveţi încredere în inima bună a regelui şi în providenţă.

Toinette promise să facă tot ce va putea.

Din ce vorbeau prietenii ei, înţelesese însă că Franţa, foarte ocupată cu războiul englez, nu putea deocamdată să se gândească la o intervenţie în conflictul austro-prusac. Era hotărâtă să facă tot ce-i stă în putinţă, dar se temea că va fi fără folos şi, în sinea ei, se resemnase. Dar oricât de triste erau toate acestea, până la urmă orice nenorocire are şi partea ei bună. Dacă Louis nu putea să-i ajute ei, mamei copilului său, în această chestiune vitală, atunci va trebui să-i facă alte concesii. Acum se ivise ocazia să obţină realizarea dorinţei patriotice a lui François, revocarea lui Montbarey.

Însufleţită de astfel de gânduri, se duse la Louis.

Ştirea intrării trupelor lui Friedrich în Boemia îi dăduse o tristă satisfacţie, căci cumnatul său Josef recolta acum furtuna ce o semănase. Totuşi, îi părea rău de cumnatul său; i-ar fi ajutat bucuros, chiar numai din recunoştinţă pentru binecuvântata operaţie pe care el îl sfătuise s-o facă, dar totodată aproape se bucura că din cauza propriului său război nu-i putea trimite trupe.

Se aşteptase ca Toinette să vină să plângă, să-l asalteze şi să-l certe, şi-şi propusese să suporte totul în linişte. Aşa şi făcu. La orice spunea ea, răspundea doar:

— Ce să fac, ce pot să fac?

— Totul, răspundea ea. Nu e nevoie decât de o semnătură şi trupele dumneavoastră se urnesc.

Şi, deoarece el nu se mişca, ci tăcea numai întristat, Toinette izbucni în plâns, aşa cum o sfătuise Mercy. Louis o privea, era mama fiului său, înduioşătoare şi înlăcrimată, el însuşi stătea gata să plângă. Dar rămase credincios hotărârii luate şi repetă neputincios:

— Am toată vina, o ştiu. N-am ce să vă răspund, dar ce pot face? Şi apoi, foarte îngrijorat, o rugă: Nu vă mai gândiţi

la acest război stupid, gândiţi-vă numai la starea dumneavoastră. Trebuie să vă liniştiţi. Trimit după Lassone.

Ea însă făcu un gest de nerăbdare şi-i reproşă:

— Vedeţi. Nici de el nu ţineţi seama, de copilul nostru. Nu-mi daţi nici cea mai mică iscălitură. Nimic nu faceţi pentru mine şi copilul meu. Cu toate că ar fi în interesul dumneavoastră dacă aţi porni alături de Josef. Mama mea nu v-ar pretinde nimic ce ar putea să vă dăuneze.

El suspină nefericit.

— Dar nu pot, Toinette, răspunse blând. Înţelegeţi. Sunt doar în război cu Anglia.

Acum îi venise ei apa la moară.

— Războiul dumneavoastră cu Anglia! râse ea. Ce fel de război e acesta? Numai jumătăţi de măsuri. Numai înfrângeri. Nici nu poate fi altfel cu Montbarey al dumneavoastră, acest laş, acest idiot corupt.

— Şi mie mi-ar fi fost mai plăcut - îi aminti el trist şi prudent - să-l mai fi avut pe Saint-Germain. Dar el a murit de inimă rea.

Toinette, fără să asculte, replică violent:

— Oricare, oricine e mai bun decât Montbarey al dumneavoastră.

Louis fusese îndemnat, încă de la începutul ostilităţilor, să-l concedieze pe Montbarey. Vergennes îi tot vorbea de asta, generalii se plângeau cât de stânjeniţi erau de acest ministru şi *monsieur* Necker era indignat de risipa şi de favoritismele pe care le practica. Louis se opusese pentru că omul putea fi folosit în tărăgănarea ostilităţilor. Acum, după ce războiul izbucnise totuşi, nu mai avea motiv să-l apere.

— Nu spun - zise el prudent - că-l voi ţine veşnic pe Montbarey. Şi acum liniştiţi-vă, o rugă el, văzând că ridică însufleţită capul, şi o mângâie stângaci.

— Aşadar, îl veţi îndepărta? întrebă ea.

— Am să discut chestiunea cu consilierii mei, răspunse el evaziv.

— Vă rog faceţi asta imediat, insistă Toinette. Printre miniştrii dumneavoastră nu este decât unul singur care îl susţine pe Montbarey. Trimiteţi după Maurepas. Să auzim ce poate spune în favoarea protejatului său.

Maurepas veni. Ea îl luă de îndată în primire.

— Aud că regele s-a hotărât să-l concedieze pe *monsieur* de Montbarey al dumneavoastră, dacă nu aveţi motive serioase care să pledeze în favoarea lui.

Maurepas reuşi cu greu să-şi ascundă consternarea. Se gândise încă mai de mult că va trebui să-l lase să cadă pe Montbarey, dar la o asemenea lovitură neaşteptată din partea austriecei însărcinate nu se aşteptase. *Madame* de Montbarey era verişoara şi prietena cea mai apropiată a contesei. Maurepas îşi închipui cât de neplăcute vor deveni mesele cu iubita sa soţie, dacă Montbarey va trebui să plece.

— Voiţi într-adevăr să-l concediaţi pe prinţ, sire? întrebă el.

Louis replică jenat:

— Aţi auzit, *monsieur,* las hotărârea la aprecierea dumneavoastră.

Maurepas, văzând că Louis mai şovăia, se hotărî să lupte pentru protejatul soţiei sale.

— În dragostea dumneavoastră neclintită de pace - zise el - aţi însărcinat pe ministrul dumneavoastră de Război să evite cât mai mult timp ostilităţile cu Anglia. Printre soldaţii dumneavoastră, sire, nu cunosc pe nici unul care ar fi evitat ciocnirea cu atâta grijă ca prinţul Montbarey.

— Da - se înflăcără Toinette - toată Europa râde de noi pentru slaba conducere a războiului de către protejatul

dumneavoastră. Vina se aruncă asupra mea. E revoltător.

— Nu te irita, Toinette - o rugă Louis - nu face.

Deodată îl cuprinse furia pentru toate nesfârşitele greutăţi, furia contra lui Joseph, contra lui Franklin, contra lui *monsieur* Caron, contra lui Montbarey şi, mai ales, contra lui Maurepas, care nu-l apăra de toate aceste stupide mărunţişuri, cum ar fi fost de datoria lui.

— Ce aveţi de răspuns reginei, *monsieur*? - zise el sever şi, cu vocea înecată, ţipă: Dumneavoastră l-aţi recomandat pe Montbarey. Da sau ba?

Maurepas păli sub fard. Îşi spuse:

Am şaptezeci şi şapte de ani. Mult n-am s-o mai duc. Acuma vreau să rezist până la groapă. Când e furios, Louis al meu, al şaisprezecelea, arată ca un sălbatic de treabă, care şi-a pus o mască de război ca să-l sperie pe duşman. Dar pe mine nu mă poate înşela.

Comparaţia cu sălbaticul şi cu masca de război îi plăcu, se gândi s-o treacă în memoriile sale, şi asta îi ajută să-şi recâştige liniştea domoală, sceptică. Îşi dădu seama că Montbarey nu mai putea îi menţinut şi se hotărî să-l trădeze cu eleganţă.

— Prinţul Montbarey - zise el - este un ministru de război ideal pentru timp de pace. Când vi l-am propus, sire, ne aflam în timp de pace. Acum, din păcate, suntem în război. Dădu din umeri cu înţeles.

Louis regretase imediat violenţa sa. Se apropie de Maurepas şi îi şopti în ureche:

— Nu mă părăsi, dragul meu mentor.

Toinette nu-şi ascunse dispreţul.

— Aşadar, excelenţă, nu aveţi nimic de spus în favoarea lui *monsieur* de Montbarey?

Şi, deoarece el tăcea, zise foarte politicos şi foarte arogant:

— Atunci, vă rog, comunicaţi prinţului Montbarey dorinţa regelui.

Maurepas îl privi întrebător pe Louis.

— Ei da, bine, zise acesta.

Maurepas se înclină.

— Cum porunciţi, *madame,* zise el şi se retrase respectuos, îngrijorat şi jignit, pentru că imediat să-l pună pe secretarul său Sallé să noteze cu o exactitate răutăcioasă terţetul ce-l cântaseră acum el, Louis şi austriaca.

Contesa Maurepas avea diferite metode de a-şi manifesta nemulţumirea faţă de soţul ei. De astă dată, după concedierea lui Montbarey, guraliva doamnă deveni monosilabică. Era cel mai neplăcut lucru pe care-l putea păţi vorbăreţul Maurepas. Pentru el, lipsa conversaţiei ei tăioase se resimţea dureros, mai ales în timpul micului dejun, cea mai plăcută oră a zilei.

Trei zile de-a rândul îl pedepsi astfel. În ziua a patra, deschise gura. Pe neaşteptate, pe când el îşi muia posomorât cornuleţul prăjit în ciocolată, ea spuse:

— Ce-ar fi, Jean-Frédéric, dacă l-aş ruga pe Toutou al nostru să-l citească la mine pe *Figaro?*

Maurepas fu aşa de surprins, încât lăsă cornuleţul să se moaie în ciocolată mai mult decât voise, şi când îl scoase, partea muiată căzu plescăind înapoi. Şterse cu grijă stropiturile, apoi scoase cu linguriţa cornuleţul din ceaşcă, ceea ce îi dădu răgaz să-şi potrivească răspunsul.

Iubita lui contesă aştepta o compensaţie pentru necazul pe care fusese nevoit să i-l facă, iar el era dispus să i-o acorde. Dar ceea ce îi cerea era grav. Dacă soţia primului ministru punea să se citească ei şi prietenilor ei, chiar de către autor, piesa detestată şi interzisă de rege, asta însemna batjocorirea hotărârii regale. Prietenii ar putea s-o

considere ca o mică glumă nevinovată; cei rău-intenţionaţi puteau însă vedea într-asta o provocare ce se învecina cu răzvrătirea.

Înghiţi cornuleţul muiat în ciocolată. Apoi tuşi puţin.

— Vrei, scumpo, ca Beaumarchais al nostru să-ţi citească mica, drăgălaşa lui piesă? întrebă el. Nu este oarecum riscant?

— Eu aş găsi nimerit, dragul meu Jean-Frédéric - răspunse ea, privindu-l drept în faţă cu ochii ei negri, pătrunzători - să mai presărăm ceva sare în petrecerile noastre. În ultima vreme am devenit tare plicticoşi.

Deasupra capetelor lor, drept în faţa lui Maurepas, atârna portretul lui Franklin de Duplessis; după încheierea alianţei îl atârnase aici, la Versailles. Iubita lui contesă dovedise intuiţie justă în chestiunea rebelului din ţinuturile îndepărtate, probabil că va avea dreptate şi în chestiunea lui Toutou al ei. Interzicerea lui Louis era într-adevăr prea pedantă; nu o va putea menţine. În timpuri atât de luminate, nu trebuia să se dea importanţă unei mici comedii care-şi bătea joc de o primă noapte nereuşită. El, Maurepas, era dator renumelui său faţă de posteritate să se dezică în această chestiune de elevul său. Louis nu va îndrăzni să i-o ia în nume de rău; după insulta ce i-o adusese în faţa austriecei, se simţea cu siguranţă vinovat.

Luă un alt cornuleţ, dădu o bucăţică pisicii Gris-Gris, care o mirosi şi se îndepărtă.

— Va să zică, vrei să inviţi iar pe Toutou al dumitale la *Hôtel Phélipeau,* cumpăni el cu glas tare.

— Dar nu la *Hôtel Phélipeau,* răspunse ea vioi. Vechiul, prăfuitul palat ar fi un cadru nepotrivit pentru o piesă de vervă şi spirit. Bineînţeles că Toutou va trebui să citească aici. Chiar aici, unde şezi dumneata, dragul meu Jean-Frédéric.

„Pe sufletul meu, dacă am vreunul!” îşi zise Maurepas şi se dădu fără să vrea puţin înapoi. Îşi cunoştea contesa şi de la început ştiuse că vă voi ca piesă să fie citită tocmai aici, în imediata apropiere a tânărului, pedantului monarh.

— Ai întotdeauna idei atât de originale, suspină el.

— Am ştiut că ideea mea o să-ţi placă, răspunse ea. Sunt sigură că vei petrece o seară plăcută.

Bătrânul se sperie.

— Cum, *madame?* - întrebă el - contezi pe prezenţa mea? Nu va interpreta regele prea-creştin aceasta ca o îndrăzneală?

— Lumea şi cu mine te apreciem tocmai pentru îndrăzneala dumitale.

Îi sărută mâna.

— Dacă munca îmi va permite, *madame* - zise el - îmi va face plăcere să apar pentru un sfert do oră.

Când Pierre primi invitaţia să-şi citească piesa la Versailles, în cercul din imediata apropiere a regelui care a interzis-o, abia îşi mai putu stăpâni bucuria. Şi Vaudreuil şi Désirée găsiră că această lectură însemna un mare pas înainte. Pierre era sigur că va citi mai bine ca niciodată. Dorea ca Gudin, cronicarul său, să fie martor al desăvârşitei sale interpretări şi, pe când de obicei se ferea să introducă în marile case al căror oaspete era rude sau prieteni de-ai lui, de astă dată ceru contesei voie să vină împreună cu Philippe Gudin.

Citi într-adevăr cu avânt şi ştiu să-şi prezinte atât de clar comedia, încât o vedeau înaintea ochilor de parcă ar fi fost reprezentată pe scenă. Descrise situaţiile nuanţat, făcând şi gesturi, şi fiecare din personajele sale îşi trăia viaţa sa proprie. Ascultătorii erau fermecaţi, aplaudau, îl felicitau şi, pentru fiecare cuvânt al lor, el avu un răspuns nimerit, spiritual.

Gudin înregistra totul, beat de entuziasm, şi fraze mari se năşteau într-însul pentru opul lui *Istoria scriitorului şi omului de stat Beaumarchais.* Ce creator, ce inteligenţă, ce artist! Aşa trebuie să fi fost când rapsodul Homer recita locuitorilor insulelor greceşti cânturile sale, aşa când Horaţiu recita prietenilor odele sale nemuritoare.

Maurepas îşi făcu apariţia abia după ce lectura începuse de mult. Era dichisit cu îngrijire, dar în halat de noapte şi se arătă surprins.

— Voiam numai să-ţi spun noapte bună, scumpo - zise el - nu ştiam că ai musafiri. Apoi se lăsă înduplecat să rămână, ascultă, plescăi uşor din limbă, aplaudă apăsat cu mâinile sale uscate, zise: Foarte drăguţ, asta aţi nimerit-o foarte bine, dragul meu Pierre.

Era un amator pasionat de teatru, ştia să aprecieze lucrarea cizelată a lui Pierre. Se simţi transpus în tinereţea sa, în epoca regenţei, când lumea se pricepea să îmbine spiritul, frivolitatea şi comedia într-un mod de care prezentul, mai barbar, mai superstiţios, nu avea nici o idee. Dar existau şi excepţii; acest Pierre mai ştia câte ceva. Ar fi meritat să trăiască în vremurile acelea bune, vechi. Şi desigur că ar fi fost mort acum, căci din vremea aceea nu mai trăiau decât el şi bătrânul Richelieu.

Cu cât Pierre citea, cu atât i se părea mai vinovată atitudinea elevului său. Acest Louis al şaisprezecelea era blând şi ascultător, dar uneori neaşteptat de greoi şi încăpăţânat. Iată, în loc să fie bucuros că în timpul domniei sale a apărut o asemenea comedie, se încleşta într-o ură moralizatoare împotriva nostimei piese şi-l făcea pe el, Maurepas, de râs în faţa posterităţii. Nu, această interdicţie nu trebuia să rămână în picioare. Poate că un timp Louis va mai reuşi să ţină piesa departe de scenă, pentru că e tare încăpăţânat. Dar nu prea mult timp, căci el, Maurepas, e

foarte hotărât să mai asiste la reprezentarea acestei drăguţe comedii la *Théâtre Français.*

Contesa observase cu plăcere cât de mult îl interesa pe Maurepas lectura lui Pierre. Se apropie de el, împreună cu Pierre, şi întrebă:

— Nu găseşti şi dumneata, Jean-Frédéric, că locul acestei minunate comedii e pe scenă?

Maurepas se simţi îndrăzneţ şi tânăr, ca pe vremea când preluase - avea pe atunci abia şaptezeci de ani - postul de prim-ministru. Cine a îndrăznit să ţină piept marchizei de Pompadour va putea, la urma-urmei, să lupte şi cu Louis al şaisprezecelea.

— *Madame,* ai dreptate, zise el galant. Se gândi un moment, apoi se adresă lui Pierre şi zise şiret şi diplomatic: Dacă, de pildă, vreunul din prietenii dumneavoastră suspuşi s-ar hotărî să pună în scenă pentru un public ales fermecătoarea dumneavoastră piesă, cred că Coroana ar închide ochii mâniată, dar numai mâniată, aşa cum n-a binevoit nici să observe prezenţa ereticului Voltaire în capitala ei.

— Mă sfătuiţi...? întrebă Pierre, plin de speranţă.

— Nu vă sfătuiesc nimic, *monsieur,* îi ripostă Maurepas. Ceea ce am exprimat acum erau gândurile răzleţe ale unui particular care înţelege farmecul impertinenţei. Astăzi numai noi, bătrânii, mai pricepem asta. După cum ştiţi, dragul meu, din pricina unei epigrame am stat un sfert de veac în surghiun. Ce vremuri... Noi socoteam pe atunci că un pic de îndrăzneală e un ingredient subînţeles al oricărei activităţi scriitoriceşti. *Figaro* al dumneavoastră mi-a amintit de acele vremuri, domnule coleg.

Vaudreuil era bucuros să-l ajute pe Pierre. Era foarte bine dispus. Noul ministru de Război, contele Ségur, îi promisese

pe curând comanda în Bretagne, iar dacă înainte de asta mai reuşea să se ţină de cuvânt, să obţină montarea spectacolului cu *Figaro,* astfel încât să plece din Paris cu ceva senzaţional, era tare bine.

Toată „clica mov” se puse cu zel pe lucru. Reprezentaţia lui *Figaro* urma să aibă loc la o serbare particulară, cu ocazia aniversării zilei de naştere a prinţului Charles. Gabrielle obţinu de la intendentul operei să le pună la dispoziţie una din cele mai inimoase săli ale regatului, cea de la *Hôtel des Menus Plaisirs*; că acest mic palat era proprietatea regelui dădea şi mai mult haz glumei.

Pierre se însărcină să conducă nu numai repetiţiile, ci să se îngrijească şi de tot ce privea reprezentaţia. Deoarece, dintr-o vorbă aruncată de Vaudreuil, dedusese că Gabrielle de Polignac, care juca rolul gazdei la serbare, iarăşi nu avea bani, plăti zâmbind cheltuielile repetiţiilor din propriul său buzunar, ca şi cum aşa ceva ar fi fost de la sine înţeles. Şi nu era puţin: când artiştii de la *Théâtre Français* luau în studiu piese pentru reprezentaţiile particulare ale Curţii, cereau de fiecare repetiţie un onorar de o mie cinci sute de livre.

Pierre se îngriji chiar şi de biletele de invitaţie. Puse să le tipărească pe un carton de lux, produs special de fabricile sale de hârtie. Pe coperta invitaţiei era înfăţişat Figaro. Îmbrăcat spanioleşte, elegant, cam şui şi foarte comic, se înclina cu chitara în mână, părul îl purta în plasă, în jurul gâtului i se încolăcea neglijent basmaua roşie de mătase, iar un citat din *Bărbierul* anunţa, vesel şi batjocoritor: „*Eh, parbleu, j’y suis,* - la naiba, iată-mă-s”.

Invitaţiile erau distribuite în taină, cu un zâmbet semnificativ, iar artiştilor li se ceru să păstreze discreţie, dar agitaţia şi şoaptele pricinuiră ceea ce trebuiau să pricinuiască: de atâta „pst, pst”, tot oraşul află în curând

despre eveniment.

Şeful poliţiei se afla în faţa unei dileme. Reprezentaţia nu corespundea, prudent exprimat, dorinţelor regelui şi autorizaţia obligatorie nici nu fusese cerută. Pe de altă parte, rolurile fuseseră distribuite artiştilor de la *Théâtre Français* de către intendentul reginei, iar repetiţiile aveau loc cu ştirea şi, probabil, din dorinţa reginei. Cine se amestecă în petrecerile „clicii mov” îşi frigea uşor degetele. *Monsieur* Lenoir era îngrijorat. Era foarte posibil ca, indiferent dacă permitea sau interzicea reprezentaţia, cearta perechii regale să se soldeze cu concedierea sa.

Încercă să se sfătuiască şi cu Maurepas. Găsi prea puţin ajutor.

— Dar nimeni n-a cerut autorizaţia dumneavoastră? întrebă bătrânul cu o falsă uimire, şi adăugă clătinând din cap: Domnii îşi fac într-adevăr viaţa prea uşoară.

— S-o interzic deci? întrebă *monsieur* Lenoir plin de speranţă.

— Atunci te-ai aranjat în ochii reginei, răspunse Maurepas.

— O situaţie delicată, reflectă necăjit *monsieur* Lenoir.

— Asta aşa e, dragul meu, zise compătimitor Maurepas. N-aş vrea să fiu în locul dumitale.

Între timp, la *Menus Plaisirs* se făceau repetiţiile. Mulţi domni şi doamne, care aveau relaţii cu „clica mov” rugară să li se permită să asiste la vreo repetiţie. Se repeta mult. La ultimele repetiţii multe scene se prezentau tot aşa de bine ca la reprezentaţie, iar spectatorii care se aflau de faţă aplaudau.

Şi *monsieur* Lenormant asistă la o repetiţie, tăcut şi pe ascuns. Simţi în toate mădularele farmecul ce izvora din piesă şi din reprezentaţie şi tot spiritul de necuviinţă, subversiv, de răzvrătire a simţurilor şi a minţii. O văzu pe

Désirée în costumul de paj, alb, brodat cu argint, capul de băiat frumos, obraznic sub pălăria cu pene, cu mantila uşoară, albastră, aruncată peste umăr. Vedea cum se transforma în fată, asculta cum cântă romanţa cu vocea ei puţin aspră care-l înfiora. Se simţea nărod cu noua sa prietenă Olivier. Cât era de stângace faţă de graţioasa, îndrăzneaţa, minunat de vioaia Désirée. Cât era de ridicolă când se plângea că nesăţioasa Mesnard i-a sustras rolul lui Chérubin, cât era el de ridicol când o asculta. Îl cuprinse o dorinţă turbată după Désirée şi o poftă sălbatică să sară pe scenă şi s-o ucidă.

În ziua următoare se duse la Maurepas.

Vorbi de politică, de război, de afaceri. Povesti de repetiţiile lui *Figaro.*

— Este ciudat - spuse el - ce efect aţâţător are această comedie când e jucată pe scenă. Sentimente ca acelea pe care le stârneşte *Figaro* trebuie să-i fi stăpânit pe rebelii din Boston când au atacat vapoarele cu ceai şi ne-au făcut să intrăm în război cu Anglia.

Maurepas rânji.

— Ştiu - răspunse el - cât de tare îi poate influenţa teatrul pe oamenii cu fantezie. Dar ca această comedie fermecătoare să-i facă pe cei din „clica mov” să prade magaziile cu ceai, nu, dragul meu, asta n-o pot crede. Pierre al nostru întrebuinţează, pentru a avea efect, toate mijloacele, chiar şi puţină picanterie politică. De ce nu? Şi dacă blazaţii noştri din „clica mov” vor să se înfioare puţin, n-au decât.

— Dacă ar fi timpuri de pace - răspunse Lenormant - aş fi de acord cu dumneavoastră. Dar acum, după alianţă, în plin război pentru America, aceste scene sunt ca un îndemn la revoluţie. Vă rog, credeţi-mă, excelenţă.

— Nu - surâse Maurepas prietenos - nu pot să te cred,

dragul meu. Doctorul Franklin şi Figaro, bărbierul, asocierea mi se pare prea stranie.

— Dar cei doi se potrivesc unul cu celălalt, stărui Lenormant. Istoria i-a înhămat la acelaşi car. Se potrivesc de minune.

Şi, pentru că Maurepas continua să rânjească politicos şi neîncrezător, îi explică:

— Regele se teme ca alianţa să nu contribuie la transplantarea în ţara noastră a ideilor subversive din Vest. Chiar dumneavoastră mi-aţi spus-o, excelenţă. Acum; dacă o comedie ca *Figaro* are succes, regele va vedea în asta o dovadă a temeiniciei temerilor sate. Sunt sigur, excelenţă, că şi pe dumneavoastră v-ar năpădi asemenea gânduri, dacă aţi asista la o repetiţie.

Maurepas îl privi drept în obraz, surâzând.

— Dumneavoastră veţi apare în memoriile mele ca un domn de o prudenţă deosebită, spuse el.

Dar surâsul lui dispăru îndată după plecarea lui Charlot. Vorbăria lui Lenormant îl tulburase, deşi nu voia s-o recunoască. Îi era frig, cu toate cuverturile şi şalurile sale. Afirmarea gălăgioasă a unor idei este vulgară. Toate la timpul şi la locul potrivit. În singurătatea conacului de la Pontchartrain, fusese locul curajului, aici, la Versailles, era indicată o prudenţă înţeleaptă. Din cuvenita prudenţă l-a sacrificat pe prietenul său Turgot şi pe prietenul său Saint-Germain. Comparată cu asemenea sacrificii, ce importanţă mai avea amânarea pentru un timp oarecare a plăcutei datorii de a obţine reprezentarea comediei?

Pe de altă parte, nu era reacţionar şi nu voia să fie socotit că atare. Ar mai fi şi deplasat să se pună în calea reprezentării pe care el însuşi a încurajat-o. Abstracţie făcând de supărarea ce ar pricinui prin asta contesei.

Bătrânul diplomat căută o ieşire. O găsi.

Când avu următoarea conferinţă cu Louis, îi scăpă din servieta cu acte biletul de invitaţie la reprezentaţia de la *Menus Plaisirs.* Miopul Louis trase distrat biletul, se jucă uşor cu el, mecanic, se uită în treacăt la ilustraţia multicoloră, deveni atent, privi biletul mai de aproape. „La naiba iată-mă-s”, anunţa Figaro. Louis se posomorî.

— Ce este asta? întrebă el pe Maurepas.

— Pe cât văd - răspunse nevinovat ministrul - o invitaţie la serbarea pentru aniversarea zilei de naştere a prinţului Charles.

Louis voi să spună ceva violent, înghiţi în sec şi întrebă doar:

— Îmi puteţi împrumuta invitaţia?

— Desenul e reuşit, spuse Maurepas.

Era mulţumit de sine. Îşi făcuse datoria atât faţă de progres, cât şi faţă de tânărul său monarh.

Rămas singur, Louis privi lung invitaţia. „Artiştii de la *Théâtre Français* - contesa Polignac - cu ocazia aniversării zilei de naştere a alteţei sale regale prinţului Charles - la *Hôtel des Menus Plaisirs - Eh, parblej’ uy suis.”* Regele Franţei examină foarte minuţios figura cameristului Figaro, costumul său pestriţ, comic şi elegant, ghitara, plasa spaniolă pentru păr, basmaua roşie de mătase, obrazul impertinent, vesel.

Şi încă la *Menus Plaisirs,* gândi el. În propria mea casă. Ticăloşii! Haimanaua! În propria mea casă.

Chemă pe şeful poliţiei. Îi arătă indignat invitaţia „*La naiba, iată-mă-s”,* citi *Monsieur* Lenoir.

Afirmă că fusese şi el informat de serbarea proiectată în cinstea prinţului Charles. Primul său gând fusese s-o interzică. Pe de altă parte însă, serbarea urma să aibă loc într-un cerc intim, foarte select şi, vizibil, cu aprobarea majestăţii sale reginei şi prima lui grijă trebuia să fie,

bineînţeles, să ţină seama de starea ei. Astfel, el, Lenoir, se aflase în faţa unei probleme pe care n-o putuse rezolva. Dacă majestatea-sa nu l-ar fi chemat la raport, şi-ar fi permis chiar el să roage prea supus să i se dea un sfat.

Louis tăcea. Aluzia la starea Toinettei nu-i făcea plăcere.

— Permiteţi deci, sire, să interzic spectacolul? întrebă după o tăcere mai lungă, şeful poliţiei.

Louis şovăi câteva clipe şi, apoi, spuse răstit:

— Idioată întrebare, *monsieur.* Am declarat: Niciodată. Şeful poliţiei mele ar trebui să ştie atâta lucru, şi niciodată înseamnă niciodată.

Lenoir făcu o adâncă plecăciune şi dădu să se retragă. Dar Louis porunci:

— Stai, *monsieur,* mai aşteaptă...; se tot gândea cu ură: În propria mea casă! În cele din urmă îi porunci, răzbunător, lui Lenoir: Să nu interzici acum reprezentaţia. O vei interzice doar în ultimul moment!

— Cu plăcere, sire, răspunse Lenoir.

După plecarea lui Lenoir, Louis mai umblă câtva timp prin odaie, mânios, cu o înfăţişare autoritară. Treptat însă, trăsăturile sale se muiară. Se aşeză la birou, aruncă o privire absentă spre statuetele de porţelan ale autorilor săi preferaţi şi le anunţă: „Dar până la urmă tot va reuşi, acest Caron”.

Curioşii care se adunaseră în ziua reprezentaţiei, în faţă la *Hotel des Menus Plaisirs,* nu se păcăliseră. În curtea palatului fusese aşezat un rând dublu de lachei, purtând livreaua familiei Polignac, la poarta de intrare oaspeţii erau întâmpinaţi de intendentul Gabrielei, trăsurile erau bogat împodobite, iar cei ce coborau din ele erau purtătorii marilor, vechilor nume ale Franţei.

Prin crăpătura cortinei, Désirée examina publicul. Cu excepţia perechii regale, veniseră toţi cei ce fac

splendoarea Curţii. Désirée era încântată că obţinuse reprezentaţia cu atâtea şiretlicuri şi, până la urmă, din întâmplare. Era o plăcere mare, solemnă de a juca o asemenea piesă pentru această lume de domni şi doamne şi împotriva lor.

Désirée era mândră că se hotărâse să fie Chérubin şi nu Suzanne. Ştia că astăzi în Franţa nimeni nu putea juca mai bine ca dânsa înfrigurata, nebuloasa, arzătoarea dragoste a băiatului, ştia cât de frumoasă şi seducătoare părea în costumul ei de paj, ştia că reuşise să dea personajului acea doză de impertinenţă care-l împiedica să devină sentimental.

Într-una din loji, îl observă pe Lenormant. Venise într-adevăr, naiv şi neobrăzat, împreună cu Olivier, frumoasa, proasta gâsculiţă; voia să arate că o uitase pe ea, pe Désirée. Sărmanul Charlot, sărmanul, amărâtul, neputinciosul Charlot. Şi ea era fericită că făcuse atunci cea mai mare prostie a vieţii ei şi nu se mutase în castelul Étioles, trecând pe sub poarta cu inscripţia cioplită în piatră: „*Vanitos, vanitatum vanitos”.*

Trecuseră zece minute peste ora de începere fixată, publicul se impacientă. Probabil că se aştepta încă persoana în cinstea căreia se juca piesa, prinţul Charles. Iată-l venind, tânăr, zâmbitor, obraznic, ştrengar. Fu salutat cu râsete zgomotoase.

Acum petrecerea putea începe. Dar mai trecură trei minute, cinci minute. Unii începuseră să bată din picioare şi se auzi şi vocea clară, obraznică a prinţului:

— Dar ce s-a întâmplat, dragii mei?

În sfârşit, ieşi în faţa cortinei unul din artişti, Préville-Figaro, în costumul ce-l mai văzuseră invitaţii. Era şi un prolog? Se aplaudă, se face linişte. Nu era un prolog. Dimpotrivă, Préville-Figaro declară cu o voce voit calmă,

dar care nu-şi ascundea profunda indignare:

— Domnilor şi doamnelor, vă rugăm să ne acordaţi atenţie. Chiar acum mi s-a predat un ordin scris al majestăţii-sale regelui. Cu acest ordin ni se interzice, sub pedeapsa dizgraţiei majestăţii-sale, să reprezentăm comedia *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro,* în orice formă şi indiferent cine ar fi organizat acest spectacol. Reprezentaţia noastră, deci, nu poate avea loc. Vă rugăm, domnilor şi doamnelor, să ne scuzaţi.

Un moment se lăsă o tăcere profundă. Apoi răsună o fluierătură stridentă din partea prinţului Charles şi apoi o voce grosolană, puternică zise:

— Nemaiauzit, asta e tiranie.

Era vocea lui Jules de Polignac.

Apoi tot publicul, toţi domnii şi doamnele dichisite începură să strige, să fluiere şi într-una se auzea: „Domnie a bunului plac, tiranie”. Pierre însă strigă în mijlocul acestui tumult:

— Liniştiţi-vă, domnilor şi doamnelor. Cortina n-a căzut încă peste această *Zi de pomină.*

Pe ducele de Richelieu îl costase o mare sforţare să vină la reprezentaţie, căci era tare bătrân. Dar ceea ce se întâmplase acum îl învioră. Pe când îşi conducea tânăra soţie spre ieşire, zise fiului său de şaizeci şi trei de ani, ducele de Fronsac:

— Vezi, băiete, sub Louis al patrusprezecelea am tăcut din gură, sub al cincisprezecelea am mârâit uşor, sub al şaisprezecelea ţipăm.

În faţa teatrului mai staţionau mulţi curioşi. Repetară strigătele oaspeţilor dezamăgiţi. Într-una se auzea: „Domnie a bunului plac, tiranie”, şi seara se auzea prin taverne şi cafenele: „Ni-l interzice pe Beaumarchais al nostru. Despotism, domnie a bunului plac, tiranie.”

CAPITOLUL III

F I G A R O

În acea primăvară timpurie, doctorul Franklin înfăptui ceea ce îşi dorise de cum zărise hotelul Valentinois şi „Grădina”: puse stăpânire şi pe clădirea principală, ca liniştea plăcută a reşedinţei sale să nu mai fie tulburată de prezenţa străinilor.

Domnul de Chaumont nu numai că-i cedase fără chirie aripa în care locuia, dar în general se dovedise a fi un proprietar deosebit de prevenitor, ceea ce îl obligase şi pe Franklin să se arate plin de consideraţie faţă de el. Acum, când doctorul se aşeza pe banca sa preferată, de sub fagul cel mare, privind cu drag cursul apei şi Parisul gri-argintiu, nu mai avea să se teamă că amabila lui gazdă îl va antrena într-o discuţie lungă, politicoasă şi fără nici un rost. Acum avea loc destul ca să se gospodărească, să-şi aşeze după plac cărţile şi numeroasele obiecte necesare confortului său. Nu mai era obligat să intre în biblioteca zisă cafenie decât dacă lucra cu colegii săi şi se putea scuti de neplăcerea de a contempla şi în alte ocazii mizerabilul tablou ce-l reprezenta pe onoratul său prieten Washington pe un câmp de luptă însângerat.

Domnul de Chaumont cerea o chirie mică pentru întreaga

casă; fusese uşor să ajungă la o înţelegere cu el. Domnul Adams însă exprimase oarecare îndoieli. Socotea că nu se cuvine ca reprezentanţii tinerei şi virtuoasei republici să locuiască atât de confortabil şi de somptuos. Totuşi, acceptase în cele din urmă pentru că, în ciuda divergenţelor dintre ei, îl stima pe Franklin.

În sinea sa, domnul Adams se miră că bătrânul doctor se ostenea atât de mult să mărească şi să amenajeze locuinţa sa din Passy. Nu bănuia oare că şederea sa în Franţa nu va mai dura mult? Dar la concluzia asta bătrânul trebuia lăsat să ajungă singur. Cât timp mai erau împreună, Adams se străduia să fie un colocatar plăcut; nu se impunea şi căuta societatea lui Franklin numai atunci când era nevoie.

Astfel, Franklin se putea bucura în linişte de plăcerile casei sale cu grădină şi de frumuseţea verii timpurii. Şedea sub fagul preferat şi medita. Citea din cărţile preferate. Se plimba prin grădină cu doamna Helvetius şi doamna Brillon. Primea scrisori lungi, interesante de la Erasmus Darwin[1], de la doctorul Ingenhousz, de la John Pringle, de la mulţi alţi prieteni şi le răspundea pe larg. Găsea că era plăcut să trăieşti pe acest pământ, în ciuda colegilor, în ciuda Congresului.

Liniştea plăcută a casei spaţioase trezea în Franklin dorul după nepotul său cel mai tânăr, după micul Benjamin Bache. Rectorul internatului din Geneva raporta că tânărul se dezvolta minunat şi progresa la învăţătură. Scrisorile pe care băiatul le scria regulat într-o franţuzească copilărească, dar curentă, erau o adevărată bucurie pentru bătrân. Acum, după ce-şi pusese la punct încăpătoarea locuinţă, găsea că şederea lui Benjamin la Geneva durase destul şi că putea învăţa mai departe aci. Zâmbind de

[1] Erasmus Darwin, (n. 12 decembrie 1731 - d. 18 aprilie 1802), bunicul lui Charles Darwin, a fost un botanist, zoolog și doctor englez.

pretextul cusut cu aţă albă al dorului său, îl rugă pe rectorul din Geneva să-i trimită înapoi nepotul, însoţit de un om de încredere.

În vara aceasta, Franklin făcu mult pentru sănătatea sa. Se sili să urce şi să coboare terasele grădinii şi înotă în Sena. De trei ori pe săptămână stătea câte două ore în baia caldă.

Atunci venea tânărul William, se aşeza lângă el şi stăteau de vorbă. Uneori intra domnul de la Motte cu o întrebare şi se întâmpla să-l reţină şi pe el. Astfel, cei doi tineri şedeau pe capacul de lemn al căzii, vorbeau pe îndelete şi cu subînţelesuri despre treburile „grădinii” şi ale lumii şi bătrânul se bucura de apa caldă şi de conversaţie.

Într-o seară, pe când William, şezând pe capacul căzii, flecărea cu bunicul, îi dădu să înţeleagă că are ceva pe inimă. După oarecari insistenţe ale bătrânului, mărturisi că întreţinea legături cu o franţuzoaică foarte drăguţă.

— Ei, da - spuse doctorul - dorinţa trupului este, dintre toate instinctele, cel mai puternic. Ar trebui stăpânit, dar este scuzabil dacă nu reuşeşti totdeauna să-l înfrânezi.

Tânărul făcu o mutră nostimă, stânjenită, şi spuse şovăind că nu numai păcatul în sine îl apasă; din nenorocire, a avut şi urmări: Blanchette este însărcinată.

Omul din baie rămase un timp pe gânduri.

— Blanchette? întrebă el, care Blanchette? O cunosc?

— Cred că da - răspunse William este vorba de Blanchette Caillot.

Franklin auzi aceasta cu o oarecare nemulţumire. *Monsieur* Caillot, tatăl lui Blanchette, era un funcţionar al concesionarului de impozite Framentin, care se ocupa şi cu furnituri pentru America. Familia Caillot era o familie onorabilă şi se putea aştepta la neplăceri. Se cam grăbea tânărul William. El avusese douăzeci şi trei de ani când îl

zămislise pe William al său; iar William avusese vreo douăzeci şi opt când devenise tatăl acestui tânăr. Acesta nu împlinise încă nouăsprezece ani şi se şi străduia să-l facă străbunic. Evident, erau acum în Franţa.

Franklin n-ar fi văzut cu ochi buni dacă tânărul său nepot s-ar fi căsătorit cu o franţuzoaică dintr-o familie fără avere, dar hotărâse în sinea lui să cedeze dacă tânărul ar insista.

— O întrebare directă, spuse el după un timp. Oare trebuie neapărat să faci copii?

William tăcu puţin, apoi spuse:

— E atât de drăguţă, bunicule.

Franklin se nelinişti. Părea că băiatul voia să se însoare.

— Şi ce te gândeşti să faci mai departe? întrebă el.

— Crezi că trebuie să o iau de nevastă? întrebă William plouat. Nu am nici nouăsprezece ani.

În sinea lui, Franklin respiră uşurat şi aprobă înţelepciunea de care dădea dovadă nepotul său. Pe de altă parte, evitarea scandalului va costa o sumă frumuşică de bani, iar el cheltuise mult cu mărirea casei.

— Şi cum îţi închipui că o să meargă lucrurile mai departe? repetă el întrebarea.

— Ne gândeam - spuse William - să vorbească Blanchette cu mama ei. Nu-i va fi uşor, dar altfel nu se poate. Şi apoi ne gândeam ca să vină doamna Caillot la tine şi tu să discuţi cu ea ce este de făcut.

— Aşadar, lăsaţi tot greul pe alţii? zise Franklin. Voi vă faceţi plăcerea, iar restul să-l aranjăm noi, doamna Caillot şi cu mine.

Tânărul părea stânjenit, dar nicidecum nefericit, ba zâmbea chiar.

— Ce pot face fără ajutorul tău? întrebă el. Şi apoi, ce poate face Blanchette? Şi declară din nou, entuziasmat: E atât de încântătoare şi a învăţat chiar şi englezeşte puţin.

— Trimite-mi-o pe madame Caillot, oftă Franklin. Dar anunţ-o dinainte că sunt foarte amărât şi supărat, adăugă el şi zâmbi.

Când rămase singur, pe faţa lui puternică se aşternu îngândurarea, era mânios şi totodată amuzat. Cugetă cât de asemănătoare era soarta Franklinilor, a bunicului, a tatălui şi a fiului. De fiecare dată fiii dăruiau taţilor urmaşi nelegitimi şi de fiecare dată îi mâhneau.

Şi pe William trădătorul îl mâhnise purtarea fiului său, mai mult chiar, îi zdrobise inima. Franklin simţea o satisfacţie răutăcioasă la gândul că fiul său William îndurase de la propriul său copil aceeaşi durere pe care i-o pricinuise el lui. Tânărului William nu-i fusese uşor să se despartă de tatăl său când Franklin îl luase cu el, să-l ducă în Franţa; se vărsaseră multe lacrimi atunci la Perth-Amboy, când se despărţiseră. Dar, mai târziu, în ajunul plecării din America, tânărul William scrisese din proprie iniţiativă tatălui său o scrisoare de desolidarizare clară şi hotărâtă. Îi dăduse tatălui său lovitura pe care acesta o meritase şi se lepădase de el cu aceeaşi hotărâre cu care trădătorul William îl părăsise pe bătrânul Franklin.

Franklinii avuseseră nepoţi de la fiii lor, dar noroc nu avuseseră cu aceşti fii nelegitimi, chiar dacă îi adoptau. „Zeii sunt drepţi! Din veselele noastre păcate ne făuresc pedeapsa.” Franklin nu avea o deosebită slăbiciune pentru Shakespeare, dar versurile acestea erau bune, pline de adânci înţelesuri.

Peste două zile, *madame* Caillot şi domnişoara Blanchette făcură doctorului vizita convenită. Blanchette era, într-adevăr o fată foarte drăguţă. Şi *madame* Caillot era plăcută la vedere, dar cam rotofeie. Franklin preţuia însă formele pline şi *madame* Caillot îi plăcu. Văzu însă asemănarea dintre mamă şi fiică şi fu sigur că şi subţirica

Blanchette va fi foarte grasă, încă înainte de a împlini treizeci de ani. Se întreba dacă entuziasmul lui William pentru ea ar mai dăinui, dacă ar avea experienţa sa şi dacă ar trage concluziile juste de pe urma asemănării dintre mamă şi fiică.

Madame Caillot istorisi că, după o noapte grea, nedormită, acceptase situaţia; altceva ce putea face? Dar nu îndrăznise încă să-l pună pe domnul Caillot la curent cu groaznica întâmplare. Era înspăimântată când se gândea cât de zdruncinat va fi domnul Caillot. Speranţa cea mai dragă i se va nărui, se va înfuria şi se va văicări, rând pe rând. Obrajii doamnei Caillot tresăreau, toată grăsimea tremura pe ea, plânse din belşug. Apoi, gândindu-se că domnul Caillot era în serviciul concesionarului de impozite Fromentin care avea mari contracte de furnituri pentru America, se grăbi să declare că, cu toată această întâmplare, domnul Caillot va continua, bineînţeles, să fie devotat cauzei americane; ea şi Blanchette, însă, vor avea multe de îndurat.

Îl asigură cu un potop de cuvinte cât era de tulburată de faptul că datora onoarea acestei lungi convorbiri cu marele doctor „Franquelin” unei împrejurări atât de triste. Dar, s-ar putea ca trista întâmplare să fie aducătoare de bucurii. Socotea că o neîntârziată căsătorie a îndrăgostiţilor ar fi cea mai bună soluţie. S-ar bucura nespus că tânărul domn „Franquelin”, un tânăr domn atât de simpatic şi cu asemenea perspective, să-i fie ginere şi i-ar ierta de îndată graba. Franklin răspunse prietenos, dar hotărât, că tânărul se va înapoia probabil curând în America, iar el, Franklin, nu i-ar putea recomanda în nici un chip drăgălaşei domnişoare Caillot să se despartă pentru totdeauna de părinţii ei. Doamna Caillot dădu a înţelege că poate ar învinge această durere, dar doctorul se menţinu răbdător la

punctul său de vedere şi, după oarecare rezistenţă, mama renunţă la acest proiect. Franklin avea impresia că doamna Caillot era o femeie rezonabilă şi că durerea ei era, în bună parte, compensată de sentimentul că nenorocirea i-o pricinuise nepotul lui Franklin.

Blanchette vorbi puţin, privind mereu cu tandreţă şi admiraţie la vestitul bunic al iubitului ei. Se vedea că nu regreta de loc cele întâmplate, zâmbea încântată şi puţin ştrengăreşte, ca şi cum i-ar fi reuşit o farsă îndrăzneaţă.

După multe discuţii, se căzu de acord ca Blanchette să se retragă la timpul potrivit, adică peste două, trei luni, la ţară. Doamna Caillot avea o soră care locuia nu departe de Le Hâvre, acolo Blanchette avea să se simtă bine. Gândul efortului ce o va costa să se destăinuiască sorei sale o făcu bineînţeles pe doamna Caillot să geamă şi să plângă din nou. Acum, de altfel, şi tăcuta Blanchette deveni vorbăreaţă şi-l rugă, linguşindu-se, pe doctorul Franklin, să-i permită lui William să o viziteze cât mai des în singurătatea ei.

Madame Caillot începu să vorbească de greutăţile materiale pe care i le crea situaţia. Vorbea într-o franţuzească grăbită şi cu ocolişuri, iar Franklin nu înţelegea decât o mică parte din ce spunea. Pricepu însă că era vorba de bani şi declară că va lua asupra sa latura financiară. Socotea că cheltuielile şederii celor două doamne în Normandia şi cele din primii trei ani după naşterea copilului ar putea fi acoperite cu aproximativ opt sute livre; la nevoie, era dispus să meargă până la o mie livre. *Madame* Caillot regretă că trebuie să discute asemenea chestiuni materiale cu liberatorul Americii.

Apoi Franklin arătă că înţelege ca copilul să fie legitimat. N-avea nimic împotrivă ca nepotul său să-l adopte cândva; dar dacă cumva domnişoara Blanchette s-ar căsători mai înainte, poate că soţul ei s-ar îngriji de legitimare. O lăsa pe

madame Caillot să hotărască; se bucura că făcuse cunoştinţă cu o femeie atât de înţelegătoare.

Femeile statură mai mult de o oră. La despărţire, *madame* Caillot mai trase un ropot de plâns. *Mademoiselle* Blanchette sărută duios mâna bunicului iubitului ei, făcu o reverenţă adâncă şi plină de respect, apoi spuse surâzând, în engleză, că îi mulţumeşte.

O dată cu sosirea următorului vas, Franklin primi ştirea că Eliza Franklin, născută Downs, soţia fiului său William, a guvernatorului, a trădătorului, murise. Nu-şi mai văzuse bărbatul de mulţi ani, de când era închis. Iar William era pesemne tare amărât că Eliza murise atât de părăsită, atât de însingurată.

Pe el, ştirea îl duru. Ţinuse la nora sa Eliza. Căsătoria cu William nu fusese o afacere bună pentru ca. Se trăgea dintr-o familie cu vază din Indiile Apusene şi adusese un aport important în această căsătorie, un fizic plăcut, o minte sănătoasă, maniere alese, bani mulţi. În schimb, William o părăsise în nevoie, când silise Congresul, prin atitudinea lui prostesc-obraznică, să-l aresteze. Bătrânul îi trimisese atunci nurorii sale ceva bani; şaizeci de dolari, îşi amintea exact, mai mult ar fi fost prea mult şi ar fi stârnit comentarii răuvoitoare. Îşi amintea şi de răspunsul ei, o scrisoare modestă, plină de respect şi de recunoştinţă, plină de rugăminţi timide pentru bărbatul ei; fusese o scrisoare emoţionantă. Şi acum ea era moartă, iar deţinutul William nu mai avea pe nimeni.

William ar fi putut face în aşa fel ca soţia lui să nu moară despărţită de el. Congresul îl tratase destul de blând, din consideraţie pentru doctorul Franklin. Dar William silise de-a dreptul Congresul, prin încăpăţânare şi obrăznicie, să ia măsuri mai aspre. Eliberat pe cuvânt, se îmbătase în

societatea unor prieteni de idei, rostise insulte prosteşti împotriva celor treisprezece state şi ameninţase cu spânzurătoarea pe gardienii care îl îndemnau politicos la ordine. Şi dacă nu fusese eliberat în ultimii doi ani în cadrul schimbului de prizonieri, singur vinovat era numai el, cu obrăznicia lui îndărătnică.

Închisoarea din Litchfield nu era un loc de şedere plăcut, gândurile pricinuite băiatului de vestea morţii soţiei sale fuseseră, fără îndoială, negre şi amare. Dacă cu prilejul acestei morţi îşi făcuse cumva bilanţul vieţii, trebuie să-şi fi zis că şi-o irosise pe degeaba. Aceasta cu toate că avusese perspectivele cele mai bune cu putinţă, mai bune decât le avusese el, bătrânul, precum şi titluri şi onoruri încă din vârsta cea mai fragedă. Nu se putea învinui decât pe sine însuşi de faptul că se înfundase în mod atât de ruşinos în mocirlă.

Franklin cugeta amărât, îndurerat. Căsnicia lui William rămăsese fără copii, ar putea să-i uşureze fiului multe din ceasurile grele dacă l-ar înştiinţa că tânărul William va deveni tată. Dar n-o să-i facă această plăcere, nu, el nu-i va uşura trădătorului viaţa cu nimic.

Benjamin Franklin era un om drept şi se străduia să cântărească motivele celorlalţi, chiar dacă faptele lor îl supărau. Dar când era vorba de americani care ţineau parte unui rege de nimic şi miniştrilor săi tâmpiţi, nu mai putea fi drept. Şi dacă fiul său, băiatul său, era de partea lor, cu atât mai mult nu voia să fie drept. Nici nu mai era aşa de tânăr, avea aproape cincizeci de ani, ar fi putut fi mai deştept. Ar fi trebuit să fie mai deştept încă de la început. Suntem cu toţii oameni, supuşi greşelii, părerile noastre sunt de cele mai multe ori determinate de împrejurări din afara noastră. El însuşi, Franklin, intervenise ca tânărul să fie numit guvernator regal; era de înţeles că băiatul voise să continue

să creadă în cauza celui a cărui pâine o mânca. Dar ar fi putut rămâne neutru, n-ar fi trebuit să ridice armele împotriva tatălui său.

Conflictele între părinţi şi copii nu erau rare în aceste vremuri. Fiica prietenului său Otis fugise cu un maior englez; nici bătrânului Otis nu-i fusese uşor.

Lui Franklin îi părea rău de fiul său William, dar durerea şi compătimirea erau înecate de mânie. Îl iubea pe fiul său William, dar îl şi ura ca pe nimeni altul pe lume. Nu era felul lui Benjamin Franklin să-şi impună sfatul celor care i-l respingeau. Dar pentru băiat făcuse tot ce putuse, îşi tocise gura cu argumente obiective, sfaturi binevoitoare şi ameninţări furioase. Şi băiatul nu-l ascultase. Era curtean până în măduva oaselor, înfumurat şi închipuit ca oricare filfizon de la Versailles. Era de râs, dar era şi de plâns: el se găsise să facă pe curteanul, William, William al său, fiul Barbarei, servitoarea. Lăudărosul, prostul, caraghiosul, merita să zacă la Litchfield în timp ce soţia lui murea la Perth-Amboy. Găsea că i se cuvine şi se bucura că fiul său William trebuia s-o îndure şi pe asta.

Deodată îi veni în minte figura prietenului său Dubourg care se oprise deodată pe când cita unul din proverbele sale latineşti şi dusese speriat mâna la gură. Proverbul însă spunea: „*Acerrima proximorum odia:* cea mai înverşunată ură este aceea dintre rude”.

Îl ura băiatul? Da. Altfel nu ar fi făcut atâta zarvă când trecuse la duşmani. Provocase chiar amânarea propriei sale eliberări în cadrul schimbului, numai ca să-l mâhnească. Ştia, fără îndoială, că scrisorile îi erau interceptate şi totuşi trimisese pe ascuns din închisoare scrisori inutile, prosteşti şi provocatoare, care să asigure Londra de credinţa lui nestrămutată faţă de rege. Voia să arate tuturor: sunt altfel decât tatăl meu, nu vreau să am nimic de-a face cu el.

Meritase el, Franklin, una ca asta? Îl adusese de mic copil în casă, îl adoptase, îl luase cu el în călătorii, îl trimisese în Anglia să primească cea mai bună creştere posibilă, mai bună decât ar fi fost cu putinţă în America. Îl înscrisese la Oxford ca să-şi obţină titlurile acolo, îi procurase funcţii şi onoruri. Încă de la început vorbise cu el nu numai ca un tată cu fiul său, ci ca un prieten.

Mulţi îi spuseseră cât de mult îi seamănă băiatul, i-o spuseseră că să-l măgulească, fiindcă William arăta deosebit de bine, mai bine decât arătase el vreodată. William era înzestrat cu o eleganţă naturală care lui îi lipsea. De altfel, natura şi contactul continuu cu tatăl său îi dăduseră lui William mult din ceea ce îi era propriu lui Benjamin. William istorisea aceleaşi anecdote, cu aceeaşi intonaţie, poveştile acestea adesea îndrăzneţe şi fără perdea aveau un efect îndoit în gura elegantului guvernator. William îi semăna în multe, în umblet şi port, în nenumărate gesturi mărunte, în unduirea vocii, fiul său William acţionase în multe chestiuni neînsemnate aşa cum ar fi făcut-o şi el, dar în cele hotărâtoare se purtase îngrozitor, ca un trădător, prosteşte, laş, cu un egoism neruşinat. Faptul că îi semăna atât de mult şi era totuşi atât de diferit îl mânia şi mai mult împotriva fiului său. Nu-i plăceau cuvintele mari, dar în mai multe rânduri gândi: „mi-a călcat inima în picioare” şi „aşa-i trebuie, las să-l doară şi pe el inima”.

În această seară, Franklin bău mai mult ca în alte daţi, mai mult decât îi pria; bău să poată dormi. Totuşi, dormi greu şi prost, iar în dimineaţa următoare îl chinui guta. „Şi de asta e vinovat William”, gândi el, dar prinse din nou să zâmbească pe când gândea astfel.

Tânărul William Temple intră repede, plin de importanţă,

anunţând radios:

— A sosit, îl aduc.

Franklin pricepu: era bustul lui, opera de Houdon.

Bustul, cu soclul greu de piatră, fu cărat în biblioteca verde, camera preferată a lui Franklin. Stăteau toţi trei şi-l priveau: Franklin, tânărul William, de la Motte. Nici unul nu scoase o vorbă. N-ar fi avut nici un sens să spună ceva. După scurt timp, cei doi tineri se îndepărtară fără zgomot, de parcă ar fi fost înţeleşi, şi-l lăsară singur pe Franklin, singur cu bustul, cu gloria sa.

Bustul nu era mare şi totuşi domina odaia. Era realist. Iată craniul colţuros, zbârciturile adânci de-a curmezişul frunţii şi de-a lungul nasului, bărbia grea, punga mare a guşii, sprâncenele groase, creţurile adânci de sub ochi. Capul nu era înfrumuseţat, dar nu avea amănunte naturaliste. Era acel Benjamin Franklin pe care Parisul îl iubea şi îl admira. Opera nu avea nimic din acea artificialitate care, pornind de la Versailles, se împrăştiase peste toată lumea, fiecare părticică a capului era măreţie şi nobilă simplitate.

Franklin şedea în scaunul comod, fără putere, simţea în tot corpul că nu dormise noaptea precedentă. Capul alb de piatră cu ochi gânditori, dar vigilenţi şi capul viu, brun-roşietic cu ochi tulburi, se priveau unul pe altul. Care era adevăratul Franklin? Cel de marmură, cu seninătatea şi puritatea lui? Sau cel bătrân, gutos, cu carnea buhăită şi în descompunere, cu eczema, cu oboseala şi tulburarea sa lăuntrică?

Marmura nu spunea tot adevărul, marmura minţea. Bătrânul Benjamin Franklin nu era de loc senin, nicidecum plin de măreţie şi de demnitate. Era plin de pofte şi de patimi tulburi.

Crezuse că terminase odată pentru totdeauna cu

gândurile despre fiul său William, dar toată noaptea îl chinuiseră şi chiar acum, în faţa bustului, nu-i dădeau pace.

Anii de închisoare şi moartea soţiei îl vor fi cuminţit pe William. Se va purta mai puţin obraznic câtva timp, iar la următorul schimb de prizonieri va fi eliberat şi trimis pe teritoriul englez. Atunci va lupta cu îndoită îndârjire împotriva „rebelilor”, împotriva lui, a bătrânului. Iar ziarele englezeşti vor avea din nou ce scrie, cu câtă căldură şi vigoare apără guvernatorul Franklin cauza maiestăţii sale britanice şi cât de tragicomic era că bătrânul rebel Franklin nu reuşise să-l convingă nici măcar pe fiul său. William se va bucura cu răutate că-i poate pricinui o astfel de supărare.

Dar lui nici n-o să-i pese căci el, Benjamin Franklin, îl va smulge pe fiul său din gând şi din inimă.

L-a şi smuls. Se străduieşte din răsputeri să alunge gândurile despre William. Se încordează, ochiul priveşte mai dur, buzele se strâng, fără să vrea capătă expresia bustului său.

Dar asta nu ţine mult. Îl doare piciorul. Îşi scoate gheata şi ciorapul şi şi-l freacă gemând încetişor.

N-are rost să încerce să arunce asupra lui William vina pentru toate cele întâmplate. Acum, când ochii de piatră ai bustului sunt aţintiţi asupra lui, îşi dă seama că se înfurie pe sine când se înfurie pe William. L-a tratat foarte bine pe băiat, părinteşte, prieteneşte. A fost bine intenţionat când n-a permis ca băiatul să-şi cunoască vreodată mama. Dar asta fusese o greşeală, o mare greşeală.

Amintirea despre mamă, despre servitoarea Barbara, nu era o amintire plăcută. Servitoarea Barbara primea zece lire leafă pe an şi el îi mai dăduse două lire pe deasupra, poruncindu-i ca, sub nici un motiv, să nu-l lase pe copil să bănuiască cât de cât că ea îi era mamă. Acuma, când

vedea înaintea ochilor imaginea servitoarei Barbara, a femeii grase, urâte şi proaste, nu înţelegea cum de se putuse culca cu ea. Împins de poftele tinereţii, se culcase pe atunci cu destul de multe femei de felul ei; fuseseră legături rapide, sălbatice şi secrete, şi nici nu-i plăcuseră femeile acelea necioplite, servitoare şi curve. De câte ori nu-şi spusese dimineţile că se va stăpâni; dar seara alerga la ele. Îi era ruşine de Barbara pentru că îi era ruşine de sine însuşi. Mai avea şi motive obiective să-şi ascundă relaţiile cu ea; de s-ar fi aplicat legea, aşa cum era pe atunci buchea cărţii, s-ar fi cuvenit să primească douăzeci şi una de lovituri de bici la stâlpul infamiei din Philadelphia. Dar, şi fără o asemenea constrângere, ar fi ţinut-o pe slujnică ascunsă şi în întuneric, căci pe atunci era peste măsură de mândru şi înfumurat.

Barbara a rămas grea în luna martie a anului 1730; fusese de patru ori cu ea în martie acela şi când îşi amintea de luna decembrie a aceluiaşi an, de săptămânile de dinainte şi după naştere, era o amintire neplăcută. Barbara nu i se ridicase împotrivă; ar fi fost şi greu s-o facă, depindea cu totul de el. Acceptă suplimentul de două lire, dădu ascultare dorinţei, interdicţiei lui şi tăcu. Totuşi se aflase câte ceva, fusese atacat de multe ori cu aluzii făţişe pentru felul lui de viaţă şi, în cele din urmă, moartea slujnicei Barbara fusese o uşurare. El, care de obicei compunea cu plăcere epitafe, nu scrisese nimic pentru ea, nici versuri, nici proză; nu a pus nici o piatră pe mormântul ei; zăcea într-un ungher, care nu era însemnat cu nimic, îngropată şi uitată.

Voise, desigur, ca în felul acesta să-l împiedice pe fiul său să afle ceva despre mamă-sa, dar nu o putuse împiedica pe soţia lui, pe Deborah, să-i arunce băiatului, la mânie, cele mai grele vorbe de ruşine, să-i zică bastard, copil de pripas

şi să strige că de la fiul unei asemenea femei, al unei stricate, al unei târâturi, al unei curve, nici nu se putea aştepta la altceva. Cu timpul, totul se liniştise; în adâncul inimii, Deborah fusese doar o femeie bună şi, după ce-şi îndepărtase fiul din casă, cei doi se împăcaseră destul de bine. Iar dacă băiatul avusese de suferit şi îndurase vorbe de ocară, mai târziu Benjamin îl despăgubise cu prisosinţă pentru toate acestea; obţinuse ca regele şi universitatea să compenseze cu titluri şi onoruri insultele din trecut. Dar „bastardul” nu uitase: n-a mai vrut să înapoieze titlurile şi onorurile când i s-au cerut; s-a cramponat de ele cu îndârjire.

Franklin cel de piatră îl privea pe cel viu cu indulgenţă, patriarhal, cu înţelepciune. Pasiunile îi sunt date omului ca să se bucure de ele pe cât posibil fără a face rău altora. Fără erotică nu se poate concepe nici un om mare, nici un om de stat, nici un cercetător. Dar, cu toate că reuşise să stăpânească atâtea pasiuni şi să le reducă la justa lor valoare, pe acest instinct care îl chinuise din tinereţe, pe acest binecuvântat şi blestemat instinct, nu-l putuse drămui şi măsura aşa cum se cuvenea. Chiar şi acum, la şaptezeci şi doi de ani, tot nu învăţase încă să-l frâneze. Capul său mare putea uneori semăna cu cel de marmură din faţa lui, dar ce se petrecea în capul cel viu nu era totdeauna potrivit pentru ochii lumii.

Sigur că acum, la moartea Elizei, William îşi amintise de moartea mamei sale vitrege, de moartea soţiei bătrânului Benjamin. Şi ea murise singură, el, Franklin, era de cealaltă parte a oceanului. Atunci când îi comunicase moartea Deborei, William scrisese:

„Aş fi dorit mult să te fi întors în toamnă; cred că dezamăgirea că n-ai venit a întristat-o groaznic”.

Se însurase cu Deborah din calcul; nu mai voia să se lase

împins de poftele supărătoare şi de neînvins ale trupului spre mereu alte aventuri murdare şi avea nevoie de cineva care să-i îngrijească de casă şi avere. Fusese o căsnicie bună şi-şi iertaseră reciproc greşelile. Ea îl striga Pappy, până la urmă toată Philadelphia nu-i spunea decât Pappy, dar el nu-i arătase niciodată cu vreun cuvânt cât de mult îl supăra aceasta. Suportase şi alte greşeli ale ei. Pe de altă parte, el îi pricinuise, fără îndoială, suferinţe. Desigur că îi părea rău uneori când o lăsa şi pleca în călătorii atât de lungi. Dar nu-i propusese oare de fiecare dată să-l însoţească? Nu era vina lui dacă ea se temea atât de mult de răul de mare. În sinea lui însă, era, bineînţeles, mulţumit că rămânea acasă; Deborah nu era prezentabilă şi treburile lui, la Londra şi la Paris, nu ar fi mers mai bine datorită prezenţei ei. Dar nu lăsase să se întrezărească nimic din gândurile sale ascunse şi se străduise în fel şi chip să-i arate că ţine la ea.

N-a scris chiar şi un cântec pentru ea? Cu un zâmbet fugar, îşi aminti din nou versurile, avea o memorie desăvârşită: „Greşeli aveam cu toţii noi /Greşeli şi Debsy a mea are,/ Dar ale ei mărunte-s tare //Şi m-am obişnuit cu ele./ Nu-i greu să le îndur, şi-apoi / Nici nu le văd, ca pe-ale mele. // Chiar o prinţesă de-ar veni,/ Cu bani cât iarba câmpului, /S-o iau în locul lui Debsy,/ N-aş da-o în ruptul capului.”

Dar, în timp ce se străduia să-şi amintească versurile pentru Debsy, alte versuri îi răsunau în ureche, acelea pe care le făcuse pentru răposatul doctor Smith, duşmanul său: „Şi pe când e bunătatea întruchipată pentru toată lumea /pe aproape-l loveşte cu asprime în obraz”. Prostii! Niciodată n-a dat motiv bunei sale Debsy să se îndoiască de sinceritatea sentimentelor din versurile sale naive. Iar când era plecat, făcea totul ca să-i risipească îndoielile, o răsfăţa

cu scrisori, daruri şi atenţii de tot felul. Nu era posibil să fi bănuit vreodată că i-ar fi ruşine cu ea.

Era ciudat că, şi de data aceasta, soarta fiului său William o repeta pe a sa proprie. Murise şi Eliza lui William singură, ca şi Deborah a lui. Bătrânul scânci încet, cuprins de jale.

Iată-i pe amândoi în biblioteca verde, Franklin cel de piatră, pe soclu, cel viu în fotoliu. Se priveau unul pe altul, iar Franklin cel viu îşi freca şi îşi pipăia piciorul gol, care-l durea.

Sub bust era scris „Benjamin Franklin”, nimic altceva: sculptorul Houdon nu adăugase nici unul din atributele bombastice obişnuite. Benjamin: „fiul cel mai drag, fiu al norocului” însemna aceasta după *Biblie.* Toată lumea credea că făcuse cinste numelui său. Adevărat, cele mai multe lucruri le făcuse bine, norocul îl slujise, sufletul lui însă se bucurase arareori de harul ce se citea pe chipul de piatră.

Era bătrân, Benjamin Franklin, şi chinuit de suferinţe mărunte, avusese foarte multe succese şi era mai înţelept decât cei mai mulţi dintre oameni şi chiar mai virtuos, în înţelesul pe care îl dădea lumea virtuţii, şi era mai vicios decât cei mai mulţi oameni, căci era conştient când îşi camufla păcatele faţă de sine însuşi.

Oare, chipul acesta din faţa lui era adevăratul Franklin?

Desigur că Socrate nu a fost întotdeauna acel Socrate pe care ni-l prezintă Platon şi Xenofon. Dacă însă a fost măcar *câteodată* aşa, tot era mult. Şi *dacă* a fost câteodată aşa, atunci Socrate cel descris de Platon şi Xenofon este cel adevărat şi oricum ar fi fost în restul timpului, nu mai are importanţă.

Nu s-a pierdut nimic din ceea ce el, Benjamin Franklin, a fost cândva. Totul continua să trăiască în carnea lui care se ofilea, în oasele lui tot mai fragile, în pielea lui tot mai

zbârcită. Desfrânatul care se culca pe ascuns şi cu conştiinţa încărcată cu servitoarea Barbara, lacomul de arginţi care trafica sclavi, mâncăul care înfuleca a doua porţie de frişcă, deşi ştia prea bine că-i făcea rău, toţi aceştia continuau să trăiască în omul de lume ce era, în înţeleptul sărbătorit şi în bătrânul domn viclean şi prietenos care conversa galant cu doamna cu masca albastră, în ambasadorul simplu şi demn care încheia, în numele ţării sale, marele tratat cu Franţa. Dar umbra nu întunecă lumina, ci lumina străluceşte prin întuneric. Franklin cel viu nu trebuie să plece ochii în faţa celui alb, de marmură.

Se aşează în faţa bustului şi-şi scrise singur un epitaf:

Corpul
lui
Benjamin Franklin
tipograf

Asemenea scoarţei unei cărţi vechi
Cartea a fost smulsă din ea

Iar inscripţia de pe scoarţă s-a şters, luciul aurului s-a stins –

Zace aici, pradă viermilor,
Opera însă nu va fi pierdută
Căci, după cum crede el, va apărea din nou
Într-o ediţie nouă, mai frumoasă
Revăzută şi corijată
De
Autor.

Alianţa franco-americană era încă foarte tânără când fu

pusă la grea încercare. Flota pe care Franţa o trimisese peste ocean sosise prea târziu şi nu putuse intercepta flota amiralului Howes. Americanii se exprimară grosolan şi amar asupra defecţiunii francezilor, se iscau permanent fricţiuni, iar amiralul d'Estaing raportă înfuriat guvernului său că nu se poate lucra cu americanii.

Se nimerea prost că *Mr.* Adams îi plictisea tocmai acum pe miniştrii francezi cu împrumutul său. Franklin vedea cu îngrijorare expresia întunecată a colegului său şi se aştepta ca acesta să-i comunice lucruri neplăcute.

Într-adevăr, curând *Mr.* Adams ceru doctorului o întrevedere.

— Am avut dreptate, istorisi el. Francezii aceştia sunt nişte băcani cărpănoşi. I-am spus-o şi lui Vergennes de la obraz.

Franklin se sperie, dar se stăpâni.

— Şi după aceea aţi obţinut împrumutul? întrebă el.

— Nicidecum, răspunse Adams furios şi puţin stânjenit. S-a ajuns atât de departe că eu, un ministru plenipotenţiar al Statelor Unite, nu mai sunt primit la *Quai des Théatins*[1]. Nici măcar la scrisorile mele nu se mai răspunde.

Convorbirea avea loc în întunecata bibliotecă cafenie, şi Franklin aruncă o privire către prietenul său Washington, care şi el trebuia să se războiască cu Congresul şi avea desigur înţelegere pentru necazurile sale.

— E o tragedie - continuă Adams să se înfierbânte - că Statele Unite au fost silite să încheie o alianţă cu acest popor şi cu această Curte.

Franklin nu răspunse la asta.

— Cum vedeţi lucrurile pe mai departe? întrebă el.

— Cel mai simplu lucru ar fi să continuaţi dumneavoastră tratativele. Vă pricepeţi mai bine să vă purtaţi cu această

[1] Sediul Ministerului de Externe.

şleahtă.

— Mă tem - răspunse Franklin - că aşa cum stau astăzi lucrurile, nu prea are sens să discutăm despre un împrumut.

— Dar aceşti mâncători de broaşte - replică Adams violent - să facă măcar bine să respecte regulile elementare de politeţe faţă de noi, delegaţii. V-aş fi îndatorat, domnule coleg, dacă aţi voi să interveniţi pentru aceasta.

— Voi face tot ce-mi stă în putinţă, zise Franklin.

Contele Vergennes îl primi prietenos. Trimisul său de la Philadelphia, *monsieur* de Gérard, îi raportase pe larg primirea ce i-o făcuse Congresul. Despre aceasta îi istorisea acuma, zâmbind cu înţeles, lui Franklin. Aproape două săptămâni se sfătuiseră asupra ceremonialului. Membrii din Sud ai Congresului voiau să sublinieze prin mari festivităţi importanţa faptului că cea mai mare republică de pe planetă îl primea pe reprezentantul celui mai puternic monarh european; ca să nu se creadă că sunt servili, delegaţii statelor din Nord recomandau simplicitatea republicană. Se certaseră pe numărul cailor de înhămat la trăsura lui *monsieur* de Gérard, pe numărul de trepte de la fotoliul său de onoare, pe croiala jaboului pe care trebuiau să-l poarte membrii Congresului la primire.

Franklin zâmbi prietenos şi adaugă un detaliu amuzant, cules din rapoartele primite de el. Delicatesele şi vinurile servite la sărbătorirea ambasadorului francez erau un dar festiv din partea Angliei; erau darul acelei comisii engleze care, imediat după sosirea comunicatului francez despre alianţă, adusese ultimele propuneri de pace ale Parlamentului englez, menite să împiedice încheierea alianţei.

— În orice caz, domnule - spuse Franklin - puteţi constata, din primirea făcută ambasadorului

dumneavoastră, că Congresul ştie să aprecieze importanţa alianţei.

Vergennes se încruntă, îşi luă aerul lui de senior.

— Mă tem - răspunse el - că o asemenea concluzie n-ar fi justă. *Monsieur* de Gérard nu are, din păcate, numai lucruri amuzante de comunicat. La Philadelphia, domneşte, ne raportează el, dezacordul şi spiritul de clică în aproape toate problemele politicii americano-franceze. Mulţi din domnii dumneavoastră nu sunt de loc dispuşi să recunoască generozitatea monarhului meu, sunt plini de pizmă şi neîncredere. Şi, dacă nici până acum nu ne-a parvenit cererea aşteptată de noi de a trimite un corp expediţionar francez, aceasta se datoreşte numai neîncrederii arătate. Ceea ce vor domnii dumneavoastră de la noi - încheie dispreţuitor şi plin de amărăciune ministrul - sunt numai şi numai bani.

— Domnul de Gérard - ripostă prudent Franklin - trebuie să vă fi raportat, fără îndoială, că numai o mică parte a Congresului gândeşte astfel. Luaţi, vă rog, în consideraţie enormele noastre greutăţi financiare. Nu este de înţeles că aceste greutăţi tulbură judecata unora dintre ai noştri?

Vergennes tăcu un moment.

— Regele crede - spuse el rece - că a făcut foarte mult pentru ţara dumneavoastră. El consideră că a veni cu noi pretenţii tocmai acum când, de dragul americanilor, a luat asupra sa noi şi formidabile sarcini, este, politicos exprimat, lipsă de modestie. Şi domnul Adams al dumneavoastră mi-a cerut iarăşi o nouă sumă uriaşă pe termen nelimitat. Şi mi-a dat să înţeleg, fără înconjur, că sentimentele pe care concetăţenii dumneavoastră le nutresc pentru noi sunt foarte departe de sentimentele de recunoştinţă la care aveam dreptul să ne aşteptăm. Ba mai mult. M-a dăscălit pe un ton de-a dreptul ameninţător, că e pur şi simplu de

datoria mea să dau ţării dumneavoastră aceste milioane. Politeţea franceză îmi interzice să calific precum se cuvine asemenea atitudine. Să spunem că a fost deplasată, „*mal à propos”.*

Franklin tăcu.

Vergennes continuă pe un ton ceva mai împăciuitor:

— Eu sunt, după cum vedeţi, domnule Franklin, din tot sufletul un prieten al ţării dumneavoastră şi de aceea n-am raportat regelui decât foarte vag despre convorbirile mele neplăcute cu domnul Adams. Dar n-aş vrea să mă mai expun unor asemenea convorbiri vătămătoare sănătăţii mele. M-am hotărât, prin urmare, să nu-l mai primesc pe domnul Adams.

Franklin răspunse că îi mulţumeşte călduros contelui pentru sinceritatea sa şi regretă lipsa de tact a colegului Adams. Totuşi, împrumutul este de cea mai mare importanţă pentru Statele Unite şi speră că nu s-a spus încă ultimul cuvânt în această privinţă.

Vergennes se juca gânditor cu pana sa de scris.

— Regele găseşte - zise el apoi, încet, căutând cuvintele - regele găseşte că a fost foarte mărinimos şi n-ar vrea să mai dea nimic. Numai demersuri foarte insistente ar putea îndupleca pe majestatea-sa să mai acorde ceva. Desigur că el, Vergennes, n-ar putea face singur nimic în această chestiune, i-ar trebui un sprijin puternic din partea lui Maurepas; Maurepas însă, nefiind dispus să stârnească supărarea monarhului, foloseşte cuvintele necugetate ale domnului Adams drept pretext binevenit pentru refuzul său. Aşa cum stau lucrurile azi - încheie Vergennes - sunt singurul membru al cabinetului care ar dori să continue tratativele pentru împrumut. Pe mine puteţi conta, stimate doctore, cu toate că sunteţi asociat cu domnii Adams şi Lee.

Franklin, trimis în felul acesta la Maurepas, era conştient

că nu va obţine nimic de la el dacă s-ar duce în calitate oficială. Trebuia să încerce o nevinovată întâlnire prietenească.

În acele zile, tocmai se inaugurase *Reduta chinezească,* un restaurant şi local de petrecere nou, de care vorbea tot Parisul. Franklin află din cercul bătrânului duce de Richelieu că Maurepas s-ar duce cu plăcere acolo, dar se teme să nu i se ia în nume de rău unui om atât de bătrân că vizitează noul local de petreceri. Franklin îşi spuse că el însuşi trece drept un bătrân respectabil şi, în tovărăşia sa, primul ministru se va simţi mai puţin jenat. Îl invită să ia masa cu dânsul seara la *Reduta chinezească.* Maurepas acceptă.

— Sper - zise de la Motte când Franklin se urcă în trăsură să se ducă să-l ia pe Maurepas - sper, doctore Franklin, că veţi reuşi astăzi să dregeţi ce a stricat *monsieur* Malaprop[1].

— Nu fii obraznic, tinere, răspunse Franklin zâmbind.

Reduta chinezească se afla pe micul deal din Saint-Laurent. În deal se săpase o grotă artificială. Câteva galerii duceau în sus, unde se crease, pe loc puţin, o Asie Orientală uimitor de întinsă cu un caravanserai, un bazar, o cafenea, grupuri de arbori ciudaţi care sugerau peisaje exotice, căluşei şi un mic teatru. Lampioane chinezeşti împrăştiau o lumină dulce, difuză. Uşierii, chelnerii, servitorii erau chinezi, parte adevăraţi, parte costumaţi, dar toţi cu coadă.

Când Maurepas, nestorul Franţei, şi doctorul Franklin, patriarhul lumii noi, apărură în această Chină, restauratorul şi chelnerii se străduiră să nu-i recunoască pe distinşii oaspeţi, iar publicul îi privea discret, dar insistent. În caravanserai gustară puţin din mâncările chinezeşti şi mâncară cu poftă din cele franţuzeşti, se osteniră să mănânce cu beţigaşele şi întrebuinţară tacâmuri obişnuite.

---

[1] Prescurtare de la „*mal à propos*”: deplasat, la timp nepotrivit.

Sorbiră puţin din vinul chinezesc de orez şi din ceaiul chinezesc şi băură mult vin de Burgundia.

Toate acestea creară condiţiile pentru o conversie plăcută. În cursul ei, Franklin spuse în treacăt că, desigur, după cum speră, *monsieur* de Maurepas nu i-a judecat prea aspru pe domnii Adams şi Lee în memoriile sale.

Maurepas, vizibil încântat că Franklin amintea de memoriile lui, se aşează mai comod în fotoliu şi se lăsă în voia slăbiciunii sale de a-şi dăscăli în mod spiritual contemporanii.

— Dumneavoastră, domnilor din Vest, - începu el - vă prezentaţi prea zgomotos şi totdeauna în cete. Noi, cu douăzeci şi cinci de milioane de oameni, v-am trimis un singur reprezentant; dumneavoastră, numai cu trei milioane, ne trimiteţi pe cap trei plenipotenţiari, şi pe lângă aceasta doi consilieri cu multe titluri. Nu e cam mult?

Franklin încercă să prindă cu beţigaşele o bucăţică de carne.

— Pentru că noi vrem mai mult de la dumneavoastră decât dumneavoastră de la noi, răspunse el cu blândă sinceritate.

Maurepas continuă să-l lămurească:

— Există multe metode de a obţine ceva de la Versailles: şiretenie, înşelăciune, ameninţare uşoară, şantaj, cereri umile repetate insistent, impertinenţă elegantă. O singură metodă dă sigur greş: behăiala ameninţătoare şi virtuoasă.

— Răposatul meu prieten Dubourg - întări prietenos Franklin - obişnuia să-l citeze pe Aristotel: prea multă virtute este la fel de vătămătoare unui guvern ca prea multe păcate.

— Serios vorbind, doctore Franklin - continuă Maurepas - domnii dumneavoastră devin supărători. Îşi închipuie probabil că o purtare gălăgioasă este atributul principal al

libertăţii. Obiceiul domnilor acestora de a pune picioarele pe masă creează aici o impresie stranie.

Franklin îl privi cu ochii săi mari, rotunzi, liniştiţi, aşteptând parcă ceva, şi Maurepas, sub privirea lor, trecu la confidenţe.

— Da, de am avea de-a face numai cu dumneavoastră, doctore Franklin, ne-am putea înţelege repede asupra multor chestiuni rămase în suspensie. O ştiu prea bine, căci în fiece zi, când iau micul dejun cu iubita mea soţie, am în faţa ochilor portretul dumneavoastră care proclamă de fiecare dată: *Ecce vir!* Da, cu un asemenea bărbat ne putem înţelege. Colegul meu Vergennes este şi el de aceeaşi părere.

Şi, printre altele, îi strecură, elegant, destăinuirea:

— Dacă nu mă înşel, i-a şi dat lui *monsieur* Gérard al nostru o sugestie în această direcţie. Ambasadorul nostru îşi va da desigur silinţa să informeze pe domnii din Philadelphia despre părerea aceasta.

Lumina slabă din *Redoute chinoise* îl ajută pe Franklin să-şi ascundă emoţia. Poate că acum cei din Philadelphia vor înţelege că anumiţi delegaţi ar fi mai la locul lor în altă parte decât la Paris, în acest caz, tratativele lui *monsieur* Malaprop vor fi avut un rezultat neaşteptat, dar totuşi îmbucurător.

— Văd cu recunoştinţă, domnule conte - răspunse el - cât de bine intenţionat sunteţi faţă de ţara mea.

Chelnerul îi întrebă respectuos dacă nu doresc să ia cafeaua în grotă şi, urmaţi de un roi de chinezi zeloşi, se îndreptară într-acolo, Maurepas dichisit, Franklin în vestonul maron. Cu toate instrucţiunile patronului, orchestra intonă, la intrarea lor, o arie războinică şi toţi cei prezenţi se sculară şi aplaudară. Ambii domni se înclinară, dar manifestaţia nu le era pe plac. Mai era şi răcoare în peşteră.

Puţin indispuşi, îşi băură cafeaua fierbinte şi apoi şezură un timp, obosiţi, monosilabici, digerând şi aşteptând efectul cafelei.

Deodată se apropie de ei, încântat, un domn foarte bine dispus: Pierre. De fapt, avea motive să fie supărat pe ministru, căci acesta după ce pusese la cale reprezentaţia la *Menus Plaisirs,* o lăsase baltă. Dar Pierre era generos şi socotea că e mai cuminte să nu-i poarte pică.

Calculase bine. Tocmai după festa pe care fusese nevoit să i-o joace, ministrul dorea să-i dovedească cât era de liberal şi progresist.

— Luaţi cafeaua cu noi, *monsieur,* îl invită el, iar Pierre, foarte bucuros, luă pe dată loc.

— Spuneţi şi dumneavoastră, domnilor - reflectă Maurepas - sorbindu-şi cu mici înghiţituri a doua ceaşcă de cafea, nu este Franţa noastră cea mai tolerantă ţară din lume? Este o monarhie absolută, o tiranie, cum vă place dumneavoastră, filozofilor moderni, să afirmaţi, şi iată-ne şezând aci, un revoluţionar la dreapta, unul la stânga şi sluga cea mai de vază a tiranului la mijloc. Ne bem trăncănind prieteneşte cafeaua, serviţi cu atenţie de fiii Orientului îndepărtat. Şi asta în timpul unui război ucigător.

Franklin ar fi dorit să intervină aci cu câteva anecdote potrivite, dar observă că ministrului îi făcea plăcere să vorbească el şi se abţinu, lăsându-l să continue.

Dar Maurepas fu curând întrerupt. Orchestra, costumată chinezeşte, execută *Malbrough s'en va-t-en guerre,* cu cuvintele romanţei lui Pierre. *Que mon coeur, mon coeur a de peine.* Publicul cânta şi el în cor, iar la sfârşit îl aplaudă pe Pierre.

Acum i se ivi lui Maurepas ocazia să se justifice şi să se arate mărinimos faţă de Pierre. Aplaudă împreună cu ceilalţi şi spuse cu neruşinare:

— Ce păcat, dragul meu, că nu putem asculta drăguţa dumitale romanţă de pe scenă. Dar de asta eşti vinovat numai şi numai dumneata sau, poate, partizanii dumitale.

Pierre, uluit de o atât de obraznică denaturare a unor fapte evidente, îl privi cu gura căscată.

— Da, da, aşa e şi o ştii şi dumneata perfect de bine, zise Maurepas şi îl ameninţă glumind cu degetul. Şi, pe lângă această, m-ai făcut să fiu profet mincinos la bătrâneţe.

— Excelenţă - spuse încă sincer uluit Pierre - nu înţeleg nici un cuvânt.

Maurepas însă îşi întocmise o versiune proprie asupra interzicerii şi acum i-o servi:

— L-am făcut, într-adevăr, pe domnul de Beaumarchais să spere - se adresă el doctorului Franklin - că în cazul unei reprezentaţii private, discrete a comediei sale, forul suprem o va ignora. Aveam motive bine întemeiate pentru o asemenea presupunere. Dar ce credeţi că face tânărul nostru prieten? Anunţă cu lovituri de tun fiecare dintre repetiţiile sale discrete. Apoi nu trebuia să audă asta chiar şi un monarh, care îşi astupă amândouă urechile?

Se învioră şi se adresă iar lui Pierre.

— I-am ţinut tocmai acum - zise el - stimatului nostru doctor Franklin, o mică prelegere asupra avantajelor discreţiei. Revoluţii ideologice şi politice trebuie să aibă loc, şi nici nu sunt atât de rele, cu condiţia să se desfăşoare tiptil, discret; tiptil şi pe tăcute tot se ajunge la ţintă şi, cu cât alergătorul e mai bun, cu atât mai puţin zgomot face. La ce foloseşte larma, *messieurs?* Ascultaţi de un om bătrân: astăzi, pe când ne bem cafeaua şi ducem o discuţie bună, liniştită, între bărbaţi, s-a obţinut atât pentru Statele Unite, cât şi pentru *Figaro*, mai mult decât prin marile discursuri de la *Quai des Théatins* şi de la *Menus Plaisirs.*

Pierre era fericit că Maurepas pomenise într-o suflare de

America şi de *Figaro.* Trebuia să recunoască: bătrânul ştia să onoreze pe cine merita. Arătase lămurit că-l socotea pe Pierre printre întemeietorii republicii americane, la fel ca şi pe doctorul Franklin.

— Am învăţat din convorbirea dumneavoastră, domnii mei - spuse el - mai mult decât din multe cărţi groase de filozofie.

Se ridică, se înclină, se înclină adânc şi cu graţie, şi-i lăsă pe amândoi singuri.

Şi ei se sculară după puţin. Spre sfârşit le fusese cam frig şi amândoi se cam temeau de răceală.

A doua zi dimineaţă, Maurepas se examină atent, îşi drese glasul, tuşi uşor, îşi pipăi punctele reumatice ale trupului. Constată că totul e în regulă. Gândi că seara de la *Redoute chinoise* se desfăşurase mulţumitor.

Observase cât de impresionat fusese Franklin de aluzia sa că, din însărcinarea guvernului francez, Gérard stăruia la Philadelphia pentru numirea lui ca unic plenipotenţiar. Poate că nu era chiar în spiritul lui Vergennes ca el, Maurepas, să-i comunice asta doctorului. Dar, fără consimţământul său, nu s-ar fi putut transmite lui Gérard această însărcinare, astfel că, după ce se dovedise în faţa istoriei a fi un om de stat progresist, avea tot dreptul s-o arate şi faţă de doctorul Franklin şi de sine însuşi. Dictă credinciosului său Sallé comentarii mai ample în această chestiune pentru memoriile sale. De altminteri, îşi spuse că acum putea aştepta cu conştiinţa împăcată rezultatele ostenelilor ambasadorului său din America, înainte de a-şi mai plictisi pe recalcitrantul elev cu o cerere americană de împrumut.

Şi Franklin se simţi bine a doua zi. Şi el era mulţumit de rezultatul serii din ajun. Cu cât se gândea mai mult la intervenţia lui Gérard, cu atât mai adânc îl cuprindea

satisfacţia. Vergennes dovedise tact, cruţându-l de jenă de a primi comunicarea oarecum oficial. Dar Maurepas îi făcuse un serviciu şi mai mare prin confidenţa lui spontană. Acum ştia din gura celui mai de seamă om de stat: simpla prezenţă a domnilor Lee şi Adams la Paris pune în pericol relaţiile dintre Statele Unite şi Coroana franceză. Lucrul de care până acum se ferise, devenea acum o datorie: trebuia să intervină pentru ca preazăbavnicul Congres să-i recheme în sfârşit pe ceilalţi doi. Ori pe el.

Scrise domnului James Lovell, care prezida comitetul Congresului pentru chestiunile externe.

Raportă mai întâi despre diferite treburi ale delegaţilor, apoi continuă: „Deoarece vorbesc de delegaţi la plural, mă întreb dacă Congresul trebuie într-adevăr să menţină trei delegaţi la această Curte. De fapt suntem cinci în totul, dacă îl socotim pe domnul destinat pentru Toscana şi care se află deocamdată aici, foarte supărat că nu a fost consultat cu ocazia tratativelor de încheiere a alianţei, precum şi pe ambasadorul pentru Viena, care nu e admis acolo şi deci se află tot aici. Cheltuielile pentru a ne întreţine pe toţi oarecum onorabil sunt, credeţi-mă, destul de importante. Speram însă că şi folosul va fi la fel de mare. În realitate însă, colaborarea a cinei capete nu contribuie să uşureze treburile delegaţiei de aici. Din contră, la o Curte unde se ascultă şi se cântăreşte fiece cuvânt, părerile şi declaraţiile delegaţilor scad ca valoare, dacă nu exprimă fiecare din ei aceleaşi păreri cu aceleaşi cuvinte. Şi, dacă fiecare trebuie consultat pentru fiecare punctuleţ şi este ofensat dacă cele mai mărunte chestiuni sunt rezolvate fără consimţământul său categoric, se nasc nemulţumiri şi întârzieri. Aceste inconveniente ar putea fi diminuate dacă toţi delegaţii ar putea locui în aceeaşi casă. Dar e aproape imposibil să se găsească cinci bărbaţi care să aibă atâta

calm şi să le placă într-atâta felul de a fi şi de a vorbi al celorlalţi, încât să reuşească a trăi în armonie. Luând în consideraţie toate aceste împrejurări, aş dori ca Congresul să ne despartă.”

Franklin reciti ce scrisese şi găsi că e ponderat şi clar. Desigur că Congresul se va hotărî acum să recheme doi delegaţi şi era foarte posibil ca Adams sau Lee să fie lăsat ca unic împuternicit la Paris. Fiecare din ei era susţinut de un partid puternic şi de toată prostia încrezută din ţară. Pentru el, Franklin, pleda numai activitatea şi înţelepciunea sa, valori care de obicei rămân în minoritate. Cel puţin acum intervenţia ambasadorului francez îi va mai pune pe gânduri pe domnii din partea adversă. Încheie şi pecetlui scrisoarea. Oricare va fi hotărârea adoptată la Philadelphia, el, Franklin, şi-a făcut datoria şi putea aştepta liniştit.

Ca atare, Franklin îşi întâmpină oaspeţii liniştit, bine dispus, la 4 iulie al anului 1778, la a doua aniversare a *Declaraţiei Independenţei.*

Situaţia Statelor Unite era acum alta decât în anul trecut, şi grijile lui Franklin erau mai mici faţă de grijile din timpul acela. Mai rămânea un drum lung de străbătut, dar, un lucru era sigur: independenţa americană fusese cucerită. O Americă dependentă de Londra nu mai era de conceput. Fiul său William nu va mai fi niciodată guvernator la New Jersey şi va rămâne până la sfârşitul zilelor sale „fostul guvernator”.

Delegaţii socotiseră că era cazul să celebreze cu fast şi pompă sărbătoarea naţională a ţării lor, acum recunoscută, şi doctorul Franklin invitase în casa lui încăpătoare un mare număr de oaspeţi. Totul era împodobit sărbătoreşte, peste tot se vedea drapelul american şi boneta frigiană, mici surprize, cadouri drăguţe erau pregătite pentru fiecare invitat. Împestriţată şi veselă, discutând serios şi flecărind

vesel, lumea se împrăştia prin casă şi grădină. Nu era nici un ceremonial; căci şi în acest an, serbarea fusese pregătită de *madame* Helvetius şi oriunde domnea ea, recepţiile purtau pecetea propriei sale sociabilităţi. Întreaga casă căpătase de îndată un ton de veselă dezordine, de neglijenţă plăcută şi peste tot se auzea vocea ei şi vocile zgomotoase ale fetelor ei, a abatelui şi lătratul câinilor.

Desigur că, de data asta, trebuise să accepte şi prezenţa altor doamne, printre care multe erau foarte drăguţe. Nu lipsea doamna Brillon, erau de faţă tânăra şi frumoasa prinţesă d'Enville, contesa d'Houdetot.

Contele Vergennes nu se putuse hotărî să se expună unei întâlniri cu nemanieraţii domni Adams şi Lee şi trimisese în locul său pe domnul de Rayneval, care preluase postul lui *monsieur* Gérard. Dintre aristocraţi, Franklin nu-i invitase decât pe cei de încredere, pe cei care de la început se pronunţaseră pentru cauza Americii, Turgot, Condorcet, de la Rochefoucauld, Noailles, soţia mareşalului de Mouchy. În schimb, îi poftise de astă dată să participe la marea serbare americană pe burghezii Franţei. Chiar şi din Nantes sosise un delegat, şi unul din Marsilia, un anume *monsieur* Marius Leroucas, un domn vorbăreţ, vioi, gălăgios, care povestea că la Marsilia se formase un club care se întrunea lunar să serbeze victoriile şi virtuţile americanilor. *Monsieur* Leroucas adusese multe manuscrise şi tipărituri în care marsiliezii preamăreau forma de organizare şi istoria lumii noi. Arthur Lee nu renunţase să apară şi de astă dată în tovărăşia întunecatului său M. Reed, astfel că şi Anglia liberală era reprezentată. Dar cei mai numeroşi erau filozofii, învăţaţii, artiştii. Erau de faţă Houdon, Leroy, Duplessis, aproape toţi corifeii Franţei intelectuale.

— S-ar putea ţine aici o şedinţă a Academiei Franceze, glumi Turgot.

Oaspeţii aflaseră ştiri nefavorabile din America, dar erau optimişti. Putea să mai treacă o bună bucată de timp înainte ca alianţa dintre America şi ţara cea mai puternică din lume să dea roade, dar prin această alianţă victoria era sigură. Oaspeţii lui Franklin împărtăşeau încrederea gazdei „Ça *ira”.*

Turgot regreta absenţa prietenului său Dubourg, cu care avusese multe controverse plăcute. Acum nu-l mai învinuia nimeni că refuzase credite americanilor în timpul ministeriatului său. Nu trebuia să se mai apere pentru că nu voise să îngăduie ca puritatea cauzei americane să fie compromisă de banii coruptei monarhii. În schimb, ţinu acuma o cuvântare adresată tinerilor francezi aflaţi de faţă. Declară că se bucură de alianţă, dar totodată regretă că prestigiul moral al Statelor Unite este vătămat prin această cârdăşie. El nu era omul compromisurilor. Ar fi preferat ca America să se fi liberat prin propriile sale puteri. Dar acum alianţa era încheiată şi nu mai rămânea decât să se spere că Statele Unite nu vor suferi de pe urma acestei pângăriri.

Franklin nu ascultă cu plăcere acest discurs. Se temea ca asemenea declaraţii să nu înrăutăţească relaţiile dintre Statele Unite şi guvernul francez. Cu şi mai puţină plăcere ascultă discursurile ţinute de trimisul Marsiliei, domnul Leroucas, care mai şi gesticula vehement; din fericire, domnul de Rayneval, reprezentantul guvernului, se sili să nu dea atenţie gălăgioaselor lui declaraţii. Acum marsiliezul se apucase chiar să recite unor tineri domni cu aspect fanatic adunaţi în jurul domnului Reed, o scrisoare în versuri „Către cei din Boston”; doctorul Franklin mai fusese odată obligat s-o asculte.

— Eu însumi - declama domnul Leroucas - văd cu invidie cum voi, în ciuda zarvei, puneţi la stâlpul infamiei acel cezarism care ne dă înapoi cu două mii de ani. Voi, ce

sunteţi neloiali şi rebeli, fără papă, fără regi şi regine, voi dansaţi, pe când lanţurile ce mai apasă omenirea zornăie. Voi distrugeţi cu voioşie tradiţiile celorlalţi şi aveţi îndrăzneala să râdeţi în nasul întregii lumi şi să fiţi liberi.

Domnul Reed aplaudă plin de un entuziasm posac şi la fel făcură toţi ai săi. Şi Pierre aplaudă, nu fără o ironie blajină, versurile bine intenţionate, dar nu prea reuşite.

Da, Pierre şi Thérèse erau şi ei de faţă. Când Pierre primise invitaţia lui Franklin, îl cuprinsese o bucurie nestăvilită, pe care nici el nu şi-o putea lămuri. Doctorul adăugase pe invitaţia frumos tipărită câteva rânduri de mână: îl rugă pe domnul de Beaumarchais să aducă şi pe drăgălaşa sa soţie. Încă din seara de la *Redoute chinoise,* Pierre uitase de supărarea sa cu Franklin. Acum era plin de recunoştinţă. De la început ştiuse că un Franklin nu putea să-l urască multă vreme pe un Beaumarchais.

Se străduia din răsputeri să dovedească doctorului simpatia profundă şi respectuoasă ce i-o purta. Întrebă cu căldură unde se află tânărul drăguţ şi deştept cu care se întreţinuse atât de bine anul trecut: oare, nepoţelul lui Franklin nu purta şi el numele de Benjamin? Deşi bătrânul îşi zise că vorbele lui Caron nu erau altceva decât obişnuita politeţe franceză, totuşi acest Caron era primul care întrebase de nepotul său Benjamin. Se bucură deci, şi-i dădu lămuriri amănunţite.

Mai târziu, Franklin se ocupă atât de stăruitor de doamna Beaumarchais, încât doamna Helvetius atrase gălăgios toate privirile asupra lor. Thérèse zâmbea calm şi prieteneşte, nu prea impresionată de atenţiile lui Franklin, ştia ce puţină semnificaţie aveau. Dar Pierre era mândru şi o lăsă pe Thérèse singură cu doctorul, pentru ca Franklin să nu se simtă stingherit.

Se plimbă prin casa atât de mare. Auzise multe despre

Hôtel Valentinois, filozoful şi istoricul David Hume o socotise una din cele mai frumoase douăsprezece case ale Parisului. Pierre nu o găsea urâtă, dar învechită, neîngrijită şi în nici un caz nu se putea compara cu casa lui.

Nimeri în biblioteca verde. Văzu bustul lucrat de Houdon. Privi, şi toate gândurile sale mărunte se topiră. Trecând uşor de la o stare de spirit la alta, se lăsă impresionat de acest cap de piatră şi-l admiră fără rezerve. Recunoscu: în toată viaţa să nu întâlnise decât un singur om mai mare decât acesta, şi acel om murise. Acum, Benjamin Franklin era cel mai mare printre cei vii. Orice îi făcuse Franklin, nu fusese o nedreptate, acest om nu putea fi nedrept.

Îşi reaminti deodată de rămăşagul făcut cu actorul Préville. Peste câteva zile, sculptorul Houdon voia să-şi înceapă şedinţele. Nu era Pierre peste măsură de semeţ dacă se lăsa sculptat de creatorul acestui bust?

Alungă temerile cu o mişcare a mâinii îngrijite, cărnoase. Puteau exista bărbaţi mai de seamă decât el, dar autorul lui *Figaro* era dator să lase posterităţii bustul său făcut de cel mai mare maestru.

Se înapoie în salonul principal. Fu oprit de un cerc ce se formase în jurul lui Franklin. Acesta explica construcţia unei sobe pe care o comandase pentru salon. Veni vorba şi despre alte invenţii şi Pierre istorisi cum născocise în anii tinereţii o îmbunătăţire în mecanismul ceasurilor, o perfecţionare tehnică ce se aplica acum pretutindeni. Ca de fiecare dată în viaţa sa, şi atunci se iscase o adevărată bătălie. Un oarecare *monsieur* Lepaute încercase să-şi însuşească invenţia. Avuseseră procese, polemici în gazete, expertize ale Academiei, până să fie recunoscut el, Pierre, ca inventator.

Franklin îl întrebă de amănunte.

Atunci când Pierre îşi realizase invenţia şi se încinsese

prima ceartă zgomotoasă în jurul lui, i se îngăduise să o prezinte regelui şi Curţii. Trecuse de atunci un sfert de veac, douăzeci şi unu de ani avea pe atunci, era plin de ambiţie şi de o frenetică poftă de viaţă. Se străduise din răsputeri să fie interesant şi să facă impresie asupra regelui. Acum însă, când voia să-l cucerească pe Franklin, se încordă şi mai mult. Explică clar şi entuziast, ca între specialişti, expuse doctorului exact despre ce era vorba în invenţia sa, cum fusese „rezistenţa" mai înainte şi ce îmbunătăţise la ea; îşi întări expunerea demonstrând practic la ceasul lui Franklin şi la al său. Franklin era într-adevăr, interesat, punea întrebări, avea consideraţie şi simpatie pentru acest ceasornicar Caron care îşi cunoştea atât de bine meseria.

— Sunteţi multilateral, domnule, îl lăudă el.

— Se spune că dumneavoastră de asemenea, răspunse Pierre.

— Se prea poate, zise doctorul. Am încercat felurite meserii, am fost om de afaceri, politician, scriitor şi tipograf.

— Pe toate astea le-am făcut şi eu, răspunse Pierre. Şi pe lângă astea am mai fost avocat, constructor de nave şi, după cum am mai spus, ceasornicar şi muzicant.

— Dar săpunar aţi fost? întrebă Franklin. Şi profesor de înot? Şi desenator de bancnote? Vedeţi, pot să mă iau la întrecere cu dumneavoastră. Ce-i drept, sunteţi încă tânăr.

Doctorul se apropie de un alt grup. Acolo se înfruntau Turgot, gata de harţă, cu Adams, la fel de bătăios.

— Nu, declara Turgot. Nu-mi plac de loc constituţiile pe care le-aţi ticluit pentru fiecare din statele dumneavoastră. În Pennsylvania, cine vrea să devină membru al Camerei Reprezentanţilor trebuie să depună un jurământ religios. Asta numiţi dumneavoastră libertate de conştiinţă? Într-altă

parte, cred că în Jersey, candidatul trebuie să mai şi jure că crede în divinitatea lui Hristos! Nu, domnule, nu aşa îmi închipui libertatea de gândire! Şi apoi, nici nu aveţi încredere în popor. Vă lipseşte pur şi simplu curajul ca să credeţi în bunul-simţ natural, obişnuit al poporului. Altfel n-aţi maimuţări atât de nerod instituţiile engleze. De ce nu daţi toată puterea unei singure reprezentanţe a poporului? Am să v-o spun eu, domnule. Pentru că Anglia are un rege, o cameră a lorzilor şi o cameră a comunelor, fiecare din cele treisprezece state ale dumneavoastră trebuie să aibă - copie servilă - un guvernator, un senat şi o cameră a reprezentanţilor. Frumoasă încredere în popor.

Mister Adams voia să răspundă, dar Turgot nici nu-l lăsă să scoată o vorbă.

Franklin se furişă tiptil spre un alt grup.

Aici se vorbea despre *monsieur* de Sartines, de curând decedatul ministru al Marinei. *Monsieur* de Chaumont era de părere că, fără talentul său organizatoric, nu s-ar fi creat flota care lua acum parte la război. În schimb, Condorcet şi de la Rochefoucauld îl condamnau cu cuvinte grele pe răposat. Cu lipsa sa de scrupule, jefuise tezaurul; sub pretext că trebuiau cu orice preţ construite vase de război, ajutase unor oameni de afaceri lacomi să golească casele de bani ale regelui. *Monsieur* de Chaumont apăra pe dispărut:

— Dar lucrul cel mai important este că avem vase. Şi asta a făcut-o el. Iar ceilalţi, oamenii oneşti, nu s-au priceput să ne dea vase.

— Şi indiferent ce făcea *monsieur* de Sartines, - îi sări în ajutor *monsieur* de Rayneval surâzând - oare n-o făcea cu graţie şi cu manierele cele mai alese? Era un cavaler, chiar dacă fura şi jefuia.

— Asta îmi aminteşte un epitaf - spuse doctorul Franklin -

pe care mi l-a arătat odată prietenul meu Erasmus Darwin, în Anglia, în cimitirul de la Litchfield. Pe piatră era cioplit: „Aici odihneşte Roger Jackson, politician şi om de onoare”, îl întrebai pe doctorul Darwin: Aveţi atât de puţin loc în cimitirul acesta, încât trebuie să băgaţi trei morţi într-o singură groapă?

— Se pare că nu preţuiţi prea mult meseria pe care o practicăm amândoi! spuse râzând *monsieur* Rayneval.

— Chiar dacă sunt un politician - se apără Franklin - întrebuinţez metode cu totul nepolitice.

Şi, zâmbind, îi destăinui, ca în taină:

— Să nu mă trădaţi, *monsieur* de Rayneval. Eu spun totdeauna numai ce este adevărat. Şi atunci nu mă crede nimeni.

Părăsi grupul şi, pentru că se simţea obosit, iar biblioteca brună era goală, intră acolo şi se tolăni într-un fotoliu. Generalul Washington îl privea de sus, de pe sângerosul câmp de luptă, cu faţa mare, ciudat de împietrită şi cu nasul prea lung, aşa cum îl făcuse *monsieur* Prunier. Franklin bombăni în sinea lui că trebuia să rabde această pictură lipsită de talent în aceeaşi casă în care era adăpostită opera lui Houdon. „Am s-o bag în magazie, hotărî el. Când am să fiu singur, e primul lucru pe care am să-l fac.” Închise ochii. „Sunt tare obosit, gândi el. Ar trebui să mă ocup de oaspeţii mei. N-am s-o fac. Am dreptul să fiu obosit. A fost un an de muncă grea şi în acest 4 iulie nu mai trebuie să ridic moralul nici unui partizan şovăitor. „*Ça ira*.”

Veni lume. Erau fraţii Lee şi Ralph Izard. Îi atrăgea, desigur, biblioteca brună, unde petrecuseră atâtea ore de ceartă.

Franklin socoti de datoria lui de gazdă să schimbe câteva cuvinte cu ei. Îi întrebă dacă nu se bucură şi ei de atâta lume adunată acolo pentru sărbătorirea Independenţei

Americii.

Societatea nu era mică, după părerea lui Ralph Izard. Dar dacă, în loc să-i numere, i-ar cântări pe cei de faţă, s-ar putea constata, cu părere de rău, câţi dintre domnii mari cu nume răsunătoare preferaseră să se abţină. Aceasta ar confirma părerea sa despre atitudinea sceptic răuvoitoare a aristocraţiei franceze faţă de cauza Americii.

— Interpretaţi fals absenţa acestor domni, răspunse prietenos Franklin. Lipsesc pur şi simplu pentru că nu i-am invitat. Acum, când alianţa este încheiată, mi se pare mai important ca lumea să afle neîncetat că Turgot e alături de noi, şi Condorcet, şi Morellet, şi Houdon, şi Duplessis şi - încheie el cu un zâmbet uşor - autorul lui *Figaro.*

Arthur Lee încrucişă braţele pe piept, împinse fruntea înainte, voind să înceapă una din tăioasele sale prelegeri politice. Dar Franklin îl opri. Arătă spre portretul lui Washington şi întrebă pe un ton prietenos şi important:

— Ce credeţi, *Mr.* Lee? Cum vi se pare, soarele răsare sau apune în spatele generalului Washington?

Cu greu putu domnul Lee să-şi ascundă nemulţumirea faţă de doctorul *honoris causa.*

— Scuzaţi - răspunse el sec - dar mi se pare că emisarii Congresului Statelor Unite au alte probleme de rezolvat.

Secretarul Maigron se lăsase destul amânat de pe o zi pe alta. Astăzi, deşi *monsieur* de Beaumarchais era în toiul unei discuţii cu Gudin, ceru insistent să fie ascultat. Pierre se supuse oftând. Numai că îi ceru prietenului să rămână:

— Atunci Maigron al nostru va fi mai scurt.

Căţeaua Caprice mârâi, nu-l putea suferi pe Maigron.

— Linişte, Caprice, spuse Pierre. Ce s-a mai întâmplat? întrebă el bătând toba cu degetele.

Secretarul îi răspunse în cuvinte seci: firma *Hortalez* nu putea face rost de cele o sută douăsprezece mii de livre

scadente vineri. Încasările erau angajate pe multă vreme; nu era chip de obţinut nici un ban în contul sumelor ce avea de primit din America.

— Asta e tot? întrebă Pierre.

— Da, zise Maigron, şi, cu toată figura lui lipsită de viaţă, stătea în faţa lor ca soarta însăşi.

— Ce propui? întrebă Pierre.

— Eu aş lăsa în sfârşit firma să dea faliment, răspunse Maigron.

Pierre rămase o clipă pe gânduri.

— *Compagnie Industrielle de Chinon* îţi va avansa cele o sută douăsprezece mii de livre, hotărî el cu măreţie.

— Asta nu este recomandabil, răspunse Maigron. Singurul principiu sănătos pe care l-am aplicat consecvent a fost să ţinem *Compagnie Industrielle* departe de celelalte afaceri ale dumneavoastră. Nu este bine s-o amestecăm acum. Spuse toate astea cu tonul lui cenuşiu, lipsit de viaţă.

Gudin se simţi obligat să comenteze situaţia la un nivel înalt.

— Când filozoful Thales din Milet a ajuns odată la sapă de lemn - istorisi el - a cumpărat, după cum scrie Aristotel, toate presele de ulei din Milet, iar apoi a impus pentru folosirea lor preţuri de monopol şi s-a îmbogăţit. El, însă, a făcut-o ca să dovedească că şi filozofii, când vor, pot foarte bine să câştige bani şi că, dacă rămân săraci, o fac de bunăvoie şi numai pentru că au ceva mai bun de făcut decât să alerge după profit.

— Filozoful dumneavoastră, *monsieur* Gudin - răspunse rece Maigron - era într-o situaţie mai bună decât *monsieur* de Beaumarchais. Nu văd de unde ar putea el obţine banii ca să aconteze măcar nişte prese de ulei.

Pierre se aşează şi scrise.

— Iată - zise el - cele o sută douăsprezece mii de livre. O

poliţă asupra lui *Compagnie Industrielle.* Şi acum, lasă-mă în pace.

— V-am mai spus - replică Maigron - că o astfel de soluţie nu este recomandabilă, şi, cu aerul său calm, rupse poliţa încet şi conştiincios.

Căţeaua Caprice mârâi.

— Găsesc, Pierre - opină Gudin - că aţi dat destule dovezi că ştiţi să câştigaţi bani. Aţi putea da liniştit faliment şi să vă ocupaţi câtva timp numai cu scrisul şi politica.

— Dar poate - se adresă Pierre cu o ironie politicoasă lui Maigron - poate îmi veţi permite să vând casa mea cea veche din *rue de Condé,* ca să salvez viaţa firmei *Hortalez*?

— Niciodată, *monsieur* - răspunse Maigron - nu mi-am permis să mă amestec în chestiunile dumneavoastră personale. Dar aş dori să vă fac atent că această vânzare vă va pricinui nu numai pagube în bani, ci şi supărări.

Pierre însuşi auzea în gând ţipetele jalnice ale surorii sale Julie, dacă ar fi să părăsească casa cea veche şi să împartă cu Thérèse stăpânirea celei noi. Ţinea însă foarte mult la firma *Hortalez* şi casa din *rue de Condé* fu vândută.

După cum era de aşteptat, Julie începu să ţipe şi să plângă.

— Dacă ar fi apucat asta tatăl nostru! gemea ea. Să mă goneşti din casă în care l-am îngrijit până la moarte!

El căută s-o convingă că în casa cea nouă o va duce mult mai bine. Şi cât de frumos ar fi să locuiască cu toţii laolaltă sub acelaşi acoperiş, şi încă ce acoperiş, unul mare, înalt, construit din cel mai fin material.

Julie reflectă că avea destulă energie ca s-o scoată la capăt cu Thérèse. Iar Pierre, uşuratic şi alintat cum era, avea nevoie de multă îngrijire şi atenţie. Indiferent dacă o să-i placă sau nu Thérèsei, ea, Julie, se va îngriji de Pierre al ei. Se şi vedea gospodărind şi conducând toată casa din

strada Saint-Antoine. Pierre avea dreptate, era o casă minunată şi foarte mare. Nu-i va fi prea greu să o îngrădească pe liniştita Thérèse într-un colţ. În sinea ei, Julie cedă. Continuă totuşi să mai bombăne şi să blesteme multă vreme.

— Şi ce e mai rău - se indignă ea - este că iar voi avea toată ziua înaintea ochilor portretul acelei persoane, acelei Mesnard care-ţi aduce numai nenorocire.

Pe lângă numeroşii admiratori ai lui Désirée se aciuase, în ultimele săptămâni, unul a cărui prezenţă o tolerase la început cu un zâmbet, iar apoi cu interes crescând.

Când Toinette insistase să-şi continue repetiţiile pentru teatru, cu toate că era însărcinată, Louis ordonase ca doctorul Lassone să asiste la repetiţii pentru a preveni orice surmenaj. Cu această ocazie, Lassone făcu cunoştinţă cu Désirée şi uită, în societatea ei, cu totul de *mademoiselle* Olivier, pe care i-o răpise Charlot. Nu lipsea de la nici o repetiţie, căuta orice prilej să se afle pe lângă ea şi-i dădea neobosit a înţelege, prin fraze pedante, oarecum desuete, cât de mult îl fermeca.

Doctorul vârstnic o interesa pe Désirée mai mult decât atâţi alţi prieteni ai ei, tineri şi scânteietori. Circulau în Paris multe poveşti despre aroganţa sa, despre aventurile lui amoroase şi cumplita lui lăcomie de bani. Dar ea avea destulă minte ca să-şi dea seama că aceste însuşiri, pe care nici nu se străduia să le ascundă, erau dominate de o inteligenţă superioară. Îi făcea plăcere că acest mare raţionalist lupta zadarnic împotriva farmecului ei. Nu-i displăcea că avea ochii poruncitori, o gură aspră, mâinile mari, osoase, ameninţătoare. Îi făcea plăcere să-l supună pe omul acesta, cu toată învăţătura şi experienţa sa, încât să-l aducă să facă, vrând-nevrând, tot ce-i va cere.

Rece şi fără ruşine, îl interogă despre toate problemele lui, până când i le destăinui pe rând toate, mârâind. Obţinuse rezultate ştiinţifice pe care numai învăţaţii le ştiau preţui, avea titluri şi demnităţi care impuneau marelui public, avea bani. Era lacom şi nu voia să-i scape nimic. lubea luxul şi risipa şi era zgârcit.

Désirée vedea că nu aşteaptă decât o încurajare ca să-i propună căsătoria. Fără o asemenea încurajare, nici nu ar deschide gura; era prea neîncrezător ca să înfrunte primejdia unui refuz. Când Pierre fu nevoit să-şi vândă casa, Désirée căzu pe gânduri. Dacă ar fi acum *madame* Lassone, ar putea fără îndoială cumpăra casa lui Pierre ca să i-o lase. Dacă s-ar căsători cu Lassone, ea ar fi cea care dă şi totodată ar avea mai puţine obligaţii decât dacă ar accepta cererea unui tânăr adorator aristocrat. Îşi mai zise apoi că o putea uşor scoate la capăt cu Lassone. Pe deasupra, mai era şi bătrân.

Între timp, flota franceză de sub conducerea amiralului d'Estaing obţinuse, în Marea Caraibilor, şi anume lângă La Grenade, o victorie hotărâtoare, iar lui Pierre îi revenea, fără ştirea lui, un rol de seamă în această victorie.

Într-adevăr, la începutul lunii iulie, o flotă a casei *Hortalez,* compusă din douăsprezece vase greu încărcate, sub conducerea vasului de război *l'Orfraye,* ajunsese în marea Caraibilor. Când mareşalul d'Estaing zări frumosul vas, îi porunci de îndată să intre în luptă alături de flota sa, lăsând sărmanele vase comerciale în voia soartei. Şi, într-adevăr, *l'Orfraye* luptă cu vitejie, optzeci de ghiulele îl ciuruiseră, catargele îi fuseseră doborâte, căpitanul Montand ucis. Mareşalul d'Estaing, personal, îi comunică lui Pierre cele întâmplate într-o scrisoare măgulitoare, îl felicită că adusese o atât de mare contribuţie la victoria armelor regelui şi-l asigură că va avea grijă că interesele sale să nu

aibă de suferit.

Pierre era încântat. Privea cu drag macheta galionului *l'Orfraye.* Intuiţia lui se dovedise din nou justă; făcuse bine când cheltuise ultimii bani ca să cumpere vasul. Curajul şi înţelepciunea forţează până în cele din urmă norocul.

Scrise regelui cât e de mândru că vasul şi averea sa putuseră lua parte la pedepsirea încrezutei Anglii. Ministrului Marinei îi scrise că era cuprins de o bucurie cu adevărat copilărească la gândul că englezii, care îl împroşcaseră cu atâtea calomnii, trebuiau acum să relateze în aceleaşi ziare că înfrângerea le fusese în mare măsură pricinuită de unul din vasele sale.

Maurepas îl felicită şi-l întrebă la ce răsplată se aşteaptă. Pierre îi răspunse că ar dori să se aprobe ca memoria primului comandant să fie cinstită printr-un recviem oficial, iar secundul să fie decorat; spera, de asemenea, că acei dintre marinarii săi care se evidenţiaseră în mod deosebit vor fi primiţi în marina regală.

— Sunteţi mai ieftin decât credeam, spuse Maurepas.

— Iar din partea domnului Necker aştept, bineînţeles - continuă Pierre - ca în rezolvarea cererilor mele de despăgubire să se arate tot atât de mărinimos cum sunt eu în cazuri asemănătoare.

Victoria din Indiile Occidentale fu primită cu entuziasm de parizieni, avură loc focuri de artificii şi tot felul de petreceri. Deoarece mareşalul d'Estaing nu era de faţă, îl sărbătoriră pe Pierre Beaumarchais. Nu numai că scrisese cea mai bună comedie de la Molière încoace, nu numai că liberase America, dar iată că acum vasele sale obţinuseră o victorie hotărâtoare asupra englezilor şi cuceriseră mari bogăţii de la englezi pentru Coroana franceză. Şi din nou, chiar mai des ca înainte, toată Franţa fredona şi cânta cântecelul duios şi războinic a lui Chérubin.

Faţa proaspătă, plină a lui Pierre, fruntea netedă, ochii veseli, inteligenţi, nasul ascuţit, drept, gura voluptoasă şi energică - totul strălucea de viaţă. Se nimerise bine că sculptorul Houdon lucra tocmai acum la bustul său. Bustul reuşi într-adevăr de minune şi Pierre găsi că aşa se şi cuvenea.

Norocul îl purta din nou, ca un val. Despăgubirea pentru *Orfraye* va susţine firma *Hortalez* până la sosirea plăţilor din America; odată tot aveau să vină. Şi Curtea şi oraşul îl răsfăţau ca niciodată.

Doar ceva îi mai lipsea. Ca şi până acum, *Figaro* nu putea fi reprezentat şi asta îl râcâia pe Pierre. Interdicţia nu putea dăinui. Dacă acum, sprijinit de întreg Parisul, va cere permisiunea de a reprezenta comedia, Louis nu se va mai putea împotrivi. Va anihila interdicţia regelui Franţei, aşa cum răsturnase tirania regelui Angliei, iar faima omului de stat şi a soldatului Beaumarchais va fi încununată de faima scriitorului.

Vaudreuil primise, cu sentimente amestecate, ştirea despre victoria de la La Grenade. Era destul de patriot ca să se bucure de victorie. Dar aştepta de mult, cu o nerăbdare arzătoare, să plece în sfârşit în Bretagne, la armata care se formase acolo pentru invazia Angliei şi a cărei conducere îi fusese încredinţată. Iată însă că victoria aceasta din Indiile Occidentale venea în sprijinul acelor comandanţi de armate şi flote care, în locul unei invazii, recomandau trimiterea unui corp expediţionar în America. Un lucru era sigur: acum trebuia să mai rămână multă vreme la Versailles şi să se chinuiască să stoarcă de la Louis învoirea pentru invazie.

Într-o astfel de stare de spirit se afla Vaudreuil când Pierre şi Désirée îi vorbiră de *Figaro.* Désirée îl rugase să invite la masă pe protejatul ei, iar Vaudreuil acceptase bucuros, îi surâdea să petreacă câteva din orele neplăcute

de aşteptare stând de vorbă cu spiritualul autor. Când Désirée pomeni, pe jumătate glumind, pe jumătate necăjită, de faptul că marchizul va trebui totuşi să părăsească Versailles-ul fără să fi obţinut punerea în scenă a lui *Figaro,* Vaudreuil nu luă această drept o aluzie obraznică la promisiunea neîmplinită. Din contră, îi păru bine. Nu era un mic-burghez şi deci nu era parolist. Dar declarase multora că va pune pe *Figaro* în scenă, tocmai pentru că Louis i-o interzisese; reprezentarea piesei devenise propria sa cauză şi, deoarece era oricum silit să mai rămână zile şi săptămâni la Versailles, nu avea altceva mai bun de făcut decât să impună spectacolul cu *Figaro,* cu *Figaro* al său. Astfel îşi va asigura, înainte de a-şi începe strălucita carieră în Bretagne, o strălucită plecare din Versailles.

— Fii fără grijă, Désirée - spuse el - şi dumneata Pierre. Invazia Angliei nu m-a făcut să-l uit pe *Figaro.*

Se duse la Toinette. Se răcise cu totul de ea, semnele sarcinii, mersul greoi, obrazul ei molatic şi umflat îl scârbeau de-a dreptul. Se bucura să plece de lângă ea. Nu mai voia să aibă de-a face cu această femeie care se bucura de copilul ei, al ei şi al grăsunului, ca orice precupeaţă. Nu mai înţelegea cum de se înflăcărase pentru ea un timp.

Dar îşi ascunse cu grijă scârba. Îi declară, pe un ton stăpânit, că îi venea tare greu să plece de lângă ea, apoi adăugă, schimbând pe nesimţite vorba, că nici măcar îndatoririle sale de intendent nu şi le dusese până la capăt. Urmărise s-o facă să intre în istorie ca protectoarea scenei franceze. Dar străbătuse numai o parte a drumului. Tare ar fi dorit ea reprezentaţia cu *Figaro* să aibă loc sub auspiciile ei. Nu reuşise. Izbutise doar să se compromită, căci din pricina ei declarase, mândru şi convins, că comedia va fi

jucată.

Toinette răspunse ezitând că el ştie doar ce piedici prosteşti stăteau în calea reprezentării comediei. Vaudreuil se sili să pară sentimental şi spuse că, oricum, ar fi fost frumos ca anii petrecuţi împreună să fie încununaţi de o asemenea faptă comună. Nu era sentimental din fire, dar cine ştie dacă se va mai întoarce.

— Nu mai vorbi prostii, François, se emoţionă ea, cu buzele tremurânde.

El râse şi spuse uşor:

— *Figaro* trebuie jucat. Cred că s-ar putea face o ultimă încercare, nici nu ne-am putea dori un prilej mai bun pentru noul nostru asalt decât victoria lui *Orfraye.* Tot Parisul cere năvalnic ridicarea stupidei interziceri. Fiţi purtătoarea de cuvânt a parizienilor şi grăsunul cu greu va putea să-şi menţină refuzul.

Toinette ascultă cu atenţie. Nu răspunse, dar Vaudreuil era convins că ea se pătrunsese de cuvintele sale şi nu mai vorbi despre *Figaro.* Deveni iar trist şi drăgăstos.

Chiar în aceeaşi zi, Toinette se duse la Louis.

Louis citise cu mândrie burbonică raportul despre victoria de la La Grenade. Înainte de toate îl bucura faptul că victoria aceasta slăbea argumentele acelora care sprijineau invazia în Anglia, căci acum miniştrii şi generalii săi vor voi să grăbească expediţia în America şi, deoarece nu se putea risca decât una din cele două mari acţiuni, invazia va trebui amânată pe un timp nedeterminat. Şi dacă gândul că francezii săi să lupte în America îi era neplăcut, ura de zece ori mai mult ideea invaziei. Războaie adevărate puteau avea loc numai în Europa şi atâta timp cât se putea feri de ciocniri militare serioase, încă nu era război. Primi deci ştirea din La Grenade cu mândrie şi cu mulţumire lăuntrică.

Desigur că şi această bucurie era cumva întunecată de

un strop de amărăciune. Îl supăra faptul că galionul cu care faimosul *monsieur* Caron îl trăsese pe sfoară luase atât de strălucit parte la luptă. Citi cu supărare în raportul poliţiei că romanţa din *Figaro* era pe cale să devină un fel de imn naţional, că trupele cântau la plecarea pe front textul lui Beaumarchais şi circulă zvonul că marinarii de pe *Orfraye* ar fi murit cu acest cântec pe buze.

Totuşi, micile neplăceri nu-i diminuau decât prea puţin mulţumirea. Când Toinette îşi făcu apariţia, îl găsi vesel şi bine dispus. Cercetă cu un zâmbet satisfăcut semnele sarcinii ei, îi spuse mulţumit că a şi început să se cunoască şi o mângâie cu stângăcie. La care ea îl asigură că nici nu se putea simţi mai bine. Desigur că era puţin întristată din pricina plecării apropiate a unuia din prietenii ei preferaţi, intendentul Vaudreuil. Louis răspunse rece că, după câte îşi amintea, ea însăşi ceruse stăruitor comanda pentru Vaudreuil. Ea ripostă că atunci când era vorba de interesele Franţei, nu se arăta zgârcită nici faţă de prietenii ei cei mai buni. De altfel, îi satisfăcuse lui Vaudreuil ultima lui cerere şi speră că Louis n-o va împiedica să-şi îndeplinească făgăduinţa. Marchizul dorea să-şi încheie activitatea sa de intendent cu reprezentarea lui *Figaro.*

Louis tăcu posomorât. „Iar se agaţă şi trag de mine - medită el - la fel ca înainte de alianţă. Şi aşa cum, inutil, m-am împotrivit atunci lui Franklin, tot aşa de fără noimă este şi rezistenţa mea faţă de Caron. Am spus *niciodată* şi, faţă de mine însumi, m-am bucurat de acest *niciodată* şi eram mândru de el. Dar poate încă de pe atunci am ştiut, în sinea mea, că tot se va face. Sunt orbi cu toţii, îşi sapă singuri groapa şi eu nu-i pot împiedica!”

— Vaudreuil - mai adăugă între timp Toinette - nu este singurul care o doreşte. Flota domnului de Beaumarchais a câştigat o victorie atât de glorioasă şi tot Parisul ar dori să-i

vadă acum piesa.

Louis fornăi mânios.

— Apoi asta e, spuse el. Dacă ar fi vorba numai de o reprezentaţie la Versailles, nu mi-aş face griji; domnilor şi doamnelor mele nu are ce să le strice. Dar parizienii nu trebuie să vadă această piesă necuviincioasă. Am ştiut eu de ce am spus atunci: *Niciodată.*

Se silea să vorbească hotărât.

Toinette se îmbufnă.

— Poate că aţi mai auzit - zise ea - că femeile însărcinate au toanele lor. Dacă nu li se face pe voie, poate să le strice, doctorul Lassone o să vă confirme aceasta. Nu e bine, Louis, să pui soarta *dauphin*-ului în joc. Mi-am pus în cap să fac această ultimă bucurie lui Vaudreuil.

După un timp, Louis spuse, slab şi furios:

— Şi unde vrea să joace comedia, domnul intendent al dumitale? Iar la palatul meu *Menus Plaisirs?* Sau poate la *Trianon?*

O privi provocator.

— Nu! Nu, se grăbi ea să răspundă. În cadru foarte restrâns, numai pentru cei mai intimi. Cred că la *Gennevilliers.*

Louis şedea cu fruntea încreţită de atâta încordare.

— Dar ascultă, Toinette - spuse el apoi - n-ar fi de loc potrivit, ar fi cu totul necuviincios ca regina Franţei să asiste la această comedie, după ce eu am declarat de mai multe ori *niciodată!*

— Dacă nu doriţi, n-am să mă duc, spuse Toinette şi apoi întrebă de-a dreptul: Atunci Vaudreuil poate să joace?

— Ei da, ei bine, zise Louis. Dar o îngrădi de îndată: Cu condiţia să se şteargă din comedie toate pasajele necuviincioase, şi cu condiţia să fie jucată o singură dată, şi anume la *Gennevilliers,* şi numai pentru prietenii cei mai

intimi ai marchizului de Vaudreuil, şi cu condiţia ca dumneavoastră, *madame,* să nu asistaţi la reprezentaţie, şi cu condiţia ca după aceea să nu mai fie vorba de acest *Figaro.*

— De acord, spuse Toinette. Şi, dulce şi zâmbitoare, adăugă: Ştiam, dragul meu Louis, că veţi îndeplini dorinţele mamei fiului dumneavoastră.

Ziua spectacolului fu tare călduroasă. În micul teatru din *Gennevilliers,* acelaşi în care, la timpul său, Désirée jucase în faţa lui Franklin şi a Toinettei, pe băiatul lui Tell, era o zăpuşeală înăbuşitoare, căci sala era înţesată de lume care se îmbulzea pretutindeni, la intrări şi pe coridoare.

Până acum, Pierre acceptase fără împotrivire ca unii aristocraţi să-l invite fără ai săi, de astă dată ceruse însă ca Thérèse şi prietenul său Gudin să asiste la reprezentaţie. Şedeau în una din micile loje, în văzul tuturor. Cu obrazul mare, vioi, cu gura arcuită şi cu sprâncenele înalte, semeţe, pline de o calmă aşteptare, cu luciul mat, smead al pieptului şi umerilor ieşind la iveală din rochia simplă, albastră, Thérèse stârnea interesul în această societate, în care toţi se cunoşteau între ei, dar puţini o cunoşteau pe Thérèse. Se şoptea: „Asta e doamna de Beaumarchais” şi mulţi îşi amintiră miraţi: „Figaro e însurat”.

Désirée, îmbrăcată în costumul ei de paj, cercetă din nou, de după cortină, publicul. În sfârşit reuşise, în ciuda lui Charlot şi a lui Louis, o a doua oară n-au să i-l mai poată răpi pe Chérubin, în ultima clipă, împreună cu rodul tuturor şireteniilor şi umilinţelor ei.

O văzu pe Thérèse în lojă. Pierre stătea la spatele ei şi se apleca spre ea. Era ciudat, şi întrucâtva ridicol, că Pierre al ei care, cu tot idealismul său, era atât de cinic, nu iubea în adâncul inimii decât pe această Thérèse. Ţinea la ea cu

devotamentul unui câine mare, fidel. Ea, Désirée, îl ajutase să-şi descătuşeze talentul, să poată întruchipa şi da glas sentimentelor năvalnice ale băiatului Chérubin, dar aceste sentimente nu-i erau hărăzite ei, ci tocmai femeii din lojă.

Se auzi bătaia tradiţională în podea, cortina se dădu în lături, Préville-Figaro, pe scenă, măsură şi zise:

— Nouăsprezece cu douăzeci şi şase.

Pierre şedea şi asculta, se simţea ca în vis şi totodată foarte treaz. Se juca *Figaro.* Se juca într-adevăr *Ziua cea de pomină* sau *Nunta lui Figaro.*

Înalta aristocraţie franceză se mai întrunise odată ca să vadă piesă să cea îndrăzneaţă, dar intervenise, furios, regele. Acum învinsese el, Pierre; Louis Bourbon se dovedise neputincios, cu toată mânia lui, iar toţi prinţii, ducii, conţii şi marchizii veniseră a doua oară. Acum Suzanne spunea prima ei replică plină de haz şi ei râdeau, un râs prelung şi vesel. Da, *Figaro* se juca într-adevăr. Cuvintele le erau aruncate în obraz, aşa cum visase, şi ei le ascultau şi le răbdau. Nu le-ar fi acceptat de la nimeni altul. Pe el îl rugau să le spună, îl implorau; căci trebuiau să recunoască că nimeni altul n-o putea face aşa de uşor şi de elegant, că azi în Franţa nimeni altul nu vorbea de pe scenă cu atâta haz. Iar el şedea în lojă cu frumoasă, iubita sa soţie, pe scenă vorbea şi juca prietena sa atât de admirată, atât de sclipitor de inteligentă, iar marii seniori ai Franţei cu doamnele lor ascultau.

Dacă seniorii şi doamnele lor veniseră doar cu gândul să-l sfideze, râzând, pe rege, care voia să le interzică o glumă, îşi uitară repede gândul şi se lăsară, fără rezerve, încântaţi de graţia şi bogăţia piesei. Aveau gust, aveau pricepere, aveau simţ pentru teatru. Se bucurau de impertinenţa inteligentă a lui Figaro-Préville, de eleganţa nobilă, niţeluş cam morbidă, a lui Almaviva-Molés şi erau uimiţi, mişcaţi de

Désirée Mesnard. N-ar fi crezut-o în stare să fie atât de naturală, fermecătoare şi înduioşătoare în rolul băieţandrului îndrăgostit. Chiar şi romanţa pe care fiecare o auzise de o sută de ori avea ceva proaspăt, nemaiîntâlnit, aşa cum răsuna pe scenă din gura lui Désirée Mesnard.

La parter, unde nu mai erau decât locuri în picioare, stătea înghesuit doctorul Lassone şi, oricât de tânăr se simţea, nu era în nici un caz bine pentru un om de vârsta lui să se supună unor asemenea încordări fizice şi intelectuale. O vedea pe Désirée, vedea şi simţea cum toţi bărbaţii din sală o doreau, după cum şi cele mai multe femei îl doreau pe băietanul Chérubin, şi respira greu. Îşi zicea: „Este o prostie, dar am să mă căsătoresc cu ea. Ea nu iubeşte decât pe fleacul acesta de Caron, chiar şi vanitosul de Vaudreuil are mai multă trecere decât mine. O să mă înşele în toate direcţiile rozei vânturilor, o să mă înjosească, o să-mi mănânce toţi banii. Este o prostie nemaipomenită s-o iau de nevastă, dar e ultima prostie pe care o pot face şi e o prostie care merită să fie făcută."

Vaudreuil era şi el subjugat de vraja ce o învăluia pe Désirée. Ea era a lui. Totul era al lui. Pentru Vaudreuil era o seară reuşită, care făcea legătura unui trecut strălucit cu un viitor şi mai glorios. Pe punctul de a părăsi Versailles-ul, îl vedea cu ochi prietenoşi. Tot ce fusese frumos şi viu la Curte se concentrase acum pentru el în această singură seară. Cu ajutorul protejatului său, Pierre, crease această piesă, apoi smulsese grăsunului aprobarea pentru spectacol şi acum dăruia poporului francez această comedie, după cum Ludovic al paisprezecelea dăruise francezilor comediile lui Molière. Omul care gândise şi redactase aceste fraze scânteietoare era al lui, după cum ale lui erau şi femeia care îi cucerea acum pe toţi de pe scenă şi regina care domnea peste toate. Dar farmecul stătea în asta: nici nu-i

păsa de ele, lăsa totul baltă şi pleca.

Într-una din loji se afla Maurepas. Pentru că aranjase reprezentarea comediei bufonului său de casă, sau cel puţin o aprobase, se socotea progresist şi se bucura de hazul impertinent al piesei. Dar o dată, şi anume la cuvintele: „Care este arta curteanului? a primi, a lua, a cere” - îi trecu pe neaşteptate prin minte că toţi cei ce se adunaseră acolo şi se veseleau începuseră din nou să taie craca pe care şedeau şi un timp simţi ceva neplăcut în stomac. Apoi îşi zise că, atât cât mai avea el de trăit, mai ţine şi craca, iar în restul serii nimic nu-i mai întunecă plăcerea încântătorului spectacol.

Ceilalţi, toată marea aristocraţie a Franţei, păreau neatinşi de îndoielile care îl încercaseră o clipă pe Maurepas. Râdeau şi se desfătau când îşi vedeau adevărata lor întruchipare, lipsa lor de seriozitate, manierele lor alese, deşertăciunea impertinentă şi goliciunea capetelor şi inimilor lor. Cel mai mult impresionau frazele nepronunţate pe care Pierre le înlocuise atât de nostim prin pauze şi gesturi pline de înţeles; căci mulţi dintre cei de faţă cunoşteau cuvintele tăiate. Aplaudau şi strigau: „bis, bis” şi zece, douăzeci, o sută de voci pronunţau frazele tăiate. Entuziasmul creştea, ovaţiile marilor domni şi doamne întreceau toate aşteptările: îi mulţumeau lui Figaro cu aplauze răsunătoare că le spunea în faţă ceea ce erau.

Câţiva scriitori şi filozofi avuseseră cinstea să asiste la reprezentaţie şi, în pauze, îşi formulau părerile pe care întreg Parisul avea să le repete a doua zi. E într-adevăr o comedie enciclopedică, decretă Chamfort. Deosebit de entuziasmat se dovedi baronul Grimm. Temutul critic atacase cu răutăcioasă ironie primele piese ale lui Pierre. Dar văzu acum cât de sincer entuziasmat era publicul acesta atât de influent şi hotărî să ajungă la concluzia că

greşise, recunoscându-şi greşeala în cuvinte meşteşugite. Piesa, declară el, era un tablou îndrăzneţ şi spiritual al năravurilor şi concepţiilor clasei stăpânitoare, zugrăvit de un om care ştie să-şi potrivească culorile şi să mânuiască penelul ca nimeni altul. În piesă nu era vorba decât de lupta pentru o noapte de dragoste şi totuşi această piesă devenea oglinda întregii epoci; era deci, necesarmente, opera unui geniu.

Actorii se temuseră că partea a doua a lungii comedii ar putea să obosească publicul capricios. Dar, cu toată căldura din sală, spectatorii rămaseră vioi şi receptivi, ca la început. Urmăreau cu încordare toate peripeţiile întortocheate ale acţiunii şi înţeleseră, gustară fiecare aluzie, oricât de subtilă.

Acum veni ultimul act cu monologul cel mare. În jurul acestui monolog se iscaseră multe îndoieli şi discuţii în timpul repetiţiilor. Nu se debitase încă niciodată un monolog atât de lung pe scena franceză. Se mai putea impune unor spectatori obosiţi de aproape trei ore de haz, intrigă şi acţiune, un asemenea monolog? Îndată se va vedea, îndată se va hotărî dacă publicul acceptă lungile cugetări sau dacă îndrăzneaţa încercare nu duce totuşi comedia la eşec.

Figaro se plimba nervos pe sub castani. Ba se aşeza în faţă, pe o bancă şi vorbea către publicul din sală, ba se ridica şi alerga de colo până colo gesticulând, plin de temperament, apoi iar se aşeza în faţă şi medita. Vorbea, vorbea, vorbea. Dar uite, spectatorii rămâneau încordaţi, nu tuşeau şi nu făceau zgomot, urmăreau atent salturile şi întortocherile celui mai lung monolog ce fusese vreodată prezentat pe scena franceză.

Désirée stătea în culise. Purta uniforma ei de ofiţer şi ştia cât de provocatoare şi atrăgătoare era, dar uită acest lucru.

Aştepta frazele minunate care aveau să încheie în curând monologul şi prin care Figaro-Pierre vorbea despre viaţa lui mai bine decât ar fi putut s-o facă cei ce-l invidiau şi cei care îi luau apărarea. Veni şi rândul frazelor acestea: „Iar eu îmi urmez drumul”, spuse Figaro-Préville. Îndrăznea s-o spună aproape în şoaptă şi totuşi, după patru ore de căldură şi de atenţie încordată, lumea asculta cu suflarea tăiată; „Iar eu îmi urmez drumul; când am păşit pe acest drum, n-am ştiut cum îl voi părăsi şi nici n-a fost din voia mea. Dar câtă vreme merg pe acest drum, îl presar cu atâtea flori cât îmi permite umorul meu. Eu spun: umorul *meu* şi nu ştiu măcar dacă este al meu, după cum tot nu ştiu ce este de fapt acest eu, cu care mă aflu înzestrat; ciudat amestec, din multe cele. Acum un sărman nerod, un mic animal uşuratic, un flăcău ahtiat după plăceri. Azi domn, mâine slugă, cum se nimereşte. Îngâmfat din vanitate, harnic de nevoie, leneş cu voluptate, chiar şi orator la caz de pericol, poet pentru recreaţie, muzicant de ocazie, amant nestatornic. Pe toate le-am gustat, pe toate le-am făcut, de toate m-am folosit, de toate m-am bucurat.”

Apoi piesa luă sfârşit. Printre strofele obraznice ale vodevilului, peste baletul final, creşteau valurile de aplauze, înecând muzica şi versurile. Actorii salutau. Se aplauda spre ei, se aplauda în sus spre loja autorului. Şi el salută de mai multe ori, dar nu ca alţi autori, cu o indiferenţă prefăcută; el îşi arăta bucuria nestăvilită.

Désirée era mândră. Dobândise prin viclenie şi artă această victorie pentru Pierre al ei. Observă însă, cu un mic surâs ironic şi amar, că Pierre, deşi o aplaudă pe ea şi pe ceilalţi actori, în mijlocul entuziasmului general, se apleca într-una în jos către Thérèse, cu o duioşie pe care şi ţinea s-o sublinieze.

Mai târziu, în cabina lui Désirée, Vaudreuil îi spuse lui

Pierre:

— O făcurăm, dragul meu. Iar mâine plec în Bretagne şi învinge Anglia.

Cei aproape patru sute de americani, ţinuţi prizonieri la Londra în condiţii mizerabile, îi adresau plângeri stăruitoare doctorului Franklin. Delegaţii hotărâră să le trimită bani şi alte ajutoare. Omul care primea această misiune destul de periculoasă trebuia să fie de încredere şi foarte dibaci. Franklin avea de propus doi candidaţi. Experienţă personală nu făcuse cu dânşii, dar în favoarea lor vorbeau recomandaţiile unor oameni onorabili şi fizionomiile lor. Arthur Lee, însă, recomandă un domn pe care îl cunoştea de ani de zile, un oarecare *Mr.* Digges, om de afaceri din Maryland; cu violenţa lui obişnuită şi întunecată declară că garantează pentru cinstea şi priceperea acestui domn. Doctorul îl găsea pe *Mr.* Digges dezagreabil; vorbea mult şi cam mieros, avea şi o privire piezişă.

Când, în timpul unei consfătuiri a celor trei delegaţi, Arthur Lee insistă pentru numirea domnului Digges, pe faţa lui Franklin se putu citi dezaprobarea.

— Ce aveţi de obiectat împotriva domnului Digges? întrebă *Mr.* Adams.

— Nu-mi place, răspunse simplu Franklin.

— Garantez pentru el, repetă Arthur Lee.

Mr. Adams era drept. Deoarece Arthur Lee garantase pentru *Mr.* Digges şi doctorul Franklin nu avea nimic de obiectat împotriva lui decât impresia puţin favorabilă pe care i-o făcea, votă şi el pentru Mr. Digges şi îl trimiseră la Londra.

Franklin ştia de mult că *Mr.* Adams nu-l simpatiza, dar mai ştia că se silea să fie obiectiv şi drept. Cu atât mai neplăcut îl surprinsese faptul acesta, când trebui să

constate că atmosfera otrăvită a perioadei de aşteptare îl împinsese chiar şi pe un John Adams la mârşăvii.

Pe cale ocolită, şi anume prin secretarul său de la Motte, află că *Mr.* Adams se exprimase deosebit de neprietenos despre el faţă de *monsieur* Marbois, unul din secretarii lui Vergennes. Mr. Adams glumise cu amărăciune despre faptul că Parisul admira în doctorul Franklin pe marele legislator al Americii. Toată Europa credea că Franklin făurise revoluţia americană cu electricitatea sa. Ce prostie! Nici măcar constituţia, de altminteri mizerabilă, a patriei sale Pennsylvania n-o făcuse singur. Se vorbise şi de copiii săi nelegitimi; Mr. Adams afirmase că marile sale defecte nu trebuiau trecute cu vederea de dragul meritelor sale extraordinare ca scriitor, gânditor şi savant.

Oricât cunoştea Franklin slăbiciunea omenească, la un asemenea gest din partea lui John Adams nu se aşteptase. Îl supăra şi îl durea că un delegat al Congresului, un om onorabil, defăimase în aşa fel pe un coleg, faţă de un înalt funcţionar francez.

Dorea să scape de ceilalţi. Se prevenea singur împotriva unor speranţe deşarte; dar, oare, nu intervenea ambasadorul francez de dincolo în favoarea sa? Şi în sinea lui spera să fie numit unicul plenipotenţiar.

Dar umbra fiului întunecă speranţele sale.

În ultimele luni, William se purtase într-adevăr liniştit, fusese eliberat în cadrul unui schimb de prizonieri şi transportat pe teritoriu englez. Acum şedea la New York, prezida o asociaţie de „americani loiali”, dădea sfaturi funcţionarilor şi ofiţerilor englezi şi afirma, în cuvântări pompoase, că majoritatea locuitorilor coloniilor nu erau corupţi şi păstrau neclintită credinţă maiestăţii-sale britanice. De fapt, vorbăria asta era deopotrivă de ineficace şi de inutilă. Dar, din păcate, aşa cum se şi aşteptase

Franklin, ziarele engleze preamăreau flecăreala lui William în articole pompoase şi opuneau fidelitatea fiului perfidiei tatălui răsculat. Desigur că aceste articole engleze erau binevenite duşmanilor săi din Philadelphia şi desigur că, acum, mulţi nu vor vedea în el pe omul care a ajutat să se încheie alianţa cu Franţa, ci numai pe tatăl trădătorului. Aveau deci şi argumente noi împotriva lui, iar Congresul un nou pretext ca să-şi amâne hotărârea.

Tânărul William şi de la Motte înjurau cu cuvinte tari încetineala criminală a Congresului. Franklin însă nu manifestă decât o blândă ironie; supărarea şi nerăbdarea şi le ascunsese în adâncul sufletului.

Stătea întins în cadă, iar tinerii şedeau pe capacul de lemn, plini de amărăciune că nici vasul din ajun nu adusese veşti de la Congres. Iar el, bătrânul, puse să i se mai toarne apă caldă şi le istorisi povestea iepurelui şi a broaştei ţestoase.

Iepuraşul îşi rupse un picior şi îi spuse prietenei sale, broasca: „Te rog, fugi până la doctor şi adu-mi ceva ierburi de leac”. Broasca ţestoasă primi. Iepuraşul avea dureri şi aştepta. Aşteptă mult. În sfârşit a doua zi către seară sosi şi broasca. „N-ai putut să te duci mai repede până la doctor?” se văieta iepuraşul. „Apoi, dacă mă iei aşa - răspunse broasca ţestoasă - nici nu mă mai duc.”

În mijlocul tuturor aşteptărilor şi neplăcerilor, Franklin avu o mare bucurie: micul Benjamin Bach se întoarse şi - rectorul internatului din Geneva nu minţise - se dezvoltase minunat. Doctorul ascultă cu plăcere cât de frumos şi de curgător vorbea franceza; băiatul avea o minte ageră şi o judecată sănătoasă, nu era nici obraznic, nici precoce. Îşi manifesta interesul pentru talentele de tipograf ale lui Franklin şi îşi însuşea repede ce i se arăta. Doamna Helvetius îndrăgi de îndată băiatul şi sublinia într-una, cu

multă gălăgie, cât de tare semăna nepotul cu bunicul.

Micul Benjamin îi amintea lui Franklin de fiul său cel mai drag, Francis, care murise la patru ani. Trecuseră patruzeci şi doi de ani de atunci. Doctorul glumea adesea despre orbirea părinţilor faţă de copii, dar micul său Franky fusese într-adevăr un băiat deosebit de frumos, atât de deştept şi de plăcut la vedere, cu buclele sale blonde şi ochii săi mari, într-adevăr un copil cum rar se vedea.

Nu se întâmpla des ca Franklin să viseze; de fapt, nu avea decât două vise care se repetau într-una. În unul din ele îşi impunea să nu asude, ca ceilalţi să nu-i ghicească teama, dar era îmbrăcat în costumul său gros, albastru, de Manchester, şi şedea lângă un foc de care nu se putea îndepărta şi cu toate că se silea din răsputeri să nu asude, îl treceau sudorile din ce în ce mai tare. În celălalt vis, îl sălta pe micuţul său Franky deasupra capului, băieţelul râdea şi ţipa şi era neobişnuit de uşor, iar el, tatăl, se bucura că era atât de uşor. Copilul devenea tot mai uşor şi deodată nu mai era, şi Franklin stătea şi privea în aer, zăpăcit şi încremenit.

În ultimele săptămâni, poate din cauza prezenţei nepotului său Benjamin, visul al doilea îi revenea des şi n-ar fi putut spune dacă se bucura sau se temea de el. Şi peste zi se gândea adesea la fiul său Franky.

Se gândea adesea şi la mama lui Franky, la Deborah, răposata lui soţie.

O vedea lămurit înaintea ochilor. Stătea în faţa lui şi îl privea cu un zâmbet mândru, dar stânjenit, pe obrazul gras, rotund, alb-trandafiriu. Îl chemase la micul dejun şi deodată văzu că laptele său fumegă într-o ceaşcă de porţelan, cu o lingură de argint alături. Până atunci mâncase cu o lingură de cositor, dintr-o ceaşcă de pământ de doi pence. Ea cumpărase lucrurile acelea scumpe fără ştirea lui.

Costaseră douăzeci şi trei de şilingi şi, deoarece el cam bombănea, ea îi spuse că nu vede de ce bărbatul ei nu ar avea o lingură de argint şi o ceaşcă de porţelan, ca şi vecinii lor. Era voinică şi puţin cam ţărănoasă, desigur, dar ce femeie arătoasă şi hotărâtă! Şi, în definitiv, cine se pricepea mai bine decât ea să-i satisfacă multele lui dorinţe mărunte? Cât de mândru fusese pe atunci, pe timpul boicotului mărfurilor englezeşti, când era îmbrăcat de sus până jos numai în lână şi bumbac lucrate de mâna ei. Şi cât de bine mai ştia ea să se târguiască şi să se tocmească, atunci când cumpăra zdrenţe pentru fabrica lui de hârtie. El vorbea adesea despre economii, dar de felul lui nu era strângător, să nu fi ţinut ea strâns banii, el i-ar fi risipit mereu.

Ar fi fost bine să aibă pe lângă el pe cineva ca Deborah. *Monsieur* Finck era un bucătar priceput, dar el, Franklin, îşi putea închipui o gospodărire mai bine pusă la punct. Viaţa fără femei nu-şi avea rostul.

O simţea la şaptezeci şi doi de ani, tot aşa cum o simţise la şaptesprezece. Instinctul acesta e sădit în om, şi dacă în unele clipe îl socoteşti înjositor, apoi clipele acelea sunt înşelătoare. Îşi aminti zâmbind de glumele bune, deocheate, prin care îşi arăta câteodată bucuria de viaţă şi de virilitatea sa, de pildă scrisoarea ceea fără perdea, scrisă în latină, voit sucită, a lui Thomas a Kempis. Eseul său despre motivele pentru care o amantă mai vârstnică este mai potrivită decât una mai tânără, îşi avea de asemenea logica şi meritele sale. El nu credea în dragostea romantică şi, mai puţin încă, în cea platonică.

Un bărbat singuratic este o fiinţă neisprăvită; este asemeni unei jumătăţi de foarfecă. Franklin se simţea obosit şi singur. Dar dacă avea să fie rechemat în patrie, într-o patrie unde trecea drept curvar, ipocrit şi om fără

credinţă, oare nu se va simţi acolo şi mai singur?

În Franţa era iubit şi respectat. Tinerii începuseră să lucreze la o a treia mapă groasă, în care adunaseră imnurile de laudă în versuri şi proză, precum şi desenele panegirice. Voia să rămână acolo şi era bine să-şi caute motive din timp, pentru cazul că Congresul nu l-ar mai ţine.

Seara o petrecu la Auteuil, la *madame* Helvetius. Se simţea mai bine la masa ei îmbelşugată şi neîngrijit pusă decât acasă la el. Aici, lumea se interesa cu drag de nevoile, slăbiciunile şi dorinţele sale. Pe când celorlalţi oaspeţi li se aduse friptură de viţel, lui i se servi o mâncare gustoasă din carne tocată de găină, care se potrivea cu dinţii săi rari, sensibili. Iar fructele şi cozonacul fură însoţite de frişcă, aşa cum îi plăcea lui, groasă, dulce, vârtoasă.

După masă, domnişoarele Helvetius cântară cântecele sale scoţiene preferate, abaţii făcură glume plăcute, el povesti câteva anecdote şi fiecare se simţi împăcat cu sine însuşi şi cu ceilalţi.

Mai târziu, în cursul serii, stătu de vorbă cu *madame* Helvetius lângă gura focului, singuri, aşa ca do obicei. Ea şedea într-un fotoliu care abia o încăpea, o doamnă la peste cincizeci de ani, albă şi trandafirie, neîngrijit fardată, cu părul blond neglijent vopsit. Dar pentru doctor mai era încă învăluită de vestita ei splendoare din trecut. Trăncănea într-una, mulţumită şi sigură de efectul ce-l făcea, glasul ei puternic, vesel, felul ei impulsiv, întreaga ei fire şi purtare îi pricinuiau o mulţumire lăuntrică. Era o îmbinare minunată a ceea ce preţuise la Deborah a sa cea casnică şi ceea ce îi plăcea la *madame* Brillon, rafinata parizianã.

Fără să-i pese de piciorul care îl durea, se sculă, trecu în spatele fotoliului ei şi se aplecă niţel peste spetează. Se gândi o clipă, pe jumătate înveselit, pe jumătate stânjenit,

că el şi *madame* Helvetius, ea cu căţeluşul în poală, el aplecat asupra ei, ar putea întruchipa un grup asemănător cu cele din multele gravuri galante ce atârnau pe pereţi.

— Ce ar fi, Marie-Félicité - zise el deodată - dacă ne-am căsători puţin?

Ea ridică ochii, fără să-şi ascundă uimirea.

— Vorbiţi serios? întrebă ea.

Franklin, căutându-şi cu greu cuvintele franţuzeşti, răspunse:

— Dacă nu vreţi, nu vorbesc serios; dacă vreţi, este serios.

Ea tăcu, mângâind mecanic căţeluşul din poală, obrazul mare, fardat, deveni deodată ciudat de visător. El cercetă braţul ei frumos, plin, mâna micuţă, care tot mai părea de copil şi prinse a vorbi despre situaţia sa, încet, obiectiv, şi contrar obiceiului său, aproape ruşinat.

— Dacă, după cum e posibil - spuse el - voi fi în curând rechemat din postul meu, am să fiu la grea cumpănă. Să mă întorc la Philadelphia? Să părăsesc o ţară unde am găsit atâta înţelegere, o atmosferă atât de plăcută, atâtea care îmi încălzesc sufletul? Să părăsesc ţara în care trăieşti dumneata, Marie-Félicité? Cu un singur mic da din partea dumitale, problema mea ar fi rezolvată.

Ea îndepărtă binişor căţelul din poală şi se ridică. Cu o sfială care o făcea să pară mult mai tânără, zâmbind şi vizibil adânc mişcată, arătă spre unul din multele portrete ale lui Claude-Adrien Helvetius al ei.

Mai vioi de cum vorbea de obicei, Franklin zise:

— Soţul dumitale, amicul meu Helvetius, era un om mare. El e cel mai în măsură să înţeleagă de ce doresc să trăiesc alături de dumneata. El ar încuviinţa asta cu întreaga sa filozofie. Şi nu mi-ai spus-o chiar dumneata, Marie-Félicité, că în ceasul din urmă te-a îndemnat să te

bucuri de viaţă?

Tot zâmbind, ea răspunse fără să-l privească:

— Continuă, spune tot ce ai de spus, iubite şi onorate mare om. Te ascult cu mare plăcere.

Atunci îi aminti în cuvinte uşoare, galante, înţelepte, că iubeau aceleaşi lucruri, aceiaşi oameni, acelaşi fel de a fi. Puţin nerăbdător, se opri şi se plânse:

— Acum îmi pare mai rău ca oricând de franceză mea greoaie. Aş dori să-ţi spun toate acestea cu cuvinte mult mai potrivite, mai puţin stângace.

— Franceza dumitale nu e de loc rea, răspunse ea. *Madame* Brillon a dumitale te-a învăţat o franceză destul de bună, şi, plină de şovăială, zâmbind mai larg, silabisind cu plăcere, îi spuse pentru prima oară pe nume: Benjamin.

Dar până acum nimeni nu-l numise astfel în franceză şi-i veni greu să înţeleagă. În schimb, faţa ei şi chiar atitudinea ei spuneau mai mult decât cuvintele. Crezu că o cucerise. Mişcat şi oarecum grav, duse mâna ei la gură.

Inima femeii începu să bată mai tare, la gândul că putuse fermeca pe omul pe care prietenii ei îl preţuiau cel mai mult dintre cei vii.

— Toate astea sună minunat, dragă prietene - spuse ea - şi recunosc că îmi fac nespus de multă plăcere. Dar ştiu prea bine, stimate vulpoi bătrân, că dumneata te pricepi, mi-ai spus-o adesea, să-ţi potriveşti astfel vorbele încât să le intri celorlaţi în voie, fără să fii obligat să minţi într-adevăr. De aceea trebuie să cântăresc totul bine şi trebuie să-mi laşi timp de gândire.

Se duse la prietenul ei Turgot şi îi povesti de cecerea lui Franklin:

— Asta e una din glumele lui, zise Turgot de îndată, hotărât şi potrivnic.

— Dar nu, Jacques-Robert, zise însufleţit *madame*

Helvetius. A spus-o serios de tot.

Turgot îşi aminti cum ea îl respinsese pe el, prima dată când era tânăr şi fără bani, a doua oară când ajunsese bogat şi vestit. Înflăcăratul şi sensibilul domn mai suferea şi acum la amintirea acestor refuzuri.

— Şi ce i-ai răspuns? întrebă el, şi chipul frumos, brăzdat de riduri adânci, i se întunecă şi mai mult.

— I-am cerut timp de gândire, spuse ea.

— Cum? strigă el furios. Nu i-ai dat imediat cu ceva în cap? Timp de gândire? Ai înnebunit?

— Devii imediat aşa de grosolan, Jacques-Robert! protestă ea copilăros. O cerere în căsătorie din partea doctorului Franklin e doar un lucru de cinste şi atrăgător.

— O cinste, ceva atrăgător? izbucni el. O lipsă de bun simţ, o nebunie, ceva cu totul fără rost. Şi dacă ar veni un altul, Brown sau Smith, care să arate ca el, cu astfel de pretenţii, un domn oarecare, ai râde pur şi simplu.

— Dar el nu e un domn Brown - răspunse ea - el este doctorul Franklin.

Turgot alerga furios prin odaie.

— Când te aud cum vorbeşti - zise el - nu înţeleg cum se face că uneori încerc să discut serios cu dumneata. Oare nu vezi singură cât de absurd este să-ţi pierzi măcar o singură clipă cu o astfel de cerere? Dar, încheie el cu amărăciune, te laşi orbită de bani şi de glorie.

— Asta să n-o spui, Jacques-Robert, răspunse ea. Cu toate prejudecăţile dumitale, nu poţi nega că Claude-Adrien al meu nu era numai bogat şi celebru, dar înainte de toate era omul cei mai încântător din Franţa.

El tăcu o clipă, apoi răspunse:

— Şi, totuşi, aşa este. Pentru că ai fost măritată întâi cu omul pe care l-ai socotit cel mai vestit filozof al lumii, vrei să te măriţi acum cu cel mai vestit om politic. Dar deschide

ochii odată, Marie-Félicité. Lipsa dumitale de judecată şi pofta dumitale copilăroasă după zarvă şi strălucire are să-ţi strice amurgul vieţii.

Şedea în faţa lui, durdulie, abătută şi încă tânără.

— Tare mă temeam - recunoscu ea - că n-o să meargă. Dar aş dori atât de mult să trăiesc alături de el. Explică-mi, te rog, Jacques-Robert, de ce este o prostie?

— Îl stimez pe Franklin, îl iubesc şi mi-e prieten, spuse el gânditor. Ce coincidenţă nenorocită; nu e prima dată când trebuie să spun *nu* în chestiuni care îi stau la inimă. El nu, dar mulţi alţii mi-o iau încă şi astăzi în nume de rău că n-am dat bani pentru americani. Dar nu-i puteam da... se înflăcără el, America trebuia...

— Asta mi-ai mai spus-o de multe ori, încercă ea să-l readucă la subiect.

El amuţi. Apoi, cu o răbdare forţată, îi vorbi ca unui copil:

— Dacă te măriţi cu el, va trebui să-ţi schimbi întregul fel de viaţă. Te-ai gândit la asta?

— Dar pentru ce? întrebă ea consternată. Iubeşte aceiaşi oameni ca şi mine, acelaşi fel de viaţă.

— Ambasadorul american - o lămuri el - chiar dacă pune atât de puţin preţ pe demnitate, ca Franklin, nu poate invita la el acasă multă lume la care dumneata ţii şi trebuie să primească multă lume pe care dumneata nu vrei s-o vezi. Va trebui să renunţi la mulţi şi la multe, Marie-Félicité. Va trebui să te întrebi la tot pasul, şi să-l întrebi pe el, dacă ceea ce faci se cade sau nu. Unei doamne atât de voluntare ca dumneata nu-i va veni uşor ca salonul ei să se transforme în agentură europeană a Statelor Unite.

Ea rămase pe gânduri.

— Poate că doctorul va fi rechemat, spuse ea plină de speranţă. Şi dacă funcţiunea sa va sta într-adevăr în calea înclinaţiilor noastre, poate să se retragă şi de bună voie.

— Ce tot trăncăneşti! o apostrofă el. Crezi că un Franklin, pus în situaţia de a alege între dumneata şi America, va şovăi o singură clipă? Cine a trecut de şaptezeci de ani nu mai este romantic. Iar Benjamin Franklin nu a fost nici în cea mai fragedă tinereţe atât de tânăr încât să-şi sacrifice viaţa pentru o femeie.

Ea tăcu îmbufnată, dar vizibil impresionată. El continuă să caute a o convinge:

— Chiar şi Helvetius al dumitale - spuse el - ar fi condamnat foarte sever o asemenea căsătorie, din motive de logică elementară, şi probabil că şi Franklin regretă acum ce ţi-a spus aseară. Afară doar dacă nu l-ai înţeles în general greşit şi totul nu a fost decât una din glumele sale afurisite.

Întoarsă la Auteuil, *madame* Helvetius se plimbă printre portretele lui Helvetius al ei, care fusese tot atât de înţelept, pe cât fusese de dornic de viaţă, lucru pe care trebuia să-l recunoască chiar şi Jacques-Robert. Doctorul Franklin, Benjamin, semăna mult cu el; i-ar fi plăcut să trăiască alături de el. Dar ea şi Claude-Adrien fuseseră tineri şi nu le fusese greu să se adapteze unul altuia. Doctorul Franklin trecea drept un om care, cu toată blândeţea lui, ştia până la urmă să-şi impună voinţa. Se gândea că „ambasadorul american” o va ruga uneori ba un lucru, ba altul care să nu-i fie pe plac. Se opri în faţa oglinzii. Se simţea tânără. Dar era ea destul de tânără, destul do maleabilă ca să se mai adapteze altuia? Erau mulţi ani de când nu mai făcea decât ceea ce îi plăcea. Îl respinsese pe furtunosul Jacques-Robert, tocmai de teamă să nu-şi piardă independenţa. Benjamin era mai puţin furtunos, dar nu mai puţin voluntar şi încăpăţânat. Suspină.

Se aşează la masa de scris. Scrise lui Benjamin o scrisoare serioasă pe un ton glumeţ. „Dacă cineva - scrise ea - ar

putea s-o facă să şovăie în hotărârea luată de a rămâne singură în amintirea soţului iubit, atunci acesta n-ar putea fi decât Benjamin Franklin. Dar hotărârea ei era neclintită, rezista chiar şi unei asemenea ispite."

Plânse puţin, împături scrisoarea, o sigilă şi o trimise.

Şi Franklin se gândise între timp în fel şi chip asupra avantajelor şi dezavantajelor unei căsătorii cu Marie-Félicité. O vedea în faţa ochilor durdulie, plăcută la vedere, cu mult mai atrăgătoare decât acele doamne cam despuiate, dar totuşi severe, care obişnuiau să-i aţină calea cu tot felul de ghirlande pe gravurile festive, pentru a-l încununa. Apoi se gândi iar cât de voluntară era şi cât de gălăgioasă şi că va avea cu mult mai puţine ore de lectură şi meditaţie tihnită decât până acum. Dar îşi aminti din nou cum stătuse în faţa lui, copilăroasă şi îmbujorată, spunându-i pe numele lui de botez. „Benjamin", gândi el pe franţuzeşte, pronunţat „Benjamin", cum îşi şi văzuse uneori scris numele. Chiar şi amintirea atitudinii şi a vocii ei era „cât se poate de atrăgătoare". Apoi gândi că Marie-Félicité, plină de temperament, va voi să se amestece cu mult mai multă insistenţă în treburile sale decât pe vremuri Debsy a lui. Căsătoria avea avantaje şi dezavantaje şi, oricare va fi hotărârea lui *madame* Helvetius, o va primi ca un filozof şi se va bucura de avantajele ei.

Şi aşa şi făcu când primi scrisoarea. Era mulţumit că râvnise la această căsătorie, era mulţumit că fusese ferit de ea.

Scrisoarea îi plăcu mult. Observă numeroasele greşeli de gramatică şi de ortografie şi se gândi că şi aceasta era o trăsătură comună între *madame* Helvetius şi Deborah a sa. Era de asemenea măgulit că după cum se vedea îi venise greu să refuze. Totul se aranjase iarăşi de minune şi se bucură de viitoarea întâlnire. La urma-urmelor, era mai

plăcut s-o vadă de două sau de trei ori pe săptămână decât să o aibă şapte zile de-a rândul lângă el, în celelalte zile n-avea decât să se mulţumească cu onorabilele doamne alegorice de pe gravuri.

Îi răspunse tot în scris.

„Hotărârea dumitale, scumpa mea, de a rămâne singură pentru tot restul vieţii, în amintirea iubitului dumitale soţ, m-a mişcat adânc şi m-a ţinut treaz cea mai mare parte a nopţii. Când, în sfârşit, am adormit, am avut un vis. Se făcea că murisem şi că mă aflam în paradis. Întrebat dacă doresc să văd anumite personalităţi, am răspuns că mi-e dor de filozofi. «Doi locuiesc aci alături; trăiesc în bună vecinătate şi sunt buni prieteni.» - «Cine sunt?» - «Socrate şi Helvetius.» - «Îi admir pe amândoi. Dar aş dori să-l văd mai întâi pe Helvetius. Franţuzeşte ştiu puţin, dar greceşte de loc.»

Helvetius mă primi foarte prietenos. Mă întrebă de o mie de lucruri, de mersul războiului, cum stă Franţa cu religia, cu libertatea şi cu guvernul. «Şi de iubita dumitale prietenă, de *madame* Helvetius - zisei eu - nu mă întrebi? Te iubeşte peste măsură! Am fost tocmai la dânsa.» - «Vai - spuse el - îmi aminteşti de fericirea mea trecută. Mulţi ani nu m-am putut gândi decât la ea, dar în cele din urmă m-am consolat şi am luat altă soţie, cea care îi seamănă cel mai mult dintre cele ce le-am găsit aici. Desigur, nu e tot atât de frumoasă, dar are inteligenţă şi umor şi singura ei preocupare este să-mi fie agreabilă. A plecat tocmai să aducă nectarul şi ambrozia cea mai fină pentru deseară. Rămâi cu noi la masă şi ai să vezi!» - «Fosta dumitale soţie - replicai eu - este mai credincioasă decât dumneata. I s-au făcut mai multe cereri ademenitoare în căsătorie, dar le-a respins pe toate. Eu însumi, ţi-o mărturisesc sincer, am fost îndrăgostit nebuneşte de ea!» - «Îmi pare rău de dumneata

din toată inima - zise el - este o femeie bună, merită şi toată dragostea.»

Pe când stăteam astfel de vorbă, sosi noua *madame* Helvetius cu nectarul şi închipuieşte-ţi uimirea mea: era vechea mea tovarăşă de viaţă americană, *Mrs.* Franklin. Protestai de îndată. Dar ea spuse rece: «Ţi-am fost o prietenă bună timp de patruzeci şi nouă de ani şi patru luni, aproape o jumătate de veac. Asta trebuie să-ţi fie de ajuns. Acum am încheiat aci o nouă legătură, pe vecie.»

Foarte supărat de acest refuz din partea Eurydicei mele, părăsii imediat umbrele nerecunoscătoare, întorcându-mă în lumea asta bună, pentru a te revedea pe dumneata şi soarele. Iată-mă aci, doamnă, hai să ne răzbunăm."

Franklin îşi reciti scrisoarea, zâmbi, râse: „*vive la bagatelle"* şi fu şi mai convins: era bine că o ceruse de nevastă şi era foarte bine că ea îl refuzase.

Seara se duse în vizită la *madame* Brillon. Era bine dispus şi ideea că, în calitate de soţ al lui *madame* Helvetius, nu ar fi putut desigur veni atât de des la drăguţa sa profesoară de franceză, îi întări şi mai mult buna dispoziţie.

Madame Brillon îşi comandase baia pentru ora zece, dar se aflau în toiul discuţiei şi nu-l lăsă să plece. Mai şezu încă vreo două ore pe capacul de lemn al căzii ei, trăncănind despre toate cele.

Imediat după reprezentaţia lui *Figaro,* Vaudreuil plecase pe coastă pentru a prelua comanda armatei de invazie. Găsi trupele într-o stare de spirit foarte proastă, demoralizate de lunga aşteptare.

— Nu ne e frică de moarte, ne-ar place să ne batem, dar nu suportăm plictiseala, i se văietară ofiţerii în mii de feluri.

Vaudreuil voia să smulgă regelui ordinul de atac. Uneori trimitea în aceeaşi zi doi curieri la Versailles. Dar nici

violentului, energicului Vaudreuil nu-i merse mai bine ca înaintaşului său, bătrânului, liniştitului Marquis de Castries. Versailles-ul găsea mii de pretexte să amâne atacul, se referea la necesitatea de a pune la punct corpul expediţionar maritim, amintea de un nou proiect de a trimite o armată în Senegal. Vaudreuil înjura, ameninţa, implora. Fără folos. Domnii abili de la Paris şi Versailles îl lăsau să se istovească. Şedea în Bretagne, n-avea decât să-şi tocească degetele scriind.

Ofiţerii, ca să scape de această plictiseală enervantă, ucigătoare, provocau scandaluri tot mai turbate. Jucau pe mize mai mari decât la Versailles, se organizau tot felul de orgii, tribunalele aveau de lucru. Vaudreuil participa rar la aceste petreceri. Se mutase într-o casă de ţară în apropiere de Brest. Acolo lucra, cu ofiţerii săi cei mai buni, la planurile de invazie şi scornea mereu schimbări în regulamentul de instrucţie, pentru a ocupa trupa.

Într-o amiază de vară târzie, primi la locuinţa sa de la ţară vestea că, în drum spre Brest, vase franceze fuseseră surprinse de o flotă engleză şi că se dăduse o mare bătălie. Vasele franceze scăpaseră de superioritatea forţelor engleze şi aveau să sosească în curând la Brest. În mod deosebit se evidenţiase fregata *La Surveillante* oare scufundase vasul englez de luptă *Quebec.*

Cu ajutorul valetului său Baptiste şi a unei ordonanţe, Vaudreuil îmbrăcă imediat uniforma de gală şi se aruncă pe cal ca să ajungă cât mai repede la Brest, să-i întâmpine pe eroii mării. Călări o jumătate de oră în goana mare dar, ajuns la Brest, putu cu greu răzbate prin străzile în pantă şi întortocheate. Emoţia domnea pretutindeni, se povesteau minunăţii despre faptele de arme ale vaselor franceze, toată lumea, trupele şi populaţia, alergau spre port.

În sfârşit, ajunse pe chei. Se opri acolo, dominând de pe

cal mulţimea şi cercetă zarea în căutarea vaselor. Era o vreme înăbuşitoare, calul şi călăreţul asudau grozav. Se spunea că *La Surveillante* ar fi aruncat în aer vasul englez, dar că luase de asemenea foc, iar căpitanul său, cavalerul de Couédic, ar fi grav rănit.

În depărtare se zărea acum vasul *La Surveillante,* care înainta încet, înconjurat de fum. Vase auxiliare se pregătiră să-i vină în ajutor. Cât de încet mergeau toate chiar şi aici. Vaudreuil nu mai voia să aştepte, voia să întâmpine flota victorioasă care-i dădea speranţe noi. Unul din vasele auxiliare era pe punctul de a pomi. Vaudreuil se apropie călare de vas şi privi în jur să vadă cui şi-ar putea încredinţa calul. Nu-i plăcea să descalece. Îşi aminti de frumoasa statuie ecvestră a unchiului său, mareşalul Vaudreuil. Îşi aminti cum deunăzi Gabrielle îi şoptise, pe când se afla la vânătoare cu grăsunul: „pe cal arăţi ca Marte însuşi”. Socotea că e nemilităresc să-i întâmpine pe învingători altfel decât călare şi urcă călare pe vas. Poporul strigă: „Trăiască Vaudreuil!”

Aerul era greu, înăbuşitor şi nemişcat. Vasul auxiliar se apropia încet de *La Surveillante* care, mare şi greoi în norul său de fum, nu părea să se apropie. Vaudreuil, tot călare, privea în zare. Din depărtare se auzi o detunătură grea, calul, care încă de la început fusese neliniştit, se ridică în două picioare. Vaudreuil îl forţă să se liniştească. Arăta eroic, măreţ, şi le stătea în drum tuturor. Întoarse capul şi privi spre nord-vest, spre coasta Angliei. Acum, după această victorie, grăsunul nu-i mai putea frâna marea acţiune. Va invada Anglia în fruntea armatei sale.

Se auzi bubuitura unei noi explozii, de astă dată mult mai apropiată. Cu un salt neaşteptat, calul se aruncă în mare.

Se făcură multe presupuneri după aceea despre cum s-a putut îneca Vaudreuil, care era un bun înotător. Fusese

stânjenit de cizmele de călărie şi stofa grea a uniformei de gală? Îl lovise copita calului ce se zbătea în apă? Marinarii care săriseră de îndată după dânsul nu-l putură salva: pălăria şi mănuşa lui plutiră un timp deasupra apei, pe când *La Surveillante* se apropia încet, învăluită în flăcări.

Ştirea despre ciudatul sfârşit al marchizului de Vaudreuil stârni uimire la Paris şi Versailles. Cu puţin înainte, un alt ofiţer francez de seamă, generalul de Coudray, pierise într-un accident asemănător. Fusese angajat pentru America de Silas Deane şi se prezentase Congresului din Philadelphia care-i confirmase numirea; după aceea, în drum spre marele cartier, refuzase să coboare de pe cal la traversarea fluviului Schuylkill, calul sărise de pe bac şi el se înecase.

Când Vaudreuil înlocuise la comandă pe bătrânul general Castries, mulţi speraseră că acum Franţa se va hotărî şi va ataca în sfârşit duşmanul ereditar; sfârşitul ridicol al mândrului bărbat şi al speranţelor lor îi înmărmuri.

Pierre era întristat. Printre îngâmfaţii pe care îi cunoştea, deşi Vaudreuil fusese cel mai îngâmfat, totuşi ţinuse la el. Îi făcuse plăcere să-şi râdă de contele Almaviva, dar totodată îl înzestrase şi cu multă strălucire, şi aceasta din convingere. Îi părea sincer rău după iubitul şi nesuferitul, admiratul şi dispreţuitul său prieten Vaudreuil.

Rămase uimit de indiferenţa cu care Désirée primi evenimentul. Se tulbură doar o clipă, atunci când îi aduse vestea. Apoi spuse:

— Tot nu s-ar fi ales nimic din invazia lui, şi vorbi despre el fără emoţie: Pentru un mare aristocrat, era un om destul de drăguţ, mai puţin prost decât ceilalţi, dar şi mai închipuit. Ca amant, nu era agreabil; parcă-ţi făcea o favoare. A murit la timp. Îşi îndeplinise menirea; *Figaro* a fost jucat, iar el continuă să trăiască în Almaviva.

„Clica mov” se simţea orfană. Prinţul Charles, care nu

punea nimic la inimă, era de data asta foarte abătut. Pierduse un prieten cum nu va mai găsi altul. François Vaudreuil fusese pentru el întruchiparea modei, a galanteriei, a adevăratului fel de viaţă aristocratic; fusese omul al cărui sfat putea fi urmat orbeşte. De acum înainte el, prinţul Charles, va avea să întruchipeze, singur şi fără îndreptar, aristocraţia Franţei şi felul de viaţă aristocratic.

Gabrielle de Polignac era distrusă. Cam moale din fire, nu se aprindea uşor. Dar acest François reuşise s-o trezească, obrazul lui frumos, sălbatic, eleganţa trupului său, mişcărilor lui, felul său de a vorbi, umorul său plin de superioritate, întreaga sa virilitate îngrijită, mirosul său, simpla sa prezenţă o fascinaseră. Cât timp era Vaudreuil pe lume, ştiuse şi ea ce este dragostea. Plânse mult, tăcut, deznădăjduit. Soţul ei, Jules de Polignac, o înţelese.

— E o pierdere grea pentru noi, spuse el, şi chiar simţea asta.

Trebuia rezolvată o problemă grea. Cum să i se aducă la cunoştinţă Toinettei ştirea năprasnică, fără să-i facă vreun rău. Diane de Polignac se consultă cu doctorul Lassone. Se temea că durerea Gabriellei, atât de legată de mort, să n-o impresioneze şi mai mult pe Toinette, dacă ea i-ar aduce ştirea. Lassone se gândi. Avu o idee. Ce ar fi dacă s-ar încredinţa lui *mademoiselle* Mesnard acest rol? Era destul de apropiată de Toinette, fără a face totuşi parte din cercul intimilor, era mai bine să primească vestea prin *mademoiselle* Mesnard decât printr-un străin sau printr-o întâmplare.

Doctorul Lassone personal o rugă pe Désirée, în numele prietenilor reginei să-i anunţe Toinettei cumplita veste. Misiunea o atrăgea pe Désirée; aproape că se bucura să comunice Toinettei moartea prietenului comun. O legătură ciudată se crease între Toinette, între ea, Désirée, contesa

de Polignac şi răposatul. Se dovedea că însuşi doctorul Lassone făcea parte din cercul acesta; trăgea şi el consecinţe foarte personale din moartea lui Vaudreuil. Presupunea că Désirée fusese tare legată de Vaudreuil şi că, o dată cu el, pierise principala piedică din calea dorinţelor sale. Nici nu isprăvi bine să-i mulţumească pentru serviciul ce avea să-l facă „clicii mov" că îi şi oferi, cu un amestec de gravitate, sfială şi umor, mâna sa bătrână.

Désirée se aştepta la acest gest, ştia că el îl va face odată, dar faptul că tocmai sfârşitul caraghios a lui Vaudreuil îi dăduse acest prilej, o făcu aproape să râdă. Se stăpâni însă, făcu pe mirată, emoţionată şi ceru timp de gândire.

— Timp de gândire? Cât timp? întrebă Lassone.

— Dacă mă zoreşti, dragul meu, mă obligi, din păcate, să spun nu.

— Nu te zoresc, se grăbi Lassone s-o asigure.

Când Désirée îi comunică sfârşitul lui Vaudreuil, Toinette păli.

— Înspăimântător - spuse ea - îngrozitor.

Dar Désirée, deprinsă să ghicească sentimentele celorlalţi, îşi dădu seama că Toinette era cu mult mai puţin impresionată decât se temuse „clica mov". Ba i se păru că Toinette simţea chiar o oarecare uşurare.

Aşa şi era. Moartea eroică a lui François o mâhnise într-adevăr adânc pe Toinette, dar în sinea ei, fără să şi-o mărturisească, mulţumea providenţei divine. Fusese hotărâtă să-i cedeze lui François, după cum îi făgăduise. Îşi spusese că o infidelitate conjugală faţă de Louis, cel moale şi bleg, ar fi un păcat mai mic decât o promisiune nerespectată care l-ar împinge la desperare şi poate la sinucidere, pe acest strălucit soldat şi cavaler. Dar Dumnezeu o scăpase din acest cumplit conflict al datoriilor

şi o ferise pe ea, mama *dauphin*-ului, să devină adulteră. Totuşi, era o mare jale. Îşi aminti de excitarea fierbinte ce o cuprindea când Vaudreuil o strângea atât de plăcut, atât de îndrăzneţ în braţe şi o podidiră lacrimile.

— Cât de îngrozitor, comentă ea cu glas tare. Ce sfârşit curajos, eroic, ce mult am pierdut cu toţii, ce comandant, ce cavaler, ce artist. Nu găseşti şi dumneata, Désirée?

— Desigur *madame,* spuse sec Désirée.

Toinette hotărî:

— Trebuie să i se facă o înmormântare oficială. Mă duc imediat la Louis.

Şi Louis văzu în moartea lui Vaudreuil manifestarea voinţei divine.

Desigur că pacea ruşinoasă din şaizeci şi trei trebuia anulată şi conflictul american era o ocazie potrivită pentru aceasta. Dar nu purta nici o ură vărului său din Saint-James şi socotea necuviincios să se năpustească asupra lui năvălind în Anglia. I se părea mai cavaleresc să continue cearta pe alte continente. Pe de altă parte, nu se cădea ca regele Franţei să spună pur şi simplu nu, când generalii săi îi cereau insistent să ordone o debarcare în Anglia. Acum Vaudreuil, cel mai înfocat partizan al invaziei, căzuse în mare şi o dată cu el şi planurile lui. Acum vor trimite treptat corpul expediţionar în America şi trupele adunate pe coastele de nord vor fi trimise în Africa, în Senegal şi ambele expediţii vor reduce în mod decent Imperiul Britanic la justele sale proporţii.

Şi Louis îşi făcuse griji gândindu-se cum avea să primească Toinette vestea morţii prietenului ei; când o văzu venind acum, fără să arate o îndurerare exagerată, răsuflă liniştit. „Faptul că Vaudreuil îşi găsise o moarte atât de eroică în expediţia împotriva Angliei, expediţie visată dintotdeauna de el, e o mângâiere totuşi”, spusese regina.

Louis gândi în sinea lui: „Cine l-a pus să se urce călare pe vas?” Dar se feri să-şi spună gândul cu glas tare. Din contră, o mângâie pe Toinette şi spuse:

— Da, păcat de Vaudreuil al nostru.

Apoi Toinette îşi exprimă părerea că, desigur, îi va acorda răposatului ordinul *Cordon Bleu*[1] şi o înmormântare oficială. Louis găsi că asta ar fi exagerat, ba chiar ridicol; dar nu voi s-o enerveze pe îndoliată şi răspunse:

— Da, *madame.* E o propunere bună, *madame.*

Înmormântarea avu loc cu toată pompa pe care o putea oferi Versailles-ul. Luară parte Curtea, toţi miniştrii şi ambasadorii. Multe femei plânseră nespus şi Gabrielle de Polignac vădi mai multă durere decât o permitea buna-cuviinţă. Prinţul Charles nu se putu stăpâni să nu aibă o înfăţişare îndurerată, iar obrazul lui Jules de Polignac era scăldat în lacrimi.

Maurepas şi Franklin se salutară cuviincios şi trist, aşa cum o cerea ocazia. Maurepas făcuse însă o epigramă la adresa mortului şi Franklin un epitaf, ambele creaţii trecuseră în şoaptă din gură în gură, iar Maurepas găsea versurile sale mai bune decât proza lui Franklin. Cei doi domni îşi clipiră unul altuia într-o complicitate discretă şi aproape veselă.

Când *Orfraye* fusese rechiziţionat de mareşalul d’Estaing, avusese sub paza sa zece vase. După ce îşi pierduseră nava însoţitoare, toate aceste zece vase căzuseră în mâinile englezilor. Părerea unanimă era că firma *Hortalez* avea dreptul la despăgubiri din partea statului pentru pierderea suferită, dar nu domnea de loc înţelegere asupra mărimii acesteia. Câteva corăbii descărcaseră o parte din încărcătura lor în Indiile de Vest şi nici *Orfraye* n-ar fi putut

[1] Cel mai înalt grad al ordinului Saint-Louis, conferit de regii Franţei.

însoţi pe fiecare din ele în tot lungul drumului. Cu asemenea argumente îl purtau pe Pierre cu vorba funcţionarii Ministerului de Finanţe.

Pierre bănuia că în dosul neîncetatelor tărăgăneli se ascunde un ordin de sus. Când îl întrebă direct pe Maurepas, acesta răspunse zâmbind că îi mai spusese odată, cu ocazia plăcutei întâlniri de la *Redoute chinoise,* că nemulţumise Coroana prin larma nepotrivită pe care o făcuse; nu trebuie deci să se mire dacă Coroana nu zvârlea acum cu bani după el.

În sfârşit, se constitui o comisie de trei perceptori generali, care să stabilească cât de mari erau pagubele şi drepturile firmei *Hortalez.* Domnii nu se grăbeau. Cereau scripte ce trebuiau aduse din Indiile Occidentale sau chiar din America, puneau noi întrebări, la care de asemenea nu se putea răspunde decât prin informaţii culese din Indiile Occidentale sau din America. Era de prevăzut că, în asemenea condiţii, comisia va avea nevoie de luni, poate de ani, ca să ajungă la o hotărâre. Pierre ceru un acont. Dar Ministerul de Finanţe al regelui Franţei se situă pe acelaşi punct de vedere cu Congresul din Philadelphia: cât timp nu era fixată valoarea totală a drepturilor sale, nu se plătea nimic. În cele din urmă, Vergennes îi acordă un avans ridicol de o sută cincizeci de mii de livre.

Inamici ascunşi începuseră să informeze oraşul de toate amănuntele dificultăţilor întâmpinate de Pierre. Creditorii zoreau fără milă. Firma *Hortalez* se târa cu greu de pe o zi pe alta. Maigron ceru urgent o întrevedere cu Pierre. Pierre se eschivă. Maigron se înfiinţă în casa din strada Saint-Antoine şi impuse să fie primit.

Îi explică pentru a douăzecea oară lui Pierre că, încă de la început, pompoasa firmă *Hortalez* nu se putuse menţine decât pentru că Pierre o alimentase cu sume mari luate de

la celelalte afaceri ale sale. De aceea şi aceste întreprinderi, de altminteri serioase şi rentabile, lucrau acum în deficit. Firma *Hortalez* devenea tot mai mult un abces care cuprindea treptat toate întreprinderile lui Pierre.

— Este un idealism nebunesc - declară Maigron cu cuvinte neobişnuit de tari - să continuaţi a livra pentru cei de peste Ocean, care nici nu se gândesc să plătească. Fiţi mai cugetat, *monsieur.* Abandonaţi firma *Hortalez.* Permiteţi-mi să anunţ falimentul firmei *Hortalez.*

Pierre însuşi îşi fixase un termen. Voise să menţină firma *Hortalez* până la 1 septembrie. Dacă până atunci nici Congresul din Philadelphia, nici regele Franţei nu-i vărsau o sumă mai mare, se dădea bătut. 1 septembrie trecuse. Nu mai avea ce replica celor expuse de credinciosul şi devotatul lui Maigron. Făcuse o mare greşeală băgând atâţia bani în firmă, a continua să o menţină era de-a dreptul o nebunie.

— Permiteţi-mi să anunţ falimentul, insistă Maigron, calm şi stăruitor ca de obicei.

Cu o sforţare uriaşă, Pierre răspunse, privind în altă parte:

— Vreau să mă gândesc până mâine.

Maigron se cutremură. Crezuse că Pierre va spune ca de obicei *nu* şi îl va ocărî. Pentru prima oară, în anii lungi de colaborare, şeful sclipitor, întotdeauna bine dispus, pierduse încrederea în steaua sa. Pe faţa impasibilă a lui Maigron trecu un fior, se juca nervos cu creionul.

— Se vor aranja toate, *monsieur,* îngăimă el.

Dar Pierre îşi pierduse cumpătul.

— Fii deştept! îl îndemnă el cu o ironie şi o desperare care sfâşiau inima celuilalt. Nu există nimeni altul la Paris, căruia un mare om de afaceri să-i poată încredinţa cu mai multă linişte afacerile sale ca dumitale. Ştiu că ţi se fac

oferte din toate părţile. Du-te la *Compagnie des Indes.* Du-te la Lenormant. Părăseşte corabia mea, care nu mai are nici pânze, nici catarg. Oriunde te-ai duce, o să-ţi fie mai bine. Îţi mulţumesc, Maigron. Cată-ţi un stăpân mai deştept.

Maigron îl privi supărat.

— Nu vorbiţi prostii, zise el şi plecă.

Rămas singur, Pierre şezu un timp cu capul rezemat în mâini, la minunatul său birou, cel făcut de meşterul Lalonde, cel mai frumos birou din ţară. Căţeaua Caprice se gudura pe lângă el, dar nu o luă în seamă. Se simţea obosit şi vlăguit ca niciodată. Ştia că din clipa în care nu mai era convins că toată lumea era a lui, era pierdut. Îşi văzu chipul în oglindă şi, pentru prima dată, fu conştient că nu mai era tânăr.

— Mă scufund - îşi zise el - mă scufund, m-am şi înecat.

Sosi Gudin. Se sperie când îşi văzu prietenul.

— Dar, pentru Dumnezeu, ce s-a întâmplat? întrebă el.

Având faţă de cine să-şi verse desperarea, Pierre se învioră.

— Nimic deosebit, răspunse el cu o ironie rece. Cineva a adus lumii un imens serviciu, drept care lumea îl aruncă la gunoi.

— Desigur că asta este ceva obişnuit - replică istoricul Gudin - şi nu ne-ar ajunge timpul dacă am voi să înşirăm numele tuturor celor astfel nedreptăţiţi, de la Demostene şi Pericle până la Voltaire şi la dumneavoastră. Dar ce v-au făcut iar, Pierre?

— Sunt falit, răspunse acesta.

Gudin era dezamăgit.

— Dar asta aţi fost dintotdeauna.

— Da, dar acum sunt cu adevărat, se înflăcără Pierre. Nu am o centimă. Scaunul pe care stau, inelul din deget nu-mi aparţin. Sunt sărac ca un şoarece de biserică.

Gudin nu înţelegea prea bine. Un om de afaceri azi poate fi sus, mâine jos, asta era caracteristica profesiunii. Motivul care-l zguduise astăzi atât de adânc pe prietenul totdeauna optimist trebuia să fie un altul, un motiv moral. Fără îndoială că aceşti americani josnici îi dăduseră o nouă lovitură. Faţa lui Gudin exprimă compătimire.

Cu aceeaşi tăcută, rece amărăciune, Pierre continuă:

— Am făcut câte ceva pentru America, sau poate mă înşel? *Ferragus, Eugénie, Thérèse, Heureux, Mercure* au dus arme în America, arme şi material care m-au costat şase milioane de livre, sau poate am visat? Pentru statele Virginia, New Hampshire, North Carolina, am mai trimis un transport în valoare de trei milioane, ori poate că mi-o închipui doar? Iar *Orfraye* a participat la lupta de la La Grenade sau şi asta este o iluzie? Şi care e răsplata mea? Mi se ia acoperişul de deasupra capului.

Cu toată compasiunea sa, Gudin era mulţumit că, martor al unei scene istorice, avea să adauge o nouă pagină minunată lucrării sale *Însemnări asupra vieţii şi părerilor lui Caron de Beaumarchais.* Spuse cu căldură:

— Aţi făcut ca libertatea să mai existe pe pământ. Asta nu o poate nimeni tăgădui. Asta e istorie. Aveţi în sipetul dumneavoastră valoroasa scrisoare de recunoştinţă a Congresului şi chiar invidiosul, veninosul Tacit Gibbon, a recunoscut, fără voie, meritele dumneavoastră. Aţi salvat libertatea, încheie el, grav.

— Iar eu mă duc pe copcă, răspunse Pierre.

Apoi însă, cu o schimbare bruscă, faţa lui deveni din nou cea veche, vioaie, blând-mucalită.

— Să nu ne mai necăjim, dragul meu Philippe, spuse el. Cu ce se alege omul pe lumea asta? Poţi doar să râzi sau să desperi. Hai să râdem.

Dar după ce Gudin plecă, nu mai râse. Scoase din sipet

documentele acelea, mărturiile mândre ale faptelor sale, sentinţa tribunalului care îl absolvise de „blam”, scrisoarea de mulţumire a Congresului, manuscrisele *Memoriilor,* al *Bărbierului,* al lui *Figaro.* Dar nici vederea documentelor nu-l putea mângâia. Avea acum patruzeci şi opt de ani şi cea mai mare parte din viaţă ostenise şi muncise mai mult în folosul altora decât în al său propriu, iar acum se afla din nou în faţa unei prăbuşiri totale. Desigur că putea dovedi în mod convingător că prăbuşirea era provocată exclusiv din vina aliaţilor, a Statelor Unite. Dar chiar dacă istoria avea să recunoască aceasta, el trăia printre contemporani şi gândul la onorurile pe care i le va da posteritatea nu îndulcea ruşinea ce trebuia s-o îndure în prezent. Căci falimentul firmei *Hortalez* va fi legat de formalităţi umilitoare, din nou va fi nevoie să suporte un „blam”. Domnii cei mari îl vor bate pe umăr şi se vor distra, la *lever*-ul său nu va mai veni nimeni, iar Charlot, când îi va oferi din milă o masă aleasă, va clătina din capul său mare şi îi va aminti cu zâmbetul său răutăcios:

— Nu te-am prevenit?

A doua zi dimineaţa, Maigron veni şi aduse completate formularele ce trebuiau iscălite pentru declararea falimentului. Pierre pusese mâna pe pană, când Maigron spuse:

— Trebuie să vă mai raportez o convorbire pe care am avut-o astă noapte cu *monsieur* Brunelet, îl ştiţi, Brunelet care lucrează uneori ca om de paie al marchizului d’Aubespine.

Pierre puse imediat pana deoparte.

— Puteţi obţine bani de la dânsul? întrebă el, înviorându-se.

— Ar fi dispus - îl informă Maigron - să accepte o ipotecă pe casa din *rue Saint-Antoine.*

Pierre era dezamăgit. Se mai făcuseră încercări de ipotecare a casei, dar nu se obţinuseră decât oferte la preţuri mici şi riscante.

— Asta nu ne va ajuta mult, spuse el.

— Domnul Brunelet - raportă şovăind Maigron - ar fi dispus să dea şase sute de mii de livre.

— Şase sute de mii? se bucură Pierre. S-a făcut.

— Aşteptaţi, îl potoli Maigron. Propunerea este suspectă. *Monsieur* Brunelet vrea să împrumute banii numai pe două luni. Şi tot conţinutul casei este cuprins în ipotecă, mobilierul, obiectele de artă, totul. E clar: *monsieur* Brunelet şi patronul său din umbră spera să pună mâna pe casă.

— În două luni - zise furtunos Pierre - voi avea de trei ori pe atâţia bani, din America, din drepturile de despăgubire. Două luni, şaizeci de zile, şaizeci şi una de zile, şi mai stai la îndoială? Eşti o momâie, Maigron. Devotat la culme, dar o momâie. Aş primi ipoteca de ar fi şi pe o singură lună.

Ipoteca fu primită. Din cele şase sute de mii de livre, Pierre trimise de îndată douăzeci şi cinci de mii sculptorului Houdon, ca onorar.

Louis vizită expoziţia de la Salon. Condus de artiştii Greuze şi Duplessis, se uită la tablouri şi sculpturi, în mijlocul unei mulţimi respectuoase. Nu prea era amator de artă, dar subiectul multor lucrări îi stârni interesul. Erau scene de gen ale artiştilor săi din Sèvres, care îi făcură o reală plăcere. Pe un tablou al lui Pourrat, o femeie bătrână cădea pe şosea din vârful unei căruţe tare încărcate cu de-ale gospodăriei. „Biata bătrână”, se înveseli Louis, şi râsul lui de surugiu făcu să tremure pânza tabloului. Îl interesară de asemenea anumite peisaje, şi din mulţimea cunoştinţelor sale de geografie, instrui pe artiştii ce-l

conduceau asupra numărului populaţiei din ţinuturile acelea sau asupra comerţului şi industriei ce se dezvoltau acolo.

Ajunseră într-un mic cabinet în care nu se aflau decât trei busturi.

— Iar aici - lămuri *monsieur* Greuze - să găseşte ceea ce a creat în anul acesta Praxitele al nostru, *monsieur* Houdon.

Monsieur Houdon aştepta modest, în fund.

Louis privi şi se întunecă. Aici se aflau, într-un mic semicerc, impasibili, dăltuiţi în marmură albă, cei trei pe care-i ura cel mai mult dintre toţi oamenii din lume: Voltaire, Franklin, Beaumarchais. Şi cei trei nu arătau de loc ca eretici şi răzvrătiţi, ci din contră, arătau demni şi virtuoşi, ar fi putut fi luaţi drept eroi ai antichităţii. Din ochii scânteietori ai lui Voltaire ţâşnea o bunătate şăgalnică, capul lui Franklin era plin de simplitate şi înţelepciune, obrazul lui Beaumarchais arăta umor şi o inteligenţă superioară şi binevoitoare. Louis fornăi zgomotos. Ca să-şi ascundă ciuda, se apropie mult de busturi şi le privi clipind ca un miop.

Tăcerea sa devenea jenantă.

— *Monsieur* Houdon al nostru - îl lăudă *monsieur* Greuze - este primul om din lume care a reuşit să dea viaţă ochilor de piatră.

Şi Duplessis, cu sfiiciunea sa ţărănească, prinse curaj şi zise:

— Da, sire, acum cel mai mare dintre artiştii regatului dumneavoastră a sculptat chipul celor trei mari scriitori pe care i-a adăpostit capitala dumneavoastră.

Declaraţiile acestea îl stârniră şi mai mult pe Louis. Dar trebuia să se stăpânească, trebuia să spună ceva,

— Ştiu - se adresă el către Houdon - sunteţi un artist minunat. Şi eu am fost foarte mulţumit de bustul meu. Şi n-aţi avut nevoie de multe şedinţe. Ei da, ei bine, zise el şi se

întoarse să-şi continue vizita.

În timpul drumului de întoarcere, rămase cufundat în gânduri rele. Când cel mai mare artist al timpului, Praxitele al său, îşi alegea drept modele capetele cele mai de seamă, le găsea pe acestea trei. „Cei trei mari artişti ai oraşului dumneavoastră, Paris”. Şi pictorul său de Curte, Duplessis, îi preamărise în prezenţa sa, naiv, fără ruşine, fără a se scandaliza de concepţiile lor. Proastă situaţie pentru regimul său, dacă aceşti trei erau socotiţi reprezentanţii epocii sale. Însemna că toate strădaniile sale cinstite nu dăduseră roade.

În aceeaşi zi, ducele de Fronsac îi prezentă raportul asupra situaţiei de la *Théâtre Français.* Moştenitorul tronului Rusiei nu-i făcuse atunci complimente deşarte lui Pierre. După înapoierea în Rusia, nu uitase de frumoasa comedie; poate că şi doamnele care rămăseseră încântate de amuzantul autor, îi amintiseră de ea. În tot cazul, marele duce voia să reprezinte acum la Petersburg comedia *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro* şi ambasadorul rus ceruse, din însărcinarea guvernului său, intendentului de la *Théâtre Français,* să acorde un concediu în acest scop unora dintre artiştii săi. *Monsieur* de Bibikov, intendentul teatrului imperial, nu aştepta decât aprobarea cererii ca să pornească spre Paris.

Louis era furios. Dintre cei trei rebeli ale căror capete trebuise să le vadă, fără a le putea sfărâma, cel mai nesuferit era acest Caron. Nu numai că era în viaţă, dar era şi relativ tânăr. Şi Louis simţea că omul acesta îi forţase mâna şi îl trăsese pe sfoară. Prin mijlocirea reginei însărcinate, obţinuse aprobarea pentru reprezentaţia din Gennevilliers. Louis pusese condiţia clară ca, după Gennevilliers, să nu se mai vorbească de această piesă zurbagie, indecentă. Dar iată că acest flecar neruşinat

urzise o nouă intrigă, pe după fustele Ecaterinei a Rusiei.

— Tare neplăcut, izbucni el. Ce îndrăzneală! Dar ce-şi închipuie aceşti domni? Să închid teatrul meu, ca ei să se distreze cu o asemenea piesă porcoasă?

— Ce porunceşte maiestatea-voastră să răspund marelui duce? întrebă ducele de Fronsac.

— Cei din Petersburg să mă lase în pace şi să se ducă dracului, hotărî Louis supărat. Exprimaţi asta într-o formă politicoasă.

— Nu e uşor, suspină intendentul.

— Ştiu, recunoscu Louis. Acest Caron ne-a pus într-o situaţie neplăcută.

— Am putea refuza cererea ruşilor, fără a apărea cât de cât lipsiţi de politeţe, dacă am juca noi înşine piesa, propuse *monsieur* de Fronsac. Marele duce ar înţelege că avem şi noi nevoie de artiştii noştri.

— Nu doresc să recurg la mijloace atât de drastice, numai de dragul politeţei, răspunse mânios Louis. Vă rog să vă reamintiţi, domnule duce, că am spus *niciodată.*

Monsieur de Fronsac se înclină.

Chiar a doua zi, *monsieur* Caron se puse din nou de-a curmezişul intenţiilor regale. De astă dată, cu editarea operelor lui Voltaire. Pe când alte lucrări interzise erau tolerate în mod tacit, această ediţie îl supăra în mod deosebit pe Louis şi, din această cauză, *Société Littéraire et Typographique,* care era a lui Pierre, se lovi de cele mai mari greutăţi. Nu numai la Paris, ci peste tot în ţară, poliţia lua măsuri severe pentru a împiedica răspândirea operelor lui Voltaire. Pierre însă angaja într-una noi plasatori, cărora le acorda comisioane neobişnuit de mari. De data aceasta, Louis trebui să citească în raportul poliţiei că, numai într-o singură zi, fuseseră arestaţi la Paris trei negustori ambulanţi care umblau prin casele burghezilor avuţi să

strângă subscripţii la ediţia interzisă a operelor lui Voltaire.

Louis începu să se ocupe personal de această problemă. Dădu ordin lui *monsieur* Lenoir să nu închidă pe învinuiţi numai pe trei zile, cum se obişnuia, ci pe cinci săptămâni, cu câte o zi de post pe săptămână.

— Am să-i fac să înţeleagă, pe *monsieur* Caron şi banda lui, că ordinele de cenzură ale Coroanei nu sunt o farsă, afirma el cu îndârjire. Nu vreau să mi se urce în cap. Sunt nemulţumit de dumneavoastră, îl mustră el pe Lenoir. Sunteţi prea îngăduitor, *monsieur.*

Lenoir aminti că sumele acordate nu erau suficiente pentru a urmări cum trebuie aplicarea ordinelor cenzurii.

— Aprob încă o sută de mii de livre, se înfierbântă Louis. Doresc ca această îngăduinţă să înceteze! M-aţi înţeles, *monsieur?* strigă el cu glas piţigăiat. Apoi, deodată, schimbă tonul; prinse a se văicări: Funcţionarii mei sunt nişte papă-lapte, n-au măduvă în oase. Posomorât, prevesti şefului poliţiei, care-l ascultă uluit: O să vezi, Lenoir, o să ajungem până acolo încât acest Beaumarchais cu *Figaro-ul* său să fie mai tare decât interdicţia dumitale.

După alte două zile, Vergennes trebui să vorbească în raportul său de nesuferitul *monsieur* Caron. Acesta ceruse, în urma situaţiei grele a firmei *Hortalez,* să i se acorde un avans de o jumătate de milion asupra drepturilor sale de despăgubire. Ministrul explică de data aceasta că firma stătea într-adevăr foarte prost şi, în cazul că va trebui să dea faliment, este de temut ca *monsieur* Caron să nu povestească Parisului şi lumii întregi de legăturile firmei cu guvernul încă din timpurile dinainte de alianţă; astfel de declaraţie ar fi însă tare binevenită englezilor, ca dovadă că Versailles-ul încălcase neutralitatea încă cu mulţi ani în urmă. De altminteri, nu se putea nega că firma *Hortalez* suferise pierderi mari în Indiile Occidentale. În concluzie,

ministrul susţinea cererea lui Pierre.

Dar Louis era pornit împotriva lui Pierre.

— M-am săturat de veşnicele cerşetorii ale lui Caron al dumitale. Unui om de afaceri care mizează pe beneficii atât de mari i se poate cere să suporte şi un risc. I-ar conveni lui Caron, el să încaseze câştigurile şi eu să plătesc pagubele. Nu sunt un prost care se lasă jefuit de orice escroc. Şi dacă flecarul ne ameninţă, Coroana mai dispune de destule mijloace şi posibilităţi pentru a pune la punct supuşi abuzivi.

Deşi *Figaro* încă nu fusese jucat, era înconjurat de atâta glorie, încât stârni invidii şi duşmănii. Apărură foi volante împotriva autorului, însuşi cardinalul Parisului rosti într-o pastorală cuvinte de sfântă mânie la adresa acestei comedii. Dar cel mai înverşunat adversar era abatele Suard, un scriitor talentat şi influent, membru al Academiei. Mai întâi vorbi în faţa nemuritorilor despre erotica ieftină a teatrului modern, făcând însă des şi neîndoielnic aluzii la *Figaro.* Apoi atacă comedia în importantul său *Journal de Paris,* cu două articole lungi, anonime, redactate cu grijă.

Când apăru un al treilea articol, semnat tot numai cu „un abate”, Pierre nu se mai putu stăpâni. Răspunse anonimului, în dosul căruia îl bănuia pe abatele Suard, printr-o scrisoare deschisă pe care o publică în *Mercure.* „Cine nu se dă azi drept preot? scria el batjocoritor. Înainte vremuri, un astfel de titlu împodobea doar oamenii înţelepţi, luminaţi. Astăzi trebuie să strigi fiecărui golan şi prostănac: «Taci, abate, marş de aici, abate!» Ce urmăriţi de fapt, domnilor anonimi, cu publicarea neroziilor voastre? Vreţi să mă osândiţi să fac munca unei servitoare, care striveşte micile ploşniţe, pe mine care nu m-am temut să înfrunt lei şi tigri, pentru a obţine reprezentarea piesei

mele?”

Când Pierre vorbea de „micile ploşniţe”, se gândea la abatele Suard, care era foarte mic de stat. Dar articolul împotriva căruia se indignă el, al treilea, ultimul din serie, nu fusese scris de micul abate, ci de un domn foarte gras şi voluminos, de prinţul Xavier.

Prinţul Xavier, care în general nu semăna de loc cu fratele său Louis, ura, ca şi acesta, pe autorul lui *Figaro.* Prinţul Xavier socotea că n-ar fi exclus ca Vaudreuil să fi fost tatăl aşteptatului *dauphin,* menit să-i răpească Coroana. Vaudreuil era mort, nu-l mai putea nici pedepsi, nici persecuta, dar multe din creaturile sale trăiau. Ura prinţului Xavier îl urmărea şi pe autorul neruşinatei comedii, pe care răposatul, în uşurinţa lui prostească şi criminală, o pusese în scenă. Prinţul Xavier ceru de la Lenoir textul piesei şi, deoarece avea ambiţii literare, începu prin a scrie împotriva piesei în *Journal*-ul abatelui Suard.

Acum însă trebuia să îndure să fie poreclit în *Mercure* „o mică ploşniţă”. Hotărî să-l pedepsească pe obraznic.

Louis şi fraţii săi erau aproape zilnic împreună, se înţepau unul pe altul, se dispreţuiau, se împăcau şi din nou se înţepau. În seara aceasta, Louis juca cu Xavier un joc de cărţi, care în ultimii ani se numea *Boston*; desigur că amintirea Bostonului şi a rebelilor era neplăcută pentru Louis şi el continua să numească acest joc l’*hombre.* Louis şi contele Gramont erau parteneri, Xavier şi primul său şambelan, *monsieur* d’Arnoult, adversarii. Louis era foarte bine dispus, jocul l’*hombre* era una din puţinele ocazii la care nu trebuia să-i dea fratelui bani, ci îi lua; şi chiar dacă partenerul său Gramont nu era un jucător bun, d’Arnoult al lui Xavier juca şi mai prost, pe lângă asta mai era şi foarte laş, astfel că nu îndrăznea să câştige bani de la el, Louis.

— Acum îmi datoraţi un *louis,* şase livre şi trei *sous,*

messieurs, zise Louis încântat.

— Hm - făcu Xavier - astă-seară aveţi noroc, sire.

— Nu joc rău, răspunse Louis.

Xavier găsea că era momentul să vorbească de neruşinatul articol zoologic al lui Caron. Din prudenţă, nu pomeni nimic de propriul său articol, nici nu se formaliza pentru ploşniţă, în schimb îşi exprimă părerea că prin leu Caron îl avusese în vedere pe rege şi prin tigru pe dânsul, Xavier; dar mai era cu putinţă ca, vorbind de tigru Caron să se fi referit la regină.

Louis se gândi înfuriat la afacerile cu America ale lui Caron, la ediţia Voltaire, la busturile lui Houdon. Acum individul acesta îi mai strica şi partida de *l'hombre,* care-i făcea atâta plăcere. Se stăpâni însă, jucă liniştit mai departe notând punctele câştigate sau pierdute, ca şi înainte. Dar acum începu să piardă.

— Nu-mi mai datoraţi decât opt livre şi patru *sous,* spuse el.

Jocul continuă şi el pierdu mai mult. La sfârşit făcură socoteala.

— Ai avut noroc, Xavier, şi dumneata, *monsieur* d'Arnoult - zise el - aveţi de primit doi *louis,* trei livre, opt *sous,* şi plăti.

Era tare furios. El era cu mult superior echipei Xavier-d'Arnoult şi dacă pierduse în cele din urmă partida, se datora numai gândurilor în legătură cu Caron.

— Aţi auzit ce v-am istorisit despre articolul lui Caron? întrebă Xavier.

— Da, *monsieur,* răspunse Louis.

— Şi veţi face ceva împotriva acestui domn? întrebă Xavier.

— Puteţi fi liniştit, *monsieur,* răspunse Louis privindu-l posomorât şi hotărât.

Şi se gândi că acest Caron nu-i dădea pace cu piesa lui neruşinată, ticăloasă; chiar şi pe ruşi îi asmuţise contra lui, toate laolaltă aduceau a trădare de patrie.

— Sunt curios să aflu hotărârile dumneavoastră, sire, zise Xavier.

— Nu veţi avea mult de aşteptat, *monsieur,* zise Louis.

Luă foaia cu socoteli a jocului *l'hombre.* Doi *louis,* trei livre, opt *sous* pierdere.

— O să vă miraţi, *monsieur,* anunţă el. Şi pe dosul foii scrise: „Către domnul şef al poliţiei. Vă rog ca imediat după primirea acestei note, să daţi ordin ca sieur Beaumarchais să fie adus la Bastille." Îndrăznise acest individ să se atingă de Bastille, de Bastille a sa. Nu era demn de Bastille! Louis şterse cuvintele „la Bastille" şi scrise deasupra „la Saint-Lazare". Saint-Lazare era o casă de corecţie pentru preoţi decăzuţi şi puşlamale nevârstnice din familii burgheze, iar una din cele mai obişnuite proceduri ale casei era nuiaua; atât la intrare cât şi pentru orice încălcare a regulamentului era prescris un top de bătaie.

Louis arătă triumfător nota fratelui său. Apoi încheie cu formula: „Căci aceasta este voinţa noastră", iscăli, împături, picură cu grijă ceară, pecetlui cu inelul, expedie foaia.

În jurnalul său trecu: „Împuşcat 13 iepuri, 18 fazani, 32 potârnichi. Tradus din Gibbon, vol. II, pag. 118-120. Acordat pentru armată 33.317.436 livre. Pedepsit pe supusul meu recalcitrant Caron".

Monsieur Lenoir citi cu uimire ordinul regal. Ar fi stârnit destulă vâlvă dacă Beaumarchais ar fi fost dus la Bastille, dar să-l trimiţi la Saint-Lazare pe liberatorul Americii, pe cel mai sărbătorit autor al ţării, pe eroul luptei de la La Grenade, asta nu era înţelept din partea prea-creştinului rege. Maiestatea-sa şi el însuşi vor mai avea mult de furcă cu treaba asta. Dar ordinul era clar şi neîndoios.

Aşadar, în ziua următoare, la orele nouă seara, comisarul de poliţie Chenu se prezentă la casa din strada Saint-Antoine. Pierre şedea la masă cu Thérèse; mai erau de faţă bătrânul duce de Richelieu, prinţul de Nassau, doctorul Lassone, Désirée. Comisarul Chenu rugă pe Pierre să iasă în anticameră şi îl anunţă că trebuie să-l urmeze. Pierre cugetă ce poznă mai făcuse, dar nu-i veni nimic în gând, se înapoie la comesenii săi şi le declară că regretă, dar trebuie să-i părăsească, fiind urgent convocat la Versailles. Apoi reveni la comisarul de poliţie şi-i spuse că-i stă la dispoziţie. Chenu întrebă politicos dacă *monsieur* nu-şi cheamă trăsura. Pierre replică surâzând că de data asta îşi clădise casa în piaţa Saint-Antoine, ca să nu aibă un drum prea lung până la Bastille. Ofiţerul de poliţie răspunse că, din păcate, nu era vorba de Bastille, ci de Saint-Lazare. Pierre păli şi zise:

— La asta nu mă aşteptam.

Între timp, ieşiseră şi ceilalţi. Văzură tulburarea lui Pierre, îşi dădură seama despre ce era vorba. Bătrânul Richelieu întrebă pe ofiţerul de poliţie, care luase poziţie de drepţi, ce se întâmplase. Chenu, şovăind, dădu lămuriri. Richelieu zise, clătinând din cap şi plin de mânie:

— Am optzeci şi nouă de ani, dar aşa ceva n-am mai pomenit.

Iar Désirée, palidă şi tremurând, strigă de-a dreptul:

— E o infamie.

Chenu o mustră cu seriozitate, şi fără să ridice glasul:

— Vreau să cred că n-am auzit asta, *madame.* E ordinul maiestăţii-sale.

Thérèse îl îmbrăţişă pe Pierre, fără să plângă. Apoi el fu dus, în cupeul său elegant, la casa de corecţie Saint-Lazare[1].

---

[1] Martie 1785.

În timpul drumului, nu se putu stăpâni. Îl cuprinse un plâns nervos.

— Liniştiţi-vă, *monsieur,* îl consolă comisarul. *Monsieur* Lenoir a dat dispoziţiuni să fiţi bine tratat. Veţi fi scutit de ce e mai rău.

Gudin consemnă, încă în aceeaşi noapte, cum o nouă persecuţie îl lovise pe marele său prieten şi cât de demn suporta el acest martiriu.

Dar, în ziua următoare, Gudin suferi o decepţie. Se aşteptase ca tot Parisul să fie indignat şi să facă o demonstraţie în favoarea celui mai de seamă fiu al Capitalei. Dar parizienii găsiră nostim că Beaumarchais, în vârstă de aproape cincizeci de ani, se află într-o casă de corecţie, la un loc cu preoţi decăzuţi şi puşlamale nevârstnice. Parizienii cei capricioşi râseră, râseră cu poftă. Apărură nenumărate caricaturi şi poezii batjocoritoare. O gravură în lemn reprezenta cum derbedeul de Caron mânca bătaie de la un călugăr.

Ipoteca asupra casei din strada Saint-Antoine ajunse la scadenţă. Bani nu erau. Împrumuturi asupra drepturilor faţă de Coroana franceză sau asupra creanţelor americane erau mai greu de obţinut decât oricând; căci în ambele cazuri firma *Hortalez* depindea de bunăvoinţa regelui şi nimic nu putea dovedi mai bine dizgraţia Coroanei, decât arestarea lui Pierre.

Deoarece la Saint-Lazare nu se admiteau vizitatori, Maigron se consultă cu Thérèse şi Gudin. Îi lămuri că, dacă nu se va plăti, casa va fi sigilată peste două zile, iar peste trei săptămâni scoasă la licitaţie. Sechestrul va da firmei *Hortalez* o altă grea lovitură. S-ar putea evita sechestrul, dacă s-ar renunţa la *Société Industrielle de Chinon,* pentru care se oferise un preţ mult inferior valorii sale.

Gudin nu-şi mai găsea locul; enervat, cu obrazul ca para focului, trupeşul domn alerga încolo şi încoace. Poate că obligaţia de a-şi lichida afacerile va avea partea ei bună, izbucni el apoi. Soarta îl îndemna pe Pierre să se concentreze un timp asupra artei poetice. Socrate s-a distins între altele şi ca soldat, dar nu activitatea sa militară l-a făcut nemuritor. Aşa şi Pierre Beaumarchais, şi-ar putea consolida nemurirea dacă, renunţând pe câţiva ani la afacerile sale, şi-ar petrece timpul în frumoasa lui locuinţă printre cărţi şi obiecte de artă în tovărăşia muzei sale. El, ca prieten şi istoric al lui Pierre, este de părere să se sacrifice *Société Industrielle* şi să se salveze casa din strada Saint-Antoine.

Thérèse şedea nemişcată, faţa ei frumoasă cu sprâncenele înalte, îndrăzneţe, era foarte întunecată. Noua, nemaipomenita nedreptate ce i se făcea lui Pierre, o zguduise. Nu putuse afla pentru ce fusese întemniţat Pierre, aşa deodată, în închisoarea aceea înjositoare, dar era sigură că, de fapt, pricina nu era alta decât strădania lui neobosită pentru libertatea şi binele omenirii. Dar cei mari greşiseră. Pierre nu era omul care să se plece sub această nouă lovitură şi să renunţe la întreprinderea sa americană. Ea nu trebuia să admită ca el să piardă firma *Hortalez* pentru că era închis şi nu se putea ocupa de afaceri.

— Cred - spuse ea - cu vocea ei joasă, liniştită, că nu ar fi în spiritul lui Pierre să se lichideze *Socitéte Industrielle.*

— Preferaţi deci, *madame* - se încredinţă practicul Maigron - să vi se ia casa?

— Da, zise Thérèse.

Două zile mai târziu, se ivi *monsieur* Brunelet, posesorul ipotecii, împreună cu un comisar de poliţie şi doi portărei. *Monsieur* Brunelet era un om scund, nearătos. Ceru voie să-şi prezinte omagiile doamnei de Beaumarchais; scoase o

listă lungă, inventarul casei, şi-o rugă politicos pe Thérèse să-l ajute la verificare, deoarece, după cum aflase cu părere de rău, *monsieur* de Beaumarchais n-o putea face, fiind reţinut de circumstanţe neprevăzute. Thérèse se supuse, dar trimise după Maigron. Şi Gudin se înfiinţă: voia să vadă cu propriii săi ochi fapta neruşinată, ca să-şi umple sufletul cu amărăciunea de care avea nevoie pentru a o putea descrie.

Mai târziu se puseră sigilii pe poarta principală, sigiliul mare al regelui şi cel mic al lui *monsieur* Brunelet. La vizitarea grădinii, Gudin nu se putu împiedica să nu facă observaţii ironice. „Nu uitaţi, *messieurs,* să aplicaţi sigiliul pe gladiator”, zise el, sau: „Ce-ar fi să sigilaţi templul lui Voltaire? Altfel s-ar putea ca unul din milioanele de admiratori ai lui monsieur de Beaumarchais să bage pe furiş templul în buzunar şi să-l ia de aici.” Monsieur Brunelet dădea doar din umeri şi asigură: „Îmi pare foarte rău, madame”, sau: „Mi se rupe inima, dar sunt un om de afaceri.”

Monsieur Brunelet, poliţiştii săi şi reprezentanţii lui Pierre intrară în casă. Acolo le sări înainte Julie, ţipând şi spumegând.

— Nu e destul - strigă ea - că vârâţi pe cel mai nobil şi mai bun bărbat al ţării într-o gaură de guzgani? Trebuie să-i mai răpiţi şi casa, ultimul său refugiu, când se va întoarce bolnav şi torturat?

— Mă doare şi pe mine foarte mult - răspunse *monsieur* Brunelet - dar *monsieur* de Beaumarchais este om de afaceri, el m-ar înţelege.

— Vă mai bateţi joc de mine, se mânie Julie. Niciodată Pierre n-a lovit, n-a făcut vreun rău unei văduve sau unui orfan. Niciodată n-a scos la licitaţie coliba celui oropsit.

Se înflăcără atât de mult, încât comisarul de poliţie

amenințã sã intervinã. Gudin reuşi, în sfârşit, s-o ducã înapoi în camera ei, în timp ce se îneca de plâns şi ţipete.

În camera de lucru a lui Pierre, funcţionarii voirã sã sigileze sipetul cu documente şi sertarele cu manuscrisele sale.

— V-aş fi îndatoratã dacã aţi renunţa la aceasta, zise Thérèse.

Maigron protestã cu vocea sa lipsitã de intonaţie:

— Mã îndoiesc de legalitatea procedurii dumneavoastrã. În inventar sunt trecute mobilele în care se pãstreazã manuscrise, dar nu şi manuscrisele.

— Vã daţi seama - îl apostrofã Gudin pe *monsieur* Brunelet - cã ceea ce faceţi aici este crima cea mai mare pe care o poate înfãptui un muritor, profanarea artei?

— Vã fac atent - continuã Maigron sã protesteze - cã dacã sechestraţi obiecte care nu figureazã în inventar, vã voi da în judecatã cerând despãgubiri. În lipsa lui *monsieur* de Beaumarchais, sunt împuternicit sã apãr interesele sale. Ceea ce nu pot face, dacã nu am acces la documente importante.

Comisarul de poliţie se uitã întrebãtor la *monsieur* Brunelet.

— Aşteptaţi - zise acesta - vreau sã discut chestiunea cu un prieten de afaceri.

Plecã. Se înapoie cu *monsieur* Lenormant.

Charlot pregãtise ziua aceasta prin numeroase şi complicate intrigi. Se bucurase sã punã stãpânire pe gladiator, pe sculpturile şemineului, pe portretul lui Désirée şi sã-i zicã prieteneşte lui Pierre: „nu ţi-am spus-o dinainte, bãtrâne dragã?” Poate cã s-ar fi mulţumit doar cu aceste trei obiecte şi i-ar fi lãsat lui Pierre casa. Acum însã ordinul neghiob al grãsunului dãduse peste cap toate planurile sale. Lenormant îşi dorise o întâlnire cu Pierre, întâlnirea cu

Pierre în biroul firmei sale falimentare sau în locuinţa sa de falit. Asta însă i se răpise, nu-i mai rămăsese acum decât preluarea casei şi îşi pusese întrebarea dacă în general să se ducă acolo să-şi desfete sufletul cu aplicarea sechestrului. Era un lucru inutil şi nu putea în fond decât să strice. De aceea, nu se înfăţişase în timpul sechestrului, dar îşi lăsase deschisă o portiţă şi dăduse ordin omului său de paie, Brunelet:

— Dacă s-or ivi dificultăţi, dar numai în acest caz, să mă chemaţi.

Iată însă că se iviseră dificultăţi, era un semn al soartei, nu se mai putuse împotrivi ispitei şi, iată-l, venise.

Cu o politeţă desuetă o asigură pe Thérèse că, cu toată durerea, simţea o mică satisfacţie, că îi era îngăduit să-i fie de ajutor şi să apere casa prietenului său Pierrot de încălcări grosolane. Întâmpină observaţiunile seci, dispreţuitoare, practice ale lui Maigron şi furioasele atacuri ale lui Gudin cu o ironie calmă, plină de superioritate. După scurtă vreme, declară că conţinutul casei se afla în perfectă siguranţă în mâinile lui *madame,* el însuşi îşi asumă garanţia pentru aceasta şi opri să se mai pună alte sigilii.

Numai că nu simţi nimic din crâncena bucurie ce şi-o promisese de pe urma ceasului acesta. Désirée îl privea de sus din portretul ei, rece, ironică, veselă, şi pe ramă strălucea sigiliul omului său, Brunelet. Tabloul era deci al lui. Tablou frumos, o pânză minunată a marelui pictor Quentin de Latour. Ce triumf searbăd, sărăcăcios şi cât de prosteşte de scump îl plătise cu pierderea lui Désirée cea vie.

După ce Lenormant şi tristul convoi de portărei şi poliţişti se îndepărtară, Julie veni să se alăture celorlalţi. Plânsă şi arătând spre portretul lui Désirée, zise furioasă:

— Sunt convinsă că şi în dosul arestării şi a zilei negre de

astăzi se află această femeie afurisită.

Maigron însă răspunse rece:

— Vă înşelaţi, domnişoară. Astea toate le datorăm Americii.

Doctorul Franklin auzi cu nelinişte că proprietarul firmei *Hortalez* se afla într-adevăr la capătul puterilor şi că creditorii săi îi sechestraseră locuinţa. Tot Parisul vorbea că încetineala Congresului este cauza nenorocirii celui mai mare furnizor al Americii.

Franklin se consultă cu colegii săi. *Mr.* Adams declară rece că, fără îndoială, cauza directă a prăbuşirii fusese arestarea lui Beaumarchais şi chiar cel mai înrăit duşman al Americii nu putea arunca această vină asupra Congresului.

— Oricum, nu se poate nega - răspunse Franklin - că *monsieur* Caron ar fi încă în posesia casei sale, dacă Congresul şi-ar fi urgentat plăţile. În tot cazul, ar fi un gest impresionant dacă i s-ar pune acum la dispoziţie banii, ca să-şi salveze casa.

În sinea sa, Arthur Lee era indignat de propunerea doctorului *honoris causa.* După părerea lui, afirmă el, atât arestarea cât şi sechestrul nu erau altceva decât o nouă manevră şarlatanească a faimosului escroc, care dăduse destul de furcă Congresului şi delegaţilor cu socotelile sale false. Franklin răspunse blând, că nu-şi putea închipui ca cineva să meargă la Saint-Lazare pentru a-şi procura avantaje băneşti. Lee replică încăpăţânat că nu era de loc imposibil ea un francez şi un scrib, atât de ahtiat după efecte ieftine ca *monsieur* Caron, să aştepte foloase de pe urma unor suferinţe înscenate.

— Un lucru e sigur, - declară el - că acum şi guvernul francez a văzut în el un şarlatan şi l-a înfierat. Cred că aceasta ar trebui să ne fie un îndemn să controlăm şi mai

bine socotelile sale, iar nu să-i azvârlim bani.

Mr. Adams observă acru că, după cum aflase din proprie experienţă, francezii erau oameni deosebit de sensibili. Dacă tocmai acum, după arestare, i-ar da lui *monsieur* Beaumarchais bani, s-ar putea ca veşnic ofensatul Vergennes să vadă în aceasta un amestec inoportun al delegaţilor americani în treburile guvernului francez, ba chiar o provocare la adresa regelui.

Franklin suspină şi, deoarece tot n-aveau bani, lăsă să cadă problema.

În acest timp, Désirée primi o scrisoare de la Maigron. Poate că ar interesa-o, îi comunică el, că ipoteca a cărei neachitare provocase sechestrarea casei din strada Saint-Antoine se cifra la suma de şase sute de mii livre. Dacă în decurs de douăzeci de zile nu se depunea suma, casa era pierdută.

Désirée îşi bătuse toată vremea capul cum ar putea obţine eliberarea lui Pierre. În acest scop trebuia, înainte de toate, să afle ce anume i se impută; dar nimeni nu ştia nimic precis, nici măcar şeful poliţiei, deoarece domnii Gramont şi d'Arnoult, singurii care ar fi putut spune ceva, tăceau înfricoşaţi. Iar acum, porcul de Charlot voia să profite de arestarea lui Pierre ca să-i fure casa. Dar aici avea să dea greş.

Désirée primea bani din multe părţi, dar era risipitoare şi-i lăsa să i se scurgă printre degete. Nu avea şase sute de mii de livre şi nici nu-i era uşor să procure repede această sumă importantă. Se adresă doctorului Lassone.

Marele medic păli. Toată mândria şi toată zgârcenia lui se revoltară. Ce naiv-neruşinată era. Pentru că îi făcea uneori plăcere să se culce cu acest flutură-vânt de Caron, trebuia ca el, Josèphe-Marie François Lassone, să jertfească rodul a zece sau a cincisprezece ani de muncă. Dar dacă ar refuza-

o pe această curvă impertinentă, afurisită, iubită, ea va face o plecăciune politicoasă, nu va discuta refuzul, dar şi cererea lui de căsătorie va fi atunci respinsă pentru totdeauna. Iar el voia să se însoare cu ea, cu căţeaua asta. Pe de altă parte, îi venea nespus de greu să facă rost de atâta bănet. Ca să-şi pună stavilă lui însuşi, plasase în aşa fel cea mai mare parte din avere, încât era nevoie de o mulţime de demersuri ca să realizeze suma. Cele şase sute de mii de livre aveau să-l coste şase sute zece mii sau chiar şase sute douăzeci de mii de livre. Toate astea pentru asta şi ăla.

— V-am întrebat ceva domnule doctor, spuse Désirée dulce şi şăgalnic.

Lassone înghiţi în sec.

— Până când aveţi nevoie de bani, *madame*? întrebă el.

Désirée scoase scrisoarea lui Maigron din sân.

— Până în 20 de zile, îmi scrie persoana, răspunse dânsa. Dar două zile au şi trecut.

— Şase sute de mii de livre sunt mulţi bani - spuse Lassone - şi optsprezece zile un termen scurt.

Désirée nu răspunse nimic, se mulţumi să zâmbească politicoasă, ironică, fermecătoare.

Doctorul Lassone luă eroic hotărârea:

— Suma va fi la dispoziţia dumneavoastră, *madame,* până în optsprezece zile, declară el răguşit.

Désirée surâse prietenos.

— Ştiam, domnule doctor, răspunse ea. Sunteţi mărinimos, în ciuda a tot ce se spune. Vă mulţumesc mult.

Lassone îi sărută mâna.

Ştia că ceea ce avea de gând să facă era greşit, dar nu se putu stăpâni. Surâse niţel cam strâmb şi spuse:

— Am avut onoarea, *madame,* de a vă cere mâna.

— Îmi amintesc - răspunse Désirée - şi n-am spus nu. Nici

acum nu spun nu, căci v-aţi arătat mărinimos.

Îşi aplecă pudic şi surâzătoare capul, ca s-o sărute pe ceafă.

— Încă ceva, zise ea,- ridicând din nou ochii spre el: Căutaţi să aflaţi pentru ce l-au închis pe prietenul nostru Beaumarchais. Dacă e eliberat la timp, poate că nu mai e nevoie de cele şase sute mii de livre ale dumneavoastră.

Între timp, Pierre era închis la Saint-Lazare.

Sub blajinul Louis, se începuse o reformă a închisorilor din Paris, care însă nu se întinsese încă şi asupra casei de corecţie Saint-Lazare. Domnul Lepin, administratorul, un veteran cu picior de lemn, avea o inimă tare, aspră şi dreaptă. Nu o ducea uşor cu derbedeii săi nevârstnici. De trei ori încercaseră să-l omoare; odată scăpase numai fărâmând capul unuia, cu piciorul său de lemn.

Relaţii cu un filozof şi om de stat de rangul lui *monsieur* de Beaumarchais erau ceva neobişnuit pentru Lepin. Întrucât primise de la *monsieur* Lenoir instrucţiuni să-l trateze pe noul său arestat după regulă şi totuşi bine, îl scuti de corecţia corporală; pentru rest, însă, îl supuse regulamentului.

Pierre dormea pe paie putrede, împreună cu cincisprezece tineri, neplăcuţi la vedere, rău-mirositori, într-o încăpere strâmtă şi joasă, plină de guzgani şi insecte. De mâncare căpătau abia strictul necesar.

Tinerele puşlamale zdrenţăroase se mirară tare văzând pe domnul acela vârstnic, elegant şi parfumat; mare şmecher trebuie să fi fost ăsta dacă a ajuns să-şi facă rost de aşa haine. Îl întrebară:

— Ce-ai învârtit?

Nu răspunse. Guralivul n-avea chef de vorbă, umoristul nu vedea nimic hazliu în situaţia sa.

— Cine eşti? Cum te cheamă?

Tăcea cu îndârjire. Unuia, mai dezgheţat, cu o voce foarte subţire, i se păru că mai văzuse o asemenea faţă pe poze.

— Acuma ştiu - spuse el - de cine îmi aminteşte ăsta nou! de ziaristul Beaumarchais, şi începu să fluiere romanţa lui Cherubin. Ceilalţi fluierară şi ei.

Atunci Pierre nu se mai putu abţine şi spuse scurt, îmbufnat:

— Sunt Pierre Beaumarchais.

Derbedeii se priviră, îşi dădură coate şi începură să chicotească şi în cele din urmă izbucniră în hohote de râs. Faptul că individul li se prezentă cu gluma reuşită că ar fi Beaumarchais, avea haz şi promitea distracţii şi pentru mai târziu.

Pierre însă zăcu toată noaptea ceea, neagră şi împuţită, în ghearele deznădejdii. Iată unde ajunsese la aproape cincizeci de ani. Se prăpădea în mijlocul acelor păduchioşi, mai neajutorat ca oricând în viaţă. Greşise în toate. Cine l-a pus să se preocupe de omenire? Cine l-a pus să salveze America şi libertatea? Cine l-a pus să scrie pamflete şi piese pline de revoltă împotriva nedreptăţii? Dacă ar fi compus farse erotice, obraznice, dacă ar fi pus la cale escrocherii uriaşe şi ar fi lăsat America şi omenirea să se descurce singure, ar fi fost acum înconjurat de aur şi onoruri multe. Era un prost, un mare dobitoc.

Îşi frământă mintea gândindu-se, cine putuse să-l denunţe şi pentru ce anume. Singurul lucru ce-l ştia era că ordinul prezentat de comisarul de poliţie venea direct din mâna regelui, era o *lettre de cachet* [1]. Se întreba cu ce putuse să-l înfurie pe Louis într-atât. Revizui tot ce făcuse în ultimele săptămâni. Nu găsi nimic. Şi nimeni de la care ar fi

[1] Ordin regal de întemniţare.

putut afla ceva nu era lăsat să intre la el. Îl frământa problema cine sau ce se ascundea în dosul acestei lovituri.

Ceru să-l vadă pe administrator, *monsieur* Lepin veni de îndată şi se informă politicos:

— Cu ce vă pot servi, *monsieur?*

Pierre întrebă pentru ce anume se afla aci.

— Pentru purtare proastă în general, *monsieur* - replică politicos Lepin - mai mult, din păcate, nici eu nu ştiu.

— N-aş putea vedea pe vreunul din prietenii mei - insistă Pierre - pe domnul preşedinte de Consiliu sau pe *monsieur* de Vergennes, sau cel puţin pe avocatul meu? Sau aş putea să scriu cuiva?

— Regulamentul nu permite aceasta înainte de patru săptămâni, răspunse *monsieur* Lepin.

Bătrânul veteran nu prea ţinea la curăţenie. Pierre decăzu repede. Costumul cel elegant cu care luase masa de seară alături de Désirée şi de ducele de Richelieu se murdări şi se rupse, o barbă încâlcită, castanie, amestecată cu fire cărunte, îi năpădi obrajii, buzele şi bărbia, şi pentru că el însuşi mirosea urât, nu-şi mai da seama că ceilalţi puteau. Aşa îşi ducea viaţa, între cele cincisprezece haimanale, copleşit de sentimentul neputinţei sale.

În acest timp, un oarecare abate de Ponte îşi procurase *Nunta lui Figaro* în manuscris şi întocmise un libret de operă, iar un muzicant, pe nume Mozart, scrise muzica pentru libret.

Monsieur Lenoir se interesă pe lângă administratorul de la Saint-Lazare despre sănătatea şi purtarea noului internat. Bătrânul soldat raportă că nu avea motive să se plângă de *monsieur* de Beaumarchais; se purta ca şi ceilalţi arestaţi, arăta ca şi ei, puţin jerpelit, puţin neîngrijit. „Hm”, făcu şeful poliţiei, şi se interesă de detalii.

Povesti cele aflate contelui Maurepas, care se strâmbă nemulţumit.

— Nu cred că aceasta să fi fost intenţia regelui - zise el - neras şi neîngrijit, cu barbă? Sunt sigur că nu asta era intenţia regelui. Daţi dispoziţie ca Pierrot al nostru să fie bine tratat.

De atunci, Pierre dormi singur. Fu hrănit bine, ba chiar din belşug. *Monsieur* Lepin întrebă dacă nu doreşte un bărbier. Pierre refuză.

Apoi i se acordă dreptul să cheme doi domni cu care ar putea să se consulte asupra intereselor sale. Îl chemă pe Gudin şi pe Maigron.

Veniră. Se speriară când îl văzură. Gudin nu-şi reţinu lacrimile.

— Să nu vorbim despre asta, dragii mei, spuse Pierre cu o veselie care îl făcu pe Gudin să se cutremure. Se fac multe glume pe seama mea la Paris? Povestiţi-mi câteva.

Apoi Maigron raportă despre sechestrul pus pe casă şi că Lenormant era, după cum se vede, adevăratul posesor al ipotecii. Gudin descrise în culori vii amănuntele punerii sub sechestru. Pierre gemu. Îl ocărî pe Maigron că nu vânduse *Société Industrielle,* ca să-l cruţe de această ultimă ruşine. De un imperturbabil calm, Maigron privi la omul înfuriat şi murdar şi zise:

— Am motive să cred că locuinţa va rămâne în proprietatea dumneavoastră, chiar şi fără pierderea firmei *Société Industrielle.* S-a găsit o doamnă care vrea să depună la timp cele şase sute de mii de livre.

Pierre îl privi uluit şi Gudin rămase tare mirat.

— O doamnă? întrebă Pierre. Dar vorbeşte, omule, îl apostrofă el pe Maigron. Cine ţi-a oferit banii? Baroana d'Houdetot? *Madame* de Clonard? Mai numi şi altele din prietenele sale aristocratice.

— Doamna nu doreşte să se ştie de ajutorul pe care îl dă, replică Maigron.

— Cum a ajuns la dumneata, vorbeşte odată, insistă Pierre.

— Eu m-am adresat doamnei, recunoscu şovăind cinstitul Maigron.

— Îndrăzneşti să cerşeşti de la femei în numele meu? se revoltă Pierre.

— Rezultatul pare să-mi dea dreptate, răspunse simplu secretarul.

De fapt, Pierre era bucuros că Maigron găsise această ieşire; femei cu suflete nobile îi săriseră totdeauna în ajutor, când nevoia era mai a nare. Dar nu lăsă să i se vadă mulţumirea.

— La naiba, cine o fi? tună el.

— *Mademoisselle* Mesnard, mărturisi Maigron.

— Măi să fie, spuse Pierre. Se miră de sine însuşi; niciodată nu se gândea la prietena sa cea mai bună.

— De unde o fi având banii? întrebă el.

Gudin însă spuse:

— Aşa-s artistele noastre. Arta înduplecă inimile.

I se dădu voie lui Pierre să-şi vadă membrii familiei şi prietenii cei mai apropiaţi.

— *Madame* de Beaumarchais doreşte să vă viziteze, *monsieur,* îi comunică *monsieur* Lepin.

Dar Pierre nu o primi. Nu voia să lepede barba sa încâlcită, castanie şi încărunţită, semnul ruşinii şi al calvarului său. Dar nici nu voia ca Thérèse să-l vadă atât de urât şi bătrân, căci o iubea.

Dori însă să o vadă pe Désirée. Ea veni. Tânără, foarte frumos îmbrăcată, pătrunse plină de strălucire în încăperile mizerabile ale închisorii. Îl văzu pe Pierre şi se sperie. Dar numai o clipă, şi el nu observă, căci era prea ocupat să-şi

etaleze mizeria.

După ce se salutară, el îi spuse mişcat şi, totuşi, oarecum în treacăt:

— De altminteri, îţi mulţumesc, Désirée. Aud că iar te-ai purtat minunat. Cred însă că m-aş fi descurcat şi fără asta; căci, din toate femeile mele, cea mai credincioasă este Fortuna.

Şedeau alături pe scândurile patului; graţioasa Désirée, elegantă şi împodobită, şi omul acesta zdrenţăros, iar ea zâmbea în sinea ei; dar nu de cuvintele lui, cum ar fi făcut-o desigur altădată. Era fericită că ea era cea care şedea acolo, lângă el, şi nu Thérèse, deşi bănuia adevăratele motive.

— Am să mă mărit probabil cu Lassone - îi istorisi ea - ţi-am spus-o vreodată?

— Cu bătrânul Lassone? se revoltă Pierre. Dar n-ai nevoie de asta, Désirée.

— E tare comod - îi explică ea - e amorezat nebun şi mă amuză.

Pierre rămase pe gânduri. Se apropie mai mult de ea. Apoi întrebă, intim şi măgulit:

— El vrea să dea banii pentru mine?

Désirée tăcu, dar faţa ei spunea da.

— Am să ţi-i dau înapoi, foarte curând, se consolă Pierre pe sine şi pe dânsa.

— Asta n-o crezi nici tu, zise Désirée. Cu toate că de data aceasta s-ar putea să fie chiar adevărat. Pot să-ţi comunic ceva deosebit, ceva îmbucurător, după părerea mea. Fără Lassone al meu n-aş fi aflat-o.

Şi îi povesti ce anume provocase arestarea lui. *Monsieur* d'Amoult, partenerul prinţului Xavier la acel joc de *l'hombre,* se îmbolnăvise, pacienţii sunt vorbăreţi, povestise totul doctorului Lassone.

Era un lucru îmbucurător. Că un motiv atât de mărunt îl făcuse pe rege să-l condamne la o pedeapsă atât de disproporţionată, umplu inima veşnic agitată a lui Pierre de o speranţă fără margini. Şi Désirée presupunea că o asemenea învinuire fără temei ar putea fi uşor doborâtă. Ceruse audienţă la Toinette, se va întâlni mâine cu ea.

— Cred că am să obţin în curând eliberarea ta, completă ea.

Dar Pierre voia mai mult.

— Eliberarea? întrebă el ironic. Reabilitare. Cer reabilitare. Şi am s-o obţin.

Neîngrijit, cu costumul murdar, zdrenţăros, alerga de colo până colo, tânăr, înviorat.

— Nu, acum nu mai am nevoie de banii tăi, jubilă el. De cele şase sute de mii de livre fac rost jucându-mă.

Prin Désirée şi prietenii ei, se răspândi în tot Parisul vestea despre învinuirea absurdă pentru care regele îl internase pe autorul lui *Figaro* la Saint-Lazăre. Glumele parizienilor pe socoteala lui Pierre se schimbară deodată în indignare împotriva lui Louis. Dacă cineva cu rangul şi meritele unui Beaumarchais putea fi aruncat la închisoare într-un fel atât de ruşinos, pentru că o afirmaţie nevinovată a sa fusese duşmănos şi rău înţeleasă, cine mai avea siguranţa că nu va fi smuls peste noapte din pat? În Paris răsună din nou strigătul: „Despotism, tiranie!”

Louis află de atmosfera încărcată, din rapoartele poliţiei. Avusese încă dinainte îndoieli asupra justeţei ordinului său. Maurepas îi adusese articolul care-l făcuse pe Pierre să scrie scrisoarea deschisă şi îşi dădu seama că *sieur* Caron nu făcuse comparaţiile zoologice ca să-l jignească pe el sau pe regină. Iar când mai află pe deasupra că autorul acelui articol din *Journal de Paris* nu era abatele Suard, ci Xavier,

înţelese toată situaţia. Era nemulţumit şi îi era ruşine. Iarăşi se lăsase tras pe sfoară de vicleanul său frate şi luase măsuri pripite. Chiar dacă, în principiu, avea dreptate, şi *sieur* Caron nu era de fapt decât un derbedeu mai vârstnic şi un netrebnic, totuşi, în cazul acesta îi făcuse o nedreptate.

Acum mai venea şi Toinette să se plângă şi era revoltată. Désirée făcuse tot ce-i stă în putinţă ca să o stârnească. Mai ales, o emoţionase cu descrierea mişcătoare a halului de mizerie fizică şi vestimentară în care ajunsese Pierre. Supărată şi înduioşată, îşi dădu drumul faţă de Louis. Apoi îşi bătu joc de motivele unei pedepse atât de grele:

— Cine are simţ poetic - declară ea - nu se poate formaliza când e comparat cu un leu sau un tigru. Pe diferitele noastre steme se găsesc o mulţime de animale de felul acesta. A trimite pe un mare poet la Saint-Lazare pentru o asemenea comparaţie, nu este o faptă demnă de un rege, sire.

Louis se învârtea şi se sucea conştient de vinovaţia sa.

— Ei da, ei bine, mormăi el. Am fost din păcate rău informat. Nu te mai enerva, Toinette. Am să aranjez totul.

Dădu ordin ca Pierre să fie imediat eliberat şi să i se comunice că era reintegrat în drepturile, titlurile şi funcţiunile pe care le pierduse o dată cu internarea la Saint-Lazare. „Căci aceasta este voinţa noastră regală” scrise el, semnă şi-şi puse sigiliul.

Administratorul Lepin îşi puse uniforma de gală de pe vremea războiului de şapte ani, precum şi diferitele sale medalii şi ordine şi se duse plin de importanţă, bocănind cu piciorul său de lemn, să comunice arestatului voinţa majestăţii-sale. Pierre, bărbos şi posomorât, îl ascultă şi nu răspunse nimic.

— Sunteţi liber, *monsieur,* spuse bătrânul soldat stânjenit

şi, deoarece Pierre continua să tacă, mai adause: Să vă trimit un bărbier? Să trimit după trăsura dumneavoastră?

Pierre clătină din cap.

— Nu am de gând să mă las trimis acasă aşa, cu una, cu două. Nimeni nu şi-a dat măcar osteneala să-mi spună ce anume mi se pune în sarcină. Cred că mi se cuvine o satisfacţie.

Monsieur Lepin nu ştia ce să răspundă, ca să nu supere nici pe rege, nici pe acest scriitor greu de înţeles. Spuse:

— V-am comunicat ceea ce aveam să vă comunic, *monsieur.* Restul vă priveşte.

Se îndepărtă şi trimise un raport şefului poliţiei.

Indignarea populaţiei din Paris crescuse. Avură loc demonstraţii în faţa casei lui Pierre, în faţa închisorii Saint-Lazare. Prelungirea şederii lui Pierre în casa de corecţie devenea un scandal public.

Monsieur Lenoir pofti pe domnii Gudin şi Maigron la el şi îi rugă să-l convingă pe *monsieur* de Beaumarchais să părăsească imediat Saint-Lazare. Era contrar oricărei datorii cetăţeneşti să se opună în felul acesta voinţei regelui. Chiar dacă i se făcuse o nedreptate, *monsieur* de Beaumarchais ar face mai bine să nu mai întărâte pe rege, ci să aibă încredere în dreptatea şi bunăvoinţa lui.

Gudin şi Maigron plecară la Saint-Lazare.

— Vin la dumneata, Pierre - spuse fericit Gudin - aşa cum s-au dus la Coriolan trimişii senatului, ca să te readuc umil şi solemn în Capitoliu.

— N-ai vrea să te exprimi ceva mai puţin figurat? îi ceru Pierre.

— Să ieşiţi de aici - zise Maigron - să veniţi acasă.

Iar Gudin adăugă:

— Regele te roagă să părăseşti această casă a ruşinii, regele te roagă insistent să nu-i refuzi pe viitor sprijinul

dumitale competent.

— I-ar conveni, zise Pierre. Se înflăcără gândindu-se la ruşinea cu care fusese copleşit: Priviţi-mă, prieteni. Priviţi halul în care am fost adus. Au făcut din mine cel din urmă dintre oameni, m-au aruncat între fiinţele cele mai nenorocite, şi apoi vine acest rege şi spune simplu: „Ei, acum poţi pleca”. Nu sire, nu plec. Pierre Beaumarchais nu poate fi trimis astfel acasă.

— Ce vreţi să faceţi? întrebă Maigron.

— Am să scriu regelui, anunţă Pierre. Am să-i spun părerea mea. Am să-i pun condiţii. Cer satisfacţie.

Dictă prietenilor o scrisoare către regele Franţei şi Navarrei. Mai întâi, expuse ce lipsită de sens era acuzaţia că ar fi voit să insulte pe regele prea-creştin. Voise să respingă atacul jalnic al unui mic criticastru şi nimic altceva. A presupune că insultase pe maiestatea-sa într-o scrisoare deschisă, şi asta într-un moment când depindea mai mult ca oricând de bunăvoinţa regelui din cauza cererii sale de despăgubire, înseamna de-a dreptul a-l socoti nebun. Deoarece însă fusese dus la Saint-Lazare şi nu într-o casă de nebuni, el se vedea nevoit să ceară o judecată în toată regulă, ca să-şi poată restabili onoarea. „Nu pot, sire, să reiau din mâna dumneavoastră funcţiunile mele de la Curte - scria el - căci, deocamdată, prin nedreptatea ce mi s-a făcut, sunt şters din listele supuşilor dumneavoastră. Dacă nu mi se face dreptate, sire, rămân pătat. Onoarea mi-a fost întinată, poziţia mea în societate zdruncinată. Atâta timp cât nu dispare norul care întunecă persoana mea faţă de naţiune, faţă de Europa şi America, şi creditul meu este zdruncinat. Aceasta însă micşorează şi periclitează nu numai averea mea, ci şi pe aceea a celor cincizeci de prieteni de afaceri ai mei.”

— Iar ai reuşit să creezi o capodoperă, se entuziasmă

Gudin. Există în literatură o singură piesă care să cuprindă o rugă demnă, comparabilă cu scrisoarea aceasta: ultimul cântec al Iliadei, în care bătrânul Priam îl imploră pe Achile să-i înapoieze trupul pângărit al fiului său Hector.

Chiar şi Maigron, în general reţinut, îşi manifestă mulţumirea.

— Cred că regele va trebui să cedeze, iar *monsieur* Necker va fi nevoit să sacrifice ceva gologani, constată el.

Felul în care acest Caron îl făcea să simtă că fusese nedreptăţit, îl zgândărea şi îl chinuia pe rege. Se sfătui cu Maurepas şi Vergennes. Domnii erau de părere că ar fi bine să i se dea satisfacţie lui *monsieur* de Beaumarchais, om talentat, care ştia multe; fusese într-adevăr tratat cam brutal.

Louis spuse posomorât:

— Mă tem că aveţi dreptate, *messieurs,* şi promise să rezolve chestiunea a doua zi.

Amândoi domnii rămaseră uimiţi când aflară ce prisos de favoruri hotărâse regele să reverse asupra arestatului de la Saint-Lazare.

Domnii Gudin şi Maigron fură rugaţi să meargă din nou la închisoare, să-i comunice lui Pierre hotărârile regelui prea-creştin.

— *Sursum corda,* sus inimile, începu Gudin comunicarea sa. Apoi înşiră dovezile de mărinimie: Regele vă acordă, drept dovadă a bunăvoinţei sale, o pensie anuală de una mie două sute livre din caseta sa particulară. Regele a dat ordin autorităţilor de cenzură să nu mai pună greutăţi în calea publicării cărţii *Nunta lui Figaro.*

Dar Maigron, grozav de supărat pe filozoful care pierdea atâta timp cu asemenea mărunţişuri, îi tăia vorba:

— Regele este gata să ne recunoască drepturile de despăgubiri în valoare de două milioane o sută cincizeci de

mii de livre.

Pierre rămase cu gura căscată:

— Ce aţi spus? întrebă el. Nu cumva aţi greşit? Aţi spus un milion o sută cincizeci de mii?

— Nu, am spus două milioane o sută cincizeci de mii. *Monsieur* Necker o să fie tare supărat, adăugă el simplu. Se vede că regele a înnebunit.

Désirée avu grijă să transforme eliberarea lui Pierre într-un mare spectacol popular. Mii de oameni se strânseseră în faţa închisorii Saint-Lazare, poliţia nu îndrăznea să intervină.

Poarta se deschise şi, pe dinaintea lui Lepin, care salută, Pierre ieşi însoţit de Gudin şi Maigron. Se opri locului, murdar, cu barbă mare, clipind în soare, şi mulţimea rămase mută. Căci era însoţit de un convoi numeros, nevăzut. Îl înconjurau Figaro, Almaviva, Rosina, Chérubin şi nenumăraţii marinari de pe vasele cu armament pentru America. Tăcerea dură o jumătate de minut. Apoi mulţimea izbucni într-un vuiet sălbatic, îl purtă pe Pierre pe sus până la trăsură şi-l însoţi acasă.

Trăsura se opri în faţa grilajului parcului din *rue Saint Antoine.* Lumea se apucă să deschidă poarta, dar Pierre coborî din trăsură. Voia să intre pe jos în grădină. Se oprise în faţa porţii şi tot nu lăsa să i se deschidă, se oprise şi se uita la sigiliile aplicate pe grilaj, cel al regelui şi cel al lui *monsieur* Brunelet. Apoi, în sfârşit, porni spre casă, trecând pe lângă templul lui Voltaire, pe lângă statuia gladiatorului. Simţea cum i se moaie genunchii, iar sprijinul dat de Maigron şi Gudin fu binevenit.

Din casă, Julie se repezi la el, i se aruncă de gât râzând, ţipând, urlând. În uşă însă stătea Thérèse. Pierre o privi şi ea îl privi pe el şi se apropiară încet unul de altul, şi acum îi

păru rău lui Pierre că nu se curăţase şi nu pusese să i se dea jos barba încâlcită. Thérèse nu spuse nimic şi nici el nu spuse nimic şi se cunoscură până în adâncul sufletului; amândoi ştiau că el e ridicol şi măreţ şi se îmbrăţişară aproape ruşinaţi, dar nu din cauză că erau şi alţii de faţă; le umplea inima marea dragoste care-i lega unul de altul.

Deodată se repezi la el căţeaua Caprice, lătrând şi schelălăind de bucurie, aproape să-l răstoarne, şi începu să-l lingă. Pierre înghiţi în sec, îi venea greu să nu plângă.

Apoi făcu baie. Emile întrebă cam şovăitor dacă să nu-i radă barba. Pierre răspunse supărat: „Nu”. Se aşezară la masă, mâncă cu multă poftă, dar nu vorbi mai nimic. Sosiră mulţi vizitatori, dar nu primi pe nimeni. Declară că se simte încă murdar şi acoperit de ruşine şi nu voia să fie văzut de nimeni, în afară de intimi.

În ziua următoare se aşeză şi scrise prefaţa la *Figaro,* care avea să apară în volum. Din când în când ridica ochii şi chiar se sculă în picioare, plimbându-se în sus şi în jos. Apoi îşi vedea în oglindă faţa neîngrijită, sluţită şi atunci scria cu mai multă înfrigurare.

În această prefaţă se puse mândru în rând cu Molière şi Racine şi apără dreptul său legitim de a aduce pe scenă golani, pungaşi şi seniori de seamă. Oare, fabula nu are morală pentru că leul e sălbatic, lupul hrăpăreţ, vulpea vicleană? Ce era el de vină dacă marii seniori sunt aşa cum sunt? El îi făcuse aşa? Nu fusese el blând şi milostiv, neînzestrând pe conte cu nici un alt păcat decât cu prea multă galanterie? Nu era acesta păcatul pe care aristocraţii Franţei şi-l atribuiau de preferinţă, aproape măguliţi? „Contele Almaviva mi-e drag - scrise el - căci mi-e drag deşteptul, mlădiosul meu Figaro. Şi cu cât e mai strălucitoare firea contelui, cu cât e mai impresionantă forţa sa, cu atât mai răsunătoare este biruinţa lui Figaro şi a

spiritului lui. Tema mea este tema multor fabule cu animale: lupta victorioasă a vicleniei şi a spiritului împotriva forţei brutale.” Şi bărbatul bărbos, care mai purta urmele înjositoarei arestări, încheie: „Scriu aceste pagini nu pentru actualii mei cititori. Dar peste optzeci de ani, scriitorii vor compara soarta lor şi a noastră, iar din descrierea mea, urmaşii vor vedea ce scump costa să-i distrezi pe înaintaşii lor.”

După ce scrise ce-i stătea pe inimă, se simţi uşurat, dar continuă să facă pe supăratul.

Apoi sosiră banii pentru achitarea drepturilor sale de despăgubire. Aur şi bonuri de tezaur se revărsară într-o cantitate cum Pierre nu mai apucase să vadă: două milioane una sută cincizeci de mii de livre. Acum nu mai putea păstra masca de martir, şi oglinda, care văzuse mii de feţe ale lui Pierre, pe uşuratic şi pe cabotin, pe inspirat şi pe creator, pe desperat şi pe mânios, oglindea de data aceasta un Pierre năucit. Ba, Pierre găsea atâta haz în faptul că nenorocirea lui cea mai grea se preschimbase în norocul cel mai mare, încât sentimentul acesta era mai puternic decât triumful. Printr-o schimbare subită, omul atât de tragic umilit se prefăcu deodată în măscăriciul ce era din născare. Măscăriciul căruia îi era dat să învingă neîncetat prin mii de şotii pe dracu şi pe tat-su. În jurul mesei încărcate cu aur, juca un Pierre bărbos, îmbătrânit, care scotea limba la chipul său din oglindă strigând: „La naiba, iată-mă-s”.

Acum puse să-l bărbierească şi invită pentru seară la un banchet neamurile şi prietenii cei mai apropiaţi. Veniră cu toţii, Tonton, sora lui, cu bărbatul, consilierul juridic, bătrânul duce de Richelieu, prinţul de Nassau, iar Désirée îl aduse pe doctorul Lassone al ei, care era mândru că e primit şi umilit că trebuia să vină. Se întinse o masă uriaşă

încărcată cu toate bunătăţile şi luminată cu o mie de lumânări. Mâncară şi băură, se veseliră cu toţii. Pierre avu pentru fiecare câte o atenţie, câte o glumă şi un cuvânt bun. Niciodată încă nu-l văzuseră comesenii atât de vesel pe Pierre ca în seara aceasta.

Ziua următoare, Maigron voi să-i achite lui *monsieur* Brunelet banii pentru ipotecă. Dar Pierre nu-l lăsă, căci voia s-o facă personal. Cu o poliţă pe numele lui *monsieur* Brunelet în buzunar, plecă la Étioles. Dar Charlot nu-l primi. Atunci Pierre înmână poliţa pentru ipotecă secretarului lui *monsieur* Lenormant şi zise:

— Predă, te rog, suma stăpânului dumitale, căci lui îi aparţine. Şi aici sunt alte o mie de livre pentru mesele pe care le-am luat la *monsieur* Lenormant, plus bacşişul.

CAPITOLUL IV

Ç A I R A

Marea fregată americană *Alliance* înălţase toate pânzele şi înainta iute. Tânărul domn foarte slab, cu părul roş, nasul lung, stătea la balustradă. Se făcuse rece, tânărul domn trecuse printr-o boală grea şi mari osteneli. Dar acum se afla în drum spre patrie, în depărtare se zărea pământul. Urmărea emoţionat cum se zărea tot mai limpede stânca colţuroasă care străjuia intrarea în portul Brest. Acum recunoscu şi forturile.

Traversarea nu fusese uşoară. Întâmpinase piedici chiar de la început, la Boston; echipaseră cu greu corabia. Tânărul domn, numele lui era Josèphe-Paul-Gilbert, marquis de La Fayette, se resemnase să-şi tocmească un echipaj din deţinuţi şi dezertori din armata engleză. Apoi înfruntaseră o furtună groaznică. O noapte întreagă, nesfârşit de lungă, neagră, se crezuseră cu toţii pierduţi şi marchizul, slăbit de boala de care abia scăpase, blestema soarta care-l aruncase din frumosul, bogatul *Palais Noailles* din Paris, pe acest ocean sălbatic şi-l sortise să fie hrană peştilor. Apoi, în ultima săptămână a traversării, mai fuseseră ameninţaţi, pe neaşteptate, de un complot al vagabonzilor care formau o bună parte a echipajului. Guvernul englez încerca să

ademenească spre Anglia corăbiile rebelilor şi promisese că vasele ce vor fi aduse în Anglia de echipajele lor răzvrătite vor deveni proprietatea lor. Marinarii de pe *Alliance* socoteau că dacă îl vor aduce şi pe faimosul La Fayette, vor fi cu atât mai bineveniţi în oricare port englez şi combinaseră un plan ca să pună mâna pe ofiţeri. Dar, în ultima clipă, norocul şi o hotărâre grabnică îl salvaseră pe la Fayette şi corabia. Acum Franţa se zărea la orizont, iar răzvrătiţii zăceau încătuşaţi în fundul calei.

În timp ce coasta se profila tot mai clar, tânărul marchiz se gândea la primirea ce i se va face. Situaţia sa nu era prea lămurită. Îşi părăsise postul din armata franceză şi ţara, încălcând ordinul precis al regelui, era „dezertor”. Dar, între timp, politica pe care o făcuse cu „dezertarea” sa devenise politica oficială a ţării, Franţa declarase război Angliei, iar el se înapoia acoperit de laude pentru actele făptuite în acel război.

Ajunseră în port, tunurile forturilor bubuiră. Salutau steagul cu stele şi dungi, pe care vasul nu avusese voie să-l arboreze la plecare. Tânărul domn compară felul cum trebuise să se strecoare atunci, pe ascuns, din portul spaniol, cu corabia sa cumpărată pe banii lui *monsieur* de Beaumarchais, şi cum se înapoia acum, întâmpinat de salutul regelui, şi inima-i săltă de bucurie.

Goni spre Paris, spre strada Saint-Honoré, la palatul Noailles. Soţia sa, în vârstă de nouăsprezece ani, Adrienne, îl îmbrăţişă tremurând. Apoi sosi ministrul de Război, bătrânul Ségur, care îi întinse spre sărut obrazul uscat, îl mângâie şi-i anunţă pedeapsa. O pedeapsă blândă: o săptămână de arest, de petrecut în *Palais Noailles.*

În timpul arestului, marchizul scrise regelui o scrisoare umilă. „Departe de mine îndrăzneala - scrisese el - să vreau să-mi justific neascultarea, o regret adânc. Totuşi, natura

greşelii mele mă îndreptăţeşte să sper că mi se va da posibilitatea s-o repar. Poate că bunăvoinţa maiestăţii-voastre îmi va acorda fericirea să-mi îndrept greşeala, slujind maiestăţii-voastre oriunde şi oricum va binevoi maiestatea-voastră să ordone.”

Chiar a doua zi, marchizul fu chemat la Versailles ca să primească dojana regelui. Louis îl primi în bibliotecă. Tânărul, buhăitul monarh privi clipind la tânărul, uscăţivul său ofiţer, şi zise stângaci:

— De fapt, n-ar fi trebuit să faceţi una ca asta, *monsieur*.

Apoi, după ce timp de o jumătate de minut La Fayette privise în gol cu o înfăţişare vinovată, Louis îl întrebă însufleţit:

— Şi acum, dragul meu marchiz, spune-mi exact unde se află acest Saratoga, nu e trecut pe nici o hartă, şi în curând cei doi domni se cufundară într-o convorbire aprinsă despre chestiuni geografice.

După ce epuiză acest subiect. La Fayette declară:

— Am onoarea să prezint maiestăţii-voastre o scrisoare din partea Congresului Statelor Unite.

Louis o luă şi citi. Scrisoarea începea astfel: „către marele, fidelul şi iubitul nostru aliat şi prieten, Louis al şaisprezecelea, regele Franţei şi al Navarrei” - şi-l lăuda pe nobilul tânăr, purtătorul scrisorii, care se dovedise priceput la sfat, viteaz pe câmpul de bătaie, rezistent la ostenelile războiului. După aceasta, oamenii Congresului se declarau din nou, şi pentru a treia oară, drept bunii prieteni şi aliaţi ai regelui şi încheiau: „Rugăm pe Dumnezeu să păstreze pe maiestatea-voastră în sfânta sa pază”.

Pentru Louis, ziua era stricată. Aceşti negustori, ţărani şi avocaţi de provincie, îl numeau pe el, regele prea-creştin, „bunul lor prieten”, îi recomandau binevoitor pe un ofiţer francez de cea mai veche viţă. Tocmai de aşa ceva se

temuse el, de începutul răsturnării, de dizolvarea tuturor bunelor orânduieli.

— Văd, marchize, - spuse el cam rece - că ţi-ai câştigat dragostea acestor... căută un cuvânt, acestor cetăţeni. Nici nu m-am aşteptat la altceva din partea unui ofiţer francez, decât să se distingă printre aceşti... se poticni iar - cetăţeni.

Cu aceasta, audienţa luă sfârşit.

De altminteri, la Versailles se ştia că tânărul marchiz era într-adevăr tare popular printre cei din Boston.

— Toată lumea aici, în America - raportase calmul observator Gérard ministrului său - îl iubeşte şi-l admiră pe marchiz. Au o părere excelentă despre capacitatea sa militară. Comportarea sa, pe cât de prudentă, pe atât de curajoasă şi amabilă, a făcut din el un idol pentru Congres, pentru armată şi pentru întreaga populaţie.

Vergennes îşi aminti de proasta primire pe care acelaşi Congres i-o făcuse nu demult marchizului, surâse şi găsi că nestatornicia republicilor nu era mai mică decât cea a statelor despotice.

Curtea, poporul, mai ales femeile îşi manifestau în fel şi chip simpatia şi recunoştinţa faţă de tânărul erou. Josèphe-Gilbert de La Fayette nu era un tânăr frumos, era lipsit de ţinută şi stângaci. Cu părul său roşu ca focul şi ochii mici, nu prea avusese noroc la femei înainte de aventură; odată, Toinette îl părăsise în mijlocul dansului pe neîndemânaticul dansator. Acum era altfel, celui întors din America, gloria şi entuziasmul îi confereau o strălucită frumuseţe. Nu mai era slab, ci zvelt, ochii săi inflamaţi străluceau de exaltare şi inteligenţă, mişcările lui dezordonate erau expresia unei nemaiauzite energii. Femeile îl iubeau.

Se bucură din plin de succesul său. Dar ţinea mai mult la alte succese. Chiar a doua zi după ce fusese, primit de rege şi dezlegat de arestul de casă, îl vizită pe bătrânul din

grădină.

Doctorul Franklin avusese o dimineaţă plină de supărări în ziua când veni la el La Fayette.

Acel *Mr.* Digges care, la recomandarea insistentă a lui *Mr.* Lee, fusese trimis la Londra să îngrijească de prizonierii americani, delapidase din suma încredinţată aproape patru sute de lire engleze, exact trei sute optzeci şi opt de lire şi patru şilingi, iar în dimineaţa aceasta avusese loc o explicaţie între doctorul Franklin şi Arthur Lee.

Arthur Lee pretindea că nu se puteau încă trage concluzii definitive. Aparenţa era într-adevăr împotriva lui *Mr.* Digges, dar acesta asigurase că va veni la Paris şi va lămuri totul.

— Faptul rămâne - răspunse Franklin - că acest om a cheltuit trei sute optzeci şi opt de lire pentru care nu este în stare să prezinte acoperire.

Arthur Lee ridică din umeri şi insistă că trebuie să aştepte până ce *Mr.* Digges va veni la Paris.

— Mă tem - replică Franklin - că va trebui să aşteptaţi cam mult.

Arthur Lee roşi.

— Nu sunt bogat - zise el - dar dacă într-adevăr prizonierii vor fi pierdut banii din vina lui *Mr.* Digges, voi contribui din buzunarul meu cu suma de cincizeci de lire ca să acopăr o parte din pierdere.

Şi, deoarece Franklin tăcea, continuă cu violenţă:

— Iar acum, vă rog să nu mai vorbim de această chestiune. Şi, înainte de toate, vă rog să nu trageţi din acest caz concluzii asupra priceperii mele în afaceri şi în raporturile cu oamenii.

— Dar un singur lucru îmi veţi permite - ripostă liniştit Franklin - să trag concluzii asupra caracterului lui *Mr.*

Digges al dumneavoastră. Cine fură o guinee de la un om bogat este, asta veţi admite şi dumneavoastră, un simplu pungaş. Dar ce nume veţi da *Mr.* Lee, celui care fură unui biet prizonier ajutorul cuvenit, cei optsprezece cenţi? Şi asta nu o dată, ci săptămână de săptămână, în tot cursul unei ierni friguroase? Şi care nu face aceasta cu un singur prizonier, ci cu şase sute? Cum numiţi un astfel de om, *Mr.* Lee?

— Ni s-a întâmplat tuturor să ne înşelăm câteodată, răspunse arogant Arthur Lee. Aş putea întocmi o listă lungă de oameni cu care v-aţi înşelat, doctore Franklin.

— Aşadar, nu aveţi nici un cuvânt să calificaţi pe un individ ca acest Digges, recomandat de dumneavoastră, spuse Franklin cu o mânie greu stăpânită. Nici nu veţi găsi un asemenea cuvânt, limba noastră nu poate exprima o asemenea infamie. Dacă unul ca acesta nu ajunge în iad, nici nu făcea să-l inventăm pe Satana.

— Văd - răspunse Arthur Lee - că acest *Mr.* Digges vă cade de minune.

— Tăceţi din gură, domnule, zise Franklin fără să ridice glasul, dar în aşa fel încât celălalt se dădu înapoi.

Această convorbire avusese deci loc în ziua în care La Fayette îl vizită pe doctor. Deşi Franklin se aştepta la vizita lui, nu-i prea convenea că se nimerise să vină tocmai atunci. Nu era el omul care să se lase orbit de vâlva ce se făcuse în jurul marchizului şi mulţi îi povestiseră că La Fayette nu era decât un tânăr care-şi dă importanţă. Îl salută deci pe vizitatorul său cu politeţe, dar fără mare interes.

La Fayette, se dovedi totuşi a fi un tânăr agreabil, inteligent, fără falsă modestie, dar şi fără îngâmfare. Se adresă lui Franklin cu cel mai mare respect, dar totodată fără acea amabilitate deşartă, obişnuită, care-l supăra

uneori pe bătrân la francezi.

Spuse că auzise cu părere de rău că multă corespondenţă era capturată de englezi, de aceea se bucură cu atât mai mult că poate să-i predea neatinsă o scrisoare din partea Congresului şi-i întinse scrisoarea. Roşind, adăugă cu un zâmbet plăcut că, dacă scrisoarea ar conţine cuvinte în legătură cu el, îl roagă pe doctor să treacă iute peste ele; îl răsfăţaseră peste măsură în America şi-l lăudau mai mult decât merita.

— Mă bucur că şi-au dat osteneala să repare proasta primire de la Philadelphia, de care am aflat, spre regretul meu, replică Franklin şi depuse scrisoarea necitită pe masă.

Un surâs trecu peste obrazul osos al lui La Fayette, râse, strălucea de fericire; când râdea astfel, nu i se mai vedea urâţenia.

— Fireşte că m-am necăjit - spuse el - de lipsa de politeţe a lui *Mr*. Lovell. Dar mai pe urmă am înţeles totul. Ceea ce-şi dorea atunci Congresul din partea Franţei era un sac mare cu bani. În locul lui sosiseră o droaie de tineri francezi zdrenţăroşi, care toţi voiau să fie generali.

Mai încolo, La Fayette vorbi despre George Washington. Lăudă calmul său în cele mai grele împrejurări, indiferenţa sa faţă de veşnicele cabale şi intrigi ce se urzeau împotriva lui cu îngăduinţa Congresului. Cea mai mare fericire a vieţii sale, încheie el cu căldură, era că putuse câştiga părintească prietenie a acestui om admirabil.

Tânărul îi plăcu doctorului. Desigur, vorbea cu plăcere şi nu se teme să-şi spună părerea. Dar, pentru cei douăzeci şi unu de ani ai săi, cunoştea lumea, ştia să vadă obiectiv oamenii şi evenimentele. Va fi plecat el în America mânat doar de dorinţa de a străluci şi de pasiunea de aventură, dar propria experienţă şi exemplul lui Washington, mare, tăcut şi niciodată grăbit, îl maturizaseră. Evident, La

Fayette văzuse limpede cum generalul răbdător şi calm făcuse de ruşine reaua-voinţă, incapacitatea şi lăcomia unora din membrii Congresului, care refuzau armatei sale strictul necesar.

Puţin prea savant şi cu aerele unui politician versat, marchizul expuse că, din păcate, se ştia acum şi în Franţa despre disensiunile americane, ceea ce făcea Versailles-ul neîncrezător faţă de aliatul său. El, La Fayette, căuta să liniştească spiritele şi să pună chestiunea americană în lumina cea mai favorabilă. Vorbea cu aprindere. Se silea să dovedească acestui bătrân care era, după Washington, cel mai mare cetăţean al Americii, înţelegerea şi bunăvoinţa sa activă. Franklin asculta surâzând. Entuziasmul tânărului cavaler era folositor cauzei americane, trebuia doar înfrânat, să nu strice cumva din prea mult zel.

La Fayette spuse, în sfârşit, că i-a răpit destul timp lui Franklin şi se ridică spre a se retrage. Abia la uşă raportă cu o timiditate pe jumătate sinceră, pe jumătate jucată, că a adus la Paris şi o a doua scrisoare pentru Franklin, din partea generalului Washington, dar că pe aceasta n-o are la dânsul.

— De ce nu? întrebă cam mirat Franklin.

La Fayette, cu surâsul ce-i stătea aşa de bine, răspunse:

— Am motiv să cred că scrisoarea vorbeşte mai ales de mine, aşa că nu era nici o grabă. Şi voiam să am un pretext pentru a mai veni o dată.

— Nu vă trebuie nici un pretext, domnule marchiz - răspunse amabil doctorul - vă rog să veniţi oricând poftiţi, cu sau fără scrisoare.

Rămas singur, Franklin reflectă asupra lui La Fayette şi a soartei sale. Aristocratul acesta se înflăcăra de exemplul lui George Washington, îşi pusese energia şi ambiţia în slujba distrugerii a ceea ce era vechi şi dăunător, cu toate că

întreaga lui existenţă se baza pe acest vechi. Binele avea o putere molipsitoare.

Gândurile doctorului alunecaseră spre generalizare. Ceea ce era rău, erau legile *tory* ce încorsetaseră tânăra ţară. Ele ajunseseră neputincioase. Dar va veni o vreme, şi s-ar putea să nu fie prea depărtată, când tânăra republică americană va îmbătrâni şi multe din cele create de ea vor deveni vechi şi fără sens.

Luă în mână scrisoarea Congresului predată de marchiz. Se aştepta că scrisoarea să-i recomande călduros pe La Fayette. Aşa şi era. Marchizul, scria *Mr.* Lovell, preşedintele comitetului pentru afacerile externe, a adus Statelor Unite servicii deosebit de preţioase. Ar fi de dorit ca Franklin să-i dea o mână de ajutor şi, atât timp cât va sta la Paris, să-i ceară sfatul în toate chestiunile importante. Totodată să-i înmâneze o spadă de onoare.

Apoi scrisoarea trecu la alte chestiuni. Franklin citea, se îndreptă din spate, ochii i se înviorară. În cuvinte seci, domnul Lovell îi scria că Congresul hotărâse să-l numească pe el plenipotenţiar unic al Statelor Unite la Curtea din Versailles. Scrisoarea de acreditare urma să sosească cu vasul următor. El, Lovell, profita de ocazie să-i transmită mai repede această ştire prin marchiz şi-i ura noroc.

Cu o mişcare înceată a mâinii veştede, Franklin, puse din nou scrisoarea pe masă.

Ştia că până la urmă aşa se va întâmpla. Nici nu s-ar fi putut altcum. Totuşi, ar fi fost foarte posibil să iasă altfel şi se aşteptase şi la asta. Era o scrisoare istorică. Îi lua o sarcină grea de pe umeri şi-i aşeza alta în loc. Hotărî deci să rămână în Franţa, deşi era foarte posibil să nu-şi mai revadă niciodată patria. Străbătuse un drum lung de la întâlnirea cu regina până la această numire. Se încheiase

alianţa. Dar acum trebuia să procure banii, împrumutul, din nou avea de parcurs un drum lung, obositor, apoi mai venea alt drum lung până la pace. Dar le va străbate şi era foarte hotărât să rămână în viaţă până le va străbate. *Ça ira.*

Ar fi fost tare bucuros să meargă imediat la Maurepas. I-ar fi amintit de promisiunea că, de îndată ce domnii Lee şi Adams vor fi fost îndepărtaţi, se puteau începe tratativele împrumutului. Dar nici nu-şi sfârşi bine gândul, că şi râse de propria sa grabă. După cum îşi cunoştea amicul, Maurepas l-ar felicita călduros şi ar declara că atât timp cât nu este oficial anunţat de noua, îmbucurătoarea schimbare, nu poate trata decât cu toată delegaţia. Deci, trebuia să mai aştepte.

Omul acesta, atât de calm de obicei, nu mai putea să aştepte. Trebuia să facă ceva, acum, imediat. Pentru tratativele de împrumut avea nevoie de sfatul unui om de încredere şi acesta era unul singur, *monsieur* Le Grand, încercatul bancher al Statelor Unite care îşi avea însă sediul pe teritoriul neutru, la Amsterdam. Aşa fiind, proaspăt-numitul plenipotenţiar unic întreprinse prima sa acţiune oficială şi scrise cu mâna proprie domnului Le Grand să vină neîntârziat la Paris.

Abia după aceasta începu să gândească şi să simtă mai adânc ce însemna pentru dânsul această numire. Căuta să-şi închipuie ce efect va avea ştirea asupra colegilor săi, care nu-i mai erau colegi. *Monsieur* Malaprop desigur că va primi faptul cu un calm aparent. Dar ce figură va face dragul de Arthur Lee? Franklin râse cu buzele sale prelungi şi o frântură de clipă nu păru de loc înţelept, ci răutăcios de-a binelea.

Apoi însă îşi reveni. I se părea josnic să se bucure de decepţia altora. Acuma avea siguranţa deplină şi putea

aştepta în linişte până ce tinerii domni vor primi de la Congres amara comunicare. Ar fi mult mai demn să păstreze ştirea pentru sine şi să se amuze privind cum ceilalţi îl sâcâie autoritar, dându-i sfaturi şi contrazicându-l în săptămânile ce le mai rămân.

Oricum, era mai inteligent să tacă şi să nu spună nimănui nimic, nici chiar celor mai apropiaţi, nici prietenilor. Ceva folositor tot nu se putea întreprinde cât timp nu sosise încă scrisoarea de acreditare; altfel s-ar fi iscat doar îndoieli şi certuri şi apoi, tăcând, se putea bucura de purtarea celorlalţi.

Şezu mult timp cu ochii închişi, împăcat, tare mulţumit.

Reuşi să se stăpânească, aşa cum îşi propusese, şi nu comunică nimic nimănui, nici lui William Temple, nici lui *madame* Helvetius.

Şedea într-o zi sub fagul lui preferat. Era spre iarnă şi-şi îmbrăcase blănurile. Dar un soare prietenos străbătea printre ramurile desfrunzite, aşa că îşi scoase căciula, expunându-şi capul cu părul rar căldurii plăcute. Micul Ben veni şi întrebă dacă poate să-i ţină de unt. Şedea lângă el tăcut, copilăros şi totuşi neobişnuit de înţelegător. Desigur că aşa ar fi arătat micul său Franky, dacă i-ar fi fost dat să mai trăiască.

Şi, deodată, Franklin nu se mai putu stăpâni.

— Ei, acum să vedem, băiete, dacă eşti în stare să păstrezi un secret? Crezi că ai să poţi?

— Sigur că da, bunicule, spuse băiatul nerăbdător.

— Îmi dai cuvântul tău - întrebă doctorul - că n-o să mă dai de gol, dacă am să-ţi spun ceva foarte important şi foarte secret? Nimănui ? Nici lui William?

— Sigur că n-o să spun nimănui, îl asigură micul Ben.

— Îţi dai cuvântul? întrebă Franklin.

— Pe cuvântul meu, zise solemn băiatul.

— Atunci ascultă - spuse Franklin - bunicul tău a devenit plenipotenţiar unic.

Micul Benjamin păru cam dezamăgit. Dar, totuşi, zise politicos:

— Te felicit, bunicule, fii sigur că n-am s-o spun nimănui.

Franklin râse apoi de câtă lipsă de înţelepciune dăduse dovadă înţeleptul Franklin. Şi se gândi că, în asemenea împrejurare, prietenul său Dubourg ar fi istorisit povestea regelui Midas. Regele Midas fusese unul dintre judecătorii întrecerii muzicale dintre Pan şi Apolo şi numai el acordase premiul lui Pan. De aceea, Apolo făcuse să-i crească lui Midas urechi de măgar. Midas le ascundea cu grijă sub boneta lui frigiană. Totuşi, bărbierul său le descoperi; deoarece ştia însă că dacă dezvăluie taina îşi pericliteză viaţa, tăcu multă vreme. Dar până la urmă nu se mai putu stăpâni, săpa o groapă în pământ şi şopti în ea: „Midas are urechi de măgar, Midas are urechi de măgar”. Din groapă crescu însă o trestie şi trestia răspândi în lumea întreagă: „Midas are urechi de măgar”.

Cazul lui nu era chiar atât de grav. Totuşi, nu era prea înţelept că se destăinuise micului Ben. Fireşte, n-avea nici ce regreta şi, când după aceea băiatul îi făcea cu ochiul cu o veselie complice, ca între bărbaţi, se bucura.

La Fayette se plimba prin Paris şi-şi savura gloria. Eroul de douăzeci şi unu de ani era sărbătorit aşa cum fusese sărbătorit, cu jumătate de an în urmă, filozoful de optzeci şi trei de ani, Voltaire. Acela semănase ideile din care crescuse şi se maturizase independenţa Americii. La Fayette era primul francez care înfăptuise alianţa. Nu era chiar aşa, dar lumea o credea bucuros pentru că La Fayette era tânăr, înflăcărat, elocvent şi de o cuceritoare amabilitate.

La Fayette se prezentă şi la *Palais Montbarey*. Fostul ministru şi soţia să se simţiră onoraţi şi nu-i luară în nume de rău eroului celor două lumi că se retrase nepermis de mult cu Véronique în nişa unei ferestre.

La Fayette îi povesti lui Véronique despre Félicien şi-i predă o scrisoare din partea lui. Félicien fusese rănit la o mână, La Fayette se ocupase de concetăţeanul său şi obţinuse avansarea lui la gradul de locotenent. Îl apreciase pe tânărul serios care nu se lăsa înşelat de ciudăţeniile uneori respingătoare ale Lumii Noi, ci-şi păstra netulburat propria părere asupra multelor mizerii mărunte întâlnite acolo şi asupra lucrurilor bune, puţine la număr, dar hotărâtoare. Încheie spunând că se bucură să predea salutările prietenului său Félicien Lépine unei tinere domnişoare atât de deştepte, curajoase şi amabile şi o privi din cap până-n picioare cu o căutătură eroică şi insistentă.

După plecarea lui, Véronique se retrase în parc cu scrisoarea de la Félicien, pe locul unde fuseseră ultima oară împreună. Véronique trăia o perioadă de grea aşteptare şi o îndura cu răbdare. Vedea un fel de încurajare în faptul că tatăl ei îşi pierduse funcţiunea şi-i fusese luată posibilitatea de a face rău ţării. Îl lăsase de bună voie pe prietenul şi iubitul ei să plece la luptă pentru eliberarea omenirii, trecuse prima încercare.

Citi scrisoarea. Fusese scrisă într-o tabără aşezată într-un ţinut numit Valley Forge. Fără a se plânge, Félicien descria cu o înspăimântătoare claritate greutăţile şi lipsurile acestei tabere. Viaţa militară în lumea nouă părea a fi cu torul alta decât şi-o putea închipui cineva după rapoartele ziarelor şi poveştile cărţilor de război: Félicien scria cu o amărăciune sălbatică, aproape desperată. Dar mai scria: „Mă aşteptam ca lupta pentru libertate să aibă spinii ei” şi, dincolo de tot ceea ce era întunecat şi amar, prin cuvintele sale răzbătea

o mare încredere.

Véronique ţinu multă vreme scrisoarea în mână şi căută să se pătrundă de spiritul ei. Era decepţionată că totul era altfel de cum visase, atât de puţin colorat şi romantic, că totul era aspru, murdar, plictisitor şi mizerabil. Se gândea la rana lui Félicien, îşi închipuia mâna lui - din păcate marchizul nu ştiuse să-i spună dacă era mâna dreaptă sau stângă - care va purta de acum înainte o cicatrice. Nu se putu împiedica să-şi amintească versurile acelea vechi, sentimentale, puse pe note de Jean-Jacques: „Iubitul, care mă fericea, a plecat în altă ţară. Ah, de ce caută peste Ocean fericirea ce aici îl aştepta?" Dar îşi alungă de îndată tristeţea cu o hotărâre dârză şi se mângâie cu gândul mândru că aparţine acelui tineret care-şi cucereşte prin sacrificii o lume liberă.

Şi Pierre Beaumarchais avu cinstea să fie vizitat de La Fayette. Marchizul nu uita că îi datora lui Pierre multă recunoştinţă. Plecarea sa n-ar fi fost cu putinţă fără sprijinul activ al lui Pierre şi, chiar şi în America, tot agentul lui Pierre îl ajutase cu mărinimie să iasă din nevoile băneşti. Imediat după înapoiere, marchizul îi restituise lui Pierre importanta sumă ce i-o avansase agentul din Philadelphia, şi acum se înfăţişă personal în casa din *rue Saint-Antoine* că să-i mulţumească.

Pierre se uita nu fără invidie la tânărul marchiz ale cărui merite erau atât de exagerat recunoscute. Să fi fost un burghez ca dânsul, desigur că i-ar fi mers altfel, atât de partea aceasta a oceanului cât şi de cealaltă. Desigur, şi el, Pierre, se bucurase de toată gloria ce o putea hărăzi viaţa. Dar, cu toată gloria lui, nu putuse obţine aprobarea ca rodul său desăvârşit, opera ce era mândria şi dragostea sa cea mare, ca *Figaro* să fie cu adevărat reprezentat. Louis tot se mai opunea reprezentării, cu toată mărginirea şi

îndărătnicia sa.

Totuşi, lui Pierre îi pricinui o mare, aproape prietenească bucurie succesul celuilalt şi-şi exprimă admiraţia în cuvinte înflăcărate. La Fayette îşi exprimă respectul în fraze la fel de entuziaste.

Apoi vorbi despre lucruri ce trebuiau să-l intereseze pe Pierre. Povesti foarte colorat cât de trist şi de părăsit se simţea Deane printre membrii Congresului. Duşmanii îl atacau cu înverşunare; acei pe care-i socotea prieteni îl ascultau cu un căscat abia ascuns. La Fayette se opri mult asupra sforăriilor familiei Lee. Asigură că el făcuse tot ce-i stătea în putere ca să pună capăt acestor minciuni şi încet, dar sigur, meritele lui Pierre îşi vor primi recunoaşterea cuvenită din partea Congresului.

Apoi mai istorisi de un succes literar pe care Pierre îl avusese fără s-o ştie în America. *Monsieur Quesnay,* tânărul filozof, fiul marelui medic al doamnei de Pompadour, plecase peste ocean ca să activeze acolo în condiţii mai liberale, pentru filozofia şi arta franceză. Trăia la Philadelphia, instruia pe doamnele din societatea de acolo în limba franceză şi reuşise ca, într-o epocă în care reprezentaţiile de teatru erau interzise ca frivole, drama lui Pierre, *Eugénie,* să fie jucată în franţuzeşte.

— Să nu mă întrebaţi, fireşte - adause râzând marchizul - în ce fel de franceză.

Dar Pierre îşi zise că, oricum, vor fi înţeles piesa. Şi se bucură ca un copil că a cucerit inimile celor da la antipozi pentru cuvântul şi arta franceză.

Darul Congresului pentru La Fayette, spada de onoare, era primul dar de acest fel pe care Franklin trebuia să-l comande în calitatea sa de plenipotenţiar unic. Tânăra republică trebuia reprezentată cu cinste aici, la Curtea cea

mai luxoasă a Europei, darurile ei nu trebuiau să fie cu nimic mai prejos de cele ale altor naţiuni şi, din fericire, de astă dată Franklin nu era obligat să se ciorovăiască cu colegii săi pentru suma ce o putea acorda. Îi făcu plăcere să compună simboluri, ornamente, maxime care să fie şi cu tâlc şi plăcute. Îl însărcină pe bijutierul Curţii, Basenge, cu executarea spadei, iar pe *monsieur* Pourrat, cel de la manufactura de porţelan din Sèvres, cu desenarea reliefurilor şi a celorlalte elemente decorative.

Monsieur Basenge, presupunând greşit că comanda porneşte de la delegaţie în întregul ei, ceru o lămurire de la Arthur Lee. Acesta fu indignat. Doctorul *honoris causa* făcuse o comandă atât de uriaşă fără să-i ceară consimţământul, risipise iarăşi fără nici un simţ de răspundere banii Congresului.

Mânios *Mr.* Lee porni în grabă la Passy şi ceru socoteală doctorului.

— Am motive să presupun - declară liniştit Franklin - că un astfel de dar de onoare corespunde dorinţelor Congresului.

— Nu ştiam - ironiza Arthur Lee - că puteţi citi gândurile peste ocean.

Un moment, Franklin se simţi tentat să-l lămurească pe tânărul domn că rolul său luase sfârşit; dar nu se lăsă ispitit.

— Doriţi - întrebă el cu un calm care-l înfurie şi mai mult pe Arthur Lee - să retragem comanda pentru spada de onoare şi să jignim pe La Fayette şi toată Franţa?

— Din păcate, asta nu se poate - răspunse Arthur Lee - deşi socot că acest mult prea tânăr aristocrat francez a fost supraapreciat într-un mod excesiv. În nici un caz nu vreau să accept fără protest faptul că, deşi ţara noastră este copleşită de cele mai grozave necazuri financiare, noi

cheltuim cinci mii de livre pentru un simplu gest.

Franklin îşi scoase ochelarii şi-şi îndreptă ochii mari, bulbucaţi, liniştiţi, asupra îndârjitului domn. Sprâncenele păreau a i se arcui şi mai mult, gura prelungă se strânse şi mai dispreţuitoare, ochii săi mari de veniră mai severi, era Franklin din tabloul lui Duplessis care se uita la Arthur Lee. Acesta se nelinişti. În sfârşit, bătrânul deschise gura:

— Aveţi dreptate, cinci mii de livre sunt bani mulţi şi cu ei s-ar putea cumpăra multă pâine şi chiar şi câteva şunci pentru americanii flămânzi. Dar nu mi s-a părut demn să facem un dar meschin tânărului care a adus cauzei noastre servicii atât de excelente şi şi-a pus în numeroase rânduri viaţa în joc pentru noi. Mă gândisem să contribui cu o sumă din mijloacele mele proprii. Dar apoi am preferat să dau şi eu cincizeci de lire pentru prizonierii din Anglia, care continuă să flămânzească din cauza înşelătoriei acelui pungaş Digges.

Arthur Lee găsi că felul de a discuta al bătrânului era necorect. Nu era corect că bătrânul evocase, numai ca să-l jignească, o chestiune care nu avea nici o legătură cu obiectul discuţiei, risipa criminală a banilor statului.

— Tocmai pentru că am pierdut la Londra bani într-un fel ce nu putea fi prevăzut - declară el - ar trebui să ne ferim de orice cheltuială de prisos. Îşi încrucişă braţele şi rămase nemişcat, cu fruntea repezită bătăios înainte.

Franklin voi să răspundă aspru. Apoi se gândi:

— O, băiatule, dacă ai şti.

Văzu toată indignarea virtuoasă pe obrazul celuilalt şi gura i se lăţi într-un zâmbet satisfăcut. Arthur Lee nu mai ştia ce să creadă; purtarea bătrânului nici măcar jignitoare nu mai era, se vede că înnebunise. Dădu din umeri şi plecă.

Câteva zile mai târziu, înţelese ce însemnase zâmbetul lui Franklin. Prin Amsterdam sosi, cu o altă corespondenţă a

Congresului, comunicarea oficială că Franklin era numit plenipotenţiar unic.

Tot sângele lui Arthur Lee se strânse la inimă, i se făcu negru înaintea ochilor, căzu leşinat.

Se trezi din nesimţire. Încet, încă zăcând pe jos, cugetă asupra celor întâmplate. Îl cuprinse o furie neţărmurită. Îi puse stavilă. Să nu se lase pradă sentimentelor, să cugete, să judece logic, aceasta era tăria lui, într-aceasta îi era superior doctorului *honoris causa.*

Se ridică de jos cu greu, gemând, se aşeză pe un scaun. Reciti încă o dată, atent, scrisoarea Congresului. În ea era şi instrucţiunea să i se remită lui La Fayette o spadă de onoare. Sus, în dreapta, văzu un 4, era a patra copie. Trei copii se pierduseră. Cu dinţii încleştaţi, cu buzele crispate, Arthur Lee stătea pe gânduri. Probabil că şi copiile către Franklin se pierduseră. Bătrânul trebuie totuşi să fi ştiut despre numirea sa şi despre dispoziţia cu spada de onoare. Altfel nu l-ar fi tratat cu o ironie atât de impertinentă şi de blândă, altfel nu i-ar fi zâmbit atât de josnic, atât arogant. Arthur Lee se simţi umilit ca niciodată în viaţă. Ce figură jalnică făcuse el în faţa lui Franklin, dojenindu-l, criticându-l, iar arogantul bătrân nici nu-şi dăduse osteneala să-l lămurească, să-l zdrobească; ce perfid, ce infernal de răutăcios era Nestorul, patriarhul, perfidia şi vanitatea lui crescuseră cu anii. Ce glumă josnică făcuse cu el ascunzându-i ştirea, ca a se desfete de neştiinţa lui. Se gândea la zâmbetul doctorului, la acel zâmbet profund, amuzat, nespus de insolent. Aşa se putea râde de salturile caraghioase ale unei maimuţe care vrea să apuce un fruct de dincolo de gratii.

Era un diavol doctorul *honoris causa.* De la început căutase să-l împingă în umbră cu electricitatea sa, cu gloria sa academică, iar el, Arthur Lee, s-a lăsat. Şi totuşi el,

Arthur Lee, îi era mult superior ca om de stat bătrânului, asta trebuiau să recunoască şi cei ce-l invidiau. Dar pe bătrân nu-l puteau împăca nici un fel de concesii. Pentru că el, Arthur Lee, credincios convingerilor sale riguros republicane, i-a reproşat doctorului corupţia şi nepotismul său, felul său de trai „liberal”, adică lipsit de conştiinţă şi compromiţător pentru întreaga patrie, bătrânul voise să se scape de el. Îi era teamă de ochiul cinstit care ar fi putut supraveghea afacerile sale şi ale prietenilor săi. De aceea a căutat protecţie la idolatrii, la slugile despotului! Congresul însă, sub povara vremurilor grele, a trebuit să cedeze în faţa duşmanului ereditar şi de acum încolo dubiosul individ va rămâne, nesupravegheat, la Passy şi-şi va putea continua manevrele dubioase în dauna Americii şi a libertăţii.

Prost mergeau treburile Statelor Unite dacă Henry Richard Lee, creatorul independenţei americane, trebuia să tolereze ca fratele său Arthur Lee să fie expus unei astfel de insulte şi nerecunoştinţe.

Şezu multă vreme stors de vlagă. Apoi se încordă, se ridică, încrucişă braţele pe piept, împinse bărbia înainte, împotriva duşmanului nevăzut, doctorul *honoris causa.* Se înşela individul dacă credea că un Arthur Lee vă renunţa aşa curând la luptă. Mai şedea încă pe drept la Paris şi nicidecum fără post; căci din dubla sa calitate îi mai rămăsese una, mai era încă ambasadorul Americii acreditat pentru Madrid. Dispoziţia pe care Congresul o dăduse fratelui său William şi lui Ralph Izard era valabilă şi pentru el. Cât timp nu era primit la Madrid, avea datoria să rămână la Paris, să apere interesele patriei, să-l supravegheze pe bătrân, să-l împiedice de la acţiuni dăunătoare.

În aceeaşi zi află şi *Mr.* Adams, la Passy, că nu el, ci Franklin fusese numit plenipotenţiar unic. Un moment se

întunecă la faţă şi găsi că şi în binecuvântata Americă majoritatea proştilor era zdrobitoare. Dar îşi birui repede decepţia. Întrucât tratatul fusese încheiat înainte de sosirea sa, şederea lui în Franţa era de la început ratată; era bine că putea să-i pună capăt şi să se întoarcă la Abigail a sa. Şi dacă examina obiectiv situaţia, era mai bine ca aici, la Paris, unul singur să conducă treburile, chiar dacă acest unul nu era chiar aşa de potrivit.

Lui *Mr*. Adams îi plăceau corectitudinea şi gesturile mari. Se duse la doctorul Franklin, luă mâna sa bătrână, tăbăcită, în mâna sa caldă şi cărnoasă şi spuse cu căldură:

— Vă felicit, doctore Franklin. Aş fi dorit să pot duce eu mai departe treburile aici, o spun sincer. Dar ştiu că interesele ţării noastre vor fi mai bine apărate de dumneavoastră, în calitate de plenipotenţiar unic, decât dacă tragem toţi trei de ele. Şi, pe lângă asta, dumneavoastră trăiţi cu plăcere printre francezi, pe când eu prefer viaţa în patrie. Aşa încât înţelepciunea Congresului a găsit poate, totuşi, soluţia cea mai bună.

Soţiei sale, *Mrs.* Abigail, îi scrise: „După ce am primit comunicarea despre hotărârea pe care soarta şi lipsa de judecată a unora din membrii Congresului au pus-o la cale, am regretat pe de o parte noua încercare impusă acum patriei. Pe de altă parte, mi s-a părut cu cale să-l felicit pe doctor, care în relaţiile sale particulare cu mine s-a purtat în mod impecabil, dar, fireşte, fără să-i ascund părerea mea. De altminteri, l-am găsit la biroul său, cu un picior gol şi părul aşa de zbârlit şi nepieptănat, încât m-a făcut să mă gândesc la starea sa lăuntrică."

Cu aceeaşi poştă, Franklin primise de la prieteni de încredere o descriere exactă a felului cum se ajunsese la numirea lui. După ce se hotărâse să se reducă delegaţia pariziană la un singur om, s-a instituit un comitet de

treisprezece membri care să facă propuneri. Din aceşti treisprezece, cinci votaseră de la început pentru numirea lui Arthur Lee, patru pentru aceea a lui Adams, doi nu s-au pronunţat şi numai doi s-au declarat pentru Franklin. Prietenii lui Arthur Lee şi prietenii lui Adams nu putură de loc să ajungă la o înţelegere. Apoi se ivise planul să fie rechemaţi toţi trei delegaţii şi să fie trimis altul nou. În toată perioada dezbaterilor însă, ambasadorul francez declarase în mod expres şi de repetate ori că numai şi numai Franklin se bucura de suficient prestigiu pe lângă guvernul francez pentru a obţine împrumutul. Astfel, în cele din urmă, îl propuseră cu o majoritate de un vot pe Franklin. În şedinţa plenară, deputaţii statului său Pennsylvania votaseră în bloc împotriva lui.

Franklin nu se miră prea tare de acest raport. Există multă duşmănie împotriva lui în Statele Unite, era fecior de lumânărar, fusese în Pennsylvania sa conducătorul partidului oamenilor de jos, împotriva partidului proprietarilor de pământ, iar trădarea fiului său William oferea suficient material de propagandă. Cât pe ce să iasă votul împotriva lui. Dar avusese noroc, el, Benjamin, fiul cel mai drag, fiul norocului. Căci dacă voia să fie sincer cu sine însuşi, trebuia să recunoască: rechemarea ar fi fost o grea lovitură pentru el. Poate că tocmai cina de la *Redoute chinoise* să fi făcut ca el să rămână acum aici şi nu Arthur Lee. Erau visări inutile. Evenimentele au un sens şi era voia sorţii ca reprezentantul mai bun al cauzei americane să rămână aici.

Zâmbi. Că aşa trebuie să fie, a recunoscut-o în cele din urmă şi Congresul, desigur numai cu ajutorul ambasadorului francez.

La Passy, la Versailles, la Paris, evenimentul provocase o

mare bucurie. Micul Benjamin constată cu mândrie că bunicul îi destăinuise numai lui un fapt într-adevăr însemnat.

Madame Helvetius dădu un banchet în cinstea lui Franklin şi-şi călcă pe inimă invitând-o şi pe *madame* Brillon. Doctorul mâncă peste măsură, mai ales frişcă, şi nu se sfii nici să bea mult vin de Madeira; voia să arate vechii sale duşmane, doamna podagră, că nu-i era teamă de ea.

Cu acest prilej, abatele Morelet compuse un cântec, un cântec plin de nerozii, de admiraţie adâncă, de iubire, de veselie nevinovată, şi rime proaste, vesele, sunătoare: „Las mai târziu istoria,/ Să-i cânte lui Franklin gloria./ Azi serbăm pe cel /Ce ştie să râdă atât de vesel, / cin, cin cin, / mulţi ani trăiască / al nostru Benjamin. / Casa de fulger el fereşte, / Ţara repede clădeşte, / Râde vesel, trăncăneşte, / Soarbe vinul voiniceşte, / Are viitor senin / Cel ce e cu Benjamin. / Filozof, bunic, / Bea vinul catolic, / Solon din State Unite / Ca înţelept renumit e! / Toate-i aparţin / Lui Benjamin.” Vesela nerozie continua astfel de-a lungul a şapte strofe. Franklin se amuză copios şi acompanie cu un instrument muzical inventat de dânsul, un fel de armonică, pe fiicele doamnei Helvetius care îi cântau cântecul. El însuşi cântă apoi două cântece populare scoţiene triste, care-i plăceau în mod deosebit, o romanţă despre Maria Stuart şi un cântec de jale: *Când eram noi fericiţi.*

În ziua următoare, Franklin plecă la Versailles să comunice oficial lui Vergennes şi Maurepas numirea sa. Domnii fuseseră de mult şi bine informaţi de antecedentele acestei numiri. „Vă felicit pe dumneavoastră şi pe mine, excelenţă - îi scrisese Gérard contelui Vergennes - că am scăpat de acest îngrozitor Arthur Lee. Acest individ a ţesut o reţea absurdă de falsitate şi răutate, ce periclita pe oricine avea de-a face cu el. Mă bucur din adâncul inimii că

mi-a fost dat să împiedic ca acest om periculos şi rău să fie numit în locul lui Franklin.”

Vergennes nu se sfii să-i arate lui Franklin ce gândea despre Congres.

— Dumneavoastră, doctore Franklin, desigur că nu mă înţelegeţi greşit când vă vorbesc sincer. Ciudată adunătură aţi ales în reprezentanţa dumneavoastră populară! Dacă nu am fi intervenit noi, Congresul dumneavoastră uitat de Dumnezeu ar fi rechemat într-adevăr, în ceasul cel mai greu, pe cel mai bun om al său.

Nici Maurepas nu-şi ascunse bucuria provocată de numirea lui Franklin. Îi comunică zâmbind:

— Am dat imediat maestrului Duplessis o comandă pentru un nou portret al dumneavoastră. Portretul acesta vreau să-l dăruiesc reginei, adăugă el pe un ton confidenţial. Maiestatea-sa a avut încă de mult plăcerea să facă cunoştinţă cu dumneavoastră. Dacă *madame* va atârna acum portretul dumneavoastră în văzul tuturor, aceasta va fi oarecum legitimarea unui copil venit prea de timpuriu. Şi mai spuse în cursul convorbirii: Îl veţi revedea acum şi pe monarh, când îi veţi prezenta scrisoarea de acreditare. Regele prea-creştin se va obişnui treptat să vă vadă.

Nici unul dintre miniştri nu vorbi despre împrumut. Şi Franklin găsea că e mai bine ca la această primă întâlnire să nu aducă în discuţie chestiunea cea delicată.

Parisul se bucură sincer că trimisul libertăţii şi al raţiunii a fost din nou recunoscut şi confirmat. La dosarele lui William Temple şi de la Motte se adăugară multe file noi. Zile de-a rândul soseau la Passy trăsuri cu vizitatori care voiau să-l felicite pe Franklin.

Printre cei veniţi să-l felicite era şi Pierre Beaumarchais. Ştirea că Arthur Lee, cel atât de viclean şi rău, care

compromitea numele Americii, a fost doborât, umpluse inima lui Pierre cu o nestăvilită bucurie. Se adeverise încă o dată legea vieţii sale. Soarta îl smulgea totdeauna din adâncul prăpăstiilor şi-l zvârlea spre culmile cele mai înalte ale norocului. Nu numai că năpasta absurdă care-l aruncase printre derbedeii din Saint-Lazare s-a schimbat până-n cele din urmă într-un noroc orbitor, dar acum mai primea o nouă satisfacţie, căderea ticălosului de Lee, care se împotrivise plăţii creanţelor sale şi, pe lângă toate, evenimentul acesta îl lega iarăşi de celălalt mare deschizător de drumuri al independenţei Americii, de patriarhul din Passy.

Îl felicită cu exuberanţă pe Franklin. Doctorul se simţi uşurat. Când *monsieur* Caron avusese recent grave neplăceri, de care nu era străin nici Congresul rău de plată, el însuşi nu se mişcase şi nu-l ajutase; dar *monsieur* Caron nu părea să i-o ia în nume de rău. Fericit şi naiv, spunea tocmai:

— Desigur că şi dumneavoastră vă bucuraţi din plin, doctore Franklin, că am scăpat de acest muscoi Arthur Lee, căci şi dumneavoastră aţi avut mult de suferit din partea lui.

Franklin se simţi din nou puţin stânjenit. Se gândi la Dubourg şi la „Musca şi chervanul”. Să fi fost o aluzie? Prudent, puţin cam rezervat, spuse:

— Da, vi s-a făcut multă nedreptate, *monsieur.*

— Dumneavoastră şi mie, dumneavoastră şi mie, asigură înflăcărat Pierre. Mă simt onorat, doctore Franklin, că avem în această privinţă un destin comun. Mă simt onorat că destinele noastre sunt atât de asemănătoare. Ieşim cu bine din toate necazurile.

Franklin îşi zise că omul acesta a făcut, într-adevăr, mult pentru America, mai mult ca oricare altul din Franţa, mai mult ca sărbătoritul La Fayette şi totuşi a fost prost răsplătit

pentru ajutorul dat. Dar n-avea ce-i face. *Monsieur* Caron îi era antipatic. Nu voia să aibă nimic comun cu el. Spuse pe un ton didactic:

— Să nu ne bucurăm prea devreme. Mai avem o cale lungă de străbătut.

Pierre nu înţelese pe loc ce raport putea avea această observaţie cu spusele sale. Dar le interpretă iute în spiritul său:

— Da, şi în această privinţă vă potriviţi cu mine, confirmă el bucuros. Şi mie, fiecare succes îmi pare numai un început, ca piciorul unui munte al cărui vârf se pierde în nori.

Franklin, uluit de această interpretare, răspunse suspinând uşor:

— Dragă *monsieur,* s-ar putea să nu mai am timp să ajung pe un asemenea vârf de munte. Când trec acum prin cimitirul *des Innocents,* am sentimentul că-mi caut locuinţă.

Dar Pierre îl consolă năvalnic:

— Nu, nu, stimate doctore, nu, nu, zise el. Nu pierdeţi încrederea. Cred în norocul dumneavoastră ca într-al meu. Vom mai apuca amândoi sfârşitul acestui război. Asta v-o spune Pierre Beaumarchais.

Între timp, sosise bancherul Le Grand din Amsterdam şi Franklin lucră cu el la memorandum-ul pe care voia să-l prezinte cabinetului francez, ca să documenteze necesitatea unui împrumut. Se vădea tot mai clar: acordarea grabnică a celor 25 de milioane cerute de Congres era de o importanţă vitală pentru Statele Unite.

Totuşi, doctorul şovăia. Nu era timpul potrivit pentru a cere o sumă atât de mare. De când se încheiase alianţa, se circulase mai mult între Franţa şi America, lumea era acuma mai bine informată asupra neînţelegerilor din sânul

Congresului şi asupra situaţiei din întreaga ţară; se aflaseră multe amănunte care aruncau o lumină proastă asupra noilor aliaţi. Ofiţeri francezi se înapoiaseră nemulţumiţi şi povesteau lucruri neplăcute despre situaţia din America. Se spunea că nici măcar un sfert dintre americani nu credeau în cauza independenţei. *Monsieur* Laroche, unul din ofiţerii nemulţumiţi, scornise gluma răutăcioasă că la Paris s-ar găsi mai mulţi prieteni ai republicii americane decât în America. Un alt ofiţer, *monsieur* de Portail, un căpitan rănit din flota amiralului d'Estaing, istorisea pretutindeni că nimeni nu se poate nici înţelege, nici împăca cu americanii.

Leneveau, beau zi şi noapte ceai cu rom, fumau şi se dădeau în lături de la oboseli, cu siguranţă că până la urmă o s-o lase mai moale. Pe lângă această, aveau o antipatie crâncenă faţă de francezi şi ar dezerta mai curând la englezi decât să lupte alături de francezi. Un funcţionar al Ministerului de Finanţe, *monsieur* Pellier, făcuse un voiaj în Statele Unite din însărcinarea lui *monsieur* Necker. Duşmanii Americii împrăştiau copii după raportul său. Agenţii guvernului american, raportă el, iau şperţuri inimaginabil de mari de la furnizorii guvernului. Un spirit egoist, interesat, domneşte peste tot în ţară, nimeni nu se gândeşte să condamne o asemenea mentalitate, o nemăsurată lăcomie de câştig reprezintă trăsătura cea mai caracteristică a americanilor, mai ales în statele din Nord.

Lui Franklin nu i se păru nimerit ca, în timp ce saloanele şi cafenelele Parisului răsunau de aceste istorisiri, să ceară enorma sumă pe care o reclama Congresul. Avea într-adevăr promisiunea şefului guvernului că nu se aştepta decât numirea lui ca plenipotenţiar unic ca să trateze împrumutul. Dar Franklin ştia din experienţă cât se putea conta pe promisiunile diplomaţilor. Chiar şi cea mai clară promisiune putea da loc la interpretări, pentru ca apoi să se

topească în neant.

În ultimele săptămâni avusese mai multe convorbiri cu La Fayette. Din cuvintele marchizului reieşea clar că generalul Washington era convins că fără ajutorul unei armate franceze şi a unei flote franceze nu se putea da lupta hotărâtoare şi războiul nu putea fi câştigat. Ce-i drept, un corp expediţionar francez fusese organizat fără multă zarvă şi era o armată foarte onorabilă. Marchizul primise ordin să plece în zilele următoare la Le Hâvre, să inspecteze trupele în calitate de adjunct al comandantului suprem. Numai că armata nu putea porni: Congresul nu voia să lase trupele franceze să intre în Statele Unite. Între americani şi amiralul d'Estaing avuseseră loc fricţiuni supărătoare şi se temeau de mai rău dacă o întreagă armată franceză le-ar intra în ţară.

— Congresul - se văieta La Fayette - nu vrea trupe, nici ofiţeri încercaţi, nu vrea decât bani. Ajutaţi-mă, doctore Franklin, se rugă el călduros. Faceţi ca Congresul să accepte un corp expediţionar. Explicaţi domnilor dumneavoastră că o armată franceză aduce şi bani francezi care o să intre în circulaţie. Vai, ce dughengii[1] mărunţi sunt domnii din Congresul dumneavoastră, suspină el. Am crezut întotdeauna că noi, francezii, suntem un popor zgârcit, dar în comparaţie cu dumneavoastră suntem cu adevărat risipitori.

Autorul *Bietului Richard,* care îndemnase cu atâta insistenţă pe cititorii săi la economie, fără ca el însuşi să-şi urmeze întocmai preceptele, zâmbea.

Dar un lucru era sigur: chiar şi trimiterea corpului expediţionar, fără de care războiul nu putea fi câştigat, depindea de împrumut. Mintea lui Franklin îi ordonă să aştepte, inima îi dădea ghes să treacă la fapte.

---

[1] Prăvăliaşi.

Acum mai primi şi o scrisoare de la Washington. Era o scrisoare scurtă. Situaţia armatei şi a ţării era întunecată, scria generalul, în felul său direct şi simplu. America trebuie ori să capete bani din Franţa, ori să încheie pace.

Această scrisoare a lui Washington îl hotărî pe Franklin să nu mai şovăie. Trimise contelui de Vergennes memorandum-ul pe care îl întocmise cu ajutorul lui *monsieur* Le Grand, împreună cu o scrisoare pe un ton foarte neoficial. Nu amintea de promisiunea lui Maurepas, dar scria: „Sunt bătrân, slăbit de boală şi este puţin probabil că mă voi putea ocupa încă multă vreme de afacerile ţării mele. Mă servesc deci de acest prilej pentru a aduce la cunoştinţa excelenţei voastre că situaţia actuală este critică. Există pericolul ca Congresul să piardă autoritatea asupra poporului, dacă nu va mai putea acoperi nevoile cele mai stringente. Aceasta iar pune în joc tot noul regim. Dacă însă englezii ar fi iarăşi stăpâni în America, ocazia unei separări adevărate, ca cea actuală, nu se va mai prezenta timp de generaţii. Atunci proprietatea netulburată asupra acestei ţări roditoare şi întinse şi asupra lungilor ei coaste va da englezilor, prin rapida dezvoltare a comerţului şi prin creşterea numărului marinarilor şi soldaţilor, o bază atât de largă pentru măriri viitoare, încât ar deveni spaima Europei şi ar putea exercita nepedepsiţi despotismul arogant, care stă în firea acestei naţiuni şi care s-ar întări o dată cu mărirea puterii sale.”

Între timp, fusese terminată spada de onoare pentru La Fayette. Franklin cercetă cu plăcere minunata lucrare. Mânerul şi toate ornamentele erau din aur curat. Pe mâner, pe teacă, pe gardă, peste tot erau aplicate ornamente. Se vedeau armele lui La Fayette şi mândra sa deviză: „*Cur non?* De ce nu?” O semilună reprezenta începuturile gloriei

americane. Leul britanic zăcea întins sub piciorul lui La Fayette şi America preda tânărului ei erou o ramură de laur. Erau reprezentate luptele de la Gloucester şi Monmouth, precum şi retragerile de la Barren Hill şi Rhode Island. O *fama*[1] înaripată zbura înaintea fregatei cu care La Fayette se întorcea în Franţa. Într-o mână ţinea cununa pe care America o dăruise eroului, iar în cealaltă o trompetă ca să anunţe Europei marile lui fapte. Era de mirare câte putuseră înfăţişa pe spadă Franklin şi maestrul Pourrat.

La Fayette se afla la Le Hâvre unde, potrivit ordinului, inspecta trupele destinate Americii, aşa încât doctorul nu putu să-i predea personal frumosul dar. Dar şi asta îşi avea avantajul său. Îi dădea lui Franklin minunatul prilej de a-l trimite la Le Hâvre pe tânărul William.

Între toţi cei care erau mai apropiaţi de doctor, tânărul William manifestase cea mai mare bucurie la numirea lui. Înclinaţia lui pentru Blanchette Caillot era mai adâncă decât lăsase să se vadă; ar fi fost dureros să se despartă de ea şi să se întoarcă în America. Acum avea perspectiva să mai rămână încă ani de zile cu ea.

De mult rugase timid să i se dea voie să plece la Le Hâvre, să-şi vadă prietena. Dar aveau mult de lucru şi doctorul socotea nimerit să-l facă în toate felurile pe tânăr să-nţeleagă că rostul vieţii sale era funcţia. Voia deci să-i dea învoirea pentru Le Hâvre numai când călătoria putea fi legată de o misiune oficială. O misiune mai frumoasă ca înmânarea spadei de onoare nici nu se putea găsi.

William era în al nouălea cer. Fericirea îi ieşise în cale. Urma să facă o călătorie, însărcinat cu o misiune din cele mai onorabile, avea să predea strălucitului şi admiratului general minunatul dar şi, în acelaşi timp, să vadă pe iubita sa prietenă, mama copilului său. Doctorul contemplă cu

[1] Simbolul renumelui.

bucurie chipul fericit al nepotului.

Dar până să plece William, doctorul redactă ciorna unei scrisori către La Fayette. „Pe spadă - scria el - sunt înfăţişate unele din principalele dumneavoastră fapte de arme. Aceste scene şi figurile alegorice mi se par deosebit de reuşite. Cu ajutorul minunaţilor artişti ai ţării dumneavoastră se poate reda orice. Dar recunoştinţa pe care ţara mea şi cu mine v-o purtăm nu se poate reda. Pentru aceasta imaginile sunt la fel de neputincioase ca şi vorbele."

Franklin îmbunătăţi franţuzeasca scrisorii cu ajutorul lui *madame* Brillon. Reciti forma definitivă şi chicoti. Iată stilul franţuzesc potrivit ca să mulţumească generalului francez.

Era a treia zi când *monsieur* Maurepas dejuna singur. Contesa lui era plecată la Paris, să supravegheze personal ultimele lucrări de restaurare a Palatului Phélypeau.

Prim-ministrul era bucuros că contesa făcea locuibil neprimitorul palat de la oraş. Va avea şi la Paris un cămin plăcut, aranjat după gustul său. Va putea privi mai des tablourile acoperite cu perdele de mătase. Nici nu va mai fi obligat să-şi primească toţi musafirii sub ochii monarhului. Dar era nevoit să plătească desfătările viitoare cu suferinţe prezente. Îi venea greu să se lipsească de contesă şi acest mic dejun singuratic îl irita.

Muie în ciocolată delicatul biscuit, dar nu-l duse la gură, nu avea chef să mănânce. „Pe sufletul meu, dacă-l am - gândi el - îmbătrânesc!" Îşi recapitula feluritele bucurii cu care obişnuia să-şi umple ziua. Dar în ziua aceea nu găsea nimic ce ar fi putut să-l atragă. Era obosit. Ar fi dorit ca ziua să fie pe sfârşite, să se poată culca, să se ghemuiască în pat şi să doarmă.

El, Jean-Frédéric Maurepas, avusese tot ce-şi putea dori

un om: bogăţii, femei şi onoruri. Era înzestrat cu agerime şi judecată, gust şi curaj. Trăise evenimente senzaţionale, putuse să-şi satisfacă dorinţa de afirmare, să-şi îndeplinească toate poftele şi orice vis i se împlinise. Acum îi mai rămăsese o singură ţintă: să moară în slujbă.

Era nevoie de o încordare neînchipuită pentru a fi ministrul progresist al unui rege reacţionar. Oare, merita osteneala? Bătrânul şedea înfăşurat în şalurile şi pledurile sale, mic, uscăţiv şi posac.

Din nou îl chinuia colegul Vergennes cu acest împrumut stupid pentru Franklin şi America lui. Nu-i dăduse pace până ce nu-i promisese că, la prima ocazie favorabilă, îl va îndupleca pe şovăielnicul Louis să semneze. Câtă luptă o să-l coste iar. Şi pentru ce se istovea el în definitiv? Ce-l privea pe el America? Supărat, invidios, se uită la portretul ce atârna în faţa lui. Ochii reci, sfredelitori ai lui Franklin, îl străpungeau, priveau dincolo de el. Ăstuia îi merge mai bine. El reprezenta o ţară tânără şi putea merge în pas cu tineretul, fără multă luptă şi zbucium.

Pisica Gris-Gris se întinse, căscă şi miorlăi uşor. Maurepas îi întinse o bucăţică de biscuit, pe care-l mirosi şi plecă. Nu prea ţinea la el pisica Gris-Gris. Bătrânul îşi aminti ultima convorbire ce o avusese cu contesa din cauza pisicii. Ea şovăise tot timpul dacă să lase pisica aici sau s-o ia cu dânsa la Paris.

— Are să-mi lipsească tare mult, se plângea ea. Nu-mi prieşte dejunul, dacă Gris-Gris nu cerşeşte câteva fărâmături.

— Atunci ia-o cu dumneata, scumpa mea, o sfătuise el.

— Dar nu se va simţi bine la Paris, drăguţa de ea, se temu contesa. Când am încercat s-o iau, de două-trei ori, a fost tare nenorocită, cu atât mai mult acum, în haosul reconstrucţiei, o să-i fie tare neplăcut. Aici, la Versailles, s-a

obişnuit. Are vânătoarea ei, cunoaşte fiece gaură de şoarece. Pisicile iubesc casa şi nu oamenii!

— Atunci, draga mea - răspunse el - te va consola gândul că Gris-Gris se simte bine aici la noi.

— Dar câteodată cred - mai cumpăni ea - că scumpului animal tot îi e dor de mine şi nici nu sunt aşa de sigură că Gaspard îi dă întotdeauna laptele la temperatura potrivită.

— Dacă-ţi faci griji pentru asta, scumpa mea - zisese el - atunci poate că tot e mai bine s-o iei.

— Cu dumneata nu e nimic de făcut, Jean-Frédéric, se plânsese ea. Pur şi simplu nu ştii ce vrei. S-o iei, s-o laşi, de la dumneata nu se obţine niciodată un sfat clar, precis.

Amintindu-şi de această convorbire, bătrânul se mai înveseli. Gândul cât de mult depindea el de contesă şi, totodată, cât de superior îi era, dădea căldură inimii sale reci. Dezmierdă pisica şi, după ce ea se îndepărtă neprietenoasă, aţipi.

Un zgomot uşor îl deşteptă. Se închisese uşa. Probabil că cineva intrase în cameră să strângă masa de la dejun şi plecase, ca să nu-l deranjeze. Se uită la ceasul de pe cămin, o capodoperă a lui Falconet. Trebuie să fi moţăit mai mult de un sfert de oră. Iar s-a scurs un sfert de oră, cincisprezece minute, nouă sute de secunde. Treceau minutele, ceasurile. Până ce va muri în slujbă.

Sună. Îl chemă pe Sallé. Dând glas impresiilor acestei dimineţi, dictă secretarului reflecţii cinice şi spirituale asupra nimicniciei vieţii.

— Citeşte Sallé, porunci el.

Sallé, cu vocea sa rece, citi.

— Asta-i bine, se bucură Maurepas. Nu găseşti, Sallé, că sună bine? şi de dragul stilului său ales, uită de nimicnicia lumii. E aproape tot atât de reuşit ca predicile lui Solomon. Nu găseşti şi dumneata, dragă Sallé? ceru el să-i confirme.

Citeşte-mi doar câteva versuri ale predicatorului, pentru comparaţie.

Sallé luă *Biblia* şi citi:

„— Mai-nainte ca să vină zilele de mohorâre şi să se apropie anii despre care să zici: nu mai au pentru mine nici un farmec! / Mai-nainte ca să se întunece soarele şi lumina, şi luna şi stelele, şi norii după ploaie, să vină iar / Atunci e ceasul când tremură paznicii casei şi se-ncovoaie oamenii cei tari şi stau din lucru râşnitoarele, căci s-au rărit, şi se întunecă privitoarele de la ferestre; / şi se închide uşa cea cu două canaturi de la uliţă, în vreme ce zgomotul morii slăbeşte şi ajunge ca chiscuitul unei păsărele şi se sting toate cântecele vieţii; / când migdalul înfloreşte şi lăcusta se târăşte şi când piere toată plăcerea, căci omul merge spre lăcaşul său de veci şi bocitoarele dau târcoale pe uliţă! / Mai-nainte ca să se rupă funia de argint şi să se răstoarne vasul de aur şi să se spargă ulciorul la izvor / căci pulberea trebuie să se întoarcă la pământ, cum a fost.”

— Isprăveşte odată, Sallé, îl opri ministrul prost dispus. Tot era mai bun scriitor evreul ăsta bătrân. Se exprimă prea întunecat, după gustul meu, dar vorbeşte fără îndoială de infirmităţile bătrâneţii şi asta o face plastic şi convingător, deşi traducerea pare să fie slabă. Ei, da, îmbătrânirea pare să fi fost acum două mii de ani acelaşi lucru ca astăzi. Nu e nimic nou sub soare.

Îl concedie pe Sallé şi aţipi din nou, cuprins de gânduri negre.

Louis şedea în biblioteca sa şi examina o gravură. Într-adevăr, Spania declarase în sfârşit război şi gravura reprezenta cu mult sarcasm şi satisfacţie situaţia politico-economică ce rezulta din această nouă lovitură dată Angliei. Se vedea o vacă cu lapte care, evident, întruchipa

comerţul Marii Britanii. Un american era pe punctul de a reteza coamele vacii, unul şi căzuse. Un olandez gras profita de ocazie şi mulgea de zor vaca. Un francez căra o oală plină cu lapte şi un spaniol cu o altă oală aştepta să-i vină rândul. În faţa lor, dormea dus leul britanic, un căţeluş mic, obraznic, i se juca pe spate şi alături un englez, în haine de doliu, plângea.

Dar era şi îmbucurător că Spania lua acum parte la război. Îl mângâia faptul că şi vărul său Carlos din Madrid, acest prinţ minunat, care menţinea cu atâta străşnicie în ţara sa ordinea voită de Dumnezeu, nu se putuse sustrage până la urmă de la alianţa cu rebelii. Acum, el, Louis, nu va mai fi singurul care trebuia să trimită rebelilor bani, vase şi soldaţi.

Desigur că domnii săi profită de plăcuta întorsătură ca să-i stoarcă şi mai mulţi bani pentru rebeli. Ei cer cu tot dinadinsul ca acum să se acorde uriaşul împrumut, de vreme ce o parte din el poate fi aruncat pe seama Spaniei. În tot cazul, el va trebui să plătească partea cu mult cea mai mare. Orice se întâmplă, bun sau rău, el trebuia să scoată banii. Ce ruşine! Noroc de *monsieur* Necker care, în calitatea sa de protestant şi de elveţian, era încăpăţânat: îl ajuta împotriva celorlalţi şi se opunea să scoată milioanele.

Ieri, când Maurepas şi Vergennes nu conteneau cu argumentele, Necker a aruncat în discuţie o cifră înspăimântătoare. Susţinuse că cheltuielile de război se şi ridicau până-n prezent la peste cinci sute de milioane. El, Louis, sperase că era o exagerare, crezuse că Necker a rotunjit suma numai ca să se apere de pretenţiile celorlalţi. Dar chiar şi după ce au plecat ceilalţi şi el l-a întrebat confidenţial pe Necker, acesta i-a declarat răspicat şi fără ezitare că aşa este, că cheltuielile au şi depăşit cele cinci sute de milioane şi a promis că-i va supune azi cifra exactă

într-un bilanţ amănunţit. Louis aştepta acest bilanţ; dăduse dispoziţii să-i fie prezentat de îndată ce va sosi.

Izgoni preocupările supărătoare şi se gândi la marea bucurie ce-l aştepta. Nu mai erau decât câteva săptămâni până ce Toinettei îi va sosi ceasul. Se aştepta să nască pe la mijlocul lui decembrie. El scornise ceva cu care să uimească toată lumea. *Dauphin*-ul său se va numi desigur Louis-Auguste, ca şi dânsul, dar îi va da celui mai mare copil al său, lui Louis al şaptesprezecelea, un nume nou, cum nu l-a avut încă nici un rege francez. Tocmai pentru că el, Louis, a fost obligat să încheie o alianţă cu rebelii, îşi va dovedi în alegerea numelui bunăvoia, credinţa în Dumnezeu şi-l va boteza *Adeodatus, Dieudonné*[1]. Iată că a avut o inspiraţie bună, cucernică. Se va mira şi se va necăji mentorul său, tainicul eretic. „Pe sufletul meu, dacă-l am.” A auzit-o el prea bine. Dar tocmai de aceea îl va numi *Dieudonné* pe *dauphin.* Şi bătrânul nu va îndrăzni să obiecteze nimic.

Da, Louis va avea o iarnă bună, în ciuda tuturor ereticilor şi rebelilor. Păcat numai de un lucru: din cauză că Toinette avea să nască în curând, va trebui să renunţe anul acela la licitaţia de porţelanuri.

Monsieur de Sept-Chênes intră încet şi respectuos, puse o hârtie pe masă şi plecă imediat. Aha, memoriul lui *monsieur* Necker. Umezindu-şi buricele degetelor groase, miop, nerăbdător, Louis răsfoi documentul să găsească cifra finală. Iat-o. Se făcu roşu la faţă, gâfâi tare, se sufocă, trebui să se descingă: cinci sute treizeci şi două de milioane.

Maurepas şi Vergennes au râs pur şi simplu când Necker a prezis, cu mutra lui posomorâtă, că războiul va costa un miliard. El însuşi, deşi se făcea că-l crede, în realitate nu l-a

[1] Dăruit de Dumnezeu.

crezut niciodată. A ascultat cu plăcere asigurările mângâietoare ale celorlalţi că războiul va dura scurtă vreme, că Anglia va fi repede silită să încheie pace, sau se va prăbuşi. Dar Necker repeta neîncetat cu vocea sa aspră de dascăl, care-i amintea de vocea bătrânului său preceptor Vauguyon: un miliard, un miliard.

Iată gravura care reprezenta prăbuşirea Angliei. Coarnele retezate. Şi aici era bilanţul pe care protestantul i-l întocmise cu o precizie răutăcioasă. Cinci sute treizeci şi două de milioane datorii, asta era laptele, asta era realitatea. Gravura era o fantezie, un vis pe care el şi toţi francezii săi îl visau, o dorinţă, o nălucă. Cinci sute treizeci şi două de milioane. Lui însuşi, Franţei, i s-au retezat coarnele. Apucă gravura, o rupse, aruncă bucăţile pe podea şi le călcă în picioare.

Şi acum mai voiau un împrumut. Încă douăzeci şi cinci de milioane. Atunci cifra va sări dintr-un condei la cinci sute cincizeci şi şapte de milioane. Toate pentru nesăţiosul acela, pentru Franklin.

Simţi că se înăbuşă. Furios, fără a mai sta să se schimbe, ieşi legănându-se din bibliotecă şi, călcând apăsat, tropăind, alergă de-a lungul coridoarelor şi scărilor, sus la fierărie. Trebuia să-şi cheltuiască forţele, trebuia să lovească în ceva.

Uşa grea, joasă, era închisă. Purta totdeauna cheia la el. Deschise uşa. Un glas neaşteptat îl întâmpină, un miorlăit slab, plângăreţ şi totodată bucuros. Colo sus, pe lada de instrumente, stătea ghemuită o pisică. Laudry sau Gamain erau deci atât de neglijenţi, încât un animal putuse să se furişeze până şi în ultimul său locşor de refugiu, şi el doar le ceruse cu toată străşnicia să fie conştiincioşi. Aici, în fierăria lui, voia să fie singur cu sine însuşi, aici nu răbda nici om şi nici animal.

Se apucă să alunge pisica. Şedea sus de tot, pe ladă, şi el se urcă pe un scăunel. Pisica sări jos, el o urmări fără milă, ea sări pe bancul de lucru, câteva scule căzură cu zgomot mare, Louis devenea tot mai furios, deschise uşa, fugări pisica, iar ea se furişă în colţul opus. Apucă un vătrai şi-l azvârli după ea. Pisica începu să miaune jalnic, ieşi şchiopătând. El încuie uşa cu o mulţumire încrâncenată. Acum era singur şi avea linişte.

Se dezbrăcă la cămaşă şi izmene, aţâţă jeraticul, îşi făcu de lucru cu fierul, ridică ciocanul. Bătu fierul ritmic, vărsându-şi năduful.

Veni Gamain.

— Tu ai lăsat pisica să intre? îl apostrofă Louis cu glas piţigăiat.

— Ce pisică, sire? întrebă uluit flăcăul.

— Ştii prea bine, se mânie Louis.

Gamain nu ştia nimic şi se apără energic:

— Dacă a fost o pisică aici, trebuie să se fi furişat pe când ieşeam. Sau poate că a intrat neobservată pe fereastră. Am ţinut-o câtva timp deschisă, pentru că era peste măsură de cald.

— Nu vreau pisici aici, se înfurie Louis. Să-ţi intre odată în cap, bastardule, fecior de curvă. Să faceţi bine să nu-mi ieşiţi din vorbă.

Mai continuă câtva timp să înjure grosolan. Apoi, tot mâniat şi înjurând, se înapoie la fierul său. Înjura, bătând şi răsucind fierul. Se linişti. Iar când părăsi fierăria, era împăcat cu cheltuielile războiului.

Valetul Gaspard şi menajera Seraphine aduseră bătrânului Maurepas pisica Gris-Gris, moartă, într-o cutie de pălării, ceea ce îl impresionă pe Maurepas mai adânc decât orice eveniment politic. Nu era laş, dar se gândea cu o

teamă care-i îngheţa măduva oaselor la durerea şi indignarea contesei.

Era un om măsurat, care izbucnea arareori. Dar, de astă dată, glasul său bătrân ţiui sălbatic, se răsti furios la cei doi servitori, care erau de zeci de ani în serviciul său, şi-i copleşi cu ocări absurde. Când se prăbuşi în fotoliu, gâfâind şi abia trăgându-şi sufletul, Gaspard îl şterse îngrijorat de sudoare şi-l înveli cu pătura.

Apoi, prudent, descrise cum s-a prăpădit pisica; totul se lămurise din spusele lui Gamain. Prea-creştinul rege a găsit-o pe Gris-Gris singură în fierăria sa. Mai târziu, asta o văzuseră mulţi, se târâse şchioapă, miorlăind jalnic, pe jumătate moartă, prin coridoarele din Versailles, până ce o inimă miloasă o recunoscuse şi o adusese în apartamentele stăpânilor ei. Seraphine trimisese după doctorul Lassone, dar Gaspard văzuse imediat că nu mai era nimic de făcut. Într-adevăr, până să sosească doctorul, pisica murise. Şi acum, iată cadavrul ei, în cutia pentru pălăria cea mare, florentină.

Maurepas şezu multă vreme tăcut şi desperat. Apoi dădu ordin ca pisica să fie îngropată chiar azi în parcul din Versailles, nu voia ea soţia lui, contesa, să mai vadă cadavrul. El însuşi asistă la înmormântare. În ziua următoare îi trimise pe Gaspard şi pe Seraphine la Paris, s-o informeze cu grijă pe contesă.

Contesa lăsă totul baltă la palatul Phélypeau şi se înapoie cu servitorii. Ea, care de altfel în orice ocazie găsea un cuvânt sceptic, superior, îşi pierduse de astă dată cumpătul. Pisica ei, Gris-Gris a ei. Şi vinovat de toate era, ca întotdeauna, prostul de Jean-Frédéric. O voce lăuntrică a sfătuit-o să ia pisica la Paris, dar Jean-Frédéric a împiedicat-o. Şi apoi a lăsat pisica să cadă în mâinile bădăranului, ale barbarului, ale acestui rege din mânia lui Dumnezeu.

Îi spuse lui Maurepas limpede, de la obraz, ce gândeşte despre el şi tânărul său elev.

— Nu mai pot să rabd una ca asta, *monsieur,* declară ea cu ochii negri, iuţi, aţintiţi asupra lui reci şi ameninţători. N-ai decât să-ţi terfeleşti amurgul vieţii cu vanitatea dumitale deşartă. Eu mă aflu încă la amiaza vieţii şi nu mă mai joc. Nu înţeleg cum un om cu mintea întreagă se poate istovi în slujba acestui barbar şi nătărău.

Bătrânului i se tăia respiraţia.

— Dar, te rog respectuos, scumpo, murmură el în sfârşit, vorbeşti doar de regele Franţei şi al Navarrei.

— Da, *monsieur,* tocmai de acest barbar şi nătărău vorbesc. De elevul dumitale, de Télémaque al dumitale. Frumoase rezultate a dat educaţia dumitale. Dumneata, mentorule, Aristotelule. Un imbecil sângeros care persecută tot ce merită să fie iubit.

— Am sperat - zise şovăind Maurepas - că-ţi va fi o consolare faptul că pisica a murit de mâna regelui.

Contesa nu-l ascultă.

— Ce i-a făcut Gris-Gris lui Louis al tău? se văietă ea. Să arunce cu vătraiul încins după pisici, asta a învăţat elevul dumitale, nimic altceva. Ales fruct s-a copt aici, sub oblăduirea dumitale. Poţi fi mândru de aptitudinile dumitale. Lui Franklin al meu i-a pus tot felul de piedici în cale, pe Toutou al meu l-a închis şi a interzis cea mai bună comedie a Franţei, pe Gris-Gris a mea a omorât-o. Ce isprăvi trebuie să mai facă elevul dumitale ca să ţi se deschidă ochii?

Îl privi drept în faţă.

— Dacă ai o fărâmă de demnitate în dumneata, Jean-Frédéric - declară ea - dă-ţi demisia şi pleacă de la această Curte unde se omoară animale nevinovate. Să mergem la Paris unde nu locuim sub acelaşi acoperiş cu tiranul. Dar

mai întâi, mergem la Pontchartrain. Îmi trebuie singurătate ca să pot trece peste toate acestea.

Maurepas trăise la Pontchartrain anii cei lungi ai surghiunului. Amintirea acestora îl indispuse şi mai mult. Petrecu o noapte îngrozitoare.

— Veşti mari, excelenţă, veşti mari, anunţă a doua zi dimineaţa Vergennes, radios.

— Spaniolii au obţinut o victorie? întrebă Maurepas indiferent.

— Ceva mult mai important, mai favorabil, jubilă Vergennes. Austriecii cedează, şi, fluturând o scrisoare, raportă: *Monsieur* de Breteuil, ambasadorul francez de la Viena, comunică în mod confidenţial că Maria Theresia roagă pe regele prea-creştin în numele ei şi al fiului ei să mijlocească pacea cu Prusia. Habsburgii ar fi gata să renunţe la toate pretenţiile rezultând din tratatul bavarez şi s-ar mulţumi cu cedarea unui minuscul teritoriu, a ţinutului Inn.

Asta era într-adevăr o ştire mare. Poziţia Franţei devenea mult mai puternică dacă aliatul austriac renunţa la războiul nenorocit, oricum pierdut, şi căpăta mâna liberă. Louis, căruia războiul austriac îi stătea ca o piatră pe suflet, va resimţi o uşurare enormă şi va fi dispus să facă concesii în alte chestiuni. Acum se va putea negreşit obţine de la el semnătura pentru împrumutul american.

— Trebuie să ne ducem imediat dincolo, excelenţă, îl grăbi vesel Vergennes.

— Mergeţi singur, prietene, răspunse trist Maurepas. N-am astăzi dispoziţia necesară ca să mă pot înfăţişa regelui.

Vergennes fusese atât de emoţionat de propriile sale ştiri, încât observă abia acum ce întristat era colegul său.

— Dar, pentru Dumnezeu, ce s-a întâmplat*?* întrebă el.

Maurepas istorisi, Vergennes se linişti, totuşi îşi

manifestă compătimirea şi-şi formulă amplu condoleanţele.

Dar, diplomat abil, îşi dădu repede seama de părţile bune ale fiecărei nenorociri. Insinuă, în cuvinte meşteşugite, că tocmai acum, după supărarea ce-i pricinuise Coroana, Maurepas ar putea obţine multe de la rege.

Louis se înapoia de la vânătoare roşu de ger şi bine dispus, când Vergennes îl întâmpină cu vestea cea bună. Faţa sa grasă, blajină, strălucea de mulţumire. Era într-adevăr minunat că împăratul roman, cumnatul său, devenise rezonabil. Deci se mulţumea cu ţinutul Inn. Asta era cumpătat, era cuminte. Teritoriul Inn era un ţinut mititel, era într-adevăr o cucerire simbolică numai, pe care Friedrich al Prusiei o va ceda negreşit cumnatului său.

— Ţinutul Inn - lămuri el cu importanţă, mândru de memoria sa - are o singură localitate de care merită să se vorbească. Şi aceasta este cu totul neînsemnată, are câteva sute de locuitori, sigur că sub o mie, e un orăşel care se cheamă Braunau. Alergă imediat la hărţile sale şi se bucură nespus când hărţile îl confirmară.

A mijloci pacea, asta era tocmai ce-i plăcea lui Louis al şaisprezecelea. Spre uluirea ministrului său, începu să fredoneze ca pentru sine un cântec vechi, care fusese popular în hale cu patruzeci de ani în urmă, pe timpul încheierii păcii din 1735.

„— Zise regele către împărat: / Marş, ieşi acum din ţara mea / Bătrâne cufurit, vezi bine că e pace. / De pârjolit, de incendiat nu se mai poate, / Este pace, maiestate, / Pupă-mă în dos, maiestate. / Diridam, diridum, diridumdum.”

Louis simţi o mică bucurie răutăcioasă gândindu-se la cumnatul său, Josef, al cărui plan se năruise atât de jalnic. Dar ea se topi în sentimente mai nobile. Acum, că nu mai avea mult până să devină tată, simţea o adâncă

recunoştinţă faţă de omul care l-a sfătuit să-şi facă operaţia, şi-l compătimea pe ambiţiosul Josef, ratatul cuceritor al lumii. Dar simţea totodată o satisfacţie adâncă, sinceră şi pentru Josef, că scăpase de marea crimă a războiului. În definitiv, până la urmă va mai căpăta şi un teritoriu în plus, ţinutul Inn cu acel Braunau. Dar înainte de toate, şi aceasta îi încălzea sufletul, augusta doamnă mamă va scăpa de grijile războiului.

Era gata să facă tot ce-i stă în putere ca să şteargă de pe faţa pământului conflictul dintre Habsburg şi Prusia. Dar îşi dădea seama că Josef, care desigur că acum era de două ori mai sensibil, va trebui să fie tratat cu cea mai mare prudenţă. Pacea era pe-aproape, dar dacă s-ar face vreo greşeală, iute şi-ar lua zborul.

— Ce măsuri propuneţi să luăm mai întâi, excelenţă? îl întrebă pe ministrul său.

Vergennes ştia precis cum trebuia să se poarte cu Mercy şi cum cu ambasadorul prusac. Dar nu voia cu nici un chip să lase să treacă minunata ocazie a mijlocirii păcii, fără a obţine consimţământul regelui pentru împrumutul american. Era precaut, voia să meargă la sigur; de astă dată Louis, care era pe-atât de greu de mânuit pe cât era de obtuz, nu trebuia să-i scape. Pentru a-l ţine bine, avea nevoie de ajutorul îndureratului Maurepas. Rugă deci pe rege să-i lase ceva mai mult răgaz, ca să reflecteze asupra acestei delicate chestiuni. Dacă este permis, va prezenta mâine sau poimâine, împreună cu colegul său Maurepas, un raport despre măsurile ce trebuiesc luate.

În momentul când Vergennes pomeni de numele lui Maurepas, Louis fu uimit că acesta lipseşte. Ştiri de asemenea importanţă, cei doi primi sfetnici ai săi i le aduceau de obicei împreună.

— Dar unde e Maurepas? întrebă el îngrijorat. Cum de n-a

venit şi mentorul meu? Unde l-ai lăsat?

— Contele e tare amărât, răspunse prudent Vergennes.

Louis clipi nedumerit.

— Amărât? Dar pentru ce e amărât? întrebă el prosteşte.

Vergennes răspunse cu glas scăzut, accentuând cuvintele cu înţeles:

— Din cauza pisicii, sire.

Louis nu pricepu.

— Ce fel de pisică? întrebă el. Ce-au de-a face pisicile cu războiul austriac? Nu înţeleg nimic.

— Vorbesc de pisica Gris-Gris, sire, îl lămuri Vergennes. Era singura bucurie a contesei. A fost rănită cu o unealtă de fierărie, cu un vătrai, dacă sunt bine informat.

Acum Louis înţelese.

— Va să zică mâţa care a pătruns în fierăria mea era pisica lui Maurepas? întrebă el stingherit. Şi e rănită grav?

— Dacă sunt bine informat, sire, pisica a murit.

— Bună treabă am făcut, se văietă Louis, tare abătut.

— Să vă spun sincer, sire - zise Vergennes - nu l-am mai văzut niciodată pe prietenul meu Maurepas atât de deprimat.

— E de înţeles - regretă Louis, plin de remuşcări - contesa este o doamnă cu mult temperament. Se gândea la propriile sale sentimente când făcea ceva ce stârnea nemulţumirea Toinettei. Atunci n-are zile bune, sărmanul, continuă el. E îngrozitor că pisica a murit. Am vrut doar s-o alung, şi animalul a şi murit. Ştii ce, Vergennes - spuse el înviorându-se, trebuie să îndrept lucrurile. Mă duc imediat la Maurepas, la mentorul meu, ca să-mi exprim regretele.

Se duse pe loc la Maurepas.

Acesta se gândise între timp ce ispăşire să-i impună elevului său. Nu era răzbunător din fire, dar nu voia să fie el singurul care să suporte consecinţele durerii contesei; era

hotărât să arunce asupra lui Louis o parte din ele. Mai era şi politician, un om de stat abil, cu o experienţă de aproape şaizeci de ani; ar trebui să-şi vâre dracul coadă ca să nu poată el scoate foloase din moartea pisicii.

Un lucru era sigur: trebuia să-l facă pe Louis să guste toată grozăvia durerii ce o produsese şi, totodată, trebuia să exploateze căinţa tânărului monarh, ca să-i obţină semnătura pentru împrumutul american.

Dar asta nu era o pedeapsă suficientă. Vergennes avea dreptate: ca să se obţină cele 25 de milioane pentru doctorul Franklin, era de ajuns să profite de încheierea favorabilă a războiului austro-prusac. Moartea pisicii cerea o ispăşire mai aspră. Când contesa a enumerat păcatele îndărătnicului Louis a pomenit, pe lângă felul rău în care s-a purtat cu Franklin, şi nedreptăţile pe care monarhul le-a făcut protejatului său şi al ei, Pierre Beaumarchais. Tot era supărat omul de stat progresist Maurepas că nu putuse obţine reprezentarea publică a lui *Figaro.* Acum, Louis va trebui să-i acorde şi autorizaţia pentru această atât de drăguţă comedie.

Deci, când Louis intră stânjenit la el, bătrânul stabilise exact ce voia să-i ceară. Faptul că Louis venise în persoană şi atât de repede, îl îndemna cu atât mai mult să insiste pentru semnarea împrumutului cât şi pentru autorizarea reprezentării lui *Figaro.*

Se ridică aşa cum era, înfăşurat în cuverturile şi şalurile sale.

— Dar staţi jos, stimată excelenţă, îl rugă Louis.

Bătrânul rămase însă în picioare, se înclină adânc şi spuse cu faţa întunecată:

— Vă mulţumesc, sire, că-mi dăruiţi onoarea vizitei dumneavoastră. Am auzit că împăratul roman vă roagă să-i mijlociţi pacea. Preasupusele mele felicitări, sire.

— Mulţumesc, mulţumesc, iubită excelenţă, spuse stânjenit Louis, care venise pentru altceva. Dar acum şedeţi, vă rog, insistă el din nou. Aud, spre părerea mea de rău, că nu sunteţi bine. Vechiul, durerosul dumneavoastră reumatism, desigur.

— Nu atât asta, sire - răspunse Maurepas încruntat - cât mâhnirea. Pierderea pisicii a tulburat mult pe iubita mea contesă.

— Îmi pare sincer rău că animalul a trebuit s-o păţească. Înţelegeţi, pisica s-a ivit deodată în fierăria mea, a făcut un zgomot groaznic şi a dat toate peste cap.

— Înţeleg, sire, Gris-Gris era o pisică binecrescută, dar se poate ca într-un loc străin să se fi comportat sălbatic. Oricum, o asemenea pedeapsă n-a meritat.

— Desigur că n-am vrut să-i fac nimic, răspunse Louis amărât. Mă cunoaşteţi şi mă veţi crede. Am voit să alung pisica, asta-i tot. Îmi pare grozav de rău că lucrurile au ieşit aşa.

— Vă mulţumesc pentru compătimirea dumneavoastră, sire, va fi o consolare pentru contesă.

— Voi exprima eu însumi lui *madame* de Maurepas condoleanţele mele, verbal şi în scris, declară Louis. Şi daţi ordin să se pună pisicii o mică piatră funerară pe cheltuiala mea.

— Cunosc mărinimia dumneavoastră, sire, îi mulţumi Maurepas.

Louis găsi că s-a scuzat suficient şi se crezu îndreptăţit să părăsească tema neplăcută.

— Ce spuneţi de ştirea cea mare de la Viena? întrebă el. Nu e minunat că Josef s-a hotărât la o atât de lăudabilă cumpătare? Vergennes mi-a promis, scumpe conte, că va lua contact cu dumneavoastră, căci trebuie să-l vedeţi doar de îndată pe Mercy şi să scrieţi la Viena şi la Potsdam.

— Voi face tot ce se va putea, răspunse cam rece Maurepas. Va trebui însă să las partea cea mai importantă a treburilor pe seama colegului Vergennes, căci mă tem că ceea ce pot să fac nu va fi prea bun. Mă simt obosit şi deprimat. Nu numai supărarea contesei îmi apasă sufletul, mă deprimă şi faptul că problema împrumutului american se tărăgănează atât. Tocmai acum, când cuvântul nostru trebuie să aibă greutate la Viena şi la Potsdam, aceste curţi trebuie să fie convinse că coroana procedează energic şi consecvent. Dar felul în care noi tratăm chestiunea împrumutului american nu poate trezi o asemenea convingere. Aliaţii noştri au nevoie de acest împrumut, colegul Vergennes şi cu mine le-am făcut promisiuni. Asta se ştie, şi faptul că aceste promisiuni n-au fost încă îndeplinite creează în mod necesar impresia că guvernul şovăie şi e nehotărât. O astfel de impresie va periclita însă eficacitatea tuturor demersurilor noastre. Chiar şi acţiunea de mijlocire prevăzută va suferi de pe urma acestei şovăieli. Căci Friedrich este un bun cunoscător de oameni, iar contele Mercy e viclean. Vor fi tratative grele.

Louis tăcea supărat.

Bătrânul ministru continuă după puţin, încet, dar apăsat:

— Nu mai sunt tânăr, sire. Nu pot trata chestiunea austriacă, nu pot face serviciul meu aşa cum aş dori, dacă mi-e capul plin de grijile americane.

Louis asculta cu o mânie neputincioasă. Simţea ameninţarea ce se ascundea pe după cuvintele meşteşugite ale lui Maurepas. Bătrânul era supărat pentru că-i pricinuise necazul cu pisica. Dacă nu aprobă împrumutul, bătrânul va demisiona.

Louis ştia că până la urmă va trebui să cedeze în chestiunea americană. Dar gândul noii înfrângeri îl revolta totuşi. Datorii de un miliard. Cifra această fantastică,

nemaipomenită, va fi atinsă încă în primele luni ale anului viitor. Aci, pe perete, în camera primului ministru, atârna obraznic portretul nesuferit al rebelului. Oriunde se ducea, Louis dădea peste el. Primul său sfetnic nu s-a sfiit să-l dăruiască Toinettei, şi acum trebuia să rabde revoltătorul portret în camera reginei. Iată cum îl priveşte de sus, nesăţiosul Franklin, cum se uită de rece, sever, arogant şi sigur de victorie, cu o privire pe care o simte că-l străpunge şi că trece dincolo de el.

O mare oboseală îl cuprinse deodată pe omul tânăr şi gras, o neţărmurită dorinţă de a nu mai trebui să se încordeze, de a nu se mai apăra, de a nu mai fi obligat să lupte.

— Ei da, ei bine - zise el - voi vorbi iar cu Necker. Am să aprob împrumutul. Dar numai după ce va naşte regina, adăugă el repede. Şi banii nu trebuie trimişi Congresului, nu vreau să am nimic de-a face cu aceşti pungaşi şi escroci. Toate mandatele trebuie să fie emise pe numele generalului Washington personal. Atunci, cel puţin, vor fi întrebuinţate pentru nevoile războiului şi nu pentru afaceri particulare necurate.

— Vă mulţumesc, sire, zise Maurepas. Şi imediat adăugă: Şi deoarece vă găsesc într-o dispoziţie atât de binevoitoare, lăsaţi-mă să vorbesc de a doua grijă ce-mi răpeşte somnul.

Louis nu-şi ascunse supărarea. Cele 25 de milioane nu erau de ajuns pentru pisică moartă? Prea era pretenţios bătrânul.

Maurepas nu se lăsă intimidat.

— Starea de spirit a parizienilor nu este bună. Se socoate că realizările noastre militare nu corespund marilor impozite de război. Ar trebui să facem ceva, sire, să îmbunătăţim starea de spirit. Din timpurile cele mai vechi, nu există decât două mijloace pentru aceste scopuri: pâine

şi jocuri. Deoarece însă nu putem da mai multă pâine, ar trebui să dăm parizienilor mai multe comedii.

Louis înţelese imediat unde voia Maurepas să ajungă. Desigur că era iar vorba de răzvrătitorul de Caron şi de piesa lui indecentă. Mai întâi, bătrânul îl plictisise cu doctorul Franklin şi acum îl scotea la iveală pe individul Caron. El, Louis, era singurul vinovat. După ce l-a închis pe individ în institutul de corecţie pentru „zoologia" lui, ar fi trebuit să rămână neclintit şi să nu-l mai scoată de acolo. În nici un caz n-ar fi trebuit să-i permită tipărirea neruşinatei comedii.

Dar cel puţin nu îngăduise să fie jucată în public. În privinţa asta va rămâne neclintit, chiar dacă bătrânul său mentor se văietă şi ameninţă. Spusese *niciodată* şi nu va admite niciodată o reprezentaţie publică.

— Dacă vă gândiţi la reprezentarea faimoasei piese *Figaro,* excelenţă - zise el ţeapăn, dar guşa îi tremura - atunci trebuie să vă fac atent că la spectacolul dat de defunctul Vaudreuil au fost admişi exclusiv domni şi doamne de la Curte. Lor nu mai avea ce să le strice. Şi numai de aceea am permis reprezentaţia. Dar de la început am atras atenţia că nu voi permite o reprezentaţie publică a piesei. Nu permit ca poporul meu să fie otrăvit cu o nesupunere obraznică şi cu o desfrânare zgomotoasă. Dumnezeu a răpit pe cel mai zelos sprijinitor al piesei, pe Vaudreuil. Mă mir, excelenţă, că dumneavoastră aveţi acum ambiţia să-i luaţi locul.

Louis nu spusese încă niciodată cuvinte atât de tari mentorului său; se aştepta ca Maurepas să dea iute înapoi. Dar acesta socotea că dacă nu exploatează acum ocazia favorabilă de a impune piesa progresistă, nu o va mai face niciodată şi se va bucura de o faimă proastă în ochii posterităţii. Deci, nu cedă. De fapt nu-l contrazise, dar

şedea înfăşurat în păturile şi şalurile sale, fără putere, răpus de ani, încovoiat de durere şi mâhnire şi se uita cu tristeţe la faţa grasă, mâniată a monarhului său, de parcă ar fi fost întruchiparea vie a reproşului.

Drept care Louis îşi pierdu avântul şi fu cuprins de remuşcări. Încercă să-şi dea curaj şi zise:

— Excelenţă, vă rog să vă amintiţi că am spus: *niciodată.*

Dar nu mai era nici o demnitate şi nici o forţă în acest *niciodată* şi Maurepas ştia că a câştigat.

— Dar tocmai asta nu trebuia să spuneţi, sire, - răspunse el cu o dojană blândă - şi, deoarece aţi spus-o, trebuie acuma să reveniţi. Există împrejurări care sunt mai puternice chiar decât cuvântul unui rege.

Louis fornăi puţin pe nas.

— Să aud una ca asta din gura dumneavoastră, excelenţă - zise el - mă cuprinde mirarea.

Maurepas replică neobişnuit de bărbăteşte:

— Poate că mâhnirea mi-a dat îndrăzneala aceasta.

Louis, căruia i se amintea din nou de vinovăţia lui, se ghemui amărât pe scaun.

— Interzicerea piesei - trase Maurepas concluzia - irită oraşul. Strică starea de spirit favorabilă războiului. Retrageţi interdicţia, sire. Călcaţi-vă pe inimă. Războiul cere sacrificii de la noi toţi.

Louis se ridică de pe scaun, umblă prin odaie cu pasul său târşit. Ce moşneag cinic. Îi spunea direct în faţă că, dacă a acceptat războiul, trebuie să cedeze, şi în privinţa lui *Figaro.* Şi bătrânul, din păcate, avea dreptate. O dată ce a făcut primul pas, trebuia să meargă mai departe pe calea pieirii, tot mai repede. Trebuia să-l încarce cu milioane pe Franklin. Trebuia să dea frâu liber rebelului, desfrânatului Caron.

Spuse arţăgos:

— Dar cer ca un cenzor de încredere să suprime toate pasajele necuviincioase.

— Bineînţeles, sire, răspunse spăşit Maurepas. Credeţi că *monsieur* Lenoir va lăsa să se spună un cuvânt dubios pe scena dumneavoastră?

Louis, înseninându-se după o scurtă tăcere, zise confidenţial:

— O să vezi, dragul meu conte, că dacă se vor şterge pasajele necuviincioase, comedia va fi aşa de plictisitoare, încât va cădea.

Bătrânul îşi strâmbă într-un zâmbet subţire buzele uscate.

— Poate că *Figaro* va cădea, sire, dar de o sută de ori la rând.

Louis se uită la ministru clătinând din cap.

— E ciudat cum vă vrăjeşte pe toţi acest individ. De altminteri - mai adause el repede - voi da această aprobare, dacă o voi da, abia după ce va naşte regina.

— Minunată idee, sire, recunoscu respectuos Maurepas. Nici nu puteţi găsi, cu ocazia naşterii *dauphin*-ului, o mai frumoasă dovadă de bunăvoinţă faţă de capitala dumneavoastră, decât aprobarea de a pune în scenă această piesă delicioasă, şi nici faţă de americani una mai nobilă decât împrumutul acela.

Se ridică în picioare, făcu o plecăciune adâncă şi spuse:

— Vă mulţumesc, sire, în numele oraşului Paris şi al Statelor Unite. Şi acum veniţi, scumpul şi tânărul meu rege, îl îndemnă el. Mergem la contesă, îi întindeţi mâna, îi comunicaţi personal milostivele hotărâri şi peste tot va domni împăcare şi înţelegere.

Pierre pregăti reprezentaţia cu toată puterea sa de muncă şi cu toată energia să nestăvilită. Întâi trebuia salvat

din text tot ce se putea salva.

Şeful poliţiei era foarte neliniştit de toată povestea aceasta. Louis dăduse dispoziţia să se suprime toate pasajele necuviincioase, iar prudentul *monsieur* Lenoir numise ca cenzor pe un om de care putea fi sigur că va cerceta cu amănunţime loialitatea şi conţinutul moral al fiecărei fraze, pe abatele Suard, duşmanul literar cel mai îndârjit al lui Pierre. Acesta alergă imediat la Maurepas şi însărcinarea îi fu retrasă abatelui.

După multă ezitare, *monsieur* Lenoir încredinţă delicata sarcină unui oarecare *monsieur* Coquely, un domn tare pedant. Acesta era mai ales preocupat să suprime un număr cât mai mare posibil de cuvinte. Aduna într-una cu grijă cuvintele suprimate, se preocupa mai puţin de cuprinsul lor. Pierre şi Gudin se tocmeau cu dânsul pentru anumite pasaje şi Pierre îi oferea în locul unor fraze scurte, la care ţinea, să taie altele mai lungi. De altminteri, Gudin era mult mai îndărătnic decât Pierre.

— Dacă dumneavoastră - se înverşuna el - pretindeţi de la *monsieur* de Beaumarchais să şteargă această frază, îi cereţi să-şi îngroape piesa cu propriile sale mâini.

Altă dată îl apostrofa pe cenzor:

— Dacă *monsieur* de Beaumarchais ar permite această tăiere, ar semăna cu Medeea care-şi omoară propriii ei copii.

În sfârşit, fură scoase 2.022 de cuvinte, ceea ce era foarte mult şi *monsieur* Coquely era mândru. Dar între numeroasele cuvinte tăiate nu erau multe de care să-i pară cu adevărat rău lui Pierre şi astfel toată lumea ieşi bine la socoteală.

Monsieur Lenoir citi manuscrisul în ultima redactare, aprobată de cenzor. Fără îndoială se făcuseră ştersături neobişnuit de ample, 2.022 de cuvinte, dar comedia era tot

atât de dubioasă ca înainte, bătea prin ea un vânt nelegiuit. *Monsieur* Lenoir citea, şi citea, şi nu îndrăznea să permită şi nu îndrăznea să interzică. Puse să se întocmească o listă exactă a pasajelor suprimate, se înarmă cu manuscrisul şi cu lista, îşi luă inima în dinţi, se duse la Louis şi rugă respectuos pe regele prea-creştin să dea el însuşi ultima hotărâre.

Louis se uită încruntat la manuscris şi la listă. Se simţea obosit. Manuscrisul era frumos legat şi lista curat scrisă. Dar nu voia să-şi murdărească mâinile şi ochii, atingând şi citind abjectul manuscris. Nu mai voia nici să vadă, nici să audă nimic despre impertinenta comedie. Doar tot nu putea face nimic împotriva puhoiului crescând de noroi. Era sătul până-n gât de Caron, de memoriile, piesele, vasele şi afacerile lui.

Dar *monsieur* Lenoir stătea în faţa lui şi aştepta, şi voia să capete o dispoziţie.

— Dar câte pasaje au fost şterse? întrebă Louis leneş şi îmbufnat.

Şeful poliţiei se uită pe listă.

— Sunt cincizeci şi trei de pasaje şterse, unele scurte, altele lungi. În total s-au tăiat 2.022 de cuvinte, zise el triumfător.

— Hm - făcu Louis mulţumit - 2.022, aşadar *monsieur* Coquely al dumneavoastră a făcut treabă serioasă. Şeful poliţiei se înclină măgulit. Dar Louis se agăţă de speranţa pe care o mai exprimase faţă de mentorul său. Dacă au fost tăiate 2.022 de cuvinte - meditä el cu glas tare - 2.022 de cuvinte necuviincioase şi provocatoare, comedia devine atât de plictisitoare, încât va cădea cu siguranţă.

— Pot să înţeleg deci, sire - întrebă *monsieur* Lenoir, dornic să aibă o dezlegare - că binevoiţi a nu mai ordona alte ştersături?

— Ei da, ei bine, răspunse Louis. Dar n-aţi uitat, *monsieur* - adăugă el repede şi aspru - să se atragă atenţia actorilor de la *Théâtre Français* că despre reprezentaţia plănuită nu este voie să se afle nimic înainte de a naşte maiestatea-sa regina.

Bucuria lui Pierre nu putu fi diminuată de scurta amânare, pe Désirée însă o supără această ultimă şi prostească încercare de a mai tărăgăna reprezentaţia. Ce naiba are de-a face faptul că Toinette va naşte, cu *Figaro?* Apoi însă, tocmai această şicană îi dădu o idee. Dacă domnii doreau cu tot dinadinsul să amestece ambele chestiuni, li se putea face pe plac.

Exista obiceiul ca, la prima plimbare cu trăsura a reginei, după naşterea unui prinţ sau a unei prinţese, teatrele capitalei să ofere populaţiei Parisului reprezentaţii gratuite. Désirée propuse lui Pierre să fixeze pentru premiera lui *Figaro,* ca reprezentaţie gratuită pentru cetăţenii şi cetăţenele din Paris, tocmai ziua aceea.

Pierre, obişnuit cu proiecte îndrăzneţe, fu uimit de atâta impertinenţă. Mintea lui ageră cuprinse de îndată foloasele şi pericolele planului. Sigur că era ademenitor să faci din premiera comediei o reprezentaţie populară. Dar, în fond, *Figaro* fusese scris pentru un public deprins să-nţeleagă repede întâmplari complicate şi un dialog spiritual, iute, pretenţios. Va gusta oare publicul unei reprezentaţii gratuite o asemenea piesă? Şi, înainte de toate, nu va vedea regele în acest proiect o nouă provocare? Nu i se oferea astfel un pretext să interzică din nou reprezentaţia sau s-o mai tărăgăneze?

Dar tocmai faptul că riscul era atât de mare îl atrăgea pe Pierre, şi, după o cumpănire de nici măcar două minute, se înflăcără pentru această idee.

Nu era uşor să-i faci pe artiştii de la *Théâtre Français* să

accepte proiectul. Dar Pierre se entuziasmase şi le vorbi domnilor şi doamnelor cu insistenţă, găsea într-una argumente noi, învingea toate obiecţiile. Când regele îşi pofteşte poporul la teatru, atunci trebuie să-i ofere ce e mai bun. Şi ce putea fi mai bun decât premiera unei piese mult-aşteptate, jucată de artiştii celui mai bun teatru din lume? Asemenea argumente nu puteau fi combătute, nu era cu putinţă de găsit contraargumente.

În cele din urmă, artiştii prinseră gustul unui plan atât de îndrăzneţ şi se învoiră să-l ducă la îndeplinire.

La naşterea unui „copil al Franţei”, Curtea trebuia să ia un şir de măsuri, în conformitate cu o etichetă complicată şi, cu prilejul apropiatei naşteri a copilului Toinettei, mulţi curieri trebuiră să bată drumurile între Paris, Madrid şi Viena, până ce toate amănuntele să fie dezbătute şi rezolvate satisfăcător.

Naşii urmau să fie Maria Theresia şi regele Carlos al Spaniei. Maria Theresia avea să fie reprezentată de *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier căci, după regină, ea era doamna cea mai mare în rang. Trebuiau pregătite daruri pentru toţi cei ce aveau de-a face cu naşterea. Împărăteasa trimise din timp ambasadorului ei, Mercy, daruri de tot felul, inele şi brăţări, ceasuri şi tabachere, pentru *madame* Joséphine, pentru prinţesa Rohan, ca guvernantă a „copiilor Franţei”, pentru doctorul Lassone, pentru mulţi alţii încă, şi dădu dispoziţii precise pentru distribuirea lor. Dar în urma frământării şi a enervării ce-i pricinuiau tratativele de pace cu Prusia, dădu, cu privire la daruri, dispoziţii care apoi nu-i mai plăcură. Nu va fi oare jignită *madame* Joséphine, cea mai mare în rang, dacă prinţesa Rohan va primi, exact ca şi ea, o brăţară cu portretul împărătesei? Nu, Mercy să nu dea brăţara lui *madame* Joséphine, ci tabachera cea mică cu portretul

împărătesei, şi să explice că portretul acesta fusese lucrat de renumitul pictor Wertmüller. Astfel îl instrui pe ambasador cel de al doilea curier special sosit imediat după primul.

Acestea erau ordine care nu-i pricinuiau bătaie de cap contelui Mercy. Din păcate însă, un alt ordin al suveranei sale se dovedi nerealizabil. Maria Theresia nu voia să aştepte ştirile nici un minut mai mult decât trebuia, şi-l rugase pe Mercy să redacteze anticipat raportul său despre eveniment, aşa ca să nu aibă de intercalat decât data şi sexul copilului. Contele Vergennes protestă însă împotriva acestei proceduri. Nu ambasadorul austriac din Paris, ci cel francez de la Viena avea privilegiul de a comunica fericitul eveniment Curţii imperiale. Vergennes ceru deci ca curierul lui Mercy să plece abia cu patruzeci de ore după curierul său, iar *monsieur* Lenoir trebuia să ia măsuri speciale pentru supravegherea curierilor ce plecau din Paris; căci Vergennes se temea ca şiretul şi invidiosul Mercy să nu-i nesocotească prerogativele.

Doica mult căutată fusese găsită între timp. Era de la ţară şi, după mărturia multor medici şi preoţi, era curată şi la trup şi la suflet. O chema *madame* Poitrine[1]. Mercy raportă împărătesei că făcea o impresie neobişnuit de bună, iar Toinette scrise mamei sale că ascultă de pe acum cântecele de leagăn ale lui *madame* Poitrine.

Autorii de pamflete se străduiau din răsputeri să pună la îndoială legitimitatea copilului ce încă nu se născuse. Foi volante, punând întrebarea cine o fi tatăl, circulau în toate cartierele din Paris şi *monsieur* Lenoir avea de lucru. Chiar şi regelui i se aruncă pe fereastră un volumaş cu poezii obscene. O anchetă fu ordonată, dar curând se renunţă la ea, urmele se opreau chiar în palat, în apartamentul

[1] Doamna „Piept” [!?!]

prinţului Xavier.

Biserica, Parisul, toată ţara luau parte cu însufleţire la ultimele săptămâni ale sarcinii Toinettei. Arhiepiscopul de Paris puse să se citească rugăciuni din două în două zile. Din provinciile cele mai îndepărtate, lumea pornea la drum să ia parte la serbările ce urmau să aibă loc la Paris şi Versailles cu prilejul naşterii. Sute de familii aristocratice, care altfel trăiau pe moşiile lor, se mutară la Versailles, să nu scape ziua naşterii, când sperau să se pricopsească cu favoruri. În orăşelul Versailles nu se mai găsea nici o locuinţă, iar preţurile alimentelor creşteau. *Monsieur* Leboiteux, antreprenorul cursei cu diligenţa între Paris şi Versailles, mări numărul trăsurilor.

Naşterea era aşteptată pentru 16 decembrie. Începând din ziua de 14, atât doctorul Lassone, cât şi prinţesa Rohan şi alte două doamne ale reginei se aflau permanent în aşteptare. Acum „camerele de serviciu” care dăduseră loc la atâtea bârfeli îşi îndepliniră menirea: în aceste nopţi fură folosite ca odăi de dormit pentru doctor şi doamnele reginei.

Trecu 16 decembrie, trecu 17. Chiar şi în seara de 18, Toinette se culcă fără semne de dureri.

Dar în această noapte, la ora unu şi jumătate, Toiaiettei îi fu rău şi doctorul Lassone declară că a venit momentul. Prinţesa Rohan trase clopotul din anticameră. Paji şi servitori alergară în toate direcţiile, la Paris, la Saint-Cloud, ca să-i adune pe prinţii din familia regală şi pe membrii consiliului de coroană.

Aceştia, precum şi primii nobili ai regelui, primele doamne de onoare ale reginei, deţinătorii ordinului *Cordon Bleu* şi doamnele care aveau dreptul să şadă pe un taburet, se adunară în camera de joc a Toinettei. Ceilalţi nobili umplură toate apartamentele familiei regale.

Pe şoseaua principală care ducea la Paris, soseau mereu noi pâlcuri prin noaptea friguroasă. O veche datină permitea oricărui cetăţean francez să asiste când naşte regina. Cetăţenii aveau dreptul să se convingă cu propriii lor ochi că copilul căruia îi vor fi odată supuşi ieşea într-adevăr din pântecele reginei şi că nu a fost înlocuit cu un altul, fals.

Administratorii castelului din Versailles luară măsuri pentru primirea acestor oaspeţi. Contau pe mii. Veniră mii, iar lacheii şi gărzile elveţiene avură o noapte grea. Lanţuri şi frânghii solide închideau căile de acces. La timpul cuvenit, medicul personal al reginei va anunţa oficial: „*La reine va accoucher,* regina e pe punctul de a naşte". Nu va trece nici un minut şi strigătul va străbate coridoarele şi va ajunge în curte. Atunci frânghiile, opreliştile vor cădea şi poporul va putea să năvălească în camera Toinettei.

În această cameră de culcare, împrejurul alcovului în care era instalat patul de ceremonie, se aflau şaptesprezece scaune pentru membrii familiei regale, nouă pentru casa Bourbon, opt pentru casa Orléans. Alte cincizeci şi opt de scaune mai mici se aflau în spatele lor, pentru ceilalţi membri ai înaltei aristocraţii şi ai consiliului de coroană. Restul spaţiului - puteau să încapă, dacă stăteau îndesate, două sute până la două sute cincizeci de persoane - aparţinea micii nobilimi şi poporului. Louis se temea ca, în îmbulzeala prevăzută, să nu se rupă coloanele şi marile perdele ale alcovului, iar Toinette sau copilul să fie loviţi. De aceea întărise cu propriile sale mâini stâlpii, barele şi perdelele.

Aşadar, în acest alcov albastru şi auriu, în patul de ceremonii mare şi scund, zăcea acum Toinette pe jumătate şezând. Fusese proptită în perini multe, cu picioarele ridicate în sus. În jurul ei foiau doctorul Lassone, Gabrielle

de Polignac şi prinţesa Rohan.

Doctorul Lassone părea calm, sigur pe mâna şi instrumentele sale. Dar, sub siguranţa sa de gheaţă, clocotea enervarea. Toată viaţa lui depindea de orele ce aveau să vină. Dacă, cu sau fără voia sa, mama ori copilul ar păţi ceva, era un om sfârşit pentru tot restul zilelor sale. Dacă lucrurile ieşeau bine, îl aştepta o mare recompensă. Dacă copilul era o prinţesă, doctorul primea, după obicei, douăsprezece mii de livre; dacă era un *dauphin,* pe doctor îl aşteptau două mari titluri de nobleţe cu privilegiile lor şi o gratificaţie de cincizeci de mii livre. Lassone o cunoştea pe Désirée. Fusese o inspiraţie bună că i-a pus atunci fără şovăire la dispoziţie cele şase sute de mii, pe care apoi, din fericire, nu a trebuit să le plătească. Dar era încă departe de a o fi câştigat cu totul. Încă n-a putut s-o înduplece să fixeze data căsătoriei. Dacă ar avea acum ghinion, termenul se afla acolo unde se întâlnesc paralelele. Dacă însă femeia aceasta albă, asudată, năştea aici, în mâinile sale, un *dauphin,* atunci îşi va ajunge ţinta încă în iarna aceasta.

— „Binevoiţi, doamnă, să vă lăsaţi puţin mai pe spate - porunci el - şi presaţi, presaţi!

Toinette se încorda. Camera era caldă. Toate încheieturile ferestrelor fuseseră ghipsuite ca să nu pătrundă nici un curent, ea zăcea şi transpira în odaia înăbuşitoare, plină de lume. Valuri, valuri de roşeaţă îi treceau pe faţă. Suferea dureri mari, dar se stăpânea şi nu striga. „Numai să nu-mi pierd ţinuta acum”, îşi porunci ea. Mama ei a trecut de treisprezece ori prin asemenea ceasuri grele şi toţi istoriseau cât de curajoasă fusese. Ah, dacă mama ar fi fost aci! Gabrielle era o bună prietenă, era liniştitor s-o ştie în preajmă, să vadă faţa ei îngrijorată. Dar *madame* Rohan o stânjenea, ar fi dorit s-o vadă plecând.

Lassone era necesar şi desigur îi aducea uşurare şi ajutor, dar o privea atât de fix, încât îi era frică de dânsul.

Deodată durerile încetară, un minut, două minute. Era tare fericită. Va avea un *dauphin,* şi va fi ca mai înainte, zveltă, şi nu va mai fi greoaie, şi va putea juca teatru ca şi înainte. Şi va avea un *dauphin.*

Apoi durerile reîncepură. Gabrielle îi puse mâna pe spate, foarte delicat, plină de prietenie şi de nemărginită milă.

— Cât de curajoasă eşti, draga mea, spuse ea.

Toinette văzu ochii mari, palizi, isterici ai Rohan-ei şi-ntoarse imediat capul în altă parte.

— Încordaţi-vă, *madame,* zise Lassone. Totul merge bine, îndată se termină.

Vorbea foarte autoritar şi ea se silea să-l creadă, dar nu se termină repede. Dimpotrivă, durerile deveniră insuportabile.

„Dumnezeule, o, Dumnezeule - se rugă ea - fă ca să nu ţip.” Şi nu ţipă. Îşi muşcă buza până la sânge şi se gândea: „Este o *corvée*[1], pentru aceste dureri nu există un cuvânt german. Este o *corvée,* este datoria mea şi slujba mea grea şi nu voi ţipa”. Şi Gabrielle îi ţinea mâna pe spate şi doctorul Lassone spuse încet şi poruncitor:

— Îndată se termină.

Prinţii Xavier şi Charles şedeau în faţă de tot. Dacă copilul era băiat, Xavier pierdea speranţa de a se urca pe tronul care-i fusese atât de aproape, precum şi titlul de principe moştenitor, iar prinţului Charles îi pierea şi cea mai slabă speranţă. Fraţii şedeau alături pe scaunele lor şi priveau ca la teatru. Prinţul Xavier avea satisfacţia că dura atât şi că Toinette suferea. Uneori îi sufla fratelui său câte o observaţie răutăcioasă.

— Cel puţin tatăl n-a mai apucat să vadă durerile ei cele

[1] Obligaţie, corvoadă.

mari. Zace în mormânt şi se încălzeşte cu *Cordon*-ul *Bleu.*

Prinţul Charles îşi zise că este cel puţin o mică consolare, că *„Le Roi de France et l'Avare"* va trebui să scoată bani cu ocazia îmbucurătorului eveniment; el, Charles, se va îngriji de asta. O compătimea pe Toinette că avea de suferit. Cu cât era ea mai frumoasă decât nevasta sa. Grăsunul avea noroc. Din când în când, prinţul mai căsca şi tot timpul se gândea la comentariile veninoase ce le-ar putea face în timpul botezului.

Ochii iuţi, pătrunzători ai Dianei de Polignac umblau încoace şi încolo de la femeia ce năştea la prinţul Charles. Slabă, smeadă, cu nasul ascuţit, nu era frumoasă, mai curând urâtă, dar era prietena oficială a prinţului Charles, cu mult cea mai deşteaptă din „clica mov", şi prinţul avea nevoie de ea. Îi plăcea să se arate spiritual şi, în această privinţă, depindea de ea. De la moartea lui Vaudreuil, ambiţioasa femeie devenise, prin influenţa ei mare asupra lui Charles, stăpâna „Clicii mov". Ce se petrecea în această cameră putea să-i fie numai de folos, căci puterea Toinettei asupra grăsunului va creşte şi, prin aceasta, şi puterea ei.

Louis nu stătea un minut locului. Asudând, îmbrăcat neglijent, bocănea şi se foia de colo-colo. Fără nici un rost îşi croia neîncetat drum prin mulţimea oaspeţilor săi. Totodată spunea, cu gândul aiurea:

— Scuză-mă, fiule, sau declara cuiva pe care nu-l ştia nici după nume, nici la faţă: Durează grozav de mult, dar nu găseşti şi dumneata că e extraordinar de curajoasă? Apoi râdea iar cam prosteşte şi spunea: Treaba bună cere timp.

La un moment dat, alergă sus la fierărie. Pregătise pentru caseta *dauphin*-ului un lacăt cu secret şi voia să-l predea de îndată Toinettei. Dar ajuns din nou în odaia ei de culcare, se sperie la vederea numeroaselor feţe care priveau curioase şi fără milă la iubita lui soţie. Alerga în bibliotecă, în afară

de fierărie era singurul loc. În care nu se aflau oameni, şi se ghemui într-un fotoliu, singur pentru un sfert de oră. Fără glas, mişcând doar buzele, se rugă: „Dumnezeule, fă să fie bine, şi dacă am păcătuit cumva, n-o face pe ea să ispăşească”. Apoi se stăpâni şi se înapoie în marea cameră de culcare. Cu greu putură gărzile şi lacheii să-i croiască drum.

În camera de culcare, lumea stătea tot ca mai înainte şi holba ochii la Toinette; era îngrozitor de cald, înăbuşitor, iar Toinette zăcea cu picioarele ridicate, se vedea că era cuprinsă de dureri. Dar nu ţipa, îşi muşca doar din când în când buzele. Şi, plin de teamă şi milă, îşi dădu seama că buzele ei şopteau cuvinte germane:

— Oh, Dumnezeule - zicea ea - Doamne Dumnezeule.

Miile de oameni care se înghesuiau în coridoarele reci, pe scări, în anticamere şi în curţi, nu-şi pierdură răbdarea. Aşteptarea cea lungă se preschimbă într-o sărbătoare populară. Negustorii ambulanţi îngrijeau într-una de mâncăruri calde, ce li se smulgeau din mâini. Cei care cunoşteau castelul mai dădeau, contra bacşişuri, sfaturi cum se poate pătrunde mai repede în camera Toinettei, de îndată ce vor fi căzut frânghiile. Alţii ofereau pe ascuns pamflete răuvoitoare; nu erau ieftine, dar amatori se găseau. Scurtau, citindu-le, timpul ce-l mai aveau de aşteptat, dar erau bine dispuşi şi nu înjurau, ci râdeau.

Se iviră zorile târzii ale unei dimineţi de decembrie. În curţi şi pe coridoare se lumina de ziuă, dar în camera Toinettei, cu ferestrele acoperite cu perdele, era încă noapte. Lumânările ardeau, fuseseră înlocuite de două ori şi aerul devenea tot mai înăbuşitor, tot mai greu. Se făcu dimineaţă, celor ce aşteptau în cameră li se servi cafea sau ciocolată şi biscuiţi. Sosi ora gustărilor şi li se servi supă. Şi se făcu amiază. Se făcu ora douăsprezece şi treizeci de

minute şi se făcu douăsprezece şi patruzeci.

Deodată, Lassone îşi întoarse faţa către cei ce aşteptau şi zise răguşit, dar stăpânit:

— „*La reine va accoucher”.*

Strigătul fu repetat în anticameră şi se răspândi prin coridoare, prin curţi; o larmă sălbatică izbucni, însoţită de tropăituri şi alergături. Nu mai puteau interveni nici servitorii, nici gărzile. Oamenii se învălmăşeau, se năpusteau asupra celor din anticamere şi într-o clipă, aşa cum prevăzuse Louis, camera se umplu până la refuz. Cei din faţă, de pe scaunele de onoare, se ridicară şi se uitau fix la femeia care se afla în cele mai mari dureri. Cât de arogantă se arata ea, chiar şi acum, cu nasul ei impertinent şi buza inferioară habsburgică. Cei din spate se urcaseră pe scaune; unul se răsturnă cu scaun cu tot. Doi coşari savoiarzi, care cunoşteau bine locul, se căţăraseră pe cămin.

— Sîc, sîc - strigau ei triumfători - noi avem locurile cele mai bune, noi vedem tot.

În sfârşit, sosi şi minutul mult aşteptat. Din pântecul Toinettei copilul se căznea să iasă. Lassone, cu mâinile sale lungi, dibace, îl ajuta. El văzu primul: era o fată şi el pierduse treizeci şi opt de mii de livre.

Madame Poitrine, doica, luă copilul şi-l duse în camera de alături, să-l scalde şi să-l predea guvernantei „copiilor Franţei”, prinţesei Rohan. Louis mergea după dânsa, plin de gânduri încâlcite, mândru, cu faţa grasă, fericit şi totodată neajutorat şi uluit, ceilalţi se grăbeau după el. Nimeni nu se îngrijea de Toinette, numai Lassone.

Deodată, cu vocea sa aspră, poruncitoare, doctorul strigă:

— Regina a leşinat. Aer. Deschideţi ferestrele. Regina e în pericol.

După neînchipuita încordare de a se stăpâni tot timpul, sufocată de aerul stricat, Toinette zăcea leşinată. Strigătul medicului îl trezi pe Louis din amorţeală, pe jumătate fericit şi pe jumătate înfricoşat. Cu o grabă şi o energie neobişnuită, îşi făcu loc prin mulţimea speriată, îmbrâncind pe toată lumea şi sparse cu pumnul gol una din ferestrele ghipsuite, încât aerul rece, proaspăt, năvăli în cameră. Doctorul Lassone luă sânge Toinettei. După câtva timp, ea deschise ochii. Louis răsuflă. Râzând, stânjenit, niţel cam nerod, se uita prosteşte la mâna sa tăiată, sângerândă.

În acest timp, lacheii, ajutaţi de gărzile elveţiene, goniră mulţimea din cameră şi dădură jos de pe cămin pe coşarii ce se împotriveau.

Curierii lui Vergennes plecară spre Viena şi Madrid. Marchizul de Béon, comandantul gărzii, porni să aducă evenimentul la cunoştinţă magistraturii oraşului Paris, convocată încă de cu zori.

Ceremonialul cerea ca guvernanta „copiilor Franţei”, prinţesa Rohan, să-i facă Toinettei comunicarea că a născut o fetiţă şi să-i prezinte copilul. Dar, mai înainte ca Rohan să se întoarcă din camera alăturată, Gabrielle o înştiinţase pe regină că are o fetiţă frumoasă, mare, sănătoasă.

Toinette primi enorma decepţie mult mai calm decât se aşteptase prietena ei. Fericirea că scăpase de suferinţă şi epuizarea avură darul s-o liniştească.

— E bine şi aşa, zise ea. Iar pe *dauphin* am să-l nasc data viitoare - gândi ea, mulţumindu-se şi cu atât. Toţi o vor primi rău, dar pentru mine are să fie binevenită. Spuse tare: Dacă ar fi un băiat, ar aparţine statului. Fiica mea îmi aparţine mie.

Louis şedea lângă patul ei. Îşi legase mâna sângerândă cu o cârpă şi faţa sa - trecuse cu mâna peste ea - era de asemenea mânjită cu sânge. Lassone voi să-l bandajeze,

dar refuză. Ţinea mâna foarte albă a Toinettei în mâna sa plină de sânge, înfăşurată în cârpă şi-i vorbea blând:

— Sunt aşa de fericit, şi tu ai fost atât de curajoasă, şi tu eşti Toinette a mea scumpă, curajoasă, şi-ţi mulţumesc şi sunt atât de bucuros că a trecut.

Dar în ochii săi şi în inima sa sălăşluia consternarea: S-a zis cu Dieudonné - gândea el - s-a zis cu Louis al şaptesprezecelea. Este o pedeapsă. Este o pedeapsă că m-am lăsat dus de acest Franklin. Este pedeapsa că m-am înhăitat cu rebelii.

Mercy asistase plin de grijă şi compătimire la suferinţele fiicei prietenei sale imperiale. Ţinea mai mult ca oricare la stricta respectare a ceremonialului. Acum, totuşi, se consultă cu Lassone şi apoi i se adresară amândoi lui Louis, spunând că e absolut necesar să nu fie admişi în camera lăuzei toţi cei care în baza titlului lor ar îi avut dreptul la aceasta. Altminteri, se expuneau la riscuri grave. Louis fu imediat de acord şi se hotărî ca Toinette să se poată bucura în zilele următoare de linişte şi singurătate completă. Aveau să aibă acces la ea numai cei ce nu puteau fi înlăturaţi cu nici un chip, membrii familiei regale, doamnele serviciului interior, doctorul, abatele Vermond; scurt: numai douăzeci şi şase de persoane vor împărtăşi liniştea şi singurătatea ilustrei lăuze.

Decepţie şi satisfacţie răutăcioasă cuprinseră Parisul când se află că multaşteptatul *dauphin* nu văzuse lumina zilei. Aparent însă, curtea şi oraşul erau cuprinse de bucurie. La Paris şi la Versailles se cântau tedeum-uri, pe *Place d'Armes,* în faţa palatului, se pregătea un enorm joc de artificii. Cei doi preşedinţi ai magistraturii oraşului Paris se duseră personal la închisori şi eliberară datornicii săraci.

Chiar în ziua naşterii, mica principesă fu botezată cu numele de Marie-Thérèse-Charlotte, titlul ei oficial fiind

„*Madame Royale”.*

Deşi raportul său nu putea fi expediat, Mercy scrise împărătesei imediat după solemnitatea botezului. „Faţa nepoatei dumneavoastră, *madame* - scrise el - are trăsături frumoase şi foarte regulate, ochii mari şi o gură neobişnuit de frumoasă. Mi-am permis să ating pielea alteţei-sale regale şi am impresia că alteţa-sa regală este un sugar perfect sănătos.”

Chiar în aceeaşi zi, prima din viaţa ei, *Madame Royale* dădu cea dintâi recepţie. Toţi membrii familiei regale, membrii consiliului de coroană şi ambasadorii acreditaţi la curtea din Versailles făcură o vizită micii prinţese. Şi doctorul Franklin veni şi se înclină în faţa copilului regal.

Serbările cele mai strălucite erau rezervate pentru ziua când regina urma să plece la Paris, pentru slujba de mulţumire de la *Nôtre Dame*.

Louis, care nu voia s-o expună pe scumpa sa Toinette prea devreme la această oboseală, stabili plecarea pe ziua de 8 februarie, a cincizeci şi una zi după naştere.

Se făcură pregătiri de mare amploare. O noapte, o zi şi încă o noapte, Parisul urma să fie cuprins de muzică şi dans. Regele ospăta gratis lumea cu cârnaţi şi cozonac, din fântânile publice avea să curgă vin pentru popor, iar de-a curmezişul Senei avea să se înalţe un minunat foc de artificii.

Toate teatrele pariziene anunţară reprezentaţii festive. Intrarea era liberă. Regele plătea.

Théâtre Français anunţă premiera comediei: *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro* a lui *monsieur* de Beaumarchais. Intrarea era liberă. Regele plătea.

Anunţul provocă stupoare, râsete, încântare. Faptul că Beaumarchais, eliberatorul Americii, eroul războiului, primul

dramaturg al lumii, oferea Parisului, în această zi de petrecere, pe socoteala regelui, un spectacol cu comedia interzisă de rege, era o lovitură de maestru. Lumea aştepta cu mult mai multă nerăbdare reprezentaţia lui *Figaro* la *Théâtre Français* decât procesiunea perechii regale pe străzile Parisului.

Administratorii teatrului aveau foarte mult de lucru. Poporul Parisului fusese invitat, poporul Parisului va veni, poporul Parisului era numeros. Nu se va putea da drumul decât la o mică parte din miile ce vor veni. Dar pe lângă aceştia, mai cereau locuri alte mii, aristocraţii, membrii Curţii, rude de ale artiştilor, scriitori, recenzori. Se hotărî să se păstreze un sfert din locuri pentru aceşti privilegiaţi, iar celelalte opt sute de locuri să se ţină la dispoziţia poporului.

Nu veniră mii, ci zeci de mii. Când se deschiseră porţile, la ora cinci, se iscă o îmbulzeală sălbatică, bătaie, lumea se călca în picioare. Poliţiştii parizieni, cu experienţă, abia putură împiedica mulţimea să calce în picioare femei şi copii.

În sfârşit, cu ţipete, vaiete, râsete, locurile fură ocupate. Sosiră şi oaspeţii de onoare. Un vechi obicei cerea ca, la aceste reprezentaţii gratuite, locurile cele mai bune să fie rezervate pescăreselor din hală şi cărbunarilor. Ca oaspeţi de onoare, aceştia sosiră, precum se cuvenea, abia după ce restul lumii se şi aşezase. Gardienii le deschiseră calea şi publicul îi salută cu entuziasm când fură conduşi la locurile lor, cărbunarii în loja regelui, pescăresele în loja reginei.

Mai apucase vreodată *Théâtre Français* 1a o premieră un public atât de ciudat? Şedeau alături doamne de la Curte şi mănuşărese, concesionari generali de impozite şi tâmplari, ducese şi femei din hală, membri ai Academiei şi ajutori de măcelari, pe scurt: oamenii din Paris. Artiştii erau cuprinşi de o frământare febrilă, celor mai mulţi le şi părea rău de

propria îndrăzneală. Comedia lui Beaumarchais nu era scrisă pentru un astfel de public. Nu ne aflăm în antica Atenă, va putea oare publicul acesta să înţeleagă frazele impertinente, spirituale ale lui *Figaro?*

În sfârşit, bastonul ciocăni şi cortina se dădu în lături. Spectatorii îşi suflară nasul, tuşiră şi mai schimbară încă vreo câteva cuvinte. Figaro-Préville începu a doua şi a treia oară, până ce, în sfârşit, după numeroase „pst, pst" şi „vă rog, *madame,* povestiţi sfârşitul acasă", se făcu linişte. Şi apoi se auziră primele aplauze, care nu erau lipsite de simpatie şi cineva strigă: „Ce a spus? n-am înţeles" şi mulţi strigară: „Încă o dată, încă o dată", dar se simţea bunăvoinţa.

Şi, cu încetul, oamenii înţeleseră cine erau domnii şi doamnele de pe scenă, ce voiau şi despre ce era vorba, că adică acest aristocrat voia să se culce cu nevasta acestui bărbat simpatic, care era unul de-ai lor. Nu era un lucru neobişnuit şi nici prea emoţionant. Dar aristocratul era deosebit de arogant şi Figaro, care era de-ai lor, era deosebit de simpatic şi de deştept şi era amuzant şi îmbucurător cum îşi râdea de aristocrat. Curând se dovedi că Pierre, cu instinctul său sigur pentru teatru, scrisese o piesă care putea înfrunta orice public.

Care putea înfrunta tocmai un astfel de public. Da, Désirée îi dăduse lui Pierre un sfat minunat. Curând, spectatorii acestei reprezentaţii gratuite, poporul Parisului, prinseră adevăratul gust al comediei. Băgară, de seamă că aceste fraze uşoare, elegante, nu erau chiar aşa de nevinovate cum păreau, ci erau încărcate de ura şi dispreţul ce le resimţeau şi ei, şi că lupta pentru locul din patul cameristei Suzanne nu era de loc numai un joc amuzant. Oamenii râdeau şi erau tare mulţumiţi; dar era o mulţumire sălbatică, periculoasă, cum nu mai fusese alta la

Théâtre Français, şi această reprezentaţie pe care regele o dădea poporului său era o ciudată serbare în cinstea unui prunc regal. Nu o ştiau, dar o bănuiau. O simţiră cu toţii. Nobilii seniori ce se aflau de faţă râseră şi se bucurară împreună cu ceilalţi şi resimţită mai mult decât ceilalţi ciudata senzaţie.

Data trecută la reprezentaţia din Gennevilliers, Pierre înlocuise cu pricepere pasajele interzise cu amuţiri subite şi cu gesturi. Dar nu putea spera să găsească înţelegere pentru asemenea şiretlicuri la publicul de azi. Désirée credea însă că prilejul festiv permitea oarecare obrăznicie şi propuse să se recite curajos unul sau altul din pasajele tăiate. Majoritatea artiştilor dădură înapoi de teamă, în faţa, unei asemenea obrăznicii periculoase. Spectatorii însă se arătară a fi neobişnuit de degajaţi, totul părea posibil şi Désirée, cea dintâi, pronunţă cu curaj câteva din cuvintele tăiate. Urmară *madame* Dugazon şi, în sfârşit, şovăitorul Préville. Comisarul de poliţie care era de control se nelinişti; aşa ceva nu se mai întâmplase în tot trecutul de o sută douăzeci şi cinci de ani al teatrului. Dar era o reprezentaţie festivă, în cinstea lui *Madame Royale,* era o serbare pe care regele o dădea parizienilor săi, scandalul unei întreruperi putea avea consecinţe incalculabile. Funcţionarul nu îndrăzni să intervină. Artiştii prinseră curaj, rostiră tot mai multe pasaje oprite. Lumea înţelese, aclamă. Artiştii trebuiră să repete de trei ori şi uneori de patru ori pasajele periculoase.

Pierre şedea în loja sa cu Gudin şi cu prietenul şi colegul Sedaine. În trecut, gustase adesea, în închipuire, succesul piesei sale; dar acum îl savura în realitate, cu toate că era un succes de cu totul altă natură. Acest public, poporul Parisului, nu înţelegea nici pe departe farmecul artistic al comediei sale, spiritul ei, aşa de bine ca domnii şi doamnele

de la Gennevilliers. Dar adevărurile cuprinse în piesă, poporul Parisului le înţelegea mult mai bine. Se sperie când îi răsună în urechi prima din frazele interzise şi-l trecură fiori de spaimă şi fericire când văzu apoi cu ce bucurie sălbatică asimila publicul tocmai aceste fraze. La începutul reprezentaţiei făcuse câteva spirite mărunte, blazate; treptat tăcu şi în cele din urmă se izolă de cei din jur şi nu mai auzea şi vedea decât ce se petrece pe scenă şi era totuşi cu mult mai mult. „Am făcut eu asta? se întreba el. Am vrut eu asta?”

Era ameţit. Sedaine îi spuse ceva, dar nu auzi. Vedea şi simţea acum cum situaţiile pe care le născocise el, cum personajele, frazele sale, cum ceea ce făurise el şi se dezvoltase singur mai departe punea acum stăpânire pe poporul din Paris şi-i pătrundea până-n adâncul sufletului.

Fusese fericit când scrisese această piesă, fericit când o pusese în scenă, bucuros că poate spune marii aristocraţii a Franţei adevărul în faţă. Dar ce simţea acum era altceva, mai profund. În această oră se concentra tot sensul vieţii sale. Ceasul acesta, în care *Ziua de pomină* nu numai că a amuzat pe parizieni ca nici o altă piesă până acum, ci i-a răscolit, i-a îmboldit să gândească, i-a revoltat, era cel mai bun pe care îl trăise vreodată, mai bun decât oricare ceas de dragoste, decât oricare ceas al succesului comercial sau politic. Cuprinsese în cuvinte tot ce mocnea în oamenii aceştia, fără s-o poată spune sau gândi, izbindu-i cu ele în faţă, trezindu-i pentru totdeauna la realitate.

— Minerva, îi spuse deodată Gudin şi deoarece părea a nu-l fi auzit, îl înghionti şi repetă: Minerva.

Pierre se înfurie un moment împotriva pedantului care îi strică cu observaţii anoste clipa cea mai bună. Apoi însă zâmbi şi-i mulţumi cu un semn al capului, îşi amintise. Gudin îi vorbise de cele două feluri de succese, de succesul

pe care-l hărăzeşte Mercur cel şiret, zeul dătător de aur şi onoruri, şi de succesele lăuntrice pe care le hărăzeşte Minerva, marea, sublima zeiţă a înţelepciunii, născută din capul lui Zeus. Succese de ale lui Mercur gustase destule. Acum, pentru prima dată, simţea fericirea divină a succesului Minervei. Ştia că era pe o culme pe care nu se va putea menţine. Ştia că un asemenea succes îi este hărăzit omului numai o dată. Dar acum îi era dat şi se bucura din plin de el.

Desigur că şi în această seară, cele mai multe dintre pasajele suspecte rămăseseră pe dinafară. Dar Louis se înşelase, publicul nu găsi piesa plictisitoare. Dimpotrivă, cu cât înainta reprezentaţia, cu atât mai intens o trăia poporul Parisului. Fiecare situaţie, fiece cuvânt, fiece gest aveau efect. O bucurie sălbatică, răzvrătitoare cuprinsese sala.

Doctorul Lassone se găsea printre spectatori. Îl văzu pe Chérubin şi-l auzi; în mintea lui, Chérubin şi Désirée erau totuna. Ovaţiile ce i se aduceau lui Désirée îi umpleau inima de bucurie. Adesea îl chinuise gândul că, stând pe scenă, ea aparţinea atâtora. Odată pomenise despre asta în cuvinte prudente, dar ea râsese pur şi simplu şi el înţelesese că nu era bine să mai repete vreodată asemenea aluzii. Acum o înţelegea. Ea avea dreptate, adevărata ei viaţă se afla pe scenă, în existenţa densă, concentrată, multiplă a actorului. El însuşi se identifica acum cu ceea ce se petrecea pe scenă.

Doctorul Lassone era departe de a fi un revoluţionar, şi, totuşi, fu şi el cuprins de acea nestăvilită, dar interzisă veselie subversivă ce izvora de pe scenă. Era o emoţie ciudată şi desigur vătămătoare. Viaţa sa era obositoare. Medicul personal al regelui Franţei trebuia să fie veşnic la post, trebuia să se stăpânească, să respecte un ceremonial strict, pe lângă această să fie totdeauna cu capul limpede;

de altfel doctorul Lassone avea preocupări ştiinţifice serioase şi multiple, dispunea de puţin timp, nu mai era tânăr şi el, medicul, ştia că o emoţie ca aceasta pe care o resimţea acum avea să-i scurteze neapărat zilele. Dar era dispus să tragă consecinţele şi-şi savura din plin excitarea politică şi erotică. Dori, laolaltă cu ceilalţi, ca viclenia lui Figaro să învingă puterea contelui. Se bucură laolaltă cu ceilalţi când, cu toată iscusinţa sa, contele fu tras pe sfoară şi nu putu obţine prima noapte cu Suzanne. Dar, mai presus de ceilalţi, el singur, Josèphe-Marie Lassone, gusta fericirea anticipată, copleşitoare, de a rămâne după aceea împreună cu Chérubin.

Şi *Mr.* John Adams se afla în sală. Se pregătise de plecare, avea să părăsească Franţa săptămâna viitoare. Dar voia să folosească şederea sa până în ultima zi, ca să cunoască această ţară stricată, înrobită, în toată nimicnicia ei. De aceea venise aici, să privească şi el cum servilul oraş Paris îşi aclama despotul pentru că a devenit tată. Fireşte că lucrurile se petrecură cu totul altfel decât se aşteptase. Dar nu dezaprobă mai puţin publicul francez. Desigur, atmosfera sălii îl cuprindea uneori şi pe el şi se simţea emoţionat că atunci, în anul şaizeci şi unu, când ascultase discursul lui James Otis[1]. Se simţise atunci de parcă ar fi fost băiatul Hannibal, căruia tatăl său Hamilcar îi cerea să depună jurământul crunt şi solemn împotriva Romei. Pe atunci, când în sala tribunalului se născuse pruncul Independenţa, fusese gata să ridice armele împotriva Angliei şi, o dată cu el, toţi ceilalţi. Câteodată un sentiment asemănător amenința să-l cuprindă şi în cursul reprezentaţiei lui *Figaro.* Dar se stăpânea de fiecare dată şi-şi demonstra cu logică şi cu scârbă deosebirea dintre

[1] Patriot american (1725-1783), a jucat un rol important în pregătirea războiului de independenţă a Americii.

situaţii. Nu, nu. Ceea ce mişca această plebe, care chicotea, şi se strâmba de râs, şi se ţinea de şale, n-avea nimic comun cu dragostea de libertate care însufleţea Lumea Nouă, nimic cu acea independenţă pe care o anunţaseră el şi Jefferson în marea lor *Declaraţie*; aici nu era decât desfrânare, nesupunere faţă de autorităţi, necuviinţă, lipsă de disciplină. Gloata aceasta, dacă ar fi după ea, nu s-ar da înapoi să pornească împotriva unor cetăţeni respectabili şi să le distrugă avutul. Dar orice-şi spunea, nu-i ajută la nimic şi scârba i se îneca iar în vârtejul de mânie şi râs ce-i cuprindea pe toţi.

Ascuns într-o lojă, şedea *monsieur* Charles Lenormant d'Étioles. Nu s-ar fi căzut să vină şi se şi codise multă vreme. Se temea ca sentimentele ce-l năpădiseră la repetiţiile de la *Menus Plaisirs* şi la reprezentaţia din Gennevilliers, acel amestec greu de îndurat de admiraţie, ură şi desperare, să nu crească şi mai mult acum. Dar nu putuse rezista tentaţiei. Şi se întâmpla, aşa cum se temuse.

La început, interesul său arzător se concentrase asupra lui Désirée. O vedea, o iubea cu pasiune, inima lui era plină de amărăciune şi renunţare inimoasă. Îşi dădu seama că-şi prăpădise viaţa, cu mâna lui, dintr-o greşeală de neiertat. Pe Jeanne probabil că n-ar fi putut-o păstra niciodată; pe această Désirée, care era şi mai savuroasă şi mai vioaie, care venea direct din popor, pe ea ar fi putut-o păstra. Dar procedase greşit. În clipa hotărâtoare a sacrificat cea mai mare fericire şi bucurie a vieţii sale de dragul tentaţiei de a se desfăta de pe urma desperării prietenului său Pierrot.

Iar acesta nu era lipsit de apărare, ci invulnerabil.

Monsieur Lenormant păstra aparenţele. Aplauda o dată cu ceilalţi, pe jumătate mecanic şi pentru că se temea să nu trezească atenţia. Bătea din palme fără zgomot, nici n-ar fi făcut-o vreodată altfel, socotind că nu e distins. Doar

sufletul îi era pierit. „*Vanitatum vanitas”.* Pusese să i se sape aceste cuvinte arogante deasupra intrării casei sale anume, deoarece socotea că ştiuse totuşi să aleagă tot ce era mai bun în viaţă. Dar zicala grăia adevărul.

Deşi o cunoştea atât de bine, piesa îl răpi din nou, simţi emoţia spectatorilor, sentimentele lor se îmbinară cu ale sale şi cu o duşmănie nemăsurată ce-i lua minţile, îndreptată împotriva lui Pierre. Acesta era duşmanul, eternul reproş, negarea veşnică a ceea ce reprezenta el, Charles Lenormant. Acest Pierrot se arunca în braţele a tot ce-i ieşea în cale, ale oricărei plăceri, ale oricărei mânii, netulburat de nici o îndoială. Îşi bătea joc de demnitate, făcea şi spunea ce-i trăsnea prin cap, afirma orice voia, era distins sau vulgar, toate îi ieşeau bine şi din toate culegea voluptate. Lenormant se mistuia de invidie şi poftă. Ce plăcere trebuie să fie să le spui celorlalţi, duşmanilor, părerea, aşa de la obraz, cum o făcea individul acesta. Merita, chiar dacă pe urmă te-ar ucide. Dar pe individul acesta nu-l ucideau, îl admirau, îl aplaudau.

Charlot nu mai putea îndura, voia să plece acasă. Nu putu. Trebuia să rămână pe loc şi să asculte mai departe şi să-şi umple mai departe sufletul şi sângele cu această otravă.

Acum veni monologul, iar Charlot, deşi îşi dăduse seama încă de la Gennevilliers că lungimea monologului nu împiedica pe ascultători să-l guste, nutrea o vagă, absurdă speranţă că, de astă dată, până la urmă, piesa tot va cădea.

Pierre, Préville şi ceilalţi şovăiseră şi ei şi discutaseră mult dacă pentru această reprezentaţie n-ar trebui să mai taie din monolog, reducându-l la câteva fraze. Căci, chiar dacă publicul rafinat din Gennevilliers a fost în stare să-l înţeleagă, vor fi oare cărbunarii şi femeile din hale dispuşi

să mai asculte, după patru sau cinci ore, un monolog atât de lung?

Da, erau dispuşi. Îi cuprinsese entuziasmul. Şi pe actorul Préville îl cuprinse entuziasmul publicului, scoţându-l din ale sale. Îşi spuse, trăi minunatul său monolog cu o pasiune arzătoare.

Uimit, revoltat şi totodată fermecat, Lenormant ascultă şi văzu cum acest *monsieur* Préville, un om nu prea curajos, devenea tot mai îndrăzneţ, mai înflăcărat. Acum venea fraza despre închisori, despre Bastilia. Are să îndrăznească Préville?

Préville nu se gândise să spună fraza atât de periculoasă, strict interzisă, despre care se ştia că tocmai ea stârnise mânia lui Louis. Nici n-o ştia prea bine pe dinafară. Dar era antrenat, începu fraza, o improvizã. Imediat după primele cuvinte, se opri speriat. O clipă, publicul rămase surprins, nu înţelese. Unii însă înţeleseră, şi izbucniră în râs, şi lămuriră pe ceilalţi, şi râsul porni din nou, apoi cineva strigă: „Spune-ne fraza ta, Figaro. Azi e sărbătoare mare.” Şi alţii strigară, şi toată sala ţipă: „Spune-ne fraza ta”. Iar Préville îşi spuse fraza, fraza despre închisoare, şi parizienii chiuiră şi strigară copilăreşte: „La Bastille, vorbeşte de Bastille”.

Lenormant era ameţit. Dar mocnea în el o otravă turbată şi mai aştepta, înfrigurat şi plin de nerăbdare, să vadă dacă actorul va cuteza să spună şi următoarea frază interzisă. Căci aceasta era fraza cea mai periculoasă. Încordat la culme, plin de mânie şi de nerăbdare, Lenormant aştepta, dorea ca Préville să spună fraza şi totodată se temea de ea.

Acum era momentul. Şi iată, Préville veni la rampă. Nu voia să spună fraza în parcul cu castani, nu voia s-o lase să se piardă, nu, spectatorii trebuiau să înţeleagă fiecare cuvânt, să simtă fiece silabă. Înaintă mult spre public, ridică

braţele, strânse mâinile pumn şi, cu faţa înflăcărată de mânie şi dorinţă, rosti foarte încet, dar nespus de clar, în tăcerea de moarte a sălii: „Ah, de-aş avea pe unul din aceşti mari seniori în mâinile mele”. Cum suspina, cum gemea când spunea asta. Un îndemn mai sălbatic la revoluţie nu se putea închipui. Şi publicul, într-adevăr, ţâşni în sus. Pescăresele din loja reginei zbierau, cărbunarii aplaudau cu labele lor uriaşe.

Monsieur Charles Lenormant stătea nemişcat, într-o atitudine elegantă. Nu îndrăznea să-şi arate frica şi furia fără margini, ci le ferecă adânc în piept. Ştia că dacă ar îndrăzni cel mai mic cuvânt de împotrivire, o întrerupere, o fluierătură, spectatorii l-ar sfâşia. Dar în dosul frunţii sale nemişcate era o panică nemăsurată. Erau mulţi de seama lui în sală. Râdeau o dată cu ceilalţi, aplaudau şi se bucurau împreună cu ceilalţi. Nu vedeau încă nimic aceşti viţei nătângi. Credeau că ceea ce li se prezintă aici sunt frumoase jocuri arteziene. Cum de nu vedeau că e potopul?

O deznădejde neagră, o tristeţe insuportabilă îi striveau pieptul. Simţea pieirea sa şi a tot ceea ce, în ochii lui şi a celor de o seamă cu el, dădea preţ vieţii.

Veniră apoi cupletele din final şi pe urmă, în sfârşit şi prea devreme, căzu cortină, iar lumea aclamă pe artişti. Câţiva strigară: Beaumarchais, Beaumarchais, şi treptat îl strigară mai mulţi, şi tot mai mulţi, şi apoi tot publicul se îmbulzi către mica lojă laterală unde se afla Pierre cu prietenii săi.

Sedaine spuse, şi emoţia îi îneca invidia:

— Un astfel de succes este mai rar ca o minune.

Gudin zise:

— În istoria teatrului nu există decât o singură seară atât de bogată în entuziasm: când Parisul a aclamat pe *Irène* şi l-a încoronat pe Voltaire. Dar atunci era un sfârşit, şi astăzi

e un început.

Şi lumea striga: Pierre Beaumarchais, Pierre al nostru. Trăiască Pierrot al nostru, eliberatorul Americii, învingătorul de la La Grenade. Şi strigară: „Pierre, Figaro, Chérubin”. Şi strigară: „Pierre, America, Pierre”.

Dar Pierre nici nu auzi şi nici nu se mişcă. Parcă visa. Nu ştiuse că faptele sale erau atât de strâns legate cu scrierile sale. Nu ştiuse că unul şi acelaşi simţământ îl împinsese să furnizeze arme pentru America şi să scrie monologul lui *Figaro.* Victoria de la Saratoga şi această victorie de la Paris erau roadele aceluiaşi pom. Nu-şi dăduse seama. Acum îl lămurise poporul.

Dar chiar fără s-o ştie, năzuise încă de la început, cu toată fiinţa, spre această seară. „Prin râs, transform lumea”, de două ori a aşezat acest motto în fruntea unei lucrări. Acum se împlinea menirea lui. Acum atinsese culmea cea mai înaltă pe care o poate atinge un om; transforma lumea prin cuvântul său. Era urmaşul lui Voltaire. Publicul acesta, poporul Parisului, i-o confirma prin entuziasmul său, obţinuse mai mult cu râsul decât cu armele.

I-a fost vreodată hărăzită unui om o asemenea fericire? Se gândea la tatăl său, hughenotul, care a trebuit să se lepede de credinţă pentru ca fiul să poată deveni ceva. Acum, fiul devenise. „Cu râsul, transform lumea”. Acum îşi răzbuna tatăl împotriva celor ce l-au asuprit.

Încă în aceeaşi seară, la *Théâtre Français,* societarii hotărâră să aşeze bustul lui Pierre Beaumarchais alături de busturile scriitorilor Corneille, Racine, Molière, Voltaire.

Arthur Lee şedea în biblioteca brună şi-l aştepta pe doctorul Franklin, ca să-şi ia rămas bun. Voia să plece la Philadelphia să primească noi instrucţiuni; avea şanse

sigure să fie numit ambasador şi pentru Olanda. Odată această chestiune rezolvată, având deci din nou o misiune cu caracter dublu, voia să se înapoieze de îndată în Europa. Şi atunci, nemaifiind stânjenit de moşneagul megaloman, va arăta el Americii şi lumii întregi ce este în stare să înfăptuiască Arthur Lee.

Trecuseră aproape cinci minute de când aştepta. Şi acum, la ultimă întrevedere, îl lăsa să aştepte. Avea multe treburi înainte de plecare şi numai din pură politeţe făcea această vizită de adio doctorului *honoris causa.* Dar Franklin era în plin succes şi era deci şi mai arogant ca înainte.

Franklin era în plin succes. Versailles-ul acordase marele împrumut; convenţiile nu erau încă semnate, dar totul fusese convenit şi regele îşi dăduse cuvântul. Desigur, împrumutul era acordat armatei şi comandantului ei suprem, generalului Washington, nu Congresului. El, Arthur Lee, n-ar fi acceptat o asemenea umilire, dar, din păcate, nu mai avea dreptul să ridice obiecţii.

Durase destul de mult. Probabil că doctorul a tărăgănat tratativele pentru ca împrumutul să nu fie încheiat cât timp el şi Adams mai erau emisari. Franklin voia să susţină că împrumutul se datorează numai marelui său prestigiu, voia să treacă drept singurul american care obţine rezultate în Europa.

Veni doctorul. Mulţumi politicos lui Arthur Lee că, deşi împovărat de treburi, se mai ostenise o dată până la el. *Mr.* Lee se înclină ţeapăn.

— S-au ivit uneori - rezumă el - deosebiri de păreri între noi, doctore Franklin. Dar trebuie să recunoaşteţi că mi-am dat sincer osteneala să ţin seama de punctul dumneavoastră de vedere.

— V-aţi dat osteneala, zise Franklin.

— Ar fi fost mai simplu - continuă Arthur Lee - să spun da la tot ce propuneaţi. Dar interesul ţării, pe care amândoi avem onoarea s-o reprezentăm, cerea să-mi exprim părerea clar şi fără ocol.

— Aţi exprimat-o clar şi fără ocol, răspunse Franklin.

— Dacă voiţi să-mi daţi scrisori pentru America - zise Arthur Lee - le voi transmite cu plăcere.

Doctorul mulţumi politicos; în sinea lui, hotărî să-şi trimită depeşele pe căi mai sigure.

Arthur Lee se ridică.

— Îmi rămâne doar - zise el - să vă exprim urări de bine, dumneavoastră şi ţării noastre, pentru şederea dumneavoastră pe mai departe în acest oraş.

— Mulţumesc, spuse Franklin. Şi dumneavoastră, drum bun şi vânt prielnic.

Arthur Lee se înclină:

— Aşadar, rămâneţi cu bine, zise el.

Şi cu aceasta, tânărul şi acrul domn dispăru pentru totdeauna, după cum spera Franklin, din biblioteca brună şi din ochii lui.

În dimineaţa următoare, doctorul Franklin îl ascultă pe micul său nepot Ben la lecţii. *Monsieur* Lefèvre, profesorul, alesese pentru băiat câteva fraze din clasici, despre prietenie şi duşmănie. Micul Ben recita încet, pe latineşte şi pe franţuzeşte, citatele culese, şi doctorul asculta atent.

Într-un anumit loc, Plutarh îl pune pe regele Agesilaos să spună: „Să-ţi calci cuvântul pe nedrept este o nelegiuire; dar să-l înşeli pe duşman, nu e numai frumos şi demn de laudă, dar totodată plăcut şi folositor.” Iar după ce Xerxes a fost învins în bătălia de la Salamina, Aristide îi zice lui Temistocle: „Mi se pare greşit să-l încercuim pe regele învins şi să-l împingem prin frică la exasperare. Căci atunci nu se va mai aşeza sub un baldachin de aur, ca să

privească în tihnă cum se desfăşoară lupta, ci, în desperare de cauză, va lua măsurile cele mai bune şi va risca totul. Deci, în loc să-i tăiem toate punţile de retragere, să-i mai construim una, dacă se poate, ca să-l scoatem cât mai curând din Europa.”

— Da, băiete - zise Franklin - erau oameni înţelepţi printre grecii antici. Dar acum vreau să-ţi mai spun ceva.

— Iar ceva important, bunicule? întrebă nerăbdător micul Benjamin. Trebuie să păstrez secretul?

— Nu, nu e un secret. Vreau să-ţi spun următoarele: este bine să ai un duşman care-ţi pândeşte orice greşeală, aşa încât să trebuiască să fii totdeauna cu băgare de seamă.

— Eu am mulţi băieţi care nu mă pot suferi - îl asigură micul Ben - pentru că sunt străin.

— Ei, vezi, aici trebuie să te sileşti mai mult ca la Philadelphia, de pildă.

— Dar dacă vreunul mă pârăşte la doctorul Lefèvre - declară micul Ben - îl bat măr.

Gândul la Arthur Lee îl frământa mai mult pe Franklin decât se aşteptase. „În ultima vreme - scrisese el prietenului său Joseph Reed - am avut, cred, plăcerea de a avea un singur duşman serios, pe Arthur Lee. Duşmănia sa o datorez francezilor, care pe mine mă apreciază prea mult şi pe el prea puţin. Ceea ce eu am putut suporta, el însă nu.”

Apoi veni ziua în care secretarul de la Motte anunţă surâzând:

— *Monsieur* Malaprop este în biblioteca brună şi vrea să-şi ia rămas bun.

Da, *Mr.* Adams se plimba încolo şi încoace în biblioteca brună, la picioarele generalului Washington. Avea să se bucure când se va termina, în sfârşit, şederea laolaltă şi colaborarea cu doctorul Franklin. Se purtaseră politicos unul

cu altul, dar asta îl costase multă stăpânire de sine. Căci doctorul avea mari păcate care-l puteau scoate din sărite şi pe omul cel mai răbdător. Bătrânul domn crescuse doar într-o epocă de slabă moralitate şi de unde nu-i, nici Dumnezeu nu cere. Pe de altă parte, nu i se puteau nega anumite merite. Chiar şi cele douăzeci şi cinci de milioane a reuşit să le procure în cele din urmă, deşi cu întârziere şi în condiţii umilitoare.

Mr. Adams socoti de datoria sa să atragă atenţia doctorului, în această ultimă convorbire, asupra periculoaselor însuşiri ale francezilor. Descrise elocvent efectul adânc, insuportabil, respingător al comediei lui *monsieur* Caron. Socotea că întâmplări ca acelea petrecute la reprezentaţia lui *Figaro* trebuie să pună pe gânduri pe oricare patriot american. El, Adams, a considerat alianţa cu Franţa, încă de la început, ca un rău, din păcate necesar. Felul în care mama Anglia s-a purtat cu fiica ei America era împotriva firii, dar era dureros că fiica a trebuit să se alieze cu duşmanul ereditar al familiei. Şi toată şederea în Franţa fusese pentru *Mr.* Adams o dovadă unică a faptului că repulsia sa faţă de această ţară, repulsie pe care o împărtăşea cu majoritatea americanilor, fusese perfect justificată. Această reprezentaţie a lui *Figaro* o dovedea şi mai bine.

— Credeţi-mă, stimate doctore Franklin - se însufleţi el - întreagă această Franţă, Curtea şi poporul, se află în plină descompunere. Ne-am legat de un cadavru. Vă spun: *jam foetet,* a şi început să pută.

Franklin răspunse politicos:

— Sunt un om bătrân, domnule coleg, şi nu vă înţeleg pe deplin. Spuneţi că reprezentaţia unei comedii foarte progresiste a avut un efect deosebit de răscolitor asupra parizienilor, şi de aici trageţi concluzia că toată ţara merge

spre pieire. N-aţi dori să-mi explicaţi asta mai pe larg?

— Nu trebuie să mă opresc mult asupra antecedentelor reprezentaţiei - începu didactic *Mr.* Adams - asupra acelui *niciodată* al regelui. Toate astea vă sunt cunoscute. Deci chiar şi simplul fapt că s-a reprezentat dovedeşte cât de şubredă a ajuns autoritatea în această ţară. Dar efectul comediei o dovedeşte şi mai mult. Ar trebui să tragem de aici o învăţătură pentru politica noastră franceză. Pe de o parte, ar trebui să tragem tot folosul din această ţară ce se scufundă, iar pe de altă parte, să ne ferim de o legătură prea strânsă cu un regat al cărui rege absolut are aşa puţin de spus, a cărui clasă dominantă este atât de decadentă şi ai cărui cetăţeni sunt aşa de ahtiaţi după revoluţie.

— Iertaţi-mă - răspunse Franklin - dar tot nu înţeleg bine. Dacă poporul de aici iubeşte tot atât de mult libertatea ca şi noi, cred că asta nu ne poate fi decât pe plac.

— Vă cer iertare, doctore Franklin - zise *Mr.* Adams - dar nu pot accepta să se pună pe acelaşi plan dragostea de independenţă şi autoguvernare a Statelor Unite cu pofta de schimbări şi setea de distrugere a plebei pariziene, care duce dorul tulburărilor şi al revoltelor numai de dragul tulburărilor înseşi, ca să poată pescui în apă tulbure. Ce am văzut la această reprezentaţie a lui *Figaro* nu era revolta unui popor care s-a ridicat împotriva unui tiran din interese bine motivate şi din cauza încălcării unei convenţii, aşa cum am făcut-o noi. Plebea, pe care am avut ocazia s-o observ acolo, n-are frâu şi cred că nu s-ar opri nici chiar în faţa unor oameni atât de liberali ca noi.

— Dar, dacă sunt bine informat - răspunse Franklin - nici ai noştri n-au avut chiar întotdeauna multe scrupule şi nici la noi lucrurile nu s-au petrecut fără brutalităţi nelalocul lor şi fără unele nedreptăţi. Mă tem, *Mr.* Adams - continuă el şi se îndreptă din spate, având deodată înfăţişarea de pe

tabloul lui Duplessis - mă tem că libertatea şi o mai bună rânduială nu se vor putea înfăptui nicăieri în lume fără violenţă şi nedreptate. Probabil că nu vă înşelaţi. Probabil că şi poporul francez va lepăda odată frânele şi poate că, aşa cum aţi prezis, această răsturnare va fi însoţită de convulsiuni neplăcute şi de fenomene lăturalnice respingătoare. Dar oare, binefacerile nu vor cântări mai mult decât pierderile? Sunt un om bătrân şi-mi permit câteodată să visez. Visez la vremuri când nu numai dragostea de libertate, ci şi un adânc sentiment pentru drepturile omeneşti va înflori la toate naţiunile pământului. Visez la o epocă în care oameni ca noi, oriunde şi-ar îndrepta paşii pe această planetă, să poată spune: „aici sunt acasă!" Presupunând că o asemenea epocă ar putea fi creată, credeţi, *Mr.* Adams, că ar fi prea scump plătită cu vărsare des sânge?

Mr. Adams ascultă politicos. Dar nu se putu împiedica să nu i se oglindească nemulţumirea pe obraz. În sinea sa gândea: „Acest Franklin este un om al veacului al optsprezecelea şi nu înţelege nimic din ce creşte acum. Acest Franklin visează la o lume creată şi condusă de ideile filozofilor francezi. Eu însă trăiesc în veacul al nouăsprezecelea. Văd un imperiu american, care se întinde şi se întinde tot mai departe, ca să fericească lumea şi să-i dăruiască libertatea, aşa cum o înţelegem *noi*!" Dar nu exprimă nimic din toate acestea. N-ar fi avut nici un sens şi el venise aici ca să se despartă cu bine de Franklin. Spuse politicos:

— Această problemă nu o vom rezolva noi doi astăzi, doctore Franklin.

Apoi scoase un album.

— Am promis lui *Mrs.* Adams - zise el - să rog pe oamenii mari pe care îi întâlnesc în călătoria mea să-i scrie în acest

album o maximă şi numele lor. Aţi voi şi dumneavoastră, doctore Franklin, să aveţi această amabilitate faţă de *Mrs.* Adams şi de mine?

— Cu plăcere, răspunse Franklin şi luă albumul. Se gândi o clipă. Apoi scrise: „*Dei providentia et fiominum confusione Helvetia regitur”.*

Mr. Adams citi şi rămase uluit:

— Din providenţa lui Dumnezeu şi din încâlcitele greşeli ale oamenilor, Elveţia se menţine şi este cârmuită? traduse el neîncrezător.

— Da - zise Franklin - este o maximă pe care o citează cu plăcere *monsieur* Necker al nostru. Se pare că expresia este tot atât de cunoscută în Elveţia ca şi Wilhelm Tell. Nu găsiţi că e o expresie bună?

Lui *Mr.* Adams amintirea lui Necker nu-i era plăcută.

— Da, zise el vag. Elveţienii sunt oameni sceptici.

— Dar optimişti, zise Franklin. Ei cred în providenţă şi au creat o republică care durează de o bună bucată de vreme.

Când Adams ajunse lângă uşă, Franklin arătă deodată spre tabloul reprezentând pe Washington în faţa soarelui sângeriu.

— Răsare, zise el.

Mr. Adams întrebă uimit:

— Cine? Cum?

Franklin replică:

— Soarele. L-am întrebat pe pictor şi el trebuie s-o ştie. Surâse. Răsare - zise el - în ciuda confuziei oamenilor.

Mr. Adams zise:

— Aşadar, toate bune, şi se grăbi să plece.

E senil rău, se gândi el. Ce a îndrugat el acum la urmă, trebuie să-mi notez cuvânt cu cuvânt, ca să-i povestesc lui Abigail. Răsare! E complet ramolit! Şi se hotărî să intervină cu toată puterea la Philadelphia, ca afacerile franceze ale

Statelor Unite să nu mai fie lăsate pe mâinile acestui bătrân capricios şi iresponsabil.

Franklin însă porunci, după plecarea lui Adams, ca tabloul lui *monsieur* Prunier să fie dus în magazie. Apoi se aşează şi scrise generalului Washington, de care se simţea foarte legat. Raportă mai întâi despre împrumut, îl felicită pe general şi se felicită şi pe sine. Apoi propuse generalului Washington ca, după sfârşitul războiului, care acuma desigur nu se va mai lăsa prea mult aşteptat, să vină în Europa. „Aş fi fericit - scria el - să vă-nsoţesc într-o călătorie prin Europa. Veţi putea să vă bucuraţi de această parte a oceanului de gloria ce v-aţi câştigat-o, să vă bucuraţi de ea cu seninătate, netulburat din pricina micilor umbre cu care invidia şi gelozia concetăţenilor încearcă să acopere meritele celor vii. Aici veţi afla şi veţi gusta, în viaţă fiind, părerea posterităţii despre generalul Washington. Căci o mie de mile au aproape acelaşi efect ca şi o mie de ani. Glasul slab al patimilor de rând nu străbate atât de departe, nici în timp şi nici în spaţiu. Acum mă bucur eu în locul dumneavoastră de această plăcere. Generalii ţării acesteia, pricepute în războaie, studiază hărţile Americii şi urmăresc pe ele toate operaţiile dumneavoastră. Aud adesea laude multe rostite cu sinceră admiraţie despre felul cum duceţi războiul şi recunosc cu toţii că sunteţi unul din cei mai mari conducători de oşti ai epocii.”

Louis voia din nou să se apuce cu toată capacitatea de treburile statului, de la care îl îndepărtaseră multă vreme festivităţile prilejuite de naşterea lui *Madame Royale.* Îi plăceau bilanţurile şi ceruse de la domnii săi un raport rezumativ asupra situaţiei Franţei în acel februarie al anului şaptezeci şi nouă.

Ascultă în bibliotecă prezentarea făcută de domnii

Maurepas şi Vergennes. Franţa, după cum afirmau ei pe baza unei documentaţii ample, avea astăzi, la încheierea celui de al cincilea an al guvernării lui Louis, situaţia unei naţiuni prospere, fericite, cea mai mare şi cea mai puternică din Europa. Şi ei acumulau date şi cifre care să întărească această, afirmaţie.

Louis asculta numai pe jumătate. Gândul că era o pedeapsă divină naşterea unei fete în locul unui *dauphin,* în locul lui Dieudonné al său, i se înfipse adânc în suflet şi-l chinuia şi acum. Făcuse tot ce-i sta în putinţă ca să domnească spre mai marea glorie a lui Dumnezeu şi spre binele supuşilor săi, dar harul nu pogorâse asupra lui. Îşi târâse ţara într-o alianţă afurisită cu rebelii şi îngăduise ca parizienii săi să fie ademeniţi mai departe pe drumul dezmăţului şi al revoltei cu piesa aceea impertinentă, plină de răzvrătire. Fusese hotărât să împiedice răul; dar toţi au tras de dânsul şi el a cedat, o dată şi încă o dată, de multe ori, şi de aceea Dumnezeu nu i l-a dat pe Dieudonné pe care-l dorise atât de fierbinte.

Se strădui să alunge gândurile negre. Îşi spuse că e o ipohondrie prostească. Avea douăzeci şi patru de ani, Toinette douăzeci şi trei. Naşterea micii principese dovedise doar că sunt cu adevărat în stare să aducă pe lume copii sănătoşi; speranţa că mila Domnului le va hărăzi un *dauphin* era mai întemeiată ca oricând.

Se sili să dea ascultare consilierilor săi, ale căror glasuri alternau, cel bătrân, politicos, cinic al lui Maurepas, şi cel mlădios, linguşitor al lui Vergennes. Acesta concretiza tocmai rezultatele de până acum ale războiului, situaţia era minunată. Flota engleză, temuta flotă n-a obţinut nici un succes, a fost înfrântă în toate ciocnirile. Cucerirea Gibraltarului nu era decât o chestiune de timp. Armata destinată Americii, sub conducerea lui Rochambeau, era

aproape gata de pornire, o trupă de elită, cea mai bună armată din lume.

Louis spuse încet, dar nemulţumit:

— Bineînţeles, apăraţi alianţa pe care aţi înfăptuit-o. Degeaba vorbiţi. Sentimentul meu dintâi era just. Ceea ce am făcut noi, alianţa cu rebelii, alianţa *dumneavoastră,* domnilor, a fost şi este o greşeală blestemată.

Se ridică în picioare, o dată cu el se ridicară şi cei doi domni.

— Dar staţi jos, porunci el nerăbdător.

El însă îşi târşi paşii în sus şi în jos, apoi se opri în faţa globului pe care ceruse de câteva zile să-i fie adus în biblioteca şi aşa ticsită. Era un glob mare; îl lucrase George Adams, bătrânul desenator de hărţi al curţii regelui Angliei. Regele George i-a trimis globul, în ciuda războiului. Nu adăugase nici un cuvânt, dar era clar că darul era socotit ca o atenţie cu prilejul naşterii lui *Madame Royale.* Era un dar ales cu grijă, ba chiar cu dragoste, vărul său din Anglia îi cunoştea patima pentru hărţi bune. Marele glob fusese lucrat cu deosebită atenţie. Erau însemnate pe el o mulţime de lucruri pe care Louis nu le găsise pe nici o altă hartă; foarte clar, de pildă, era indicată nenorocita localitate Saratoga. Acest dar îi amintea fără cuvinte, dar cu înţeles, că regii, tocmai în aceste vremuri grele, au datoria să fie solidari în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor. Mai lămurit nici n-ar fi putut regele George să-l facă să simtă nedreptatea ce-o înfăptuise încheind alianţa.

Înaintea acestui glob stătea deci Louis şi spuse, peste umăr, către miniştrii săi, care amuţiseră:

— Nu, domnilor, nu pot împărtăşi speranţele dumneavoastră. Nu găsesc că desfăşurarea evenimentelor vă dă dreptate. Mă tem că acest război va dura mai mult decât preziceţi şi va costa mai mult decât presupuneţi

dumneavoastră. *Monsieur* Necker a declarat că va costa un miliard, dacă va dura puţin. Şi nu va dura puţin. Câştigul nostru din alianţa cu rebelii este jalnic, pagubele noastre interne şi externe sunt înspăimântătoare. Franţa a sărăcit în cei cinci ani ai domniei mele. Şi datoria noastră creşte şi iar creşte. Peste puţine luni miliardul va fi atins şi care ţară ar putea duce o asemenea povară?

— Încotro vă rătăcesc gândurile, sire? ripostă Vergennes respectuos, dar energic. Tratativele de pace între Austria şi Prusia sunt pe sfârşite. Asta înseamnă o extraordinară întărire a prestigiului nostru. Situaţia militară e de aşa natură, încât Anglia doreşte să încheie pace cu noi, şi mai curând azi decât mâine. Putem de pe acum spune cu toată siguranţa: ruşinea anului şaizeci şi trei a fost ştearsă. Nici unul dintre supuşii dumneavoastră, sire, nimeni în Europa, n-ar spune că aceste rezultate sunt jalnice.

Maurepas îi luă cuvântul din gură.

— Cifra pe care *monsieur* Necker a aruncat-o în dezbateri - zise el - sună mai ameninţătoare decât este. Un miliard, dădu din umeri şi suma deveni foarte mică, prin felul în care o rostea. Ce s-a obţinut cu aceşti bani valorează mult mai mult. Vorbi cu căldură de decăderea Angliei şi de ascensiunea Franţei, caracteristica primilor cinci ani ai binecuvântatei domnii a tânărului monarh. Vorbi de măreţia armatei. De schimbul sporit de mărfuri, de circulaţia mai rapidă a banilor. De progresul agriculturii, al industriei. După spusele lui, recoltele creşteau an de an, preţul cerealelor scădea, simbriile şi salariile creşteau neîncetat, populaţia se înmulţea şi cită date pe baza actelor sale. Douăsprezece mii trei sute optzeci şi şapte de mile de noi drumuri au fost construite în timpul domniei voastre, sire, se înflăcără el. Am lărgit porturile Nantes, Marseille, Bordeaux, Rouen. Oraşul Lyon a cucerit cu croitoria şi

modelele noastre trei sferturi din lumea albă. Consumul regatului s-a ridicat, cifra impozitului asupra consumaţiei a crescut cu trei milioane anual. Poporul dumneavoastră, sire, trăieşte mai bine decât în decadele dinainte de domnia dumneavoastră.

Un singur moment se lumină faţa lui Louis de pe urma cifrelor, apoi se înnoură iarăşi. „Pe afară strălucire, pe dinăuntru împuţire", gândi el. Ei laudă ce minunat s-au făcut toate sub domnia mea, dar *monsieur* Turgot le socoate mai puţin splendide. Văzu limpede înaintea ochilor scrisoarea aceea a lui Turgot: „Lumea vă consideră slab, sire".

Miniştrii vorbeau acum de starea înfloritoare a artelor şi ştiinţelor sub Louis al şaisprezecelea. Citau nume: Lavoisier, Monge, Lagrange, Houdon, Clodion, Hubert Robert, Louis David, Marmontel, Sedaine, Beaumarchais.

Când îi răsună în urechi acest ultim nume nesuferit, Louis îşi aminti de Salon, de cabinetul cu busturile celor trei bărbaţi, ateii şi instigatorii, care erau consideraţi drept minţile luminate ale epocii sale. Nu-l înşelase auzul. Consilierii săi credincioşi îl numiseră într-adevăr pe Beaumarchais printre marile nume ale epocii sale şi o făcuseră fără ironie; nu voiau să-şi râdă de regele lor, voiau să-l laude.

Artele şi ştiinţele înfloresc. Frumoasă înflorire. I s-a raportat ce s-a petrecut la reprezentaţia gratuită de la *Théâtre Français.* Actorii, care rostiseră în atmosfera supraîncălzită a reprezentaţiei festive frazele interzise fuseseră desigur aspru admonestaţi şi, de atunci, pasajele nepermise rămăseseră pe dinafară. Dar şi aşa, comedia avea efect şi-şi răspândea mai departe otrava; scriau ziarele că de la moartea lui Voltaire, *Théâtre Français* nu mai înregistrase asemenea succes.

I se arătase lui Louis o gravură ce se vindea peste tot pe străzile Parisului. Această gravură îl reprezenta pe Figaro în zale de cavaler şi în faţa lui se încolăcea un balaur. Balaurul avea obraz de om. Figaro îi pusese piciorul pe grumaz şi se pregătea să-i reteze capul; pe scutul cavalerului Figaro strălucea portretul lui Beaumarchais, şi gravura purta împrejur inscripţia: „Figaro-Beaumarchais nimiceşte relele sociale”. Aşa arăta starea înfloritoare a artelor şi a ştiinţelor, aşa arăta lumea sub regimul său.

Se bucurase de moartea lui Voltaire şi a lui Rousseau. Dar ereticii şi rebelii morţi îşi dădeau mâna cu cei vii. Lanţul nu se rupea, şi cel mai periculos dintre criminali, acest Caron, sfântul Gheorghe al răscoalei, trăia şi prospera mai bine ca niciodată. Apele rebeliunii creşteau şi abia când americanii vor fi învins cu ajutorul vaselor şi milioanelor sale, soldaţii săi se vor întoarce ca rebeli şi valurile îl vor mătura.

Miniştrii mai vorbeau încă de primii şi glorioşii ani ai domniei sale. Comerţul şi industria, armata şi flota, arta şi ştiinţa, toate erau în progres. Era o plăcere să trăieşti. Era o glorie să fii cetăţean al Franţei şi supus al lui Louis al şaisprezecelea. Tânărul monarh îşi merita al doilea pronume al său, Augustus; dăruise într-adevăr mărire ţării.

Louis nu mai asculta la spusele miniştrilor, nici nu le mai răspundea, nu-şi avea rostul. Se oprise, cu gândul aiurea, în nişa ferestrei şi se uita peste scări şi curţi.

Îmbulzeala şi mişcarea de pe scara cea mare îl scoase din toropeală. Clipi din ochii săi miopi, se strădui să vadă. Lumea formase un fel de spalier, cum se obişnuia când urma să sosească sau să plece un oaspete de seamă. Louis întrebă:

— Domnilor, puteţi să vă daţi seama ce se petrece acolo?

Ambii miniştri se duseră la fereastră.

Maurepas, mândru că mai vedea aşa de bine, zise:

— Este doctorul Franklin.

Şi Vergennes adăugă, drept lămurire:

— Vine, desigur, de la *monsieur* Necker. Dacă nu mă-nşel, semnarea tratatelor cu împrumutul era stabilită pentru astăzi.

— Ar fi trebuit să-mi amintesc singur de asta, zise Louis supărat că conştiinţa sa încărcată îl făcuse să uite de această dată.

Voia să-şi întoarcă ochii şi gândul de la spectacolul de pe scara cea mare, dar nu putu. Dimpotrivă, acum, când ştia ce se-ntâmplă acolo, vedea mai clar. Văzu cum doctorul Franklin cobora încet printre rândurile de domni ce salutau respectuos şi de doamne ce se înclinau adânc. Franklin era susţinut de cineva. Acesta trebuie să fie desigur acel tânăr, nepotul. Din rapoartele poliţiei, Louis ştia că acest tânăr făcuse un copil unei franţuzoaice. Rebelii îşi împrăştiau sămânţa prin regatul său.

Louis şi cei doi miniştri stăteau în nişa bibliotecii şi priveau afară, către scara cea mare. Nu se cuvenea să dea dovadă de atâta curiozitate, era copilăresc, necuviincios, atât pentru tânărul rege, cât şi pentru miniştrii cei vârstnici. Dar nu puteau să se sustragă priveliştii.

Louis clipi mai tare.

— Puteţi să observaţi, domnilor, - întrebă el - dacă acest domn Franklin al dumneavoastră s-a îmbrăcat cel puţin cuviincios pentru a iscăli un tratat aşa de important cu mine?

— Se pare că e îmbrăcat cu blana sa şi cu căciula de blană, răspunse oarecum şovăind Vergennes.

— Poartă haina ce a fost îndrăgită la el, zise Maurepas.

Louis mormăi:

— Pentru un dar de douăzeci şi cinci de milioane, ar fi

putut cel puţin să se îmbrace cuviincios.

Dar cuvintele lui răsunau mai curând a tristeţe şi resemnare decât a mânie.

Şi privi mai departe cum bătrânul Franklin cobora scara, treaptă după treaptă. Păşea încet, puţin adus de spate şi umbra i se întindea uriaşă peste scara cea mare acoperită de zăpadă şi însorită a Versailles-ului.

Aici se termină a treia şi ultima parte a romanului *Vulpile în vie,* numit şi *Arme pentru America.*

POSTFAŢA AUTORULUI

1952

Autorul care îşi alege azi subiectul din istorie trebuie să se aştepte ca mulţi cititori, chiar şi bine intenţionaţi, să nu-l înţeleagă decât parţial sau de loc.

Înainte era altfel. Literatura clasică a celor mai multe naţiuni era în bună parte romanţare istorică şi totuşi autorii lor nu erau nevoiţi să înfrunte prejudecăţi înguste. Nu cred, de pildă, că Racine a fost vreodată acuzat că a vrut să facă propagandă antisemită înfăţişând pe nemiloasa regină iudaică Athalie, sau propagandă filosemită cu reprezentarea reginei Esther. Iar Schiller, scriind Fecioara din Orléans *în timp ce Napoleon stăpânea Europa, nu s-a expus bănuielii de a fi un propagandist al împăratului. Cititorii lui Goethe nu credeau că acesta ar fi vrut să preamărească Olanda în* Egmont, *după cum nici cititorii lui Schiller nu credeau că* Wilhelm Tell *a fost scris pentru a ridica în slăvi Elveţia.*

Actualmente, autorul unui roman istoric trebuie să conteze pe faptul că însăşi alegerea ţării şi a epocii în care îşi aşază oamenii şi întâmplările va face pe cititorii superficiali să alunece spre interpretări greşite. De exemplu, simplul fapt că un roman are ca subiect revoluţia americană stârneşte la unele persoane bănuiala că ar fi fost scris spre mai marea laudă a Americii actuale şi a conducătorilor ei.

Dar un roman istoric se expune şi altor interpretări greşite, mai puţin grosolane, dar nu mai puţin periculoase. Mulţi cititori se aşteaptă, pur şi simplu, ca un asemenea roman să le înfăţişeze faptele istorice într-un fel plăcut şi

pasionant, să prezinte o înlănţuire de întâmplări interesante şi aventuroase şi să le destăinuie însuşirile omeneşti ale unor personalităţi istorice de seamă. Dacă, pe lângă aceasta, cartea mai măgulește şi sentimentele patriotice ale unor asemenea cititori, ei sunt foarte mulţumiţi şi nu se gândesc mai departe. Rămân prizonieri ai caracterului episodic al romanului, nu caută esenţialul, nu-l observă, nu înţeleg sensul istoric ce se ascunde îndărătul oamenilor şi al întâmplărilor.

Autorul însă, care porneşte să scrie un roman istoric serios, este călăuzit de alte motive. El ştie: forţele ce mişcă popoarele sunt aceleaşi de când există istorie scrisă. Ele hotărăsc istoria prezentului, aşa cum au hotărât pe aceea a trecutului. A descrie aceste legi neschimbate şi imuabile în efectele lor este, desigur, cel mai înalt ţel ce-l poate atinge un roman istoric. Către acest ţel tinde autorul care scrie astăzi un roman istoric serios. El vrea să înfăţişeze prezentul. În istorie el nu caută cenuşa, caută focul. El vrea să se oblige pe sine şi pe cititor să vadă mai clar prezentul, distanţându-se de el.

*

De decenii mă preocupa ciudatul fenomen că oameni atât de feluriţi ca Beaumarchais, Benjamin Franklin, La Fayette, Voltaire, Ludovic al şaisprezecelea şi Marie-Antoinette au trebuit să contribuie cu toţii, fiecare din motive cu totul diferite, pentru ca revoluţia americană să învingă şi, o dată cu ea, şi cea franceză. Când America lui Roosevelt a intrat în război contra fascismului şi a sprijinit lupta Uniunii Sovietice împotriva lui Hitler, mi-au devenit foarte clare evenimentele Franţei de la sfârşitul secolului al optsprezecelea, iar ele mi-au lămurit evenimentele politice

ale epocii noastre. Astfel încurajat, m-am încumetat să scriu romanul Vulpile în vie. *Speram să pot înfăţişa ce anume a îndemnat atâtea persoane şi grupe diferite să lucreze, cu sau fără voie, ba chiar împotriva voinţei lor, în direcţia progresului.*

Cred că mi-am atins, cel puţin în parte, ţinta. Mulţi cititori au citit romanul, în multe limbi, şi dacă mulţi l-au interpretat greşit, mulţi în schimb, l-au înţeles. Cât despre cititorii mei germani, sunt sigur că cei mai mulţi îl vor înţelege.

Ei vor înţelege că eroul romanului nu este Benjamin Franklin şi nici Beaumarchais, nici regele său Voltaire, ci acel diriguitor invizibil al istoriei care, descoperit în secolul al optsprezecelea, binecunoscut, descris şi lăudat în secolul al nouăsprezecelea, a fost amarnic trădat şi hulit în secolul al douăzecilea: progresul.

Aristot ne învaţă că imaginaţia poate - mai bine decât ştiinţa - face accesibilă istoria. Autorul romanului Vulpile în vie, *deşi nu este un adept al lui Aristot, împărtăşeşte această părere. Semnează cu ambele mâini teza: Clio este o muză.*

Autorul speră deci că cine îi citeşte romanul fără prejudecăţi va dobândi o imagine clară despre forţele ce au provocat revoluţia americană şi cea franceză.

Iar cine a văzut odată cu adevărat această desfăşurare. acela înţelege şi mai adânc istoria prezentului nostru amar şi eroic. El înţelege vorba înţeleaptă a lui Eschil: „Pe aspre căi ne călăuzeşte providenţa ce stă la cârma lumilor”.

CUPRINS

PARTEA A TREIA PREŢUL....4
CAPITOLUL I....5
V O L T A I R E....5
CAPITOLUL II....114
INTERZICEREA....114
CAPITOLUL III....183
F I G A R O....183
CAPITOLUL IV....294
Ç A I R A....294
POSTFAŢA AUTORULUI....384

Redactor responsabil: BIANCA DUMITRAŞCU
Tehnoredactor: ION TUDOR

Dat la cules 22.09.1965. Bun de tipar 22.02.1966. Apărut 1966. Tiraj 70.160 ex. Broşate 67.080 ex. Cart. 3.080 ex. Hârtie ziar de 50 g/m^2. *Format 700 × 920/32. Coli ed. 18,20. Coli tipar 13. A. nr. 10.119/1965.* C.Z. pentru bibliotecile mari 83 C.Z. *pentru bibliotecile mici 83-31=R*

Tiparul executat sub comanda nr. 50802 la
Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”,
Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti
Republica Socialistă România